JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI

HÉT TANULMÁNY A PERUI VALÓSÁGRÓL

KOSSUTH

Fájdalmasan ismerős jelenség a csodagyermek a művészetben, az irodalomban. Elegendő Rimbaud vagy Petőfi példájára utalnunk: mindkettő ifjan alkotott. Mariátegui esete azért kivételes, mert publicisztikai és munkásmozgalmi tevékenysége mellett ez a kiváló teoretikus önálló marxista történelmi alapkutatásokat végzett, harmincöt éves korában pedig már sírba vitte a csonttuberkulózis, amely gyermekkorától megnyomorította.

A perui forradalmi munkásmozgalom nagy egyéniségét alig ismerik az óceán innenső oldalán. A marxista történeti irodalomban jártas olvasók — főként nyelvi nehézségek miatt — legfeljebb nevét hallották és talán főművének címét. Magyar nyelvű válogatásunkat így joggal nevezzük hézagpótlónak.

Kötetünk két részre oszlik. Az elsőben közöljük Mariátegui híres tanulmánygyűjteményét, amelynek teljes címe: „Hét elemző tanulmány a perui valóság értelmezéséhez." Ebben a hét esszében a szerző, a perui gazdasági fejlődés rövid történeti analízise után az alapkérdések hátterét kutatja: az indiánkérdését, a földkérdését. Elemzi a perui föderalizmus és centralizmus politikai-adminisztratív hátterét, feltárja az egymásra épült vallási hagyományok rétegeit, az oktatási reform kérdésében sűrűsödő latin-amerikai erjedést, végül a latin-amerikai irodalom néhány aspektusával foglalkozik.

A második részben gyűjtöttük össze Mariátegui húsz kötetet kitevő munkásságából a szerző politikai írásait, publicisztikai tevékenységének néhány jellemző példáját. Itt szerepel néhány pártdokumentum, szakszervezeti alapokmány, amelyek a tudós szerző tollából származnak. „A művész és a kor" című szellemes esszé egészíti ki a válogatást, majd — többek között — Mariátegui egyik előadása az 1918—1919. évi magyar forradalmakról és a fehérterror időszakáról.

J·C·MARIÁTEGUI
HÉT TANULMÁNY A PERUI VALÓSÁGRÓL

JOSÉ CARLOS MARIÁTEGUI

Hét tanulmány a perui valóságról és egyéb írások

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1977

A válogatás az alábbi könyvsorozat alapján készült:
Ediciones Populares de las Obras Completas
de José Carlos Mariátegui. I–XX. tom.
Empresa Editora Amauta S. A.
Lima, Peru 1964—1971.

Összeállította, a bevezető tanulmányt írta
és jegyzetekkel ellátta: Kerekes György

Fordította: Benkő Judit

ISBN 963 09 0818 2

Hungarian translation
© Benkő Judit, 1977

José Carlos Mariátegui, Latin-Amerika kiemelkedő gondolkodója

„Tudjátok-e, ki volt Mariátegui?
Amerika fénye volt ő,
az új latin-amerikai ember megtestesítője."

Henri Barbusse

Mariátegui élete, munkássága hazánkban csaknem teljesen ismeretlen. Az olvasó most nemcsak a szerző főművével, a *Hét elemző tanulmány a perui valóságról* című tanulmánykötettel ismerkedhet; a művek sokaságán át képet alkothat egy újságíróvá lett fiatal munkás teoretikussá érésének folyamatáról is. Betekintést nyerhet abba az első jelentős törekvésbe, amely beoltotta a marxizmus–leninizmust a latin-amerikai szubkontinens – s főleg Peru – munkásmozgalmába.

A válogatás alapja az a 20 kötetes perui kiadvány, amely Mariátegui összes művei mellett több tanulmányt tartalmaz a perui forradalmár íróról. A magyar nyelvű kötet nem lehet teljes a szó filológiai értelmében. Teljes azonban annyiban, hogy az „igazi" Mariátegui-életművet lehet megismerni belőle a maga sokoldalúságában, bonyolultságában, mindennemű csonkítás, szépítés nélkül. A Mariátegui által sem sokra becsült szépirodalmi művei kivételével érdeklődése minden területéről kerültek írások a válogatásba. S az eredeti gondolatok, a megalapozott okfejtések mellett a magyar olvasó talál vitatható nézeteket, sőt a marxizmus–leninizmus fényében tévesnek minősíthető véleményeket is. Így e kötet – amellett, hogy számos, a hazai érdeklődő számára teljesen új információt nyújt – egyúttal gondolatébresztő, vitára ösztönző jellegű.

E rövid bevezetőben nem gondolhatunk arra, hogy átfogó képet rajzoljunk Mariáteguiről: a legfontosabb vitatémák ismertetése is meghaladná lehetőségeinket. Néhány nélkülözhetetlen életrajzi adat közlése után mindössze két témakörben jelezzük észrevételeinket: Mariátegui, a forradalmár gondolkodó egyetemes látásmódjával kapcsolatban, illetve néhány, a munkásmozgalmat közvetlenül érintő kérdésben. (A bővebb

elemzés elmaradását nemcsak az teszi elfogadhatóvá, hogy a kötetben közölt írások sokoldalú tájékoztatást adnak az ország történetéről és korabeli problémáiról, hanem az is, hogy elkészült Anderle Ádám *Politikai mozgalmak Peruban a két világháború között* című kandidátusi értekezése is, amely remélhetőleg rövidesen a hazai olvasók számára is hozzáférhető lesz.)

*

José Carlos Mariátegui 1895. június 14-én Limában született. (Egyes kutatók szerint a helyes születési dátum 1894. július 14. lenne.) A család nehéz anyagi körülményei miatt az ifjúnak már 14 éves korában el kellett szegődnie nyomdai munkásnak. Munkája mellett kitartóan tanult. Autodidakta módszerekkel, majd a limai egyetem esti szemesztereit hallgatva nagy tudású, művelt emberré képezte magát.

Mint sok latin-amerikai, nagyon fiatalon többféle műfajban próbálgatta szárnyait. 17 éves korától számos verset, főleg szonetteket írt. Amikor az *El Tiempo* című napilaphoz került, az ellenzéki újság riporterekként került kapcsolatba a politikával. Megismerkedett a perui ellenzéki mozgalom jelentős személyiségeivel – César Falcónnal, Félix de Valléval, sőt Manuel González Pradával is, aki a latin-amerikai anarchista mozgalom egyik legjelentősebb gondolkodója volt az 1910-es években. Mariátegui kritikai szemlélete s az a készsége, hogy hasznára legyen az ösztönösség stádiumából éppen kinőni törekvő hazai munkásmozgalom számára, 1918-ban egy folyóirat megalapításában öltött testet. A *Nuestra Época* (Korunk), majd – ennek betiltása után – a *La Razón* (Az Értelem) című folyóiratok hamarosan elméleti és politikai fórummá váltak. A munkásosztály követelései fogalmazódtak meg bennük, ezenkívül itt látott napvilágot az 1919-ben kibontakozó egyetemi reformmozgalom programja is. Az itt közölt írások már egyértelműen jelezték, hogy Mariátegui a szocializmus eszméihez közeledik.

A perui kormány számára mind kényelmetlenebb lett az ifjú Mariátegui tevékenysége. 1919-ben már nemcsak lapját tiltották be, hanem száműzték őt Peruból. Hogy ténykedésük ne keltsen vihart, „elegánsan" csinálták: felajánlottak egy hároméves európai ösztöndíjat. Mariátegui elfogadta az ajánlatot, annál is inkább, mert belátta: most a legfontosabb a tanulás, önnön továbbképzése. Teljes joggal vallotta, hogy korszerű

műveltséget csak Európában szerezhet, csakis ott ismerheti meg mélyrehatóan a szocializmus tanait.

Mariátegui három éven át tartózkodott Európában (1920–1923). Utazása az első világháborút követő forradalmi válság utolsó időszakára esett, s rendkívül sok tanulságot hozott. Mariátegui nemcsak a könyvtárakat látogatta. Jelen volt az olasz kommunista mozgalom születésénél, hiszen Itáliában töltötte ideje java részét. Ismerte az akkori miniszterelnököt, Francesco Nittit és a liberális antifasiszta harcost, PieroGobettit, bejáratos volt Gramsci házába, s részt vett az olasz mozgalom nyílt eszmecseréin. (Ekkor ismerkedett meg egyébként az olasz származású Ana Chiappe de Suenével, aki felesége lett, s követte őt Peruba.) A munkásmozgalom mellett nagy figyelmet szentelt a születő fasizmus tanulmányozásának; noha életében (1930-ban halt meg) aligha mérhette fel e probléma igazi dimenzióit. Igyekezett megismerni más európai országok tapasztalatait is. Járt az ellenforradalmi Magyarországon, tanulmányozta az osztrák, a német és a francia helyzetet is. (Francia földön – a fasizálódási tendenciák mellett – főleg az irodalmi avantgarde törekvései ragadták meg figyelmét.) Megismerkedett Romain Rolland-nal, Barbusse-szel, Gorkijjal, interjút készített az olaszországi emigrációban élő Károlyi Mihállyal. Ha tanulmányútja végső mérlegét – legfontosabb eredményét – próbáljuk megvonni, azt kell kiemelnünk, hogy 1923-ban Mariátegui kiforrott forradalmárként érkezett haza Peruba. Ismerte már a leninizmust, a Kommunista Internacionálé harcosa lett; olyan emberré vált, aki képes volt kiemelkedő szerepet játszani a proletariátus perui élcsapatának megszervezésében.

Otthon lázas munkába vetette magát. Akkor talán még maga sem tudta, hogy nagyon kevés idő áll rendelkezésére. Hét év múlva, 1930. április 16-án – alig 35 évesen – végzett vele a csonttuberkulózis, amely gyermekkorától beteggé tette. Amit ez idő alatt tett, valóban gigászi munka volt. Először is nagy munkát végzett a perui proletariátus tudatos osztállyá szervezése érdekében. Közreműködött az egységes szakszervezeti központ, a Confederación General de Trabajadores del Perú létrehozásában, amely 1929-ben csatlakozott a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz. Kiemelkedő szerepe volt a Perui Szocialista Párt megalakításában (1928), első főtitkára lett; az ő irányítása alatt csatlakozott ez a párt a III. Internacionáléhoz, a Komintern latin-amerikai irodájának javaslatára pedig felvette a „kommunista" nevet.

E sokoldalú szervező munkánál is maradandóbb, amit Mariátegui,

a gondolkodó alkotott ezekben az években. Mindenekelőtt megismerkedett kortársai munkásságával. Nemcsak González Pradára gondolunk, aki forradalmi demokrataként indult, majd az anarchizmushoz eljutva sokoldalú kritika tárgyává tette a fennálló társadalmi rendet. S nem is csak Haya de la Torréra, aki ekkor a kispolgári törekvéseknek próbálta alárendelni a munkásosztályt, a maga eklektikus társadalomelméletét is fegyverként használva. Többről volt szó ekkoriban. Mind többen fedezték fel, hogy van „indiánkérdés", „agrárkérdés", létezik a „gazdasági függés" problémája a névleges politikai függetlenség mellett, és így tovább. S felismerték, hogy e kérdések tanulmányozása, megértése nélkül mindenfajta haladó politikai cselekvés homokra épül. A társadalmi feszültségek – s benne az aktív értelmiségi útkeresés – felszínre dobták a múlt, a jelen és a jövő minden nagy kérdését.

E pezsgő korszaknak Mariátegui nem azért lett legnagyobb alakja szülőhazájában, Peruban, mert mindig mélyebbre tekintett kortársainál. (Ellenkezőleg, részkérdésekben néha kevesebb újjal, eredetivel járult hozzá az elméleti felfedezésekhez, mint egyik-másik kortárs perui gondolkodó.) De szintetizáló elme volt, egyetemes műveltségű ember, aki tényleges összefüggéseiben – s a marxizmus–leninizmus szellemében – világította meg a kapitalizálódó, félgyarmati Peru valamennyi alapproblémáját. Elsősorban e látásmódjával, elemzőkészségével lett vitathatatlanul Latin-Amerika mindmáig legjelentősebb, „alapozó" marxista teoretikusa.

*

Mariátegui ránk hagyott életműve elsődlegesen a maga sokrétűségével hívja fel a figyelmet. Ha azonban mélyebbre hatolunk, túllépve a tematikai gazdagságon, rá kell döbbenjünk, hogy egyetemes látókörű forradalmár gondolkodóval ismerkedünk. Olyan egyéniséggel találkozunk, aki – s ez Latin-Amerikában a legutóbbi időkig nem túlságosan gyakori – nagyon hamar s nagyon fiatalon rádöbbent arra, hogy hazája, Peru megértéséhez a világ megértésén át vezet az út. Felismerte, hogy csak szélesebb látószögből – a nagy világtörténelmi összefüggések megértése révén – lehet kialakítani a perui mozgalom elméleti bázisát. Azt pedig már főleg európai tapasztalatai alapján tudta, hogy tudományos elmélet nélkül legfeljebb több ismeretet szerezhet másoknál, de nem adhat választ az őt és kortársait marcangoló kérdésekre.

Az élenjáró kortárstudomány szintjére akart emelkedni, ezért alaposan tanulmányozta a történelmet, a közgazdaságtant, a filozófiát, az irodalmat, a művészeteket. Világosan látta Európa meghatározó szerepét az emberi civilizáció fejlődésében. De a latin-amerikai teoretikus többre volt kíváncsi; az emberiség történelmében akarta megismerni a haladás, illetve a stagnáló viszonyok kialakulásának, kifejlődésének okait. Mindenekelőtt a forradalmak és ellenforradalmak természete, sajátossága érdekelte. Az idevágó ismeretekkel felvértezve alakította át hazatérése után a Népi Egyetem programját, s zárta le az apolitikus „tudományos előadások" időszakát. Valójában sajátos „munkásakadémia" volt ez a Népi Egyetem, a fiatal forradalmi értelmiség és a proletariátus közötti kapcsolat gyümölcse. Aktív tevékenységének alighanem egyik legtanulságosabb szakasza az itt végzett szervezői és propagandamunka volt, emellett élenjáró szervezett munkásokkal, fiatal értelmiségiekkel – főleg diákokkal – ismertette meg a kialakuló korszerű világképet. Érdemes felidézni annak az előadás- és vitasorozatnak a tematikáját, amelyet 1923. június 15. és 1924. január 26. között tartott Mariátegui a Népi Egyetemen „A világválság története" témakörben. Az egyes előadások címe így hangzott: „A világválság és a perui proletariátus"; „Háborús irodalom"; „A II. Internacionálé csődje"; „Olaszország beavatkozása a háborúba"; „Az orosz forradalom"; „A német forradalom"; „A magyar forradalom"; „A német politika aktualitása"; „A versailles-i béke és a Népszövetség"; „Proletárnyugtalanság Európában 1919-ben és 1920-ban"; „A béke gazdasági problémái"; „A demokrácia válsága"; „A keleti világ forradalmi és szociális nyugtalansága"; „Az orosz rendszer intézményei"; „Internacionalizmus és nacionalizmus"; „A mexikói forradalom", végül „Lenin dicsérete".

Ehhez a tematikához aligha kell kommentár. Legfeljebb annyit jegyeznénk meg itt, hogy a Népi Egyetemen választott tematika tükröződik Mariátegui későbbi munkájában. Publicisztikai és tudományos tevékenységében vissza-visszatér az oroszországi, a mexikói, a keleti és a többi ország kapcsán szerzett tapasztalatokra. S erről a nézőpontról fordított mind nagyobb figyelmet Latin-Amerika, és főleg Peru sorskérdéseinek tanulmányozására.

Mindez jelzi, hogy Mariátegui valóban egyetemes gondolkodóvá vált. Munkásságában fellelhetők azok az elvárások, amelyeket az egyetemes gondolkodás feltételez. Valóban „világtörténelemként" szemlélte a világ történetét. A jelenségeket, a részeket a világtörténelmi erővonalak

metszéspontjából szemlélte, arról a pontról, amelyről a leginkább lehetett megérteni, milyen szerepet játszanak ezek a jelenségek a jövő kibontakozásában.

*

Mariátegui legismertebb – és kétségkívül legjelentősebb – műve a „Hét elemző tanulmány a perui valóságról". Csaknem minden általa tárgyalt elméleti kérdést ebben összegezett, noha egyik-másik problémával a tanulmánykötet megjelenése (1928) után is mélyrehatóan foglalkozott. De ha elő is fordul, hogy egyik-másik álláspontjának megfogalmazása más munkáiban sikerültebb, erre az összegző műre összpontosítjuk figyelmünket mi is, amikor a korabeli perui munkásmozgalmat érintő kérdések némelyikére felhívjuk a figyelmet. Itt elsősorban Mariáteguinak az agrárkérdésben, az indiánkérdésben és a faji kérdésben kifejtett nézeteire gondolunk. A teljesség igénye nélkül, a kritikus olvasói magatartás jegyében néhány megjegyzést kell fűznünk ezekhez a kérdéskörökhöz.

Mindenekelőtt az agrárkérdésről kell szólnunk. Már csak azért is, mert Mariátegui nagy figyelmet szentelt e problémának, s ebben a témakörben kétségkívül nagy hatást gyakorolt a hazai gondolkodásra. Mariátegui világosan felismerte, hogy ebben a problémában – akárcsak az indiánproblémában – a központi kérdés a földtulajdon. A latifundista rendszer következetes felszámolásának híve volt. Nagy gonddal tanulmányozta, hogyan lehet a leghatékonyabban hasznosítani a nagybirtokos osztálytól kisajátítandó termőterületeket. Olyan megoldásokra tett javaslatot, amelyek egyaránt figyelembe vették a történelmi tradíciókat, a paraszti rétegek helyzetében, gondolkodásában, közvetlen érdekeiben meglevő különbségeket, az eltérő természeti feltételeket. Külön kezelte a leginkább elmaradott Sierra, a hegyvidék térségét, az itt maradványaiban még létező faluközösség, a comunidad problémáját. Meggyőződése volt, hogy az itt továbbélő – s az inka birodalomig visszavezethető – közösségi hagyományok kedvező feltételeket teremtenek egy szövetkezeti mozgalom számára. (Utóbb bebizonyosodott, hogy Mariátegui túlbecsülte a közösségi hagyományok szerepét, minthogy a comunidad bomlási folyamata az általa véltnél sokkal előbbrehaladottabb folyamatot képviselt, de éppen napjainkban látjuk – a perui forradalmi katonai kormány földreformja óta –, hogy a szövetkezetek szervezése nem ütközik komoly akadályokba ezen a területen.)

Felismerésének helyessége még egyértelműbb volt a Costa, vagyis a partvidék vonatkozásában, ahol ekkor már a tőkés termelési viszonyok uralkodtak a mezőgazdaságban is. A termelés jellege, a gazdálkodás módja, világpiaci orientációja és – ebből adódóan – nemzetgazdasági jelentősége egyaránt amellett szólt, hogy a latifundiumok uraitól elkobzott földeken nagyüzemi gazdálkodás bontakozzon ki. Az állami gazdaságokban azonban nemcsak a modern technika gyors bevezetésére, alkalmazására, hanem a dolgozók emberi életfeltételeinek megteremtésére is gondot kell fordítani – figyelmeztet Mariátegui.

A realitásokkal szembenézve fogalmazta meg a kisbirtokkal kapcsolatos pozícióját is. Nemcsak a meglevő kisbirtokosi réteg védelmét, sokoldalú támogatását javasolta, hanem szükségesnek tartotta néhány területen a földosztást is, figyelembe véve az adott vidék tradícióit.

Látható, Mariátegui a földkérdés olyan demokratikus rendezését vetette fel, amelyet a tőkés átalakulás keretei között meg lehetett volna oldani, javaslata pedig nemcsak a parasztság számára leginkább elfogadható megoldást jelezte, hanem alkalmas lehetett a munkás-paraszt szövetség megteremtésére is. (Ez utóbbi lehetőség nyilván akkor kerülhetett előtérbe, ha a proletariátus aktív harcot kezd az agrárkérdés ilyenfajta megoldásáért.)

Az elmondottak alighanem meggyőzően jelzik, hogy Mariátegui agrárkoncepciója a leninizmus jegyében fogant. Ha mégis hangot adhatunk némi hiányérzetnek, az elsősorban abból fakad, hogy a perui gondolkodó – megítélésünk szerint – nem fordított kellő figyelmet a latifundium természetének vizsgálatára, s nem ismerte fel kellőképpen azokat a jelentős különbségeket, amelyek az európai feudalizmus, illetve a latin-amerikai „latifundismo" között figyelhetők meg. Igaz, a figyelmes olvasó érez egyfajta terminológiai bizonytalanságot. Nem véletlen, hogy Mariátegui hol a „feudális", hol a „félfeudális" jelzőt használja. De még feltűnőbb a *feudalidad* kifejezés igen gyakori alkalmazása, amit a fordító szerencsésen „feudalitás"-nak fordít. Ez utóbbi gyakori előfordulása érzékelteti talán a leginkább, hogy itt a feudalizmusra emlékeztető jelenségről van szó. Ezt Mariátegui egy helyütt úgy próbálta érzékeltetni, hogy megjegyezte: a spanyolok képtelenek voltak egy „tiszta feudális típusú gazdaság" bevezetésére.

Ez alkalommal nincs módunkban felvázolni a latin-amerikai latifundista rendszer természetéről született jelentős kutatási eredményeket, amelyek jelzik, hogy e rendszer több vonásban tér el az európai feu-

dális latifundiumtól, mint amennyiben hasonlít rá. A magyar olvasó tájékozódását elősegítheti a kiváló magyar történész, néhai Wittman Tibor ezzel kapcsolatos tanulmánya. (*A latin-amerikai „feudalizmus" kialakulásának vitás kérdései.* XVI–XVII. század. Századok, 1972. 6. sz. 1293–1330. old.) A magyar kutató azon a ponton lépett tovább, ahol Mariátegui és kortársai megtorpantak. Ez a megállapítás azért fontos, mert a *latifundismo* igazi természetének meg nem értése századunk első felében abban is közrejátszott, hogy ne ismerjék fel időben a tőkés fejlődés latin-amerikai útjának sajátosságait...

De térjünk át az indiánkérdésre, amely egyébként Mariáteguinél gyakran „faji kérdésként" is felmerült. Megállapíthatjuk, hogy munkássága ebben a vonatkozásban is mérföldkő a perui, sőt a latin-amerikai munkásmozgalomban.

Az 1920-as években az indiánok helyzetének tanulmányozása valóságos divat volt. Ekkor terjedt el, főleg a haladó gondolkodású értelmiség körében, az *indigenismo*, az indián tárgyú irodalom és szociológiai kutatás. E divat hátterében természetesen az indiánok egyre súlyosbodó helyzete húzódott meg. A köztársaság politikája mindenben a latifundistáknak kedvezett. A nagybirtokosok egyre több földet kaparintottak meg. E folyamattal szemben kibontakozott az ellenállás, s mind szélesebb visszhangot vert. Mindez számos vonatkozásban állandó problémát jelentett a kormányzat számára is.

Mariátegui az indiánkérdésben is kortársai leghaladóbb álláspontját tette magáévá. Határozottan az indián pártján állt, vissza akarta juttatni évszázadok alatt elvesztett földjeit. Az indiánkérdést tehát mindenekelőtt földkérdésnek tekintette. S tudta, hogy az indiánkérdés megoldása csak a latifundista rendszer teljes felszámolásával képzelhető el. A különféle meggondolásokban fogant „indiánvédő" törvényekkel szemben tehát gyökeres – az egész országra kiható – megoldást akart.

Meglepő viszont, hogy az indiánkérdés számos egyéb aspektusát – például a nyelv, a kulturális integráció kérdését – nem tette mélyreható vizsgálat tárgyává. Az a felismerés, hogy az indián ki van taszítva a nemzetből – amit elfogadhatatlannak tartott –, nem vezetett el egy átfogó pozitív program kimunkálásához. Valójában nem tudjuk meg, elképzelte-e – és hogyan – a kultúrájában is egységes perui nemzet kialakulásának útját. Az elmondottak azonban nem kisebbítik tettét: a legfontosabb összefüggések felismerése, az alapkérdésben – az indiánkérdés földkérdésként kezelésében – elfoglalt világos, helyes álláspontja így is pozitív

hatást gyakorolt a haladó gondolkodásra, mindenekelőtt a munkásmozgalomra.

Alighanem a legtöbb vitára, nemegyszer kritikai észrevételre ad okot azonban Mariáteguinek a „faji kérdésben" kifejtett véleménye. Nemcsak „elejtett" észrevételeire gondolunk, amelyek jó része joggal kifogásolható, hanem problematikus nála a témakör általános kezelése.

Kezdjük az elején. A korabeli szakirodalom a társadalmi jelenségek vizsgálata során gyakran használta Latin-Amerikában – és másutt is – meghatározott jelenségek jelölésére a „faj" fogalmát. Mariátegui sem volt kivétel. De nemcsak terminológiai kérdésről van itt szó; figyelmet érdemel, hogy az ázsiai bevándoroltak, de főleg a hajdan rabszolgaként behurcolt négerek kapcsán mennyire egyoldalúan, mintegy pejoratívan fogalmazott. Mondhatni, csak negatív jelenségekre utal ezen etnikumok kapcsán, miközben az indiánt fölmagasztalja, idealizálja; sőt írásaiba beszűrődnek a rasszista felfogásra emlékeztető, diszkriminatív jellegű megjegyzések.

Nem tudjuk, mi lehet ennek az oka. „Fehér" elfogultsággal aligha magyarázható, hiszen Mariátegui maga is nemegyszer elítélte az imperializmus rasszista ideológiáját és politikáját. Emellett egész „faji" felfogását az indián védelmére mozgósította. „A faji probléma Latin-Amerikában" című, kötetünkben közölt tanulmányában például így fogalmaz: „A haladáshoz, a modern termelési technikához való asszimilációs képességet tekintve az indián egyáltalán nem alacsonyabb rendű a meszticnél. Ellenkezőleg, általában magasabb rendű."

Mindezek olvastán fel kell tételeznünk, hogy Mariáteguit az indiánok szeretete, az indiánprobléma mindenáron való megoldásának vágya – s a gyakran rá jellemző fogalmazásbeli lazaság – vezethette el időnként elfogult, túlzó megállapításokhoz. S szemléletének e területen megnyilvánuló igazságtalan „szűkösségében" közrejátszhatott még egy ok: hogy korában csak a polgári és az imperialista ideológiák foglalkoztak a faji kérdéssel a maguk szemszögéből. Nemcsak a marxizmus elméletében volt szinte „szűz terület" a faji problémák megvilágítása, hanem a rasszizmust elítélő polgári irányzatokban sem születtek ekkoriban számottevő, akár a kor színvonalán elfogadható tartalmú eredmények.

Mindezeknél a negatívumoknál fontosabb azonban, hogy Mariátegui – amikor élete végén elméletileg ismét megközelítette a faji kérdést, s főleg amikor a politikai cselekvés rugóit próbálta megfogalmazni benne – a történelmi materializmus szellemében járt el. S ez nemcsak abban jutott

kifejezésre, hogy minden vonatkozásban leleplezte az uralkodó osztályok táplálta faji ellentétek tarthatatlanságát. Megkísérelte felvázolni egy forradalmi, egy szocialista politika alapelveit is.

A faji kérdés megközelítésének alapja az osztálymivolt lett Mariáteguinél. Nemcsak azért, mert – mint hangsúlyozta – a fajelmélet a kizsákmányolást szolgálja. Felismerte azt is, hogy a külföldi és a hazai uralkodó osztályok elleni osztályharcban kulcskérdés a különféle etnikumokhoz tartozó – indián, ázsiai, néger – kizsákmányoltak öntudatra ébresztése; meg kell értetni velük, hogy elnyomottságuk és kizsákmányoltságuk ugyanabból a forrásból fakad, mint a mesztic és fehér kizsákmányoltaké. A faji egyenjogúságot – mondotta ki említett tézisében – csakis az osztályharc keretei között lehet megoldani. Ám a kizsákmányoltak küzdelme csak akkor lehet eredményes, ha figyelembe veszi a különféle etnikumok együttéléséből, ennek tradícióiból adódó problémákat is. Ezekben az országokban – mutat rá – az etnikai tényező olyan mértékben összefonódik az osztálytényezőkkel, hogy azt a forradalmi politika semmiképpen nem kerülheti meg. A faji tényezőt forradalmi tényezővé kell változtatni – hangsúlyozza. Minthogy azonban az indián óhatatlanul bizalmatlan a fehérrel és a meszticcel szemben – hiszen történelmi emlékei alapján csak elnyomóját láthatja bennük –, nagyon fontos, hogy az indiánok között végzett felvilágosító tevékenységet, szervező munkát soraikból származó, már öntudatossá vált, szervezett dolgozók végezzék. Ebben a munkában – mutat rá Mariátegui – nagy szerepe lehet a szakszervezeteknek, a pártnak; ezek közreműködésével bontakozhat ki az elnyomott etnikumok osztálytudata, szolidaritása.

A faji kérdés – szélesebb tárgyalásában – ugyanúgy egybekapcsolódik Mariáteguinél a földkérdéssel, mint az indiánkérdés. S ez teljesen jogos volt az ő korában, amikor az indiánok – sőt az ázsiaiak, négerek – többsége a mezőgazdaságban dolgozott. Végső következtetése az, hogy a fő probléma nem a faji szempont, hanem a gazdasági-társadalmi probléma; ám a faji kérdésnek is szerepe van megjelenési módjában. S egy reális forradalmi politikának számolnia kell ezzel a tényezővel is: csak így adhat világos osztályharcos jelleget a bennszülöttek, a négerek, az ipari és a mezőgazdasági dolgozók mozgalmának.

*

José Carlos Mariátegui sokoldalú egyéniség volt. Mindenekelőtt forradalmár, aki újságíróként, agitátorként, propagandistaként, pártszervezőként s talán leginkább gondolkodóként szolgálta a proletariátus ügyét. Szenvedélyesen, izzásig hevülve dolgozott. Ez a robot és a gyermekkorától őt kínzó betegség csakhamar elsorvasztotta. Abban az életkorban hunyt el – 35 évesen –, amikor a társadalom kérdéseit boncoló teoretikusok, gondolkodók éppencsak belépnek az érett alkotó periódusba. Az utókor csak ifjúkori írásaiból ismerheti meg Mariáteguit. Ő csak ilyeneket hagyhatott hátra.

I. *Hét elemző tanulmány a perui valóságról*

Ich will keinen Autor mehr lesen,
dem man anmerkt, er wollte ein Buch machen;
sondern nur jene,
deren Gedanken unversehens ein Buch wurden
Nietzsche: Der Wanderer und sein Schatten

BEVEZETŐ

Hét tanulmányba szerkesztve és jegyzetekkel ellátva azokat az írásokat gyűjtöm össze ebben a könyvben, amelyeket a *Mundial*ban és az *Amauta*ban publikáltam a perui valóság néhány lényegbevágó aspektusáról. Ez sem egységes könyv tehát, akárcsak a *La Escena Contemporánea*. Jobb így. Művem úgy fejlődik, ahogy Nietzsche óhajtotta. Nem azt a szerzőt szerette, aki kötelezte magát egy mű szándékos, előre megfontolt megalkotására, hanem azt, akinek gondolatai spontán módon, véletlenszerűen álltak össze könyvvé. Számos könyv terve merült fel éjszakai töprengéseim közepette; de előre tudom, hogy csak azokat írom meg közülük, amiket az élet parancsa követelően rám ró. Gondolatom és életem egyetlen egészet, egyetlen folyamatot alkot. S ha egyetlen érdem elismerését remélem és követelem, akkor ez csupán azért van, mert – ugyancsak egy nietzschei elvvel összhangban – eszméimbe adtam minden csepp véremet.

Úgy gondoltam, ebbe a kötetbe beveszek még egy tanulmányt Peru politikai és ideológiai fejlődéséről. De ahogyan haladok vele, mindinkább szükségét érzem, hogy külön könyvben, önállóan fejlesszem tovább. E Hét Tanulmány terjedelmét már így is túlzottnak tartom, nem engedhetem meg tehát magamnak – mint szerettem volna, és amint az kötelességem is lett volna –, hogy néhány művet kiegészítsek. Másrészt úgy van rendjén, hogy ezek a munkák új tanulmányom előtt jelenjenek meg. Ilyenformán olvasóközönségem idejekorán megbarátkozhat politikai és ideológiai vizsgálódásaim anyagaival és eszméivel.

Annyiszor térek vissza e témákra, ahányszor csak kutatásaim és polémiáim menete indokolja. E tanulmányok mindegyikében önálló

könyv váza, szándéka rejlik talán. A tanulmányok egyike sem befejezett; nem is lesz az, amíg élek és gondolkodom, s amíg lesz mit hozzátennem ahhoz, amit leírtam, átéltem, végiggondoltam.

Ez a munka adalék Peru történelmének és problémáinak szocialista kritikájához. Bizonyára lesznek olyanok, akik szerint hazám dolgaitól, problémáitól idegen europaizáló szerző vagyok. Művem igazoljon hát engem az olcsó és rosszindulatú gyanúsítással szemben. Legszebb tanuló-éveimet töltöttem Európában. S hiszem, hogy Indo-Amerika számára nincs üdvözülés az európai vagy nyugati tudomány és gondolat nélkül. Sarmiento*, aki ma is az argentin mivolt egyik megteremtőjének számít, a maga idejében ugyancsak europaizáló volt. Nem lelt jobb módot rá, hogy argentin legyen.

Még egyszer megismétlem: nem vagyok pártatlan és objektív kritikus. Ítéleteimet eszméim, érzelmeim, szenvedélyeim táplálják. Egyetlen nyílt és energikus vágy sarkall, hogy közreműködjem a perui szocializmus megteremtésében. A lehető legmesszebb állok a professzori technikától és az egyetemi szellemtől.

Ez minden, amire becsülettel figyelmeztetnem kell az olvasót könyvem elején.

Lima, 1928.

José Carlos Mariátegui

* A válogatásunkban előforduló fontosabb spanyol és latin-amerikai személyiségeket és fogalmakat kötetünk végén, külön glosszáriumban közöljük.

A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS VÁZLATA

1. *A gyarmati gazdaság*

A gazdaság síkján bármi másnál jobban érzékelhető, mennyire megtöri a *Conquista* Peru történelmét. Ezen a területen bármi másnál világosabban jut kifejezésre, hogy a Conquista – törést jelentett. A Conquistáig a perui talajból és népből szabadon, spontán módon kicsírázó gazdaság fejlődött Peruban. Az inkák birodalmában, a földművelő és letelepült kommunák e csoportosulásában a gazdasági alap a leginkább figyelemre méltó. Minden történelmi tanúvallomás egybehangzóan állítja, hogy a dolgos, fegyelmezett, panteista és egyszerű inka nép anyagi jólétben élt. Bőséggel voltak létfenntartási eszközei: a lakosság növekedett. A birodalom alapjában nem vett tudomást a Malthus-problémáról. Az inkák szabályozta kollektivista szervezet eltompította az indiánokban az egyéni impulzust; de rendkívüli módon kifejlesztette bennük – e gazdasági rendszer hasznára – a társadalmi kötelességük iránti alázatos, szinte vallásos engedelmesség beidegződését. Az inkák a lehető legnagyobb társadalmi hasznot húzták népük ezen erényéből; utak, csatornák építésével emelték a birodalom hatalmas területének értékét, s a szomszédos törzseket uralmuk alá vetve tovább terjeszkedtek. A kollektív munkát, a közös erőfeszítést gyümölcsözően használták fel társadalmi célokra.

A spanyol conquistadorok széttörték ezt a csodálatos termelési gépezetet anélkül, hogy természetes módon másikkal helyettesítették volna. A bennszülött társadalom, az inka gazdaság teljesen szétesett és megsemmisült a Conquista csapása alatt. Minthogy az egység kapcsai széttörtek, a nemzet szétszórt *comunidad*okra hullott. Megszűnt a bennszülött munka összetartó és szerves működése. A conquistadorok szinte semmi mással nem foglalkoztak, csupán a zsíros hadizsákmányon osztozkodtak, mara-

kodtak. Elrabolták a templomokból, a palotákból a bennük őrzött kincseket: szétosztották a földeket és az embereket anélkül, hogy akárcsak felvetődött volna bennük: mi lesz ezek jövője mint termelőerőké és termelési eszközöké.

Az *alkirályság* jelzi az új gazdaság nehéz és bonyolult kialakulási folyamatának kezdetét. Ebben a korszakban Spanyolország erőfeszítéseket tett arra, hogy politikai és gazdasági szervezetet adjon végeláthatatlan gyarmatának. A spanyolok kezdték megművelni a földet, kiaknázni az arany- és ezüstbányákat. Az [inka] szocialista gazdaság romjai és maradványai fölött lerakták egy feudális gazdaság alapjait.

De Spanyolország nem küldött Peruba – mint ahogy más birtokaira sem – egységes, tömör gyarmatosító tömeget. A spanyol birodalom gyengesége éppenséggel abban rejlett, hogy jellege és struktúrája sokkal inkább katonai és egyházi, semmint politikai és gazdasági természetű volt. A spanyol gyarmatokon nem pionírok népes csapatai szálltak partra, mint Új-Anglia partjain. Spanyol-Amerikába szinte kizárólag csak alkirályok, udvaroncok, kalandorok, klerikusok, doktorok és katonák jöttek. Ezért nem alakult ki igazi gyarmatosító erő Peruban. Lima lakossága egy apró alkirályi udvarból, bürokráciából, néhány rendházból, inkvizítorokból, kereskedőkből, szolgákból és rabszolgákból állt.[1] Ezenkívül a spanyol pionírból hiányzott az a készség, hogy munkaközpontokat hozzon létre. Ahelyett, hogy felhasználta volna az indiánt, úgy látszott, kiirtására tört. S a gyarmatosítók önmagukban kevesen voltak ahhoz, hogy szilárd és szerves gazdaságot teremtsenek. A gyarmati szervezet az alapok miatt jutott válságba. Hiányzott a demográfiai alapzata. A spanyolok és a *meszticek* túlságosan kevesen voltak ahhoz, hogy átfogóan kiaknázzák a terület kincseit. S minthogy a partvidéki *haciendák* munkálataihoz néger rabszolgák behozatalához folyamodtak, a feudális társadalom elemeihez és jellegzetességeihez egy rabszolgatartó társadalom elemei és jegyei keveredtek.

Mind Peruban, mind Amerika más vidékein talán csak a jezsuiták tanúsítottak *szerves pozitivizmusukkal* gazdaságteremtő készséget. A nekik juttatott *latifundiumok* felvirágoztak. Szervezeti jegyeik tartós nyomokként maradtak fenn. Aki emlékezetébe idézi a jezsuiták átfogó paraguayi kísérletét, ahol olyan okosan használták fel és aknázták ki a bennszülöttek részéről a kommunizmusra irányuló természetes hajlamot, egyáltalán nem lepődhet meg azon, hogy Loyolai Szent Ignác fiainak rendje – mint Unamuno nevezi – képes volt a perui talajon azokat a

munka- és termelési központokat megteremteni, amelyek kialakításával sohasem foglalkoztak a Limában buja, érzéki életet élő nemesek, doktorok és klerikusok.

A gyarmatosítókat szinte egyedül csak a perui arany és ezüst kitermelése foglalkoztatta. Sokszor utaltam már a spanyoloknak arra a hajlamára, hogy a sík földön telepedjenek le, s a tisztelet és bizalmatlanság ama elegyére, amit az Andok hegylánca keltett bennük, hiszen sohasem sikerült igazán az Andok uraivá lenniük. Nos, kétségkívül a bányászat révén alakultak ki a *Sierra kreol* települései. Az Andok méhében rejlő fémek csábítása nélkül a Sierra meghódítása sokkal tökéletlenebb lett volna.

Ezek voltak az új perui gazdaság történeti alapjai. Azon gyarmati – gyökeresen gyarmati – gazdaságé, amelynek fejlődése még nem zárult le. Vizsgáljuk most meg a második szakasz fő vonásait. Azét a szakaszét, amelyben egy feudális gazdaság fokról fokra burzsoá gazdasággá válik. De anélkül, hogy a világ összképében megszűnne gyarmati gazdaság lenni.

2. *A köztársaság gazdasági alapjai*

E gazdaság második szakasza is politikai és katonai tettből származik, akárcsak az első. Az első szakasz a Conquistából születik. A második szakasz a függetlenséggel kezdődik. De miközben a *Conquista* teljességgel maga alkotta meg gyarmati gazdaságunk kialakulási folyamatát, a függetlenséget már e folyamat determinálja és uralja.

Amióta az első marxista erőfeszítéseket tettem, hogy a gazdasági mozzanat tanulmányozására alapozzam a perui történelmet, volt alkalmam a függetlenségi forradalomnak ezzel az arculatával foglalkoznom, és a következő tételt állítottam fel: „A francia forradalom és az észak-amerikai alkotmány eszméi dél-amerikai elterjedésükhöz kedvező légkört találtak, minthogy Dél-Amerikában – ha embrionális állapotban is – létezett már a burzsoázia, amelyet gazdasági szükségleteinél és érdekeinél fogva megfertőzhetett – és meg is kellett hogy fertőzzön – az európai burzsoázia forradalmi hangulata. Hispán-Amerika függetlensége bizonnyal nem valósul meg, ha nem számíthat egy heroikus, a kor indulatai iránt

fogékony nemzedékre, amelyben megvolt a képesség és az akarat, hogy e népek között igazi forradalmat ébresszen. Ebből a szempontból a függetlenség úgy jelenik meg, mint romantikus vállalkozás. De ez nem mond ellent a felszabadító forradalom gazdasági konfliktusáról szóló tételnek. E forradalom vezetői, caudillói, ideológusai nem voltak sem előrébbvalók, sem feljebbvalók, mint ugyanennek az eseménynek gazdasági premisszái és okai. Az intellektuális és az érzelmi tett nem volt előrébbvaló, mint a gazdasági tett."

Spanyolország politikája minden szempontból akadályozta, hátráltatta a gyarmatok gazdasági fejlődését, amikor nem engedte meg nekik, hogy bármelyik másik nemzettel kereskedjenek, hanem mint anyaország, magának tartotta fenn, s kizárólagosan birtokolta a kereskedelem és a vállalkozás jogait gyarmatbirtokain.

A gyarmatok termelőerőinek természetes lendülete igyekezett széttörni ezt a kalodát. Amerika embrionális nemzeti képződményeinek születő gazdasága a továbbfejlődéshez sürgősen azt követelte, hogy megszabaduljanak kötelékeiktől, felszabaduljanak a spanyol király merev önkénye és középkori gondolkodása alól. Korunk kutatójának nem szabad itt szem elől tévesztenie azon dél-amerikai függetlenségi forradalom mindenekfölött érvényesülő történelmi tényezőjét, amelyet – túlságosan is nyilvánvalóan – sokkal inkább a kreol, sőt a spanyol lakosság érdekei inspiráltak és mozgattak, semmint a bennszülött lakosság érdekei.

Világtörténelmi síkon vizsgálva a dél-amerikai függetlenséget, azt látjuk, hogy ezt a mozzanatot a nyugati, pontosabban a tőkés civilizáció fejlődési szükségletei determinálták. A tőkés fejlődés ütemének kevésbé nyilvánvaló, de kétségtelenül sokkal döntőbb és mélyebb funkciója volt a függetlenség előkészítésében, semmint az enciklopédista irodalom és filozófia visszhangjának. Ekkoriban alakult ki a tőkés civilizáció érdekeinek természetes és nagy horderejű képviseletére rendeltetett brit birodalom. Angliában, a liberalizmus és a protestantizmus fő fészkében a gépipar készítette elő a kapitalizmus, vagyis azon materiális jelenség jövőjét, amelyből az a két jelenség – az egyik a politikai, a másik a vallási – származik, s amelyek szellemi és filozófiai erjesztőként jelennek meg a történelemben. Ezért hárult Angliára – történelmi sorsa és küldetése világos tudatában, amelynek a tőkés civilizációban elfoglalt hegemón helyzetét köszönheti – az a feladat, hogy elsődleges szerepre vergődjön Dél-Amerika függetlenségében. S ezért történt, hogy miközben Franciaország miniszterelnöke – azé a nemzeté, amely néhány évvel korábban

nagy forradalmi példájával szolgált – megtagadta a fiatal dél-amerikai köztársaságok elismerését, amelyek „termékeikkel együtt forradalmi eszméikkel"[2] is fenyegették, Mr. Canning, az angol érdekek hű eszköze és végrehajtója, diplomáciai elismeréssel szentesítette ezen népek jogát a Spanyolországtól való elszakadásra, ehhez kapcsolódva pedig a köztársasági államforma szerinti demokratikus megszerveződésre. Igaz viszont, hogy Mr. Canninget a gyakorlatban megelőzték a londoni bankárok, akik kölcsöneikkel – ha uzsorakölcsönök voltak is, ezért nem kevésbé alkalmasak és hatékonyak – finanszírozták az új köztársaságok megalapítását.

A spanyol birodalom lehanyatlott, mert csupán katonai és politikai alapokon nyugodott, s mindenekfölött azért, mert túlhaladott gazdasági rendet képviselt. Spanyolország csak egyházi emberekkel, doktorokkal és nemesekkel tudta bőségesen ellátni gyarmatait. Gyarmatai viszont hasznosabb dolgokra vágytak és korszerűbb eszközökre. Következésképp Angliához fordultak, amelynek ipari tőkései és bankárai, az új típusú gyarmatosítók egyeduralomra törtek a piacokon, s olyan birodalom ügynökeiként tevékenykedtek, amely az iparra és a szabad kereskedelemre alapozott gazdaság termékeként öltött formát.

A spanyol gyarmatok és a tőkés Nyugat gazdasági érdekei teljességgel megfeleltek egymásnak, még akkor is, ha – ez pedig gyakran megesik a történelemben – ezzel sem az egyik, sem a másik oldal történelmi főszereplői nem voltak pontosan tisztában.

Amint függetlenné váltak ezek a nemzetek – ugyanazon természetes impulzustól vezérelve, amely a függetlenségi forradalomba sodorta őket –, a Nyugat tőkéjéhez és iparához fűződő kereskedelemben kutatták azokat az elemeket és kapcsolatokat, amelyeket gazdaságuk növekedése megkövetelt. A tőkés Nyugat felé kezdték ontani földjük és bányáik termékeit. S a tőkés Nyugat kezdte ontani számukra a szövetet, a gépeket és ezernyi ipari termékét. Így azután állandó és növekvő kapcsolat létesült Dél-Amerika, illetve a nyugati civilizáció között. Az e kereskedelem által leginkább támogatott országok természetesen az Atlanti-óceán partján fekvő országok voltak, éppen azért, mert közelebb estek Európához. Mindenekelőtt Argentína és Brazília vonzott nagy mennyiségű tőkét és nagyobb tömegű európai bevándorlót. Erőteljes és homogén nyugati beáradás gyorsította ezekben az országokban a gazdaság és a kultúra átalakulását, ez a két ország így fokozatosan az európai gazdaság és kultúra funkcióit és struktúráját alakította ki. Biztos gyö-

kereket ereszthetett itt a burzsoá liberális demokrácia, miközben Dél-Amerika többi részén akadályozta ezt a feudalitás és számos feudális maradvány továbbélése.

Ebben az időszakban kezd Peru általános történeti fejlődése elkülönülni, elszakadni más dél-amerikai államok történelmi folyamatától. Egyes országok földrajzi fekvése gyorsabb haladást tett lehetővé, mint másoké. A függetlenség vágya közös vállalkozásban egyesítette őket, hogy később egyéni érdekeik szerint ossza meg őket. Perut roppant távolság választotta el Európától. Hogy kikötőit elérjék, az európai hajóknak igen hosszú út viszontagságait kellett vállalniuk. Földrajzi helyzetét tekintve Peru inkább a Kelet szomszédja volt, semmint Európáé. S ez a logika diktálta, hogy Peru és Ázsia kereskedelme lendült fel. A *perui Costára* tömegével érkeztek a kínai bevándorlók; az ő rendeltetésük az volt, hogy az haciendákon felváltsák az alkirályság által behurcolt néger rabszolgákat; ezek felszabadítása valamilyen módon szintén a feudális gazdaság többé-kevésbé burzsoá gazdasággá történő átalakításának egyik következménye volt. De az Ázsiához fűződő kereskedelem nem jelenthetett hatékony hozzájárulást az új perui gazdaság kialakításához. A Conquistából előbukkanó, a függetlenségben megszilárdult Perunak az európaiak, a nyugatiak gépeire, módszereire és eszméire volt szüksége.

3. *A guanó és a salétrom időszaka*

A perui gazdaság fejlődésének a guanó- és salétromkincsek felfedezésével nyíló és elvesztésükkel záruló fejezete tökéletesen megmagyarázza történelmi folyamatunk számos olyan politikai jelenségét, amiket annyira felszínes gyönyörűséggel figurázott ki és hamisított meg a perui történelem más, egy inkább anekdotikus és retorikus, semmint romantikus felfogása. De a jelen vázlatos interpretációnak nem az a szándéka, hogy ezeket a jelenségeket világítsa meg vagy helyezze helyes beállításba, hanem az, hogy kijelölje vagy meghatározza gazdasági fejlődésünk néhány lényeges vonását, annak érdekében, hogy jobban érzékelhessük ennek gyarmati gazdasági jellegét. Kizárólag csak a gazdasági tényeket vesszük tekintetbe.

Kezdjük azzal a megállapítással, hogy a guanónak és a salétromnak, e két kevéssé előkelő, durva anyagnak olyan szerep jutott a köztársaság krónikájában, amelyet lovagiasabb és kevésbé pozitivista időkben – úgy látszik – az arany és az ezüst számára tartottak fenn. Spanyolország nemesfémtermelő országként tartott igényt ránk. Anglia inkább guanó- és salétromtermelő országként kedvelt bennünket. Az alapállásban rejlő különbség mindazonáltal nem jelentett másféle alapindokokat. Nem az indíték változott, hanem a kor. A perui arany elvesztette vonzerejét abban a korban, amikor Amerikában a pionírok varázsvesszeje rábukkant Kalifornia aranyára. Ezzel szemben a guanó és a salétrom – amelyeknek az előző civilizációk számára nem volt értéke, de egy ipari civilizációban mindkettő rendkívüli értékké vált – csaknem kizárólag a mi nyersanyagtartalékunkat alkotta. A viharosan fejlődő európai és nyugati ipari társadalom arra kényszerült, hogy a Csendes-óceán déli részének távoli partvidékén szerezze meg magának ezeket az anyagokat. Másrészt – a többi perui termékkel ellentétben – e két termék kiaknázását nem gátolta a szárazföldi közlekedés kezdetleges és primitív állapota. Ahhoz, hogy az Andok méhéből kiszakítsák az aranyat, az ezüstöt, a rezet és a szenet, kopár hegyláncokat és óriási távolságokat kellett bejárni: a salétrom és a guanó viszont a parton hevert, szinte az értük küldött hajókról is elérhették őket.

E természeti kincsek könnyű kitermelése tornyosult az ország gazdasági életének minden más mozzanata fölé. A guanó és a salétrom kitermelése aránytalanul nagy helyet foglalt el a perui gazdaságban. Hozamuk vált a legfőbb kincstári bevétellé. Az ország gazdagnak érezte magát. Az állam nyakló nélkül vette igénybe a kölcsönöket. Pazarlóan élt, jövőjét az angol pénzvilágra építette.

Vázlatosan ennyi a guanó és a salétrom egész története a magát tisztán közgazdásznak érző megfigyelő számára. A többi, első látásra, a történész dolga lenne. Csakhogy ebben az esetben is, mint mindenkor, a gazdasági tényező sokkal bonyolultabb, sokkal nagyobb horderejű, mint amilyennek látszik.

Mindenekelőtt a guanó és a salétrom funkciója az volt, hogy aktív kereskedelmi kapcsolatot teremtett a nyugati világgal, egy olyan időszakban, amikor a kedvezőtlen földrajzi fekvésű Perunak nem voltak komoly eszközei ahhoz, hogy földjére vonzza azokat a gyarmatosító és civilizáló áramlatokat, amelyek az indo-ibér Amerika más országaira már termékenyítő hatással voltak. Ez a kereskedés gazdaságunkat a brit tőke ellen-

őrzése alá helyezte; később – a két termék garanciájára szerzett adósságok következményeként – az angoloknak kellett átadnunk a vasutak kezelését, vagyis éppen természeti kincseink kitermelésének eszközeit.

Peruban, ahol addig a tulajdon megőrizte arisztokratikus és feudális jellegét, a guanóból és a salétromból származó nyereség teremtette meg a kereskedelmi és a banktőke első szilárd elemeit. A partvidék kincseinek közvetlen és közvetett haszonélvezői kezdtek tőkés osztállyá alakulni. Peruban kialakult a burzsoázia; ez ugyan eredetét és struktúráját tekintve összekeveredett, összefonódott az arisztokráciával, amely elsősorban a gyarmatok *encomenderói*nak és földbirtokosainak örököseiből alakult ki, de ez utóbbi éppen e funkciója révén rákényszerült, hogy befogadja a liberális gazdaság és politika alapvető elveit. Ehhez a jelenséghez kapcsolódnak a következő megállapítások: „A függetlenség első időszakában a frakciók és a katonai vezetők harca a szervezett burzsoázia hiányának következményeként jelenik meg. Peruban a forradalom a liberális burzsoá rend kevésbé definiált, elmaradottabb elemeit találhatta meg, mint más hispán-amerikai népek esetében. Ahhoz, hogy ez a rend akár többé-kevésbé embrionálisan is működhessen, életképes tőkésosztálynak kellett kialakulnia. Miközben ez az osztály megszerveződött, a hatalom a katonai *caudillók* kezébe került. Castilla kormánya jelezte a tőkésosztály megszilárdulásának szakaszát. Az állami koncessziók és a guanó, illetve a salétrom jövedelmei teremtették meg a burzsoáziát és a tőkés rendet. S ez az osztály, amely később a *civilizmus*ban szerveződött meg, nagyon hamar a hatalom teljes meghódítására indult."

A köztársaság e gazdaságtörténeti fejezetének másik aspektusa az, hogy az új gazdaság túlnyomóan a Costa gazdaságaként szilárdult meg. A spanyolokat az arany és az ezüst keresése kényszerítette rá, hogy – a part menti letelepedésre irányuló hajlamuk ellenére – fenntartsák és kiszélesítsék előretolt állásaikat a Sierrában. A bányászat – a Spanyolország által erre a területre kényszerített gazdasági rend alapvető tevékenysége, ahol korábban egy természetes és markáns földművelő társadalom virágzott – megkövetelte, hogy a Sierrában kialakítsák a gyarmati rend alapjait. A guanó és a salétrom ezt a helyzetet korrigálta, megerősítve a Costa hatalmát. Ezek a termékek ösztönöztek, hogy az új Peru a sík földön telepedjen meg. S ez a tény csak aláhúzta azt a kettősséget és azt a konfliktust, amely mindmáig legnagyobb történelmi problémánk.

A guanó és a salétrom e fejezetét következésképpen nem lehet elszigetelni gazdaságunk további fejlődésétől. A csendes-óceáni háború, a

guanó és salétrom e következménye, nem törölte el a nyersanyagok felfedezésének és kitermelésének egyéb következményeit. Ezek elvesztése azonban tragikus erővel felfedte előttünk annak veszélyét, ha egy gazdasági felvirágzás szinte kizárólagosan egyetlen természeti kincs birtoklásán alapszik, s ha e kincset egy külföldi imperializmus irigyli és igyekszik magához ragadni, vagy felhasználása hanyatlásnak indul az iparban a tudományos felfedezések révén végbemenő folyamatos változások következményeként. Caillaux nyilvánvaló kapitalista időszerűséggel beszél nekünk a tudományos haladás szülte gazdasági és ipari labilitásról.[3]

A guanó- és a salétromkereskedelem időszakában kapta gazdaságunk a feudálisból burzsoává történt átlényegülés folyamatához az első energikus ösztönzést. Nézetem szerint vitathatatlan, hogy ha a régi uralkodó osztály mérsékelt metamorfózisa helyett egy új életnedvektől és lendülettől duzzadó osztály trónra lépése ment volna végbe, e folyamat szervezettebben és biztosabban halad előre. Ezt mutatja [a csendes-óceáni] háború utáni történetünk. A vereség – amely a salétromlelőhelyek elvesztésével termelőerőink tartós összeomlását váltotta ki – e tekintetben sem vonta maga után ellensúlyképpen a múlt felszámolását.

4. *Mai gazdaságunk jellege*

A perui gazdaság fejlődésének utolsó fejezete a háború utáni időszaké. Ez a fejezet a termelőerők szinte teljes összeomlásának periódusával kezdődik.

A vereség nemcsak azt jelentette a nemzetgazdaságnak, hogy elvesztette fő forrásait: a salétromot és a guanót. Emellett a kialakuló termelőerők megbénulását, a termelés és a kereskedelem általános depresszióját, a nemzeti valuta elértéktelenedését, a külföldi hitelek széthullását jelentette. A kivérzett, megcsonkított nemzet szörnyű vérveszteséget szenvedett.

Akárcsak a függetlenségi háborúk után, a hatalom ismét katonai vezetők kezébe került, akik szellemileg és szervezetileg alkalmatlannak bizonyultak a gazdasági újjáépítés irányítására. De a guanó és a salétrom idején kialakult kapitalista réteg nagyon hamar ismét magához ragadta funkcióját és visszatért helyére. Így az ország gazdasági újjászervezé-

sének politikája teljességgel osztályérdekeikhez alkalmazkodott. A pénzügyi problémára adott megoldás például tipikusan a *latifundisták* vagy nagybirtokosok szempontjainak felelt meg, akik nemcsak a proletariátus érdekeit szemlélték közömbösen, hanem a kis- és középburzsoázia, vagyis azon két társadalmi réteg érdekeit is, amelyeknek kárt okozhatott a bankjegyek váratlan értékvesztése.

Kétségtelenül ez az eszköz és a *Grace-szerződés* volt a leglényegesebb és legjellegzetesebb aktus a háború gazdasági következményeinek felszámolásában, amit a földbirtokos plutokrácia érdekei és elképzelései sugalltak.

A Grace-szerződés szentesítette a brit befolyást Peruban, amikor átengedte az állami vasutakat azoknak az angol bankároknak, akik addig finanszírozták a köztársaságot és pazarló politikáját; ők adták a szükséges garanciákat a londoni pénzpiacnak a perui vállalkozásokba történő új befektetésekhez. Az állami hitel helyreállításában nem értek el közvetlen eredményeket. De az óvatos és biztos befektetések újra vonzani kezdték a brit tőkét. Azáltal, hogy gyakorlatilag elismerte saját gyarmati jellegét, a perui gazdaság némi segítséget kapott, hogy összeszedje magát. A vasutat La Oroyáig vezették, ez megnyitotta a nemzetközi forgalom és kereskedelem számára Junín megyét, lehetővé téve ásványi kincseinek széles körű kiaknázását.

Piérola gazdaságpolitikája ugyanezen érdekekhez igazodott. A demokrata caudillo, aki olyan sokáig izgatta mennydörgő stílusban a tömegeket a plutokrácia ellen, óvakodott attól, hogy „civilista" közigazgatást hozzon létre. Adózási módszere, pénzügyi rendszere eloszlatja mindazon illúziókat, amit netán frazeológiája és metafizikus spekulációja teremthet. Ez pedig azt a tételt igazolja, hogy gazdasági síkon sokkal világosabban megérthetjük egy politika, egy politikus vagy egy politikai tett irányát és lényegét, mint a politika síkján.

Gazdaságtörténetünk e fejezetének alapvető fázisait, amikor a háború utáni válságból magához térő gazdaság lassan megszerveződik a guanónál és a salétromnál kevésbé zsíros, de szilárdabb alapokon, a következő tények alapján vázolhatjuk fel:

1. A modern ipar megjelenése. Gyárak, erőművek, közlekedés stb. létesítése; ez mindenekelőtt a Costa életét alakítja át. Az ipari proletariátus kialakulása, az osztálytartalmú eszmerendszer befogadására irányuló, növekvő természetes tendenciával, ami kiszárítja a caudillista pártoskodás egyik régi forrását, megváltoztatja a politikai harc feltételeit.

2. A finánctőke szerepe. Nemzeti bankok megjelenése, amelyek különféle ipari és kereskedelmi vállalkozásokat finanszíroznak, de szűk térben mozognak, a külföldi tőke és a nagybirtok hűbéreseként; külföldi bankok fiókjainak létrehozása, amelyek az észak-amerikai és az angol pénzvilág érdekeit szolgálják.

3. A távolságok megrövidülése és a forgalom növekedése Peru és az Egyesült Államok, valamint Európa között. A földrajzi helyzetünket jelentős mértékben megjavító Panama-csatorna megnyitásának következményeként meggyorsul az a folyamat, amelynek során Peru bekapcsolódik a nyugati civilizációba.

4. Az észak-amerikai hatalom fokozatosan fölébe kerekedik a brit hatalomnak. A Panama-csatorna, úgy látszik, inkább az Egyesült Államokhoz közelítette Perut, semmint Európához. A növekvő jenki uralomhoz széles és tartós alapot biztosít az észak-amerikai tőke részvétele a legfontosabb termékeink közé emelkedő perui réz és kőolaj kitermelésében. Az Angliába irányuló export, amely 1898-ban az összexport 56,7 százalékát alkotta, 1923-ban csak 33,2 százalékot ért el. Ugyanebben az időszakban az Egyesült Államokba irányuló export 9,5 százalékról 39,7 százalékra nőtt. S ez a mozgás még hangsúlyosabban jelentkezett az import területén; amíg az említett huszonöt éves periódusban az Egyesült Államokból származó import 10,0 százalékról 38,9-re nőtt, a Nagy-Britanniából származó behozatal 44,7 százalékról 19,6-ra esett vissza.[4]

5. A tőkésosztály kibontakozása, amelyen belül megszűnik a régi arisztokráciának a korábbihoz hasonló döntő szerepe. A földtulajdon megőrzi uralmát; de hanyatlik az alkirálysági nemesi famíliák hatalma. A burzsoázia érezhetően erősödik.

6. A kaucsuk-illúzió. Megdicsőülése éveiben az ország azt hiszi, megtalálta El Dorádót a hegyekben: a *Montaña* egy időre rendkívül értékes lesz a gazdasági élet számára, s mindenekelőtt a nép képzeletében. A „kalandorok erős fajának" számos képviselője árad a hegyekbe. A kaucsuk árának esésével szétfoszlik ez az eredetét és jellegzetességeit tekintve meglehetősen trópusi illúzió.[5]

7. Az európai periódus nyereségtöbbletei. A perui termékek emelkedése a hazai magánvagyonok gyors növekedését eredményezi. A perui gazdaságban a partvidék hegemóniájának megerősödése megy végbe.

8. A kölcsönök politikája. A Perunak nyújtott külföldi hitelek visszaállítása ismét arra készteti az államot, hogy kölcsönökhöz folyamodjék

közmunkaprogramja végrehajtásához.[6] Az Egyesült Államok e tevékenységben is Nagy-Britannia helyébe lépett. Az aranytól duzzadó New York-i piac kínálja a legjobb feltételeket. A jenki bankárok közvetlenül tanulmányozzák annak lehetőségét, hogyan exportálhatnak tőkét kölcsönként a latin-amerikai államokba. S természetesen gondoskodnak arról, hogy ezeket az észak-amerikai ipar és kereskedelem hasznára fektessék be.

Úgy vélem, ezek a háború után kezdődő perui gazdasági fejlődés fő aspektusai. A tömör, vázlatos felsorolásból kimaradt a bizonyítások és feltevések kimerítő vizsgálata. Csak az volt a szándékom, hogy vázlatosan definiáljam a perui gazdaság kialakulásának és fejlődésének néhány lényeges vonását.

Hangsúlyozom azt a végső megállapítást, hogy a mai Peruban három különböző gazdaság elemei léteznek együtt. A Conquista során született feudális gazdasági rendszer idején a hegyekben még fennmaradt a bennszülött kommunista gazdaság néhány eleven maradványa. A partvidéken, feudális talajon, burzsoá gazdaság alakul ki, amely – legalábbis szellemi fejlődését tekintve – megkésett gazdaság benyomását kelti.

5. *Agrárgazdaság és feudális latifundizmus*

A bányászat kétségtelen növekedése ellenére Peru megőrzi agrárország jellegét. A földművelés foglalkoztatja a lakosság nagy többségét. A lakosság négyötödét képviselő indiánok hagyományosan földművesek. A cukor- és gyapotárak esésének és a termelés csökkenésének következtében 1925-től az ásványi export tartósan meghaladta a mezőgazdasági kivitelt. Erre a folyamatra nagymértékben hatást gyakorol a kőolaj és a kőolajszármazékok gyorsan emelkedő exportja. (Az 1916-os 1 387 778 perui fontról exportjuk értéke 1926-ra 7 421 128 perui fontra emelkedett.) De a mezőgazdasági termelésnek csak egy részét jelentik az exporttermékek: a gyapot, a cukor és cukorszármazékok, a gyapjú, a bőrfélék, a gumi. A hazai földművelés és állattenyésztés a hazai fogyasztásról gondoskodik, miközben az ásványi termékeket csaknem teljes egészében exportálják. 1925-ben az élelmiszer-alapanyagok és az alkoholos italok behozatala 4 148 311 perui fontra rúgott. Az import legnagyobb tétele a

gabona, amit még ugyancsak elégtelen mennyiségben termelnek az országban. Nincs teljes statisztika a nemzeti termelésről és fogyasztásról. Ha a növényi és állati eredetű termékekből egy lakosra napi 50 centavót számítunk, az 1896-ban kimutatott 4 609 999 főnyi lakosság esetében 84 millió perui fontot tesznek ki a költségek. Ha ötmilliós lélekszámot tételezünk fel, a nemzeti fogyasztás értéke 91 250 000 perui fontra emelkedik. Ezek a számok azt bizonyítják, hogy döntő szerepe van a mezőgazdasági termelésnek az ország gazdaságában.

Másrészt a bányászat ma még csekély számú dolgozót foglalkoztat. A statisztikai kimutatás szerint 1926-ban 28 592 munkás dolgozott ebben az iparágban. A feldolgozó iparban ugyancsak szerény munkaerő-hadsereget alkalmaznak.[7] 1926-ban csak a cukornádültetvények 22 367 férfit és 1173 nőt foglalkoztattak az aratási időszakban. A partvidéki gyapotültetvények az 1922–1923-as főidényben – az utolsóban, amelyről statisztikai kimutatást közöltek – 40 557 napszámost alkalmaztak; a rizsültetvények az 1924–1925-ös főidényben 11 332-t.

Az országban fogyasztott növényi és állati eredetű termékek nagy része a Sierra völgyeiből és fennsíkjairól származik. A Costa haciendáin az élelmiszer-termelés a törvényben előírt kötelező minimum alatt marad. Ezt a törvényt akkor bocsátották ki, amikor a gyapot és a cukor árának emelkedése arra késztette a földbirtokosokat, hogy szinte teljesen felszámolják az élelmiszernövények termelését, ez pedig súlyosan érintette az élelmiszerárak emelkedését.

A földbirtokos osztálynak nem sikerült kapitalista burzsoáziává, a nemzeti gazdaság támogatójává alakulnia.[8] A bányászat, a kereskedelem, a szállítás a külföldi tőke kezében van. A latifundisták megelégedtek azzal, hogy a gyapot és a cukor termelésében közvetítő szerepet játszanak. E gazdasági rendszer megőrizte a mezőgazdaság félfeudális szervezetét, s ez az ország fejlődésének legsúlyosabb visszahúzó terhét képviseli.

A feudalitás továbbélése jut kifejezésre a Costán a városi élet erőtlen és szegényes voltában. A partvidék kisebb-nagyobb városainak száma elenyésző. S a szó igazi értelmében vett falu is alig létezik azon a szűkös földdarabon, ahol még parcellázott szántóföld húzódhat meg a feudális jellegű birtokok között.

Európában a falu a feloszlott feudumból származik.[9] A perui Costán falu szinte nem is létezik, mivel a feudum többé-kevésbé érintetlenül tovább él. A vidéki koncentráció uralkodó típusa az hacienda, a maga többé-kevésbé klasszikus udvarházával, általában nyomorúságos kunyhó-

telepével, cukorgyárával és raktáraival. Az útikalauzban minden települést haciendák nevével jelölnek. A falu hiánya, a kisváros ritka volta a völgyekben a megművelt vidéken is a pusztaság benyomását kelti.

Egy gazdaságföldrajzi törvény szerint a városok rendszerint a völgyekben, az utak kereszteződési pontjain alakulnak ki. A perui partvidéken mindmáig nem keletkeztek városok olyan gazdag és kiterjedt völgyekben, amelyek pedig számottevő szerepet játszanak az országos termelési statisztikában. Útkereszteződéseikben vagy állomásaikon csak nagy néha emelkedik fel egy-egy kisváros, egy stagnáló, mocsaras, levert hangulatú település, ahol az emberek vidéki egészség és városi öltözék nélkül tengődnek. S bizonyos esetekben, mint például a Chicama-völgyben, a latifundium lassan megfojtja a várost. A tőkés viszonyok itt ellenségesebben hatnak a városi kiváltságokra, mint a feudális kastély vagy uradalom. A tőke elvitatja a város kereskedelmét, elragadja tőle funkcióját.

Az európai feudalizmusban, a falusi gazdálkodás ellenére, sokkal kedvezőbbek voltak a városfejlődés elemei, életteny ezői, mint a kreol félfeudalitásban. Akármennyire fojtogatta is a várost, a falunak szüksége volt a városi szolgáltatásokra. Mindenekelőtt a falunak mezőgazdasági termékfölöslege volt, s ezt a városnak kellett felajánlania. A partvidéki hacienda viszont távoli piacokra termeli a gyapotot vagy a cukornádat. Mivel e termékek elszállítása biztosítottnak tekinthető, a környezetével fenntartott kapcsolat másodlagos fontosságú számára. Az élelmiszernövények termelésének célja az – ha éppen nem számolják fel teljesen a gyapot- vagy cukornádtermesztés kedvéért –, hogy kielégítse az hacienda fogyasztását. Sok völgyben a kisváros semmit sem kap a „falutól", s nincs semmije a vidéken. Ezért aztán nyomorban él, ilyen-olyan városi hivatalból, az haciendák munkafelügyelőiből, vagy olyan állomást lát el szánalmas jellegű munkával, ahol évente a földi javaknak sok ezer tonnája halad át. A deformált, gépekkel és sínpárokkal büszkélkedő, de a kegyúri hagyományok jegyeivel már nem rendelkező feudumok között ritka oázist alkot a szántóföldek egy-egy csíkja a maga szabad embereivel, gazdálkodó közösségével.

Az hacienda az esetek többségében teljességgel bezárja kapuit a külvilággal kapcsolatot kínáló kereskedelmi tevékenység előtt; kizárólag az ültetvény boltjai látják el a lakosságot. Ez a gyakorlat egyfelől arról a szokásról tanúskodik, hogy a *peón*nal úgy bánnak, mint valami két lábon járó eszközzel, s nem mint emberrel, másfelől megakadályozza, hogy a községeknek olyan funkciója legyen, ami a völgyek agrárgazdálkodása kö-

zepette biztosítaná fennmaradásukat és fejlődésüket. Az hacienda, amely a földdel és a hozzá tartozó iparágakkal együtt a kereskedelmet és a szállítást is magához ragadja, megfosztja a kisvárost létfenntartási eszközeitől, nyomorult és jelentéktelen életre ítélve azt.

A városok iparát és kereskedelmét municipális ellenőrzésnek, szabályzatoknak, adózásnak vetik alá. A városi élet és a kommunális szolgáltatások ezekből a tevékenységekből táplálkoznak. A latifundium viszont kibúvik a szabályok és hozzájárulások alól. A városi iparnak és kereskedelemnek a nagybirtok törvény felett álló vetélytársat teremthet. Puszta létével ezeket teszi tönkre.

A nagybirtok prókátorainak kedvenc érve az, hogy nagybirtok nélkül nem lehet nagy termelési egységeket létrehozni. A korszerű mezőgazdasághoz – érvelnek – költséges gépekre, hatalmas beruházásokra, szakértő igazgatásra van szükség. A kisbirtok nem felel meg e követelményeknek. Mi több, a cukor- és gyapotexport teremti meg kereskedelmi mérlegünk egyensúlyát.

Csakhogy ezek a gazdaságok, a cukorgyárak, azután az export, amelyekre a latifundisták olyan büszkék, távolról sem tekinthetők az ő művüknek. A gyapot és a cukor termesztése az ilyen célra kapott hitelek lendítőereje nyomán virágzott fel a kisajátított földek és az olcsó munkáskéz bázisán. E gazdaságok pénzügyi megszervezése, amelyek fejlődését és nyereségeit a világpiac szabályozza, nem a nagybirtokosok előrelátásának és közreműködésének eredménye. A nagybirtok csak annyit tett, hogy alkalmazkodott a kívülről érkező impulzushoz. A birtokosok munkáját az örökkön földet és piacot kereső külföldi tőkés rend finanszírozta és irányította, termékeik és földjük garanciájára pénzt kölcsönözve nekik. Sok jelzáloggal terhelt nagybirtok kerül fokozatosan az exportőrcégek közvetlen irányítása alá.

Az ország földbirtokosainak képességeiről a legátfogóbb és legjellegzetesebb tapasztalatokat La Libertad megye kínálja. Völgyeinek kiterjedt haciendái a nagybirtokos arisztokrácia kezében voltak. A tőkés fejlődés hosszú éveinek mérlegét közismert tényekben foglalhatjuk össze: e vidék cukoripara két nagy gyárban – Cartavióban és Casa Grandéban – összpontosult, s mindkettő külföldi tulajdonban van; a nemzeti kereskedelmet felszívta e két vállalkozás, különösen az utóbbi; ugyanezen vállalat megkaparintotta a behozatali kereskedelmet is; Trujillo város kereskedelme hanyatlásnak indult, importőr cégeinek többségét felszámolták.[10]

A La Libertad-i régi nagybirtokosok provinciális szisztémája és feudális szokásai nem állhattak ellen a külföldi tőkésvállalatok expanziójának. Ez utóbbiak azonban nem kizárólag tőkéjüknek köszönhetik sikereiket, hanem technikájuknak, módszereiknek, fegyelmüknek is. Hatalmi vágyuknak is köszönhetik, s általában mindannak, ami a helyi birtokosokból hiányzott; hiszen közülük néhányan véghezvitték volna ugyanazt, amit a német vállalat csinált, ha meglettek volna bennük az „ipari kapitányok" tulajdonságai.

A kreol tulajdonost a spanyol örökség és nevelés nyomasztja, megakadályozva abban, hogy világosan értse: miben különbözik a kapitalizmus a feudalizmustól. Úgy tűnik, a kapitalizmus erkölcsi, politikai, pszichológiai elemei itt nem találtak kedvező éghajlatot.[11] A kreol tőkés, jobban mondva birtokos, előbb gondol a nyereségre, mint a termelésre. Közöttük szinte ismeretlen az igazi kapitalizmust jellemző kalandszellem, alkotó lendület, szervezői képesség.

A tőkés koncentrációt a szabad verseny szakasza előzte meg. Következésképpen a modern nagybirtok nem a feudális nagybirtokból nő ki, amint azt talán a kreol földbirtokosok képzelik. Ellenkezőleg, ahhoz, hogy a modern nagybirtok alakot öltsön, a feudális nagybirtok szétaprózódására, feloszlására volt szükség. A kapitalizmus városi jelenség; az iparűző, kézműves, kereskedő város szellemét őrzi. Ezért egyik első ténykedése a föld felszabadítása, a feudum szétzúzása volt. A város fejlődésének a paraszt szabad tevékenységéből kellett táplálkoznia.

Peruban – a republikánus felszabadítás irányával ellentétben – a feudum szellemére, a városi szellem antitézisére és tagadására bízták a tőkés gazdaság megteremtését.

JEGYZETEK

[1] *Donoso Cortés*t kommentálva a korán elhunyt olasz kritikus, *Piero Gobetti* így jellemzi Spanyolországot, mint „gyarmatosítók, aranykeresők népét, akik nem idegenkednek attól, hogy balsiker esetén rabszolgákból csináljanak aranyat". Ki kell igazítani Gobettit, aki gyarmatosítóknak tekinti azokat, akik igazából conquistadorok voltak. Mégis gondolkodásra serkent a következő ítélet: „A *corrida* kultusza egyik aspektusa ennek a szórakozás iránti szerelemnek, s a látvány és a forma e katolicizmusának: természetes, hogy ez a látványos pátosz alkotja az uraskodó rongyosok eszményét, akik nem követhetik sem a komoly és konok heroizmus angolszász pedagógiáját, sem a kifinomultság francia tradícióját. Az uraskodás spanyol eszménye a henyélésre korlátozható, ezért foglalja magába mint kedvenc terepét és szimbólumát, az udvari világ eszméjét."

[2] „Ha Európa arra kényszerül, hogy elismerje Amerika tényleges kormányait – mondotta *Chateaubriand* vicomte –, egész politikájának arra kell irányulnia, hogy monarchiák születését segítse elő az Újvilágban e köztársaságok helyett, amelyek földjük termékeivel együtt eszméiket is exportálják."

[3] *J. Caillaux:* Où va la France? Où va l'Europe? 234–239. old.

[4] Extracto Estadístico del Perú. 1924–1926-ban az Egyesült Államokkal való kereskedelem mindinkább túlszárnyalta a Nagy-Britanniával folytatott kereskedelmet. 1926-ban a Nagy-Britanniából származó import az összes import 15,6 százalékára csökkent, az exportunkban való angol részesedés 28,5 százalékra. Ugyanekkor az Egyesült Államokból származó import 46,2 százalékot ért el, amely túlságosan kompenzálta az exporthányad 34,5 percentre történt csökkenését.

[5] Lásd e kötet hatodik tanulmányában (Regionalizmus és centralizmus) a 4. számú jegyzetet.

[6] Az 1926-os Extracto Estadístico del Perú adatai szerint Peru külföldi adóssága ez év december 31-ig 10 341 906 perui fontra emelkedett. Utóbb New Yorkban

letétbe helyeztek egy 50 millió dolláros kölcsönt azon törvény értelmében, amely a végrehajtó hatalmat felhatalmazza a Perui Nemzeti Kölcsön kibocsátására. E kölcsön nem lehet kisebb az összeg 86 százalékánál, s kamata nem haladhatja meg a 6 százalékot. Célja az előzetes, 7,5 százaléktól 8 százalékig terjedő kamattal rendelkező kölcsönök felszámolása.

[7] Az Extracto Estadístico del Perú nem közöl erről külön adatot. A *Carlos J. Jiménez* mérnök által összeállított Estadística Industrial del Perú (1922) sem hoz rá általános adatot.

[8] Országunk mezőgazdasági életének feltételeit a földproblémáról szóló tanulmányban vizsgáljuk.

[9] „A falu – írja *Lucien Romier* – nem tömörülés eredménye, mint a kisváros vagy a város, hanem egy templom körül elterülő régi dominium, uradalom, világi vagy egyházi birtok felaprózódásának eredménye. A falu egységes eredete kitetszik a különféle csökevényekből: ilyen az »egyházközség szelleme«, ilyenek a parókiák emberemlékezet óta tartó versengései. Ez magyarázza azt a lenyűgöző tényt, hogy a régi utak nem szelik át a falvakat; magántulajdonként tisztelték őket, s inkább csak határukat érintették." (Explication de Notre Temps.)

[10] *Alcides Spelucin* fejtette ki nemrégiben egy limai napilapban, nagyon tárgyilagosan és megfontoltan, e válság okait és szakaszait. Noha kritikája mindenekelőtt a külföldi kapitalizmus rabló tevékenységét hangsúlyozza, végezetül a helyi kapitalizmus felelőssége – abszentizmusa, az előrelátás hiánya, erőtlensége – kerül előtérbe.

[11] A kapitalizmus nemcsak egy technika: emellett egyfajta szellem is. Ez a szellem az angolszász országokban teljesedik ki; nálunk erőtlen, alig sarjadó és kezdetleges.

AZ INDIÁNKÉRDÉS

1. *A kérdés új felvetése*

Mindazok a bennszülöttproblémával foglalkozó tézisek, amelyek ezt a kérdést nem gazdasági-társadalmi problémának tekintik vagy megkerülik ezeket a nézőpontokat, megannyi meddő elméleti – sőt néha csak verbális – ujjgyakorlatnak tekinthetők, s hitelük a semmivel egyenlő. Egyikmásik szerző jóhiszeműsége sem lehet mentő körülmény. Gyakorlatilag valamennyi ilyen tézis csak arra szolgál, hogy elrejtse vagy kiforgassa a valóságos problémát. A szocialista kritika viszont feltárja és megvilágítja ezt a problémát, mivel okait az ország gazdaságában, nem pedig az adminisztratív, jogi vagy egyházi mechanizmusban, nem a faji dualizmusban vagy pluralizmusban, nem is a kulturális és morális feltételekben keresi. Az indiánkérdés gazdaságunk talajából sarjad. Gyökerei a földtulajdon rendszerébe nyúlnak vissza. Amíg él a *gamonal*ok feudális hatalma, minden olyan próbálkozás, amely adminisztratív vagy rendőri eszközökkel, oktatási módszerekkel vagy közútépítéssel szándékozik megoldani a problémát, csupán felületes és lényegtelen megoldásokra vezethet.[1]

A „gamonalizmus" óhatatlanul megnyomorít minden indiánvédő törvényt vagy rendelkezést. Az ültetvényes, a latifundista – feudális nagyúr. Az írott törvény tehetetlen a környezet és a szokás által támogatott tekintélyével szemben. Törvény tiltja az ingyenmunkát; mindazonáltal az ingyenmunka, sőt a kényszermunka is tovább él a latifundiumon. A bíró, az alprefektus, a rendőrfelügyelő, a tanító, az adószedő egyaránt a nagybirtok vazallusa. A törvény nem gyűrheti maga alá a gamonalt. Azt a tisztviselőt, aki makacsul érvényt próbálna szerezni a törvénynek, magára hagyná és feláldozná a központi hatalom, amely körül mindig

a gamonalizmus mindenható befolyása érvényesül közvetlenül, esetleg a parlamenten keresztül, de mindkét úton egyazon hatékonysággal.

Az indiánprobléma új kutatói éppen ezért sokkal kevesebbet foglalkoznak az őslakókat védő törvények elemzésével, mint a földbirtokrendszer következményeivel. Dr. José A. Encinas tanulmánya *(Contribución a una legislación tutelar indígena* – Adalékok egy bennszülöttvédő törvényhozáshoz) nyitotta meg 1918-ban azt az irányzatot, amely akkortól máig mind erőteljesebbé vált.[2] De Encinas – éppen munkájának jellege miatt – nem fogalmazhatott meg művében egy gazdasági-szociális programot. Az indián *homestead* alapjait felvázolva, Encinas az állami és az egyházi földek felosztását javasolja. Meg sem említi a latifundista gamonalok kisajátítását. Tézise mégis egyetlen vádirat a nagybirtokrendszer következményei ellen; vádbeszéde egyértelműen elítéli a latifundizmust,[3] s így valamiképpen bevezeti az indiánkérdés jelenlegi gazdasági-társadalmi kritikáját.

Ez a kritika visszautasítja és cáfolja azokat a különféle téziseket, amelyek a következő egyoldalú és kizárólagos szempontok valamelyikének tekintik e kérdést: adminisztratív, jogi, etnikai, erkölcsi, oktatási, egyházi.

Legrégebben és a legnyilvánvalóbban kétségkívül azok szenvedtek vereséget, akik az őslakók védelmét közönséges közigazgatási üggyé redukálták. Már a spanyol gyarmati törvényhozás óta teljesen eredménytelennek bizonyultak a tudóskodó, terjengős, aprólékos vizsgálódások nyomán kidolgozott rendelkezések. Ugyancsak figyelemre méltó termékenységgel hozott a köztársaság is olyan dekrétumokat, törvényeket és ítéleteket – már a függetlenségi harc idejétől fogva –, amelyek arra irányultak, hogy megvédjék az indiánokat a zsarolások és visszaélések ellen. Mindazonáltal a mai gamonal, akárcsak a tegnapi encomendero, aligha fél a közigazgatási elmélettől. Tudja, hogy a gyakorlat más.

A köztársasági törvényhozás individualista jellege vitathatatlanul annak a tendenciának kedvezett, hogy a latifundium felszívja a bennszülött tulajdont. Ebben a vonatkozásban a spanyol törvényhozás több valóságérzékkel szemlélte az indiánok helyzetét. Csakhogy egy gazdasági struktúrájában érintetlen feudalizmussal szemben a jogi reformnak sincs több gyakorlati értéke, mint a közigazgatási reformnak. Az őslakók kommunális és egyéni tulajdonát zömmel kisajátították; ez befejezett tény. Másrészt a feudalizmusból kilábaló országok tapasztalatai azt mu-

tatják, hogy a feudum feloszlatása nélkül sehol sem léphet érvénybe a liberális jogrendszer.

Az a feltételezés, hogy a bennszülöttek problémája etnikai probléma, az imperialista eszmék legősibb eszköztárának része. Az alsóbbrendű fajok koncepciója a fehér Nyugat expanziós és hódítási tevékenységét szolgálta. Antiszociologikus együgyűség az indián fajnak a bevándorló fehérekkel való aktív keresztezésétől várni a bennszülöttek felszabadítását, csupán egy merinói juhimportőr primitív agyában foganhatott meg ilyen ötlet. Az ázsiai népek, amelyeknél hüvelyknyivel sem alacsonyabbrendűek az indiánok, csodálatraméltóan asszimilálták a nyugati kultúra legdinamikusabb elemeit anélkül, hogy európai vért ömlesztettek volna át beléjük. A perui indián degenerálódásának ötlete nem egyéb, mint a feudalizmus asztalánál ülő zugügyvédek olcsó találmánya.

Az indiánkérdést morális problémaként kezelő irányzat liberális, humanitárius, XVIII. századi felvilágosult koncepciót testesít meg; a Nyugat politikai rendszerében ez kelti életre és motiválja az „emberi jogok ligáit". Az európai rabszolgaság-ellenes konferenciák és társaságok, amelyek többé-kevésbé eredménytelenül leplezték le a gyarmatosítók bűntetteit, ennek az irányzatnak szülöttei. Ennek az irányzatnak a deklarációi mindig túlzottan bizakodtak a civilizáció morális érzékében. González Prada sem volt mentes e reménytől, ezeket a szavakat vetette papírra: „Az indián helyzete kétféleképpen javulhat: vagy az elnyomók szíve lágyul meg annyira, hogy elismeri az elnyomottak jogait, vagy az elnyomottak lelke lesz eléggé férfias ahhoz, hogy megbüntessék elnyomóikat."[4] Mindenekelőtt ezt a reményt képviselte az 1909 és 1917 közti években az Indiánvédő Társaság*, noha igazi hatékonysága a vezetői által kitűzött közvetlen és konkrét indiánvédő célkitűzésekben rejlett; abban az irányzatban, amely minden bizonnyal nagyrészt Dora Mayer[5] jellegzetesen angolszász gyakorlati idealizmusát tükrözte. A kísérletet széles körben hajtották végre Peruban és a nagyvilágban. De a humanitárius prédikáció nem tartóztatta fel, nem ejtette meg az európai imperializmust, nem tette nemesebbé módszereit. Az imperializmus elleni harc csak a gyarmati tömegek felszabadító mozgalmainak szolidaritásában és erejében bízhat. Ez a koncepció vezérli a kortárs Európa antiimperialista akcióját, amelyhez olyan liberális szellemek is csatlakoznak, mint Albert

* A továbbiakban: Asociación Pro-Indígena.

Einstein és Romain Rolland, s amelyet így nem is lehet kizárólagosan szocialista jellegűnek tekinteni.

Az évszázadok során nagyobb energiával, vagy legalábbis nagyobb tekintéllyel vallotta az indiánkérdésben a ráció és az erkölcs elveit az egyház. Mindazonáltal ez a keresztes háború sem ért el mást, csupán nagyon bölcsen inspirált törvényeket és ítéleteket. Az indiánok sorsa nem változott lényegesen. González Prada – akiről tudjuk, hogy nem tisztán vagy szektásan szocialista szempontból nézte a dolgokat – e kudarc magyarázatát a kérdés gazdasági mélységeiben keresi: „Nem történhetett másként: hivatalosan elrendelték a kizsákmányolást: megkívántatott, hogy humánusan kövessenek el méltánytalanságokat, továbbá az egyenlőség elvei szerint kövessék el az igazságtalanságokat. A visszaélések felszámolásához el kellett volna törölni a *repartimientók*at és a *mitá*kat, egyszóval megváltoztatni az egész gyarmati rendszert. Az amerikai indián nehéz testi munkája nélkül kiürültek volna a spanyol kincstár pénzesládái."[6] Mindent összevetve, a vallásos prédikációk sikerének lehetősége nyilvánvalóbb volt, mint a liberális prédikációké. Az előbbiek az egzaltált és aktív spanyol katolicizmusra apelláltak, az utóbbiak viszont a sekélyes és formális kreol liberalizmusnak igyekeztek hangot adni.

Ma már azonban az egyházi megoldásba vetett remény vitathatatlanul a legelmaradottabb és legtörténetietlenebb valamennyi megoldás között. E remény képviselői még csak azzal sem foglalkoznak távoli – ó, milyen távoli! – mestereik nyomán, hogy kellő hatékonyságú, kellő autoritással támogatott új deklarációt szerkesszenek az indiánok jogairól. Ellenkezőleg, a misszionáriusra bízzák azt a feladatot, hogy a közvetítő szerepét játssza az indián és a gamonal között.[7] Ha az egyház e műve nem valósulhatott meg a középkori rendben, amikor szellemi és intellektuális kapacitását olyan szerzetesekkel lehetett mérni, amilyen Las Casas atya volt; hogyan érhetne el sikert azokkal az elemekkel, akikkel most számolhat? Ebből a szempontból az adventista misszió nyerték el a pálmát a katolikus klérustól; a katolikus kolostorokban nap mint nap kevesebben választják az igehirdetés hivatását.

Az a felfogás, miszerint az indiánprobléma pedagógiai probléma, egyetlen szigorúan és önállóan vett pedagógiai nézőpont próbáját sem állja ki. A pedagógia ma minden korábbinál inkább számba veszi a társadalmi és gazdasági tényezőket. A modern pedagógus tökéletesen tisztában van azzal, hogy az oktatás nem csupán iskola és didaktikai eszközök kérdése. A gazdasági-társadalmi közeg kérlelhetetlenül megszabja a tanító mun-

kájának feltételeit. A gamonalizmus alapvetően az indián oktatásának ellensége; továbbéléséhez ugyanúgy szüksége van az indián tudatlanság fenntartására, mint az indián alkoholizmusának ápolására.[8] A modern iskola – még ha feltesszük is, hogy a korviszonyok között meg lehetne sokszorozni az iskolák számát az iskolás korú paraszti lakosság számarányának megfelelően – összeférhetetlen a feudális latifundiummal. A szolgaság gépezete szétzúzná az iskola kezdeményezését, még ha ennek – az adott társadalmi valóságban felfoghatatlan csoda révén – sikerülne is megőriznie tiszta pedagógiai küldetését a feudum légkörében. A leghatékonyabb és legnagyvonalúbb tanítóképzés sem tudná véghezvinni ezt a csodát. Az iskolát és a tanítót is menthetetlenül kiforgatja természetéből annak a feudális környezetnek a nyomása, amely nem törődik bele a dolgok legelemibb progresszív vagy evolúciós felfogásába. Amikor félig-meddig megértik ezt az igazságot, a bennszülött internátusokban fedezik fel a mentőötletet. De e recept kiáltó elégtelensége akkor mutatkozik meg világosan, ha meggondoljuk, hogy az iskolás korú indián lakosság milyen jelentéktelen hányadát lehet beköltöztetni ezekbe az iskolákba.

A sokak által teljes jóhiszeműséggel védelmezett pedagógiai megoldást ma már hivatalosan is elvetették. Ismételjük, az oktatás hívei gondolhatnak a legkevésbé arra, hogy az oktatást függetlenítsék a gazdasági-társadalmi valóságtól. Ma már ilyen bizonytalan és nem formális elgondolás sem létezik, vagy ha igen, semmiféle testület és semmilyen doktrína nem vállal érte felelősséget.

Az új kérdésfelvetés abban áll, hogy az indiánproblémát a földproblémában keresik.

2. *A történeti áttekintés vázlata*

Óvatos számítások szerint az inkák birodalmának lakossága nem lehetett kevesebb tíz milliónál. Vannak, akik tizenkét, sőt tizenöt millióra becsülik. A Conquista mindenekelőtt szörnyűséges mészárlást jelentett. Csekély létszámuk révén a spanyol conquistadorok csak terrorral kényszeríthették rá uralmukat az indián lakosságra, amelynek soraiban babonás képzetet keltettek a természetfölötti lényeknek tűnő lovasok és tűzfegyverek. A Conquistát követő gyarmati rend politikai és gazdasági szerve-

zete nem vetett véget a bennszülött faj kiirtásának. Az alkirályság brutális kizsákmányoló rendszert hozott létre. A nemesfémek iránti sóvárgás a bányák kiaknázása felé irányította a spanyolok gazdasági tevékenységét. Az inkák idején csak igen szűk keretek között dolgoztak ezekben a bányákban, mivel az aranyat és ezüstöt csupán díszítésre alkalmazták, mivel a lényegében földművelő népet alkotó indiánok nem ismerték a vasat. A bányák és *obrajék* kiaknázására a spanyolok a kényszer- és ingyenmunkák elnyomó rendszerét hozták létre, és ez megtizedelte az őslakosságot. Ilyenformán az őslakosság nem csupán a szolgaság állapotába jutott – aminthogy ez történt volna, ha a spanyolok a föld kiaknázására szorítkoznak, megőrizve az ország agrárjellegét –, hanem nagyrészt rabszolgasorba züllöttek. Igaz, hallatták hangjukat humánus férfiak és civilizátorok, akik a spanyolországi király előtt vállalták az indiánok védelmét. Ebben a védelemben kiemelkedő, nagy hatású szerepe volt de Las Casas atyának. Az Indiák Törvényeit az indiánvédelem célja vezérelte, amikor elismerte az őslakók jellegzetes szervezetét, a comunidadokat. De gyakorlatilag az indiánok egy könyörtelen feudalitás játékszerei maradtak, olyan rendé, amely anélkül zúzta szét az inka társadalmat és gazdaságot, hogy a termelés progresszív megszervezésére képes renddel váltotta volna fel. Az a tény, hogy a spanyolok a Costán települtek le, olyannyira elriasztotta erről a vidékről az őslakókat, hogy már hiányzott a munkáskéz. Az alkirályság fekete rabszolgák behozatalával akarta megoldani a problémát, akik elviselték a Costa forróégövi völgyeinek és síkságainak éghajlatát és fáradalmait, a hideg Sierrában viszont alkalmatlannak bizonyultak a bányamunkákra. A néger rabszolga megerősítette a spanyol uralmat, amely egyébként – a bennszülöttek kipusztítása ellenére is – lélekszámát tekintve gyengének érezte volna magát az alávetett, de ellenséges indiánnal szemben. A négerből háziszolga és mesterember lett. A fehér könnyen keveredett a négerrel; e keveredés eredményeképpen alakult ki a Costa lakosságának egyik típusa, amelyre a spanyolokhoz való nagyobb ragaszkodás és az indiánnal szembeni nagyobb ellenállás jellemző.

Mint ismeretes, a függetlenségi forradalom nem volt bennszülöttmozgalom. A gyarmati kreolok, sőt a spanyolok kezdeményezték, ők is húztak belőle hasznot. Ezzel együtt a forradalom igénybe vette a bennszülött tömegek támogatását. S emellett a forradalmi erjedés időszakában fontos szerepe volt néhány felvilágosult indiánnak, például *Pumacahuának*. A forradalom liberális programja logikusan tartalmazta az indiánok fel-

szabadítását, az egyenlősítő elvek alkalmazásának automatikus következményét. Így a köztársaság első okiratai között találunk különféle, az indiánoknak kedvező törvényeket és dekrétumokat is. Elrendelték a föld felosztását, az ingyenmunkák eltörlését, és így tovább; de minthogy a forradalom nem egy új vezető osztály uralomra jutását jelentette, ezek a rendelkezések csupán szavak maradtak, hiszen hiányoztak a végrehajtásukra képes irányítók. A gyarmati nagybirtokos arisztokrácia, a hatalom gazdája érintetlenül megőrizte a földre – s következésképpen az indiánra – vonatkozó feudális jogait. Az összes, látszólag a föld védelmére irányuló rendelkezés sem érhetett el semmit a mindmáig tovább élő feudalitással szemben.

Az alkirályság mintha kevésbé lett volna bűnös, mint a köztársaság. Eredendően az alkirályságra hárul minden felelősség az indiánok nyomoráért és lesüllyedéséért. De ezekben az inkvizítori időkben egy nagy keresztény, Bartolomé de Las Casas hangja védelmezte megrázó erővel az indiánokat a gyarmatosítók brutális módszereivel szemben. A köztársaságban nem volt az őslakos fajnak ilyen hatékony és konok védelmezője.

Amíg az alkirályság középkori és idegen rendszert képviselt, a köztársaság – formálisan – perui és liberális jellegű. Következésképpen a köztársaságnak olyan kötelezettségei vannak, amilyenek az alkirályságnak nem voltak. A köztársaságra hárul az indiánok létfeltételeinek javítása. S e kötelezettséget figyelmen kívül hagyva, a köztársaság koldussá tette az indiánt, súlyosbította lesüllyedését, és megkeserítette nyomorát. Az indiánok számára a köztársaság egy új uralkodó osztály felemelkedését jelentette, amely szisztematikusan megszerzi földjeiket. Egy olyan, szokásaikkal és lelkületükkel a földhöz kötődött népnél, amilyenek az indiánok, ez a kisemmizés volt az anyagi és morális bomlás egyik oka. Mindig is a föld volt az indián minden öröme. Az indián a földdel jegyezte el magát. Érzi, hogy „az élet a földből jön", s oda is tér vissza. Végső fokon az indián minden iránt közömbös lehet, kivéve ama föld birtoklását, amit keze munkájával és puszta lehelletével művel és termékenyít meg, valóban vallásos áhítattal. Ebben a tekintetben a kreol feudalitás mohóbban és keményebben viselkedett, mint a spanyol. A spanyol encomenderóban általában megvolt az uralkodás, a nagyúri allűrök számos beidegződése. A kreol encomenderóban megvan a plebejus minden fogyatékossága, de nincsen meg egyetlen egy sem az hidalgó erényei közül. Összegezve: az indián szolgasága nem csökkent a köztársaság alatt. Az indián minden megmozdulását, minden rezzenését vérbe fojtották. Az indián kétség-

beesett követeléseire mindenkor fegyverrel adták a választ. A kopár fennsíkok csöndje őrizte meg aztán a válaszok tragikus titkát. Végül a köztársaság helyreállította még a mita rendszert is, közútépítési összeírás címén.

Emellett a köztársaság a felelős a nép energiájának eltompításáért. A köztársaság idején az indiánfelszabadítás ügye néhány caudillo demagóg spekulációjává züllött. A kreol pártok ezt a kérdést bevették programjukba, ennélfogva csökkent az indiánokban a követeléseikért vívott harchoz szükséges akarat.

A Sierrában, ezen a főként indiánok lakta vidéken a legbarbárabb és mindenható feudalitás él tovább, alig módosult vonásokkal. A földhöz fűződő uralom a gamonalok kezébe adja a lesüllyedés és a tudatlanság végső pontjára zuhant bennszülött faj sorsát. A nagyon primitív mezőgazdaság mellett a perui Sierra más gazdasági tevékenységre is példával szolgál: a csaknem teljesen két nagy észak-amerikai vállalat kezében levő bányászatra. A bányákban bérrendszer érvényesül, de a fizetés igen alacsony, szinte egyáltalán nincsenek a munkás életét védő berendezések; a munkahelyi baleset törvényét kijátsszák. Az *enganche* rendszere, amely csalóka előlegekkel rabszolgává süllyeszti a munkást, e kapitalista vállalatok kénye-kedvének teszi ki az indiánt. De az indiánokat olyan nyomorra ítéli az agrárfeudalitás, hogy ezzel együtt is kívánatosabbnak találják azt a sorsot, amelyet a bányák kínálnak nekik.

A szocialista eszmék elterjedése Peruban azzal járt, hogy erőteljesen fellendült az őslakosság polgárjogi mozgalma. Az új perui nemzedék érzi és tudja, hogy Peru haladása csak képzelt haladás, vagy legalábbis nem lesz perui jellegű, ha nem a négyötöd részben indián és paraszti tömeg műve lesz, ha nem részese ez a tömeg a jólétnek. Ugyanez a mozgalom nyilatkozik meg a nemzeti művészetben és irodalomban, ahol a spanyol gyarmati mentalitás uralma miatt korábban lebecsült hazai formák és témák növekvő újraértékelését észleljük. Úgy tűnik, ennek az indigenista irodalomnak a rendeltetése az, hogy olyan funkciót töltsön be, mint a „muzsik"-irodalom az orosz forradalmat megelőző időszakban. Maguk az indiánok is jeleit adják új öntudatuknak. Nap mint nap szilárdul a kapcsolat a különféle bennszülött csoportok között, amelyek korábban a hatalmas távolságok miatt nem érintkeztek egymással. E szoros kapcsolatot a kormány által patronált bennszülött kongresszusok rendszeres összeülése indította el; de minthogy e kongresszusok követelései csakhamar forradalmi jelleget öltöttek, megfosztották őket eredeti rendelte-

tésüktől, kizárva belőlük a haladó elemeket, helyükre álképviselőket sorolva be. Az indigenista áramlat már a hivatalos akciókra is nyomást gyakorol. A kormány néhány intézkedése során – amelyek ugyan nem érintik a gamonalizmus érdekeit, s így hatástalanok – először kényszerült indigenista szempontok elfogadására és proklamálására. Ugyancsak első ízben vetődik fel szociális és gazdasági megközelítésben, mindenekelőtt a földkérdéssel azonosítva az a bennszülöttprobléma, amit korábban bűvös szavakba burkolt az uralkodó osztályok retorikája. Nap mint nap mind nyilvánvalóbb módon kell meggyőződnünk róla, hogy ennek a problémának a megoldásáról senki sem írt le humanitárius receptet, tehát nem lehet filantróp mozgalom eredménye. A *kacikák* és sarlatán ügyvédeik védnöki buzgalma szinte gúnyolódásnak tűnik. A kimúlt Asociación Pro-Indígenához hasonló típusú ligák pusztába kiáltják szónoki fordulataikat. Az Asociación Pro-Indígena a maga idején nem jutott el odáig, hogy mozgalommá szerveződjék. Akciója fokozatosan Pedro S. Zulen és Dora Mayer nagylelkű, önfeláldozó, nemes, személyes akcióira szorítkozott. Az Asociación mint kísérlet arra szolgált, hogy kidomborítsa és mérlegre tegye egy nemzedék és egy kor erkölcsi érzéketlenségét.

Az indiánprobléma megoldásának társadalmi megoldásnak kell lennie. Maguknak az indiánoknak kell megvalósítaniuk. Ez a szempont indokolja, hogy az indigenista kongresszusok összeülésében történelmi tettet lássunk. Az indigenista kongresszusok, amelyek a bürokrácia miatt az utóbbi években veszítettek jelentőségükből, még nem képviseltek programot; de első üléseik már kijelölték az utat, ahogyan érintkezést teremtettek a különféle vidékek indiánjai között. Az indiánoknak még nincsenek országos szintű, szoros kapcsolataik. Tiltakozásaik mindig egy vidékre korlátozódtak. Nagyrészt ez is közrejátszott mozgalmaik szétzúzásában. Egy négymilliós, létszámának súlyát érző nép sohasem esik kétségbe jövője miatt. Ugyanez a négy millió azonban képtelen történelmi irányát meghatározni, ameddig nem több eleven tömegnél, szétszórt sokaságnál.

[1] *Valcárcel* Tempestad en los Andes (Vihar az Andokban) című könyvének, a heves és harcos indigenista evangéliumnak előszavában így magyaráztam koncepciómat:

„A bennszülött újjászületésbe vetett hit nem a kecsua föld materiális »nyugatosításának« folyamatából táplálkozik. Az indián lelkét nem a civilizáció, nem a fehérek ábécéje emeli fel, hanem a szocialista forradalom mítosza, eszméje. A bennszülött csupán a forradalomba vetheti reményét. Ugyanez a mítosz, ugyanez az eszme döntő tényezőt képvisel más összeomló régi népek, régi nemzetek – hinduk, kínaiak stb. – ébresztésében is. Az egyetemes történelmet ma inkább, mint korábban bármikor, egyetlen iránytű vezérli. Miért maradna egyedül az inka nép érzéketlen e világméretű földindulás iránt, hiszen a legfejlettebb és legharmonikusabb őskommunista rendszert építette fel? Az indigenista mozgalom és a világforradalmi áramlatok közötti vérrokonság túlságosan nyilvánvaló ahhoz, semhogy bizonyítgatni kellene. Már kifejtettem, hogy a szocializmus útján jutottam el a bennszülöttkérdés megértéséhez és igazságos értékeléséhez. Valcárcel esete azt bizonyítja, hogy személyes tapasztalatom pontos volt. Valcárcel, ez a más intellektuális képzésben részesült, tradicionalista ízlése által befolyásolt, a sugallatok és tanulmányok eltérő neme által irányított ember politikailag a szocializmusban oldja meg indigenizmusát. E könyvben többek között így beszél: »a bennszülött proletariátus a maga Leninjét várja.« Nem beszélne másként egy marxista sem.

Amíg a bennszülöttek követelése filozófiai és kulturális síkon marad, nem konkretizálódik történetileg. Ahhoz, hogy ez végbemenjen – tehát realitássá váljon, tapintható formát öltsön – gazdasági és társadalmi követeléssé kell változnia. A szocializmus megtanított bennünket arra, hogy új módon vessük fel a bennszülöttproblémát. Nem tekintjük többé elvont etnikai vagy erkölcsi problémának; konkrét gazdasági, társadalmi és politikai problémaként ismerjük fel. S ekkor éreztük először, hogy a probléma megvilágosodott és kirajzolódott előttünk.

Akik még nem törték szét polgári-liberális nevelésük abroncsait, s elvont, irodalmiaskodó pozícióból azzal töltik az idejüket, hogy a probléma faji szempontjait boncolgassák, megfeledkeznek róla, hogy ebben a problémában a politika, tehát a

gazdasági tényezők uralkodnak. Álidealista nyelvezetet használva igyekeznek elvarázsolni az attributumaik és következtetéseik mögé rejtett valóságot. A forradalmi dialektikával zavaros kritikai habogást állítanak szembe, ezek szerint a bennszülött-probléma megoldása nem indulhat ki valamely politikai reformból vagy politikai tettből, mert ennek közvetlen hatása alól kisiklana azon szokások és hiányosságok bonyolult sokasága, amelyek csak lassú és normális evolúció során alakulhatnak át.

Szerencsére a történelem minden problémára megoldással szolgál, minden félreértést eloszlat. A Conquista politikai tett volt. Váratlanul megszakította a kecsua nemzet autonóm fejlődési folyamatát, de nem váltotta fel egy csapásra az őslakók törvényeit és szokásait a conquistadorok törvényeivel és szokásaival. Mindazonáltal e politikai tény szellemi és materiális szempontból egyaránt új korszakot nyitott. A rendszer átalakulása elég volt ahhoz, hogy alapjaiban megváltoztassa a kecsua nép életét. A függetlenség kivívása is politikai tettet képviselt. Bár ez sem eredményezte a perui gazdasági és társadalmi struktúra radikális átalakulását; mindazonáltal kétségtelen, hogy történelmünkben új korszakot nyitott. S ha gyakorlatilag nem is javított a bennszülött helyzetén – hiszen alig érintette a gyarmatok gazdasági infrastruktúráját –, megváltoztatta jogállapotát, megnyitotta politikai és társadalmi felszabadulásának útját. Ha a köztársaság nem ezt az utat követte, a mulasztásért a felelősség kizárólag arra az osztályra hárul, amely a maga javára használta fel a felszabadítók értékekben és teremtő elvekben potenciálisan annyira gazdag életművét.

Az indiánprobléma nem tűri többé azt a misztifikációt, amellyel ezt a kérdést a latifundista kaszt érdekeivel tudatosan vagy tudatlanul szövetkező ügyvédek és irodalmárok hada igyekezett eltorzítani. A bennszülött faj erkölcsi és anyagi nyomora nagyon is világosan úgy jelenik meg, mint az évszázadok óta ránehezedő gazdasági és társadalmi rendszer természetes következménye. E rendszer, a gyarmati feudalitás örököse a gamonalizmus. Uralma alatt nem lehet komolyan beszélni az indián felszabadításáról.

A gamonalizmus fogalma nemcsak egy társadalmi és gazdasági kategóriát, a latifundiumok urait vagy a nagy földbirtokosokat jelöli. Egész jelenséget jelöl. A gamonalizmust nemcsak a szorosan vett gamonalok képviselik. A funkcionáriusok, közvetítők, ügynökök, paraziták széles skálán elhelyezkedő hierarchiáját foglalja magában. Az írástudó indián saját fajának kizsákmányolója lesz, mert a gamonalizmus szolgálatába lép. A jelenség központi tényezője a félfeudális nagybirtoknak az állami politikában és mechanizmusban elfoglalt hegemón helyzete. Következésképpen erre a tényezőre kell hatni, ha valaki gyökerestül akarja kitépni ezt a dudvát, amelynek egyesek csupán átmeneti jellegű és jelentéktelen hajtásait nézegetik.

A gamonalizmus vagy a feudalitás felszámolását a köztársaság a liberális és kapitalista elvek keretei között is megvalósíthatta volna. De a már jelölt okok miatt nem ezek az elvek vezérelték történelmi fejlődésünket. Mivel éppen az az osztály negligálta ezeket az elveket, amely alkalmazására hivatott lett volna, a liberális elvek több mint egy évszázadon át képtelenek voltak megszabadítani az indiánt a feudalitással teljes mértékben összefonódott szolgaságból. Ma pedig, amikor ezek az eszmék világszerte válságban vannak, nincs értelme abban reménykedni, hogy váratlan, alkotó jellegű vitalitásra tesznek szert Peruban.

A forradalmi, sőt a reformista gondolkodás sem lehet többé liberális, csakis szocialista. Történelmünkben a szocializmus nem véletlenszerűen, nem utánzásként vagy divatként bukkan fel – amint azt felszínes elmék gondolnák –, hanem történelmi sorsszerűség formájában jelentkezik. S miközben az egyik oldalon mi, a szocializmus hirdetői logikusan és egységben az ország szocialista alapokon történő újjászervezéséért küzdünk, és – leszögezve, hogy az a gazdasági és politikai rendszer, amely ellen harcolunk, fokozatosan eszközzé válik országunknak a külföldi imperialista, tőkés rend általi gyarmatosításában – kijelentjük, hogy ebben a történelmi pillanatban nem lehet valaki igazi nacionalista és forradalmár anélkül, hogy ne lenne szocialista, másfelől pedig nem létezik Peruban – mint ahogyan soha nem is létezett – haladó, nemzeti irányvonalú burzsoázia, amely liberális és demokratikus meggyőződést vallana, és amely politikáját a maga doktrínáinak posztulátumaiból merítené."

[2] *González Prada* már értelmiségi agitátorként elmondotta első beszédei egyikében, hogy az igazi Perut az Andok völgyeiben élő indiánok milliói alkotják. Horas de Lucha (A harc órái) című könyve utolsó kiadásának „Indiánjaink" című fejezetében olyan nézeteket fejt ki, amelyek alapján egy új társadalmi tudat előfutárjának nevezhetjük őt: „Semmi nem változtatja meg gyorsabban és radikálisabban az ember pszichológiáját, mint a tulajdon, amint lerázta a gyomor rabszolgaságát, száz arasszal nő meg. Az egyén máris feljebb kerül néhány fokkal a társadalmi skálán, mihelyt valamit szerez, mert az osztályok a vagyon tömege szerint klasszifikálható csoportokra oszlanak. A léggömbbel ellentétben, itt az emelkedik magasabbra, akinek nagyobb a súlya. Aki azt mondja: iskola, annak feleld ezt: iskola és kenyér. Az indiánkérdés sokkal inkább gazdasági, társadalmi, semmint pedagógiai kérdés."

[3] „A legjobb mód arra, hogy emeljék az indián társadalmi helyzetét – írja *Encinas* –, ha gazdaságilag támogatják. Gazdasági ereje a földhöz fűződik, ott összpontosul egész aktivitása. Elvonni őt a földtől – annyit jelent, mint alapvetően és kockázatosan megváltoztatni ennek az emberfajtának ősi tendenciáit. Gazdasági helyzetét csakis a földdel kapcsolatos munka révén lehet javítani. Sehol másutt és semmilyen más formában nem képes megtalálni nagyobb gazdagság erőforrását, mint a földben." (Contribución a una legislación tutelar indígena. 39. old.) Másutt *Encinas* ezt mondja: „A tulajdonhoz kapcsolódó jogi intézmények gazdasági szükségszerűségekből erednek. Polgári törvénykönyvünk nincs összhangban a gazdasági elvekkel, hiszen a tulajdon kérdésében individualista elveken alapul. A tulajdonjog korlátozatlansága teremtette meg a latifundiumot a bennszülöttek tulajdonának rovására. Az improduktív föld birtoklása hozta létre a faj hűbéressé süllyedését és nyomorát." (13. old.)

[4] *González Prada:* Horas de Lucha. 2. kiad. Nuestros indios.

[5] *Dora Mayer de Zulen* így foglalja össze az Asociación Pro-Indígenával kapcsolatos kísérlet jellegét: „Ha hideg fejjel összegezzük a gyakorlati adatokat, az Asociación Pro-Indígena azt jelenti a történészek számára, amit Mariátegui fel-

tételez; arra tesz kísérletet, hogy az elmaradott és rabszolgává tett bennszülött fajt megváltsa egy tőle idegen segélyegylet révén, amely ingyenesen és törvényes utakon teljesít ügyvédi szolgálatot az indiánoknak az államhatalommal szembeni követelései kapcsán." Ugyanebben az érdekes elemzésben azonban Dora Mayer úgy gondolja, hogy a társaság mindenekfölött azért dolgozott, hogy *felelősségérzetet* teremtsen. „Peru felszabadulása és köztársasággá válása után száz évvel – jegyzi meg –, a kormányzók, a gamonalok, a klérus, a felvilágosult és a félig felvilágosult közvélemény még nem ébredt kötelezettségei tudatára azzal a néppel szemben, amely nemcsak azt érdemli meg, hogy az embertelen ócsárlástól filantróp módon megszabadítsák, hanem amelyet nemzeti tisztelettel kell kártalanítania a perui hazafiaknak, hiszen e népben az inka faj süllyedt le hazaiak és külföldiek szégyenére." Az Asociación Pro-Indígena legnagyobb vívmánya Dora Mayer szavahihető tanúsága szerint kétségtelenül az a befolyás, amelyet a bennszülöttek öntudatra ébresztésére gyakorolt. „Aminek megtörténte kívánatos volt, az megtörtént; az ugyanis, hogy maguk a bennszülöttek tervezzék meg követeléseik eszközeit, kiszabadítva magukat az idegen osztályok gyámsága alól."

[6] *González Prada:* Id. mű.

[7] „Egyedül a misszionárius képes megszabadítani és régi helyére állítani az indiánt – írja *José León y Bueno*, az Acción Social de la Juventud (Ifjúsági Társadalmi Akció) egyik vezére. – A gamonal és a colono, a latifundista és a comunidad-tag közötti fáradhatatlan közvetítőként, elhárítva a kormányzó önkényeskedéseit, aki mindenekfölött a kreol kacika politikai érdekeinek szolgája; egyszerű szavakkal megmagyarázva a természet objektív tanulságait, értelmezve az élet végzetszerűségét és szabadságát; elítélve a sokaság érzéki kicsapongásait az ünnepeken; gyökereiben elfojtva kicsapongásaikat, feltárva e faj magasztos küldetését; íme így térítheti vissza Perut a misszionárius az egységhez, a méltósághoz és az erő helyzetéhez." („Boletín de la Acción Social de la Juventud" 1928. máj.)

[8] Köztudomású, hogy a nádpálinka előállítása – és csempészése – a Sierra ültetvényeseinek egyik legjövedelmezőbb üzlete. Még a Costán is bizonyos mértékig kiaknázzák ezt a jövedelmező üzletet. A peón és a colono alkoholizmusa elengedhetetlen a nagy földbirtok felvirágzásához.

A FÖLDPROBLÉMA

1. *Az agrárprobléma és az indiánprobléma*

Mi, akik szocialista szempontból tanulmányozzuk és definiáljuk az indiánproblémát, azzal kezdjük, hogy teljességgel túlhaladottnak nyilvánítjuk azokat a humanitárius vagy filantróp szempontokat, amelyekre – mint de Las Casas atya apostoli küzdelmének folytatására – a régi indiánbarát kampány támaszkodott. Mindenekelőtt azt állapítjuk meg, hogy ez a probléma alapvetően gazdasági jellegű. Elsőnek azzal az ösztönös – és defenzív – kreol vagy *misti* tendenciával szállunk szembe, amely az indiánkérdést kizárólag közigazgatási, pedagógiai, etnikai vagy morális problémára redukálja, hogy mindenáron figyelmen kívül hagyhassa a kérdés gazdasági vonatkozásait. Ezért minden ellenünk irányuló megrovás közül az a legképtelenebb, amely lirizmussal vagy irodalmiaskodással vádol minket. A gazdasági-társadalmi problémakör előtérbe állításával a lehető legkevésbé lírai és irodalmi magatartást tanúsítjuk. Nem érjük be azzal, hogy az indiánnak az oktatáshoz, a kultúrához, a haladáshoz, a szeretethez és az éghez fűződő jogát követeljük. Abból indulunk ki, hogy kategorikusan a földhöz fűződő jogát követeljük. E tökéletesen materialista követelés elegendő ahhoz, hogy ne tévesszenek össze minket a nagy spanyol szerzetes evangéliumi igéinek örököseivel vagy ismétlőivel; noha másfelől materializmusunk sem akadályoz bennünket e szerzetes iránt érzett őszinte csodálatunkban.

S az indiánproblémával egészen nyilvánvaló módon összefüggő földprobléma kapcsán sem elégedünk meg azzal, hogy opportunista módon kisebbítenénk jelentőségét vagy átsiklanánk rajta. Ellenkezőleg. A magam részéről igyekszem abszolúte félreérthetetlen és világos fogalmakban felvetni ezt a problémát.

Az agrárprobléma mindenekelőtt a feudalitás felszámolásának problémájaként jelentkezik Peruban. Ezt már a függetlenségi forradalom által formálisan létrehozott demokratikus burzsoá rendszernek meg kellett volna valósítania. Csakhogy Peruban a köztársaság száz éve alatt nem volt igazi burzsoáziánk, igazi tőkésosztályunk. A köztársasági burzsoáziának maszkírozott régi feudális osztály megőrizte pozícióit. A függetlenségi forradalom által – ideológiájának logikus következményeként – megkezdett politika, a földtulajdon adásvételének felszabadítása, nem a kisbirtok fejlődését ösztönözte. A régi földbirtokos osztály nem veszítette el befolyását. A latifundisták rendszerének továbbélése gyakorlatilag a latifundium fennmaradását eredményezte. Ismeretes, hogy a föld adásvételének felszabadítása leginkább a comunidad ellen irányult. És az tény, hogy a köztársaság egy évszázada alatt a nagybirtok erősödött és növekedett, dacolva alkotmányunk elméleti liberalizmusával és kapitalista gazdaságunk fejlődésének gyakorlati szükségleteivel.

A továbbélő feudalitásra két kifejezés illik: latifundium és szolgaság. Szövetséges és egylényegű kifejezések ezek, s elemzésük arra a következtetésre vezet bennünket, hogy a bennszülött fajra nehezedő szolgaságot nem lehet felszámolni a latifundium felszámolása nélkül.

Ha így vetjük fel Peru agrárproblémáját, nincs helye a kérdés kétértelmű torzításának. A probléma teljes nagyságrendjében gazdasági-társadalmi – s így politikai – problémaként jelenik meg, ilyenformán a tettek és eszmék e síkjával foglalkozó emberek döntési szférájába tartozik. S hiábavaló minden vállalkozás, hogy ezt a kérdést például az agronómusok illetékességi körébe tartozó agrártechnikai problémává redukálják.

Mindenki tudja, hogy a probléma liberális megoldása – az individualista ideológiával összhangban – a latifundiumok felaprózása lenne avégett, hogy megteremtsék a kistulajdont. Lépten-nyomon le kell szögeznünk: nálunk annyira nincsenek tisztában a szocializmus elemi elveivel, hogy sohasem haszontalan vagy fölösleges hangsúlyozni: e képlet – a latifundium felosztása a kistulajdon javára – nem utópikus, nem eretnek, nem forradalmi, nem bolsevik, nem is avantgarde megoldás, hanem ortodox, alkotmányos, demokratikus, tőkés és polgári formula. S e formula abból a liberális eszmerendszerből ered, amely valamennyi burzsoá demokratikus állam alkotmányának ihletője volt. Emlékeztetnünk kell arra is, hogy Közép- és Kelet-Európában – ahol a háborús válság döntötte porba a feudalitás utolsó védőfalait, a nyugati kapitalizmus jóváhagyásával, s a Nyugat ettől kezdve éppenséggel Oroszor-

szággal állította szembe az antibolsevista országok e tömbjét –, Csehszlovákiában, Romániában, Lengyelországban, Bulgáriában és másutt olyan agrártörvényeket hagytak jóvá, amelyek kezdetként 500 hektáros felső határral maximálták a földtulajdont.

Ideológiai álláspontomnak megfelelően úgy tartom, elmúlt már az az idő, hogy liberális módszerrel, individualista recepttel próbálkozzunk Peruban. A doktrinális megfontolásokat félretéve, alapvetőnek tartom azt a kétségtelen és konkrét tényt, amely sajátos jelleget kölcsönöz agrárproblémánknak: a comunidad, valamint a gyakorlati szocializmus elemeinek továbbélését az indián életében és földművelő tevékenységében.

A demokratikus liberális doktrína keretein belül maradók pedig – ha igazán olyan megoldást keresnek az indián problémájára, amely elsőként is felszabadítja őt a szolgaságból –, a cseh vagy a román tapasztalatra tekinthetnek, minthogy a mexikói események – ösztönző erejük és puszta folyamatuk miatt is – veszélyes példának tűnhetnek számukra. Van még idejük, hogy a liberális megoldásért küzdjenek. Ha ezt tennék, legalább annyit sikerülne elérniük, hogy az új nemzedék által az agrárprobléma körül kiprovokált küzdelemből nem hiányozna teljességgel az a liberális gondolat, amely – az írott történelem szerint – a köztársaság alapításától kezdve kormányozza Peru életét.

2. *Gyarmatosítás – feudalizmus*

A földprobléma világítja meg az avantgardisták vagy szocialisták magatartását az alkirályság maradványaival szemben. Az irodalmi *perricholizmus* csak mint a gazdasági gyarmatosítás jele vagy tükröződése érdekel bennünket. Az a gyarmati örökség, amelyet szeretnénk felszámolni, alapvetően nem a lefátyolozott hölgyek és a zsalugáterek öröksége, hanem azon feudális gazdasági rendszeré, amelyet a gamonalizmus, a latifundium és a szolgaság jelképez. A gyarmati kor irodalma – az alkirályság és a korabeli fényűzés nosztalgikus felidézése – nem jelent mást számomra, mint az olyan szellem középszerű termékét, akit e rendszer nemzett és táplált. Az alkirályság nem néhány trubadúr és krónikás perricholizmusában él tovább, hanem abban a feudalizmusban, amelynek

mélyén – ma még a maga törvényének bevezetése nélkül – ott rejtőzik az álcázott és sarjadó kapitalizmus is. Nem a tulajdonképpeni spanyol örökséget tagadjuk meg, hanem a feudális örökséget.

Spanyolország a középkort – az inkvizíciót, a feudalizmust – hozta el nekünk. Aztán idehozta az ellenreformációt: a reakciós szellemet, a jezsuita módszert, a skolasztikus kazuisztikát. E béklyók többségétől nagy keservesen megszabadultunk a néha éppenséggel Spanyolországon át hozzánk jutó nyugati kultúra asszimilálása révén. De még nem szabadultunk meg ezek gazdasági alapjától: ez annak az osztálynak az érdekeiben gyökerezik, amelynek hegemóniáját nem szüntette meg a függetlenségi forradalom. A feudalitás gyökere érintetlen. Továbbélése a felelős például tőkés fejlődésünk késlekedéséért.

A földtulajdon rendszere minden nemzet politikai és közigazgatási rendszerét is meghatározza. Nemzetünk egész problémakörében az agrárprobléma dominál, amelyet a köztársaság mind ez ideig nem volt képes megoldani. Egy félfeudális gazdaság bázisán nem prosperálhatnak, nem működhetnek demokratikus és liberális intézmények.

Ami a bennszülöttproblémát illeti, a földproblémának való alárendeltsége – speciális okok miatt – még nyilvánvalóbb. A bennszülött faj földművelő. Az inkák népe lényegében földműveléssel és pásztorkodással foglalkozó paraszti népesség volt. A kézműiparnak, a mesterségeknek háziipari és falusi jellegük volt. Az inkák Perujára bármely más országnál jobban állt az az elv, hogy „az élet a földből jön". *Tahuantinsuyu* bámulatos közmunkái, kollektív alkotásai katonai, vallási vagy mezőgazdasági rendeltetésű alkotások voltak. A Sierra és a Costa öntözőcsatornái, az Andok ösvényei és megművelt teraszai az inkák Peruban elért gazdasági szervezettségi fokának legjobb tanújeleiként maradtak fenn. E civilizáció minden karakterisztikus vonásában agrárcivilizáció volt. „A helybeli hagyományokban – írja Valcárcel Tahuantinsuyu gazdaságát tanulmányozva – a föld a közös anya; nemcsak az ehető gyümölcsök származnak méhéből, hanem maga az ember is. A föld minden bőség forrása. Mama Pacha kultusza a napkultusz párja, s amint a nap sem magántulajdona senkinek, úgy a földgolyó sem az. Ahogyan az ősi ideológiában egyesült a két koncepció, megszületett az agrarizmus, amely a földek közösségi tulajdonát és a nappali csillag egyetemes vallását jelenti."[1]

Az inka kommunizmust tehát – amelyet sem tagadni, sem kisebbíteni nem lehet pusztán azért, mert az inkák autokratikus rendszerében fejlő-

dött ki – agrárkommunizmusnak nevezhetjük. Az inka gazdaság alapvető vonásai – César Ugarte szerint, aki általában mély megfontoltsággal határozza meg fejlődésünk vonásait – a következők voltak: „az *ayllu*, vagyis a rokoni kapcsolatban álló családok által együttesen művelhető földek kollektív tulajdona, noha a föld át nem ruházható, egyéni parcellákra van felosztva; a vizek, a legelők és az erdők kollektív tulajdona a *marca* vagy törzs, vagyis az egy közösség körül létesült aylluk föderációjának kezében; együttműködés a munkában; az élelmiszernövények és a gyümölcstermés egyéni kisajátítása."[2]

E gazdaság – s következésképpen a belőle táplálkozó kultúra – szétzúzása a gyarmati kor legkevésbé vitatható bűneinek egyike; nem azért, mert autochtón formák szétzúzását jelentette, hanem mert e formákat nem pótolta magasabbrendűekkel. A gyarmati rendszer szétforgácsolta és megsemmisítette az inka agrárgazdaságot anélkül, hogy termelékenyebb gazdasággal váltotta volna fel. A bennszülött arisztokrácia uralma idején az őslakók tízmillió emberből álló nemzetet alkottak, hatékony és szerves államuk volt, amelynek tevékenysége elért a birodalom legtávolibb körzeteibe. A külföldi származású arisztokrácia uralma alatt viszont az őslakók egymilliónyi, szolgaságba és „fellahizmusba" zuhant ember szétszórt és anarchikus tömegévé süllyedtek.

Ebben a tekintetben a demográfiai adatok nyújtják a legdöntőbb bizonyítékot. Mindazon szemrehányásokkal szemben, amelyeket a szabadság és az igazság liberális, vagyis modern felfogásának jegyében tesznek az inka rendszernek, ott a pozitív, kézzelfogható történelmi tény, hogy ez a rendszer biztosította egy olyan nép fennmaradását és növekedését, amely – amikor Perut elérték a hódítók – tízmillió főt számlált; s ez a nép a spanyol uralom három évszázada alatt egymillióra csökkent. Ez a tény ítélet a gyarmati korszak felett, s nem az igazság elvont vagy elméleti vagy morális szempontjából, vagy bárhogy nevezzék, hanem a hasznosság gyakorlati, konkrét és materiális szempontja felől.

A gyarmati rendszer, amely képtelennek bizonyult, hogy legalább feudális gazdaságot szervezzen Peruban, a rabszolgatartó gazdaság elemeit oltotta birtokába.

3. *A gyarmati kor politikája: elnéptelenítés és rabszolgaság*

Világos, hogy a spanyol gyarmati rendszer képtelennek bizonyult egy tisztán feudális típusú gazdaság megszervezésére Peruban. Nem lehet egy gazdaságot megszervezni ha nem is elveinek, de legalábbis szükségleteinek világos megértése és biztos értékelése nélkül. Egy őshonos, szerves, autonóm gazdaság magától alakul ki, s maga határozza meg spontán módon intézményeit. A gyarmati gazdaság viszont részben mesterséges és külföldi eredetű, s a gyarmatosító érdekeinek alárendelt alapokra épül. Normális fejlődése azon múlik, hogyan képes a gyarmatosító alkalmazkodni a környezeti feltételekhez, vagy hogyan változtatja meg őket.

A spanyol gyarmatosítóból gyökeresen hiányzott ez a készség. Kissé fantasztikus képzete volt a természeti kincsek gazdasági értékéről, ugyanakkor szinte semmi képet nem tudott alkotni az ember gazdasági értékéről.

A bennszülött lakosság kiirtásának és intézményei szétzúzásának gyakorlata – amit sok esetben az anyaország törvényeivel és gondoskodásával ellentétben vittek végbe –, a conquistadorok számára felfoghatatlan és felbecsülhetetlen mértékben szegényítette és véreztette el azt a mesés országot, amelyet a Conquista a spanyol király számára megszerzett. A félig néptelen kontinens látványától lenyűgözve egy XIX. századi államférfinak kellett – kora egyik gazdasági elvét megfogalmazva – kimondania: „Kormányozni annyi, mint benépesíteni." Az ettől a szemponttól végtelenül távol álló spanyol gyarmatosító viszont elnéptelenítő rendszert vezetett be Peruban.

Az indiánok üldözése és rabszolgává tétele gyorsan eltékozolta a gyarmatosítók által hihetetlenül alábecsült tőkét: az emberi tőkét. A spanyoloknak nap mint nap nagyobb szükségük volt munkaerőre, hogy a meghódított kincseket kiaknázzák és felhasználják. Ekkor folyamodtak a gyarmatosítás leginkább társadalomellenes és legprimitívebb rendszeréhez, a rabszolgák behozatalához. Másrészt így mondott le a gyarmatosító arról a vállalkozásról, amire korábban a conquistador képesnek érezte magát: az indián asszimilálásáról. A behurcolt fekete fajnak többek között arra kellett szolgálnia, hogy csökkentse a fehérek és az indiánok közötti demográfiai egyensúlyhiányt.

A nemesfémek iránti sóvárgás – ami teljességgel logikus volt abban a

században, amikor az ilyen távoli földek nem küldhettek más terméket Európába – arra ösztökélte a spanyolokat, hogy főként bányászattal foglalkozzanak. Érdekük tehát az volt, hogy bányásznéppé alakítsák azt a népet, amely az inkák idején és ősidőktől fogva alapvetően agrárlakosság volt. Emiatt kellett az indiánra ráerőszakolniuk a rabszolgaság kegyetlen törvényét. Egy természetes módon kifejlődött feudális rendszerben a mezőgazdasági munka jobbággyá tette volna az indiánt, röghöz kötve őt. A bányában és a városban végzett munkának viszont rabszolgát kellett csinálnia belőle. A spanyolok a mita-rendszerrel megteremtették a kényszermunkát, kiragadva az indiánt természetes talajából és szokásaiból.

A fekete rabszolgák behozatala – akik mezőgazdasági munkaerővel és háziszolgákkal látták el a Costa spanyol lakosságát, ahol az alkirályság székhelye és udvara volt – szerepet játszott abban, hogy Spanyolország észre se vegye gazdasági és politikai baklövését. A rabszolgaság gyökeret vert a rendszerben, egyúttal megrontva, megfertőzve azt.

Javier Prado professzor, természetesen az én szempontomtól eltérő nézőpontból olyan következtetésekre jutott a gyarmati kori Peru társadalmi állapotáról írott tanulmányában, amelyek pontosan a gyarmatosító vállalkozás e csődjének egyik aspektusához fűznek reflexiókat: „A négereknek, akiket kereskedelmi árucikknek tekintettek, s úgy hoztak be Amerikába, mint emberi munkagépeket – írja –, arcuk verítékével kellett öntözniük a földet. De anélkül, hogy megtermékenyítették volna ezt a televényt, hogy hasznos gyümölcsöket érleltek volna rajta. A civilizáció állandóan s mindig egyformán ugyanazt a számlát nyújtja be a történelemben: a rabszolgamunka nem termelékeny; nem volt termelékeny a római birodalomban, nem volt az Peruban sem. A rabszolgaság a társadalmi szervezet pestise, megrontja a nemzeti érzelmeket és eszméket. Ily módon Peruban úgy tűnt el a rabszolga, hogy nem hagyott maga után megművelt mezőket; úgy tűnt el, hogy bosszút állt a fehér fajon, vérét ezek vérével elkeverve, e vadházasságban züllesztve le a fehéreket, morális és intellektuális szempontból egyaránt; a fehéreket, akik kezdetben a néger kegyetlen gazdái voltak, később viszont keresztszülei, társai és testvérei lettek."[3]

A gyarmati időszakot nem azért kell kárhoztatnunk, mintha alacsonyabb rendű fajt hozott volna be – fél évszázada ezt hallottuk a szociológusoktól –, hanem azért, mert a rabszolgákkal együtt behozták a gyarmati kizsákmányolás eszközeként és gazdasági szervezeteként egyaránt kudarcra ítélt rabszolgaságot, amelynek ugyanakkor az volt a

funkciója, hogy megerősítse a kizárólag a Conquistára és az erőre alapozott rendszert.

A Costa mezőgazdaságának gyarmati jellege, amelynek terhétől máig sem sikerült megszabadulnia, nagyrészt a rabszolgarendszerből ered. A partvidéki latifundista földjeinek termővé tételéhez sohasem embereket, hanem „karokat" igényelt. Ezért aztán, amikor hiány mutatkozott néger rabszolgákban, a latifundium ura kínai kulikkal pótolta a hiányt. César Ugarte ismeri fel azt, a perui gazdaságról szóló, már idézett tanulmányában határozottan kijelentve, hogy Perunak nem „karokra", hanem „emberekre" volt szüksége.[4]

4. *A spanyol gyarmatosító*

A nekünk jutott gyarmatosító típusával magyarázható, miért volt képtelen rá a gyarmati rendszer, hogy a maga természetes mezőgazdasági bázisán szervezze meg a perui gazdaságot. Miközben a gyarmatosítás Észak-Amerikában az Európában éppen ekkor kialakuló, jövőbe mutató szellem és gazdaság csíráit hintette el, Spanyol-Amerikába egy már hanyatló, immár csak a múlthoz tartozó szellem és gazdaság hatását és módszereit hozta el. Ezt a tézist túlzottan leegyszerűsítettnek tekinthetik azok, akik csupán gazdasági tézisként veszik figyelembe; akik – noha öntudatlanul – a régi retorikus skolasztika folytatói s nem értik meg a gazdasági tényeket, egyébként ez műkedvelő történészeink fő fogyatékossága. Ezért örültem annyira, amikor José Vasconcelos legfrissebb, *Indología* című könyvében olyan véleményt találtam, amelynek értékét éppen az adja meg, hogy olyan gondolkodótól származik, akinek sem túlzott marxizmust, sem csekély hispanizmust nem tulajdoníthatunk. „Ha nem lehetne annyi más, morális és fizikai természetű okkal tökéletesen megmagyarázni az angolszászok hatalmas fejlődésének látszólag váratlan folyamatát Északon, valamint a déli latinok lassú, imbolygó, tétova lépteit – írja Vasconcelos –, már pusztán a két szisztéma, a két tulajdonrendszer egybevetése is elégséges lenne a kontraszt okainak magyarázatára. Északon nem voltak királyok, akik úgy rendelkeztek volna az idegen földdel, mint sajátjukkal. A monarchák részéről gyakorolt különösebb kegyek nélkül – sőt inkább az angol monarchia elleni vala-

miféle erkölcsi lázadás állapotában – a magántulajdon olyan rendszerét alakították ki az északi gyarmatosítók, amelyben mindenki megfizette a földje árát, és csak annyit foglalt el, amennyit meg tudott művelni. Így az encomiendák helyett itt gazdálkodás folyt. S a zavaros királyi származás, az aljas és gyilkos udvaroncok, a háborúskodó földbirtokos arisztokrácia helyett a képességek arisztokráciája fejlődött ki; ez az, amit demokráciának neveznek, ez az a demokrácia, amely kezdetben csak a francia hármas jelszó alapelvét ismerte el: szabadság, egyenlőség, testvériség. Az északiak szűz őserdőket hódítottak meg, de nem engedték, hogy az indiánok elleni harcban győztes tábornok úgy vegye birtokába a földet, mint mi hajdanán: »ameddig a szem ellát«. De nem maradtak a frissen meghódított földek a felségúr kénye-kedvére sem, aki önkényesen osztotta volna szét őket, s kettős erkölcsiségben élő nemességet termelt volna ki: olyan valakit, aki lakáj az uralkodó színe előtt, de arcátlan zsarnok a gyengébbekkel szemben. Északon a köztársaság megteremtése egybeesett a nagy terjeszkedéssel. S a köztársaság hatalmas mennyiségű jó földet helyezett tartalékba, a magánkereskedelemből is nagy tartalékokat vonva el, de nem azért, hogy aranydukátokat teremtsen belőle, nem is hazafias szolgálatok jutalmazására; hanem a népoktatás megalapozására szánva e földeket. S így ahogy egy helység gyarapodott, a földárak emelkedése megfelelően biztosította az oktatás költségeit. S valahányszor új város nőtt ki a pusztaságból, nem a koncessziók rendszere, nem a kegyes jutalmak rendszere alakította ki azt, hanem azon parcellák nyilvános árverése, amelyekre előzetesen felosztották a jövendő várost. S korlátokat emeltek, hogy egy személy egyszerre ne jusson sok parcellához. E bölcs, igazságszerető társadalmi rend révén lett nagyhatalom Észak-Amerika. Minthogy pedig nálunk nem ebben a formában történt a dolog, mi megannyiszor visszaléptünk egyet."[5]

Mint Vasconcelos véleményéből következik, a feudalitás olyan testi fogyatékosság, amit a gyarmati kor hagyott ránk. Azok az országok haladtak előre, amelyeknek a függetlenség után sikerült kigyógyulniuk ebből a betegségből, viszont azok maradtak el, amelyeknek ez még nem sikerült. Láttuk, hogyan járult a feudalitás fogyatékosságához a rabszolgaságé.

A spanyolban nem voltak meg a gyarmatosító tehetség olyan adottságai, mint az angolszászban. Az Egyesült Államok megteremtése a pionír műve volt. Spanyolország viszont a hódítás hőskora után szinte csak nemeseket, klerikusokat és faragatlan fickókat küldött hozzánk.

A conquistadorok egy hősi nemzetség fiai voltak; nem így a gyarmatosítók. Uraknak érezték magukat, nem pionírroknak. Akik úgy gondolták, hogy Peru gazdagsága nemesfémeiben rejlik, azok – a miták révén – az emberi tőke megsemmisítésének és a mezőgazdaság hanyatlásának tényezőjévé torzították a bányászatot. Még a *civilisták* repertóriumában is találkozhatunk vádló tanúságtétellel. Javier Prado írja, hogy „a perui alkirályság mezőgazdaságának állapota – a spanyolok által fenntartott abszurd gazdasági rendszer következményeként – mindenestül siralmas", az ország elnéptelenedéséért pedig ez a kizsákmányoló rendszer a felelős.[6]

Az a gyarmatosító, aki a mező helyett a bányakörzetekben verte fel táborát, aranyra sóvárgott. Következésképpen nem teremtett produktív gazdaságot. A gazdasági rendszer, a társadalom azok műve, akik gyarmatosítják és életre keltik a földet, nem pedig azoké, akik rabló módjára ragadják el a föld méhének kincseit. Ezt a történelmi tételt nálunk széleskörűen igazolja számos olyan hegyvidéki gyarmattelep felvirágzása, majd hanyatlása, amelyek sorsát a sietve kimerített bányák felfedezése, majd elhagyása határozta meg.

A Spanyolországból hozzánk küldött jövevények közül talán a jezsuiták és dominikánusok missziói alkották az igazi gyarmatosítók egyetlen falanxát. Mindkét szerzetesrend, különösen a jezsuitáké, több figyelemre méltó termelési gócot hozott létre Peruban. A jezsuiták vállalkozásai összefogták a vallási, politikai és gazdasági tényezőket, ha nem is ugyanolyan mértékben, mint Paraguayban, ahol leghíresebb és legszélesebb körű kísérletüket valósították meg, de mindenesetre ugyanazon elvek szerint.

A szerzetesrendek e feladata nemcsak a jezsuiták egész spanyolamerikai politikáját tükrözte, hanem magának a középkori rendházaknak a hagyományait is. A középkori társadalomban a rendházaknak többek között gazdasági szerepük is volt. A régi mesterségek technikájának átmentésére vállalkoztak egy háborús és misztikus korban, s olyan elemeket tanítottak és műveltek, amelyek nyomán később megalakulhatott a burzsoá ipar. A bencéseket, mint a „rendház – ipari vállalkozás" prototípusát tanulmányozta George Sorel, azoknak a modern közgazdászoknak egyike, akik legjobban körvonalazzák és hátározzák meg a rendházaknak az európai gazdaságban betöltött szerepét. „Tőkét találni ekkoriban igen nehéz probléma volt – mutat rá Sorel –, a barátok számára mindazonáltal meglehetősen egyszerű feladat. A gazdag családok adományai révén igen gyorsan jutottak nagy mennyiségű nemesfémhez, s ez nagyon megköny-

nyítette a primitív felhalmozást. Másrészt a rendházak keveset költöttek, a szabályok által rájuk kényszerített szigorú takarékosság így az első tőkések mértékletességére emlékeztet. Hosszú időn át a szerzetesek olyan feltételek között éltek, hogy ügyes manipulációkkal gyarapíthatták javaikat." Sorel feltárja, hogyan „hanyatlottak le gyorsan ezek az intézmények, miután olyan kiváló szolgálatokat tettek Európának, amiket az egész világ elismer", miként szűntek meg a bencések „egy szinte tőkés manufaktúrába tömörített munkások lenni, s változtak üzlettől visszavonult burzsoákká, akiknek egyetlen gondjuk csak az volt, hogy édes semmittevésben éljék napjaikat vidéken."[7]

Akárcsak gazdaságunk számos egyéb vonását, a gyarmatosításnak ezt az aspektusát sem tanulmányozták még. Nekem, az elvhű marxistának jutott ez a feladat. A kérdés tanulmányozását alapvető fontosságúnak tartom, mert gazdaságilag igazolja egy jövőbeli agrárpolitikának a rendházakra és kongregációkra vonatkozó intézkedéseit, meggyőzően bizonyítva, hogy azok uralma, valamint a hatalmukat megalapozó királyi oklevelek gyakorlatilag elévültek.

5. *A comunidad a gyarmati korszakban*

Az Indiák törvényei védelmezték az őslakók tulajdonát, elismerve annak kommunista jellegű szervezettségét. A bennszülött comunidadokra vonatkozó törvénykezés ahhoz a szükséglethez alkalmazkodott, hogy ne támadják a gyarmati kor vallási szellemére és politikai jellegére nézve közömbös intézményeket és szokásokat. Az inka állam szétzúzása után az ayllu agrárkommunizmusa sem az egyikkel, sem a másikkal nem volt összeegyeztethetetlen. Ellenkezőleg. A jezsuiták éppenséggel a bennszülött kommunizmust használták fel térítési céljaikra Peruban, Mexikóban, s főként pedig Paraguayban. A középkori rendszer elméletileg és gyakorlatilag is összebékítette a feudális tulajdont a közösségi tulajdonnal.

Az a tény, hogy az Indiák törvényei elismerték a comunidadokat és azok gazdasági szokásait, nem egyszerűen a gyarmatpolitika realista éleslátását igazolja, hanem abszolút mértékben igazodik a feudális elmélethez és gyakorlathoz is. A gyarmati törvényeknek a comunidaddal kap-

csolatos intézkedései akadálytalanul megtartották a comunidad gazdasági mechanizmusát, viszont – logikus módon – megreformálták a katolikus tannal ellentétes szokásokat (próbaházasság stb.), s igyekeztek a comunidadot a közigazgatási és kincstári gépezet fogaskerekévé tenni. A comunidad tovább élhetett, s tovább is kellett élnie a király és az egyház nagyobb dicsőségére és hasznára.

Jól tudjuk, hogy e törvénykezés nagy része holt betű maradt. A bennszülött tulajdont – a gyarmati gyakorlat miatt – nem lehetett megfelelően oltalmazni. Ebben a kérdésben minden krónika és feldolgozás egyetért. Ugarte a következőket állapította meg: „Sem Toledo előrelátó intézkedései, sem azok, amiket különféle alkalmakkor igyekeztek gyakorlatba léptetni, nem akadályozták meg, hogy a bennszülött tulajdon nagy része törvényesen vagy törvénytelenül át ne menjen a spanyolok vagy a kreolok kezébe. Az álcázott kisemmizést elősegítő intézmények egyike volt az »encomienda«. A törvény betű szerinti értelmezése szerint az encomendero az a személy volt, akit az adófizetéssel és az adózók megszervezésével, kereszténnyé tételével bíztak meg. A valóságban az encomendero feudális úr volt, életek és birtokok ura, hiszen úgy rendelkezett az indiánokkal, mintha az erdő fái lennének, s ha meghaltak vagy távol voltak, ilyen vagy olyan módon rátelepedett földjeikre. Tömören összefoglalva: a gyarmati agrárrendszer azt determinálta, hogy a bennszülött agrárközösségek nagy részét egyéni tulajdonban levő latifundiumok váltsák fel, amelyeket feudális módon megszervezett indiánok művelnek meg. Ezek a nagy feudumok az idők múlásával távolról sem osztódtak fel; egyre kevesebb ember kezében összpontosulva szilárdultak meg, minthogy az ingatlant számtalan kötelék és örökös teher sújtotta, s ezek – mint a *mayorazgo*, a kápláni javadalom, az alapítványok, a patronátusok és a tulajdon egyéb megkötöttségei – mozdulatlanná tették."[8]

Analóg módon így tette lehetővé a feudális rend a falusi földközösségek továbbélését Oroszországban, abban az országban, amellyel mindig érdekes kísérlet párhuzamot vonnunk, mert ezeknek az agrárjellegű és félfeudális országoknak a történelmi fejlődése sokkal inkább az oroszországi modell, semmint a nyugati tőkés modell felé közeledik. Az oroszországi mir fejlődését tanulmányozva így ír Eugène Schkaff: „Minthogy az urak szedték az adókat, az volt a törekvésük, hogy minden parasztnak többékevésbé ugyanannyi földje legyen, hogy valamennyi hozzájáruljon munkájával az adófizetéshez; s hogy biztosítsák az adózás hatékonyságát, szolidáris felelősséget teremtettek. A kormány ezt kiterjesztette a többi

parasztra is. Újrafelosztásra akkor került sor, ha a jobbágyok száma megváltozott. A feudalizmus és az abszolutizmus lassan-lassan a kizsákmányolás eszközévé alakította át a parasztok közösségi szervezetét. Ebből a szempontból a jobbágyfelszabadítás nem eredményezett semmiféle változást."[9] A nemesi földtulajdonrendszer idején az orosz mir – akárcsak a perui comunidad – teljesen elvesztette eredeti természetét. A közösség tagjainak rendelkezésre álló földterület mind elégtelenebbé, szétosztása mind fogyatékosabbá vált. A mir nem biztosította a parasztoknak a megélhetésükhöz szükséges földet; viszont a tulajdonosok számára biztosította a latifundiumok munkálataihoz nélkülözhetetlen munkaerő-utánpótlást. Amikor 1861-ben eltörölték a jobbágyságot, a birtokosok megtalálták a módját, hogyan állítsák vissza a korábbi feltételeket. Olyan kiterjedésűre csökkentették a parasztoknak átengedett parcellákat, amely nem tette lehetővé számukra, hogy megéljenek a maguk terményeiből. Ily módon az orosz mezőgazdaság megőrizte feudális jellegét. A latifundium ura a maga javára használta fel a reformot. Azt már észrevette, hogy érdekében áll parcellát adni parasztjainak, feltéve, hogy ez a parcella nem elégséges a paraszt és családja megélhetéséhez. Nem volt biztosabb eszköz, amivel földhöz köthette a parasztot, s ugyanakkor minimálisra korlátozta az elvándorlást. A paraszt rákényszerült, hogy szolgálatait a birtokos rendelkezésére bocsássa; a birtokos pedig a legelők, erdők, malmok, vizek stb. fölötti uralommal is számolhatott a paraszt munkára kényszerítésekor, már ha nem lett volna elegendő ok a nyomor, amire az aprócska parcella ítélte a parasztokat.

A comunidad és a latifundium perui együttélését tehát nemcsak a gyarmati rendszer sajátosságai magyarázzák tökéletesen, hanem a feudális Európa tapasztalatai is. De ebben a rendszerben a comunidadot nem lehetett igazán oltalmazni, csupán megtűrni. A latifundium ura az állam lehetséges ellenőrzése nélkül kényszerítette rá despotikus ereje törvényét a comunidadra. A comunidad tovább élt; de a szolgaság rendszerében élt tovább. Korábban az állam sejtje volt, az biztosította számára a tagjai jólétéhez szükséges dinamizmust. A gyarmati időszak viszont megkövesítette a comunidadot a tőle idegen, egy új állam alapját jelentő nagybirtok keretein belül.

A feudalitás szétzúzására és a kapitalizmus megteremtésére képtelen köztársaság törvényeinek liberalizmusa később azt a formális védelmet is kénytelen volt megtagadni a comunidadtól, amit a gyarmati kor törvényeinek abszolutizmusa korábban megadott neki.

6. *A függetlenségi forradalom és az agrártulajdon*

Vizsgáljuk meg tehát, hogyan jelentkezett a földprobléma a köztársasági korszakban. Ahhoz, hogy az agrárkérdés vonatkozásában pontosítsam az e periódusról alkotott szempontjaimat, ki kell tartanom azon felfogás mellett, amit már a perui függetlenségi forradalom jellegével kapcsolatban kifejtettem. A forradalom idején Peruban megkésett állapot jellemezte a burzsoázia kialakulását. A tőkés gazdaság elemei országunkban még embrionálisabb állapotban voltak, mint más amerikai országokban, ahol a forradalom egy kevésbé rejtett, nem annyira épp csak sarjadó burzsoáziára támaszkodhatott.

Ha a forradalom a bennszülött tömegek mozgalma lett volna, vagy azok követeléseit képviseli, szükségképpen agrár jellegű arculattal rendelkezik. Kellően feltárt téma, milyen haszonnal járt a francia forradalom különösképpen a falusi osztálynak, amelyre támaszkodnia kellett, hogy elkerülje a régi rezsim visszatérését. Továbbá úgy látszik, ez a jelenség általában jellemző mind a polgári forradalomra, mind a szocialista forradalomra, amint az a közép-európai feudalizmus és az oroszországi cárizmus megdöntésének következményei alapján megítélhető. E két forradalomnak – amelyek mindegyikét főleg a városi burzsoázia, illetve a városi proletariátus vezette s hajtotta végre – közvetlen haszonélvezője a parasztság volt. Különösen Oroszországban ez az osztály aratta le a bolsevik forradalom első gyümölcseit, hiszen ebben az országban még nem ment végbe a polgári forradalom, amely a maga idejében felszámolta volna a feudalizmust és az abszolutizmust, helyükbe demokratikus-liberális rendszert állítva.

De ahhoz, hogy a demokratikus-liberális forradalom ezeket az eredményeket elérje, két premisszára volt szükség: az akciója céljait és érdekeit tudatosító burzsoázia létezésére, a paraszti osztály forradalmi lelkiállapotának létezésére, s mindenekfölött a parasztok földhöz fűződő jogának olyan formában kifejtett követelésére, amely feloldhatatlan ellentétben áll a földbirtokos arisztokrácia hatalmával. Peruban a függetlenségi forradalom nem felelt meg e premisszáknak, még annyira sem, mint más amerikai országokban. A forradalom a spanyol uralom ellen fegyverre kelt népek kötelező kontinentális szolidaritása révén győzött, valamint azért, mert a világpolitikai és világgazdasági körülmények a

javára munkálkodtak. A hispán-amerikai forradalmárok kontinentális nacionalizmusa adódott hozzá e kényszerű sorsközösséghez, hogy egy szintre emelje a kapitalizmus felé vezető úton leginkább előrehaladott népeket az ugyanezen úton leginkább hátramaradottakkal.

Az argentin – és végső soron az amerikai – forradalmat tanulmányozva Echeverría a következő formában határozza meg az osztályokat: „Az amerikai társadalom – mondja – három ellentétes érdekű osztályra oszlott, amelyek között nem volt meg a barátság semmiféle erkölcsi és politikai köteléke. Az első osztályt a talárba öltözöttek, a klérus és a parancsolók alkották; a másodikat a szerencse monopóliuma és szeszélye révén gazdaggá lettek; a harmadikat az alacsony sorsú emberek, akiket *gauchók*nak vagy *compadritók*nak neveznek a Río de la Plata mentén, *cholók*nak Peruban, *rotók*nak Chilében, *leperók*nak Mexikóban. Az indián és az afrikai kasztok rabszolgasorban éltek, kívül rekedve a társadalmon. Az első osztály termelés nélkül élvezte az életet: ő rendelkezett az hidalgo hatalmával és kiváltságaival; ez volt az arisztokrácia, amely nagyobbrészt spanyolokból, valamint igen kevés amerikaiból állt.

A második osztály nyugodt iparűzéssel és kereskedéssel élvezte javait; ez volt a középosztály, amely ott ült a *cabildók*ban. A harmadik, az egyetlen kétkezi munkával termelő osztály, kézművesekből és minden rendű-rangú proletárokból állt. Az első két osztály amerikai leszármazottai emelték fel a forradalom lobogóját; ők Amerikában vagy az ibériai félszigeten nevelkedtek."[10]

Az amerikai forradalom ahelyett, hogy a földbirtokos nemesség és a kereskedelmi burzsoázia konfliktusát robbantotta volna ki, sok esetben a kettő együttműködését eredményezte; akár azért, mert a liberális eszmék az arisztokráciát is átitatták, akár azért, mert az arisztokrácia sokszor csupán a spanyol korona alóli felszabadulás mozgalmaként szemlélte a forradalmat. A – Peruban indián – paraszti lakosság nem volt jelen közvetlenül, aktívan a forradalomban. A forradalmi program nem képviselte a paraszti követeléseket.

De ezt a programot liberális eszmevilág sugallta. A forradalom nem hagyhatta figyelmen kívül azokat az elveket, amelyek létező, gyakorlati szükségszerűségen és elméleti igazságon alapuló agrárkövetelést tartalmaztak: a földbirtoklás felszabadítását a feudális kötöttségek alól. A köztársaság besorolta ezeket az elveket alapszabályaiba. Peruban nem volt olyan burzsoá osztály, amely saját gazdasági érdekeivel és politikai-jogi doktrínáival összhangban alkalmazta volna őket. De a köztársaságnak

a liberális és polgári elvek bázisán kellett megalakulnia; ez volt a történelem menete és parancsa. Csak éppen a forradalomnak a földbirtokkal kapcsolatos gyakorlati következményei nem léphettek át azon a határon, amit a nagybirtokosok érdekei kijelöltek számukra.

Ezért nem támadta meg a latifundiumot a köztársaság politikai alapelvei által kierőszakolt politika, a földbirtok kötelékeiből való kiszabadulása. Támadta viszont, a liberális posztulátumok nevében, a comunidadot, noha az új törvények kárpótlásul elrendelték a földek felosztását a bennszülöttek között.

Így indult el egy rendszer, amely – akármilyenek voltak is elvei – bizonyos fokig súlyosbította a bennszülöttek létfeltételeit, ahelyett, hogy javította volna őket. S ez nem az új politikát sugalló eszmerendszer bűne volt; ha helyesen alkalmazzák – véget kellett volna vetnie a föld fölötti feudális uralomnak, kisbirtokosokká alakítva a bennszülötteket.

Az új politika formálisan eltörölte a mitát, az encomiendát stb. Számos olyan intézkedést tartalmazott, amelyek az indián mint szolga felszabadítását jelentették. De minthogy másfelől érintetlenül hagyta a feudális birtok hatalmát és erejét, érvénytelenítette saját, a kisbirtokosokat és a földművelőket támogató intézkedéseit.

A földbirtokos arisztokrácia, ha nem is őrizte meg elvi kiváltságait, megtartotta tényleges pozícióit. Továbbra is ez maradt az uralkodó osztály Peruban. A forradalom valójában nem emelt a hatalomra új osztályt. Az ipari és a kereskedelmi burzsoázia túlságosan gyenge volt a kormányzáshoz. Így a szolgaság eltörlése továbbra is elméleti deklaráció maradt, mivel a forradalom nem érintette a latifundiumot. S a szolgaság a feudalitás egyik arca; de nem maga a feudalitás.

7. *A köztársaság agrárpolitikája*

A katonai caudillók kormányzásának a függetlenségi forradalmat követő időszakában logikusan nem fejlődhetett, még csak ki sem rajzolódhatott egy liberális földbirtok-politika. A katonai caudillók kormányzása természetes produktuma volt annak a forradalmi periódusnak, amely nem tudott új vezető osztályt teremteni. A hatalmat ebben a helyzetben a forradalom katonáinak kellett gyakorolniuk, akik egyfelől hábo-

rús babérjaik harci tekintélyét élvezték, másfelől fegyvereik erejével kormányon maradhattak. Természetesen a caudillo sem vonhatta ki magát az osztályérdekek vagy a szemben álló történelmi erők befolyása alól: a városi démosz ingatag és retorikus liberalizmusára vagy a földbirtokos kaszt gyarmati konzervativizmusára támaszkodott. A caudillo vagy a városi demokrácia tribunjaitól és ügyvédeitől, vagy a nagybirtokos arisztokrácia szónokaitól és irodalmáraitól kapott sugallatokat. Mert a liberálisok és a konzervatívok közötti érdekellentétekből hiányzott a közvetlen és aktív paraszti követelés, amely arra kényszerítette volna az előbbieket, hogy programjukba belefoglalják a földbirtok újrafelosztását.

Egy nagyszabású államférfi mindenképpen észrevette és értékelte volna ezt az alapproblémát. Csakhogy az ebben a korszakban uralmon levő egyenruhás kacikák között senki sem volt nagyszabású államférfi.

Másrészt úgy érezzük, a katonai caudillo kormányzásmódja szervezetileg képtelen egy ilyen horderejű reformra, amelyhez mindenekelőtt okos jogi és gazdasági koncepciókra van szükség. A diktátor erőszakossága kedvezőtlen légkört teremt az új jogi és gazdasági elvekkel végzett kísérletezéshez. Vasconcelos ezzel kapcsolatban a következő megfigyelést teszi: „A gazdaság terén szilárdan a caudillo a latifundium fő támasza. Jóllehet néha a birtok ellenségeinek kiáltják ki magukat, szinte nincs olyan caudillo, aki ne ültetvényesként végezné. Annyi bizonyos, hogy a katonai hatalom végzetszerűen a föld kisajátítását eredményezi; akár katonának, akár caudillónak, királynak vagy császárnak nevezik a zsarnokot, a despotizmus és a latifundium egymást feltételező fogalmak. És természetes, hogy a tulajdonjogot – akárcsak a politikai jogokat – csak a szabadság elvén alapuló rendszerben lehet megőrizni és megvédeni. Az abszolutizmus végzetszerűen a sokaság nyomorát és a kevesek fényűzését, visszaéléseit eredményezi. Minden fogyatékossága ellenére egyedül a demokrácia vihetett legközelebb minket a társadalmi igazság optimális megvalósításához; legalábbis az a demokrácia, amely még nem degenerálódott a hanyatló népek által körülvett, túlzottan prosperáló köztársaságok imperializmusában. Annyi bizonyos, hogy nálunk a caudillo és a katonai kormányok együttműködtek a latifundium fejlesztésében. Nagy földesuraink birtokleveleinek akár csak felületes átvizsgálása is elegendő lenne annak bemutatására, hogy kezdetben csaknem mindnyájan a spanyol korona kegyéből jutottak vagyonukhoz, később pedig azon törvénytelen koncessziók és kedvezmények révén, amelyeket hamis köztársaságaink a befo-

lyásos tábornokaiknak juttattak. Egymást követték az adományok és a koncessziók, tekintet nélkül az indián vagy mesztic települések jogaira; ez utóbbiaknak egyszerűen nem volt erejük ahhoz, hogy érvényt szerezzenek birtokaikhoz fűződő jogaiknak."[11]

Egy új jogi és gazdasági rend semmi esetre sem lehet egy caudillo műve, csupán egy osztályé. Ha az osztály létezik, a caudillo tolmácsolja kívánságait és végrehajtja parancsait. Nem a diktátor személyi önkénye határozza meg politikáját, hanem a kollektív érdekek és szükségletek összessége. Peru nem nevelt olyan burzsoáziát, amely képes lett volna egy erős és megfelelő állam megszervezésére. A militarizmus az elemi gondviselő rendet képviselte, s ezt a rendet – mihelyt nem volt már nélkülözhetetlen – egy előrehaladottabb és szervesebb rendnek kellett volna felváltania. Ez a katonai rend képtelen volt megérteni vagy akár csak fontolóra venni az agrárproblémát. Elemi és pillanatnyi feladatok kötötték le korlátozott energiáit. A katonai kormányzat legeredményesebb képviselője Castilla volt. Ravasz opportunizmusa, gonoszsága, torz szelleme, abszolút empirizmusa nem engedte meg ennek a diktátornak, hogy teljesen liberális politikát gyakoroljon. Castilla észrevette, hogy a kor liberálisai irodalmi klubot, csoportosulást, de nem osztályt alkotnak. Ez arra késztette, hogy gondosan kerüljön minden olyan tettet, amely komolyan ütközik a konzervatívok osztályérdekeivel és elveivel. De politikájának érdemei alakjának reformeri és progresszista vonásaiból fakadnak. Legnagyobb történelmi jelentőségű tettei – a néger rabszolgaság és az indiánokat sújtó adók eltörlése – liberális magatartásának bizonyítékai.

A polgári törvénykönyv kihirdetésétől Peru a fokozatos szerveződés időszakába lépett. Szinte nem is kell kiemelni, hogy ez igazolta – többek között – a militarizmus hanyatlását. A törvénykönyv – amelyet ugyanazon elvek sugalltak, mint a köztársaság első, a földről szóló dekrétumait – megerősítette és folytatta a földbirtok felszabadítását és mobilizálását. A földkérdéssel kapcsolatos nemzeti törvényhozás előrelépésének következményeit vizsgálva Ugarte megjegyzi, hogy a törvénykönyv „megerősítette a bennszülött comunidadok, valamint a birtok-kötöttségek törvényes eltörlését; az előző törvénykezést megújítva kimondta a földfoglalást, mint a gazdátlan ingatlanok megszerzésének egyik módját, az örökösödésről szóló előírásokban pedig a kisbirtoknak igyekezett kedvezni".[12]

Francisco García Calderón olyan eredményeket tulajdonít a polgári törvénykönyvnek, amelyek valójában nem voltak meg benne, vagy leg-

alábbis nem öltöttek olyan radikális és abszolút jelleget, amit némi optimizmussal a törvénykönyvnek tulajdonít: „Az alkotmány – írja – megszüntette az előjogokat; a polgári törvénykönyv szétosztotta a birtokokat és lerombolta a jogegyenlőséget a családokban. E rendeletek következménye politikai téren az egész latifundista oligarchia, az egész arisztokrácia megbélyegzése, társadalmi téren a polgárság és a mesztic felemelkedése volt." „Gazdasági szempontból az örökségek egalitárius elosztása a nagy nemesi birtokok által korábban gúzsba kötött kisbirtok kialakulásának kedvezett."[13]

Kétségkívül ez volt a jog kodifikálóinak szándéka Peruban. Csakhogy a polgári törvénykönyv nem más, mint a liberális politika és a kapitalista gyakorlat egyik eszköze. Mint Ugarte felismeri, nyilvánvaló a perui törvénykezésnek „az a szándéka, hogy kedvezzen a falusi tulajdon demokratizálásának, *de tisztán negatív eszközök révén*, inkább a kötöttségek felszámolásával, semmint a földművelőknek nyújtott pozitív segítség révén".[14] A földtulajdont sehol sem lehetett felosztani, jobban mondva újraelosztani olyan speciális kisajátítási törvény nélkül, amely a föld birtoklását a földműves osztálynak adja át.

A törvénykönyv ellenére a kisbirtok nem virágzott fel Peruban. Ellenkezőleg, a latifundium szilárdult meg és terjedt el. S egyedül az indián comunidad tulajdona szenvedett e deformált liberalizmus következményei miatt.

8. *A nagybirtok és a politikai hatalom*

Két tényező akadályozta, hogy a függetlenségi forradalom felvesse és megközelítse a perui agrárproblémát: a városi polgárság végletes gyengesége, illetve a bennszülöttek kirekesztése a társadalomból, mint Echeverría mondja. E két faktor akadályozta meg később, hogy a köztársaság kormányai olyan politikát folytassanak, amely valamilyen formában a föld kevésbé egyenlőtlen és kevésbé igazságtalan elosztását eredményezi.

A katonai caudilloizmus időszakában nem a városi *démosz*, hanem a nagybirtokos arisztokrácia izmosodott meg. Minthogy a kereskedelmet és a pénzügyeket a külföldiek irányították, gazdaságilag nem volt lehetőség erős városi burzsoázia kialakulására. Az indusztrializmus és a kapi-

talizmus célkitűzéseivel és szükségleteivel alapjában idegenül szemben álló spanyol közoktatás nem kereskedőket vagy műszakiakat, hanem ügyvédeket, irodalmárokat, teológusokat képzett. Ők alkották a nagybirtokos kaszt uszályát, hacsak nem vonzódtak különösebben a jakobinizmus vagy a demagógia iránt. A szinte kizárólag külföldi kereskedelmi tőke nem tehetett mást, minthogy megegyezett és társult ezzel az arisztokráciával, amely hallgatólagosan vagy nyíltan megőrizte politikai uralmát. Így azután a földbirtokos arisztokrácia és hívei húztak hasznot a pénzügyi politikából, valamint a guanó- és salétromkitermelésből. Így történt, hogy ez a – gazdasági szerepe által megerősített – kaszt vállalta magára Peruban a burzsoá osztály funkcióját, noha nem vesztette el a gyarmati korból örökölt arisztokratikus rossz szokásait és előítéleteit. Végül azután a városi burzsoá rétegeket – a szabad foglalkozásúakat, a kereskedőket – végül is a civilizmus szívta fel.

A civilisták *(neogodos)* osztályának hatalma jórészt a földtulajdonra épült. A függetlenség első éveiben nem kifejezetten tőkésosztály alakult ki, hanem a tulajdonosok osztálya. Tulajdonosi – és nem felvilágosult – mivolta tette lehetővé ennek az osztálynak, hogy összehangolja érdekeit a külföldi kereskedők és hitelezők érdekeivel, s ezen a címen üzleteltek az állammal és a kincstárral. Az alkirályság korára visszanyúló földbirtoklás révén szerezte meg ez az osztály a köztársaság idején is a kereskedelmi tőkét. A gyarmati előjogokban gyökereztek a köztársasági privilégiumok.

Következésképpen ez az osztály természetesen és ösztönösen a legkonzervatívabb álláspontra helyezkedett a földbirtoklással kapcsolatban. S minthogy a bennszülöttek továbbra is kívül rekedtek a társadalmon, a latifundizmus feudális érdekeivel nem álltak szemben tudatos paraszti tömegek a maguk követeléseivel.

Ezek a tényezők álltak a nagybirtok fennmaradásának és fejlődésének hátterében. A feudális tulajdonnal szemben erőtlennek bizonyult köztársasági törvényhozás liberalizmusa csupán a közösségi tulajdon kérdésében élte ki aktivitását. Semmit sem tehetett a latifundium ellen, de sokat árthatott a comunidadnak. Egy kommunista tradíciókkal összeforrott nép esetében a comunidad felosztása nem arra szolgált, hogy a kistulajdont megteremtse. Egy társadalmat nem lehet mesterségesen átalakítani. Még kevésbé egy olyan paraszti társadalmat, amely mélyen hozzánőtt a maga hagyományaihoz és jogi intézményeihez. Az individualizmus egyetlen országban sem az állami alkotmányból vagy a polgári

törvénykönyvből eredt. Kialakulása mindenkor bonyolult és egyidejűleg spontán folyamatot jelentett. A comunidadok szétzúzása nem a bennszülöttek kistulajdonossá vagy akár szabad bérmunkássá válását jelentette, hanem azt, hogy földjeik a gamonalok és klienseik kezébe kerültek. A nagybirtok ura így lelte meg a módját, hogy könnyűszerrel a latifundiumhoz láncolja a bennszülötteket.

Egyes vélemények szerint a partvidéken a birtokkoncentráció mozgatórugója a tulajdonosok azon szükséglete volt, hogy könnyebben jussanak megfelelő vízmennyiséghez. Az öntözéses művelés határozta meg – e tézis szerint – a csekély vízhozamú folyók völgyeiben a nagybirtok felvirágzását, illetve a közép- és kisbirtok megfojtását. De ez a tétel túlságosan is tetszetős és csak minimális mértékben pontos. Mert e túlbecsült technikai vagy materiális ok mindössze azóta hat a birtokkoncentrációra, amióta a partvidéken meghonosították és széles körben termeszteni kezdték az ipari növényeket. Mielőtt a növényi kultúra felvirágzott volna, mielőtt a partvidéki mezőgazdaságot tőkés módon megszervezték, az öntözés mint indíték túlságosan gyenge tényezőt jelentett ahhoz, semhogy determinálhassa a birtokkoncentrációt. Annyi bizonyos, hogy az öntözővíz szűkössége – a sok-sok öntöző közötti szétosztás nehézsége miatt – a nagybirtoknak kedvez. De nem bizonyos, hogy emiatt maradt el a nagybirtok felosztása. A part menti latifundium eredete a gyarmati rendszerbe nyúlik vissza. A gyarmati gyakorlat következtében a partvidék elnéptelenedett; íme, ebben rejlik egyidejűleg a nagybirtokrendszer egyik következménye és egyik oka is. A munkáskezek problémájának – az egyetlen problémának, amit a parti földbirtokos fájlal – minden gyökere a latifundiumból ered. A földbirtokosok ezt a problémát néger rabszolgákkal akarták megoldani a gyarmati időkben, majd kínai kulikkal a köztársaság idején. Igyekezetük kudarcot vallott. A földet már nem lehet rabszolgákkal benépesíteni. S mindenekelőtt, a rabszolgák nem teszik termővé a földet. E politikájuknak köszönhetik a nagybirtokosok, hogy minden föld övék a partvidéken, amit birtokba vehetnek; viszont nincs elég emberük, hogy a termőtalajt életre keltsék és kiaknázzák. Itt húzódnak a nagybirtok sáncai. De ugyanitt van nyomorúsága és terhe is.

Másrészt a hegyvidék agrárhelyzete bizonyítja, mennyire mesterkélt az előbb idézett tézis. A hegyvidéken nincs vízprobléma. A bőséges esők ugyanazon növények termesztését teszik lehetővé a nagybirtokos és a comunidad-tag számára egyaránt. Mindazonáltal a hegyvidéken is megfigyel-

hető a földbirtok koncentrációja. Ez a tény bizonyítja a kérdés lényegileg politikai-társadalmi jellegét.

A partvidék haciendáin az ipari növények termesztése, az exportra termelő mezőgazdaság fejlődése teljességgel a latin-amerikai országok nyugati kapitalizmus által való gazdasági gyarmatosításának van alárendelve. A brit kereskedők és pénzkölcsönzők figyelme akkortól fordult e földek kiaknázása felé, amikor bebizonyosodott, hogy haszonnal lehet termelni itt előbb cukornádat, majd gyapotot. A földbirtokok jó része nagyon korán a külföldi cégek ellenőrzése alá került a jelzáloghitelek révén. Az ültetvényesek – mint a külföldi kereskedők, pénzkölcsönzők adósai – közvetítőként, szinte *yanaconak*ként szolgálták az angolszász tőkés rendet, hogy biztosítsák számára azoknak a földeknek a kiaknázását, amelyeket minimális költséggel műveltettek meg a rabszolgává tett, nyomorúságos, a gyarmati rabszolgakereskedők korbácsa alatt térdre kényszerített napszámosokkal.

De a partvidéken a latifundium a tőkés technológia többé-kevésbé előrehaladott fokán jelent meg, noha a nagybirtok kiaknázása még feudális gyakorlat és elvek szerint történt. A gyapot- és cukornádtermesztés terméshozama a tőkés termelésnek felel meg. A vállalkozók hatalmas tőkét ruháznak be, a földeket modern gépekkel, korszerű eljárással művelik meg. A termékek hasznosítására hatalmas ipartelepeket. létesítenek. Viszont a hegyvidéki latifundium termelékenysége általában nem magasabb, mint a comunidad földjeié. S ha egy termelési rendszer létjogosultsága eredményeiben rejlik – amint azt egy objektív gazdasági kritérium megköveteli –, már ez az egyetlen adat is értelemszerűen a hegyvidéki földbirtokrendszer ellen szól.

9. *A Comunidad a köztársasági korszakban*

Láttuk, hogy a köztársasági törvényhozás formális liberalizmusa csupán a bennszülött comunidaddal szemben mutatkozott aktívnak. Elmondhatjuk, hogy a magántulajdon felfogásának funkciója szinte társadalomellenes a köztársaság idején, mert konfliktusba kerül a comunidad továbbélésével. Valójában, ha a comunidad felosztását és kisajátítását egy erőteljesen és önállóan növekvő tőkés rend hirdette és valósította volna meg,

ez úgy jelentkezik, mint a gazdasági haladásért hozott áldozat. Ebben az esetben az indián a kommunizmus és a szolgaság kevert rendszeréből átlépett volna a szabad bérek rendszerébe. Ez a változás némiképp felforgatta volna életvitelét, de egyúttal arra a fokra helyezi, ahol – a világ többi proletárközösségének útján – osztályként szerveződik meg és szabadul fel. Az a tény viszont, hogy a latifundizmus fokozatosan kisajátította és felszívta a comunidadokat, egyfelől még jobban szolgaságba süllyesztette az indiánokat, másfelől szétzúzta azt a gazdasági és jogi intézményt, amely – legalábbis részben – oltalmazta régi civilizációjuk szellemét és anyagát.[15]

A köztársaság korában a nemzeti írók és törvényhozók többé-kevésbé egységesen elítélték a comunidadot, mint a primitív társadalom maradványát, vagy mint a gyarmati szervezet továbbélését. Ez a magatartás egyes esetekben a földbirtokos gamonalizmus érdekeinek felelt meg, máskor annak az individualista és liberális gondolkodásnak, amely automatikusan uralkodott e túlságosan szószátyár és egzaltált kultúrában.

Manuel Vicente Villarán doktor, azon értelmiségiek egyike, akik a legkritikusabb magatartással és a legnagyobb doktrinális fegyelemmel képviselik ezt a gondolatot függetlenségünk első évszázadában, egyik tanulmányában megjelölte azt az elvet, amely alapul szolgálhat a bennszülött comunidadot érintő köztársasági elvek okos revíziójához. Villarán doktor elméletileg fenntartotta liberális pozícióját, elvben a tulajdon individualizálását védelmezte, de gyakorlatilag elfogadta a comunidadnak a nagybirtokrendszerrel szembeni védelmét, s ezt olyan feladatnak tekintette, amelyet az államnak gyámolítóan támogatnia kell.

De a bennszülött comunidad mélyreható és elvi alapokon nyugvó védelmét a szocialista gondolkodásnak kellett sugallnia. Ehhez pedig a comunidad természetének a modern szociológiai és gazdaságtani kutatási módszerekkel összhangban álló konkrét tanulmányozására volt szükség. Hildebrando Castro Pozo könyve, a *Nuestra Comunidad Indígena* (Bennszülött Comunidadunk) ezt igazolja. Ebben az érdekes tanulmányban Castro Pozo a liberális prekoncepcióktól mentesen lép fel. Ez teszi lehetővé számára, hogy értékelően, megértően közeledjen a comunidad kérdésköréhez. Castro Pozo nemcsak azt fedezi fel, hogy a feudális rendszert kiszolgáló liberális formalizmus támadásaival szembeszegülő bennszülött comunidad még élő szervezet, hanem azt is, hogy – az ellenséges közeg ellenére, amelyben elfojtottan és deformáltan vegetál – spontán módon az evolúció lehetőségei jutnak kifejezésre benne.

Castro Pozo szerint „az ayllu vagy comunidad megőrizte természetes idioszinkráziáját, csaknem családi intézmény jellegét, amelyben a hódítás után is tovább éltek a főbb alkotóelemek".[16]

Ebben tehát egyetért Valcárcellel, akinek az aylluval kapcsolatos javaslatai egyesek számára úgy tűnnek, mintha túlságosan is a bennszülött újjászületéséről vallott eszméje uralná őket.

Mit jelentenek és hogyan funkcionálnak jelenleg a comunidadok? Castro Pozo szerint a következőképpen lehet osztályozni őket: „1. Földművelő comunidadok; 2. Földművelő-állattenyésztő comunidadok; 3. Legelőkkel és vízzel rendelkező comunidadok; 4. Haszonélvezeti comunidadok. Számításba kell venni, hogy egy olyan országban, mint a miénk, ahol egyazon intézmény a fejlődési közegnek megfelelően különféle jellegzetességeket ölt, az ebben az osztályozásban kifejezett típusok egyike sem található meg a valóságban olyan pontosan, a többitől annyira eltérően, hogy magától nyerne objektív kifejezési formát valamely modellben. Ellenkezőleg, a földművelő comunidadok első típusában megtalálhatók a többiek jellegzetességei, illetve ez utóbbiakban is van néhány olyan vonás, amelyek az elsőre utalnak. Minthogy azonban a külső tényezők e csoportok mindegyikére meghatározott életnemet erőszakoltak rá, a tradíciók, a munkaszokások és munkarendszerek, a tulajdon, a mesterségek tekintetében domináns szerephez jut a földművelő, állattenyésztő, a közösségi legelőkön és közösségi vizeken az állattenyésztő jelleg, vagy csak e két utóbbi jelleg, illetve a földtulajdon abszolút vagy relatív hiánya, ahol az ayllu csak a földek haszonélvezője, noha hajdan kétségtelenül annak egyetlen tulajdonosa volt."[17]

Ezeket a különbségeket nem a régi comunidad természetes fejlődése vagy degenerálódása alakította ki, hanem a tulajdon individualizálására irányuló törvényhozás hatása, legfőként pedig az, hogy a közösségi földeket a latifundizmus kisajátította. Következésképpen a különbségek is a bennszülött kommunizmus életképességét bizonyítják, amely változatlanul az együttműködés, a társulás változatos formáira ösztökéli az őslakókat. Az indián a köztársasági rezsim első törvényei után egy évszázaddal sem lett individualista. S ennek nem az az oka, mintha makacsul ellenállna a haladásnak, amint azt haszonleső rágalmazói ostobán hangoztatják, inkább azon múlik, hogy egy feudális rezsimben az individualizmus nem talál rá a megszilárdulásához és fejlődéséhez szükséges feltételekre. A kommunizmus viszont továbbra is az egyetlen védekezés marad az indián számára. Az individualizmus csak egy szabadversenyes

rendszerben prosperálhat, vagy akár létezhet ténylegesen. S az indián sohasem érezte kevésbé szabadnak magát, mint akkor, amikor egyedül érezte magát.

Ezért azokban a bennszülött falvakban is erőteljesen és szívósan élnek tovább az együttműködés és a szolidaritás szokásai, a kommunista szellem tapasztalati kifejeződései, ahol olyan családok tömörülnek, amelyek között kiirtották a közösségi hagyományok és a közösségi munka kötelékeit. A comunidad e kommunista szellemnek felel meg, ennek szervezete. Amikor úgy látszik, hogy a kisajátítás és a felosztás likvidálja a comunidadot, a bennszülött szocializmus mindig megleli újjáteremtésének, fenntartásának vagy visszaállításának eszközét. A közös munkát és tulajdont felváltja az egyéni munkában történő együttműködés. Mint Castro Pozo írja: „A szokás a *mingák*ra, vagyis az egész ayllu olyan összejöveteleire korlátozva maradt fenn, amelynek célja, hogy ingyen dolgozzanak a comunidad-tag kerítésén, öntözőcsatornáján vagy házán; ezt a munkát hárfák és hegedűk hangja mellett végzik el, miközben elfogyasztanak néhány *arroba* nádpálinkát, pár csomag cigarettát, elrágnak pár kokalevelet." Ezek a szokások ösztönzik a bennszülötteket arra a – persze csíra formájú és kezdetleges – gyakorlatra, hogy inkább kollektív, semmint egyéni munkaszerződéseket kötnek. Nem az elszigetelt egyén adja bérbe munkáját a birtokosnak vagy a szerződtetőnek, hanem szövetkezetten a közösség valamennyi épkézláb embere.

10. *A comunidad és a latifundium*

A bennszülött comunidad védelme nem absztrakt igazságelveken vagy szentimentális hagyományőrző megfontolásokon, hanem a gazdasági és társadalmi szférába sorolható konkrét és gyakorlati ésszerűségeken alapul. A közösségi tulajdon nem olyan primitív gazdaságot képvisel Peruban, amit fokozatosan felváltana egy, a magántulajdonon alapuló haladóbb gazdaság. Nem. A comunidadokat azon feudális vagy félfeudális latifundium javára fosztották meg a földtől, amely alkatilag képtelen a technikai haladásra.[18]

A partvidéken a latifundium – a termelés szempontjából – átfejlődött a feudális rítusból a kapitalista technikába, miközben a bennszülött

comunidad, mint a föld kommunista megművelése, eltűnt. De a hegyvidéken a latifundium mindenestül megőrizte feudális jellegét, és sokkal nagyobb ellenállást szegez szembe a tőkés gazdaság kibontakozásával, mint a comunidad. Amikor a comunidad egy vasútvonallal bekapcsolódott a kereskedelem és a központi közlekedési útvonalak hálózatába, valójában spontán módon alakult át szövetkezetté. Castro Pozo, aki a Fejlesztési Minisztérium bennszülöttügyi szekciójának vezetőjeként bőséges adattömeget halmozott fel a comunidadok életéről, megjegyzi és kiemeli a muquiyauyói közösség megragadó esetét. Azt mondja róla, hogy az a termelői, fogyasztói és hitelszövetkezet sajátosságait képviseli. „A Mantaro partján épült nagyszerű villanytelep gazdájaként, amely fényt és hajtóerőt biztosít Jauja, Concepción, Mito, Muqui, Sincos, Huarimpampa és Muquiyauyo körzetek kisiparához, ez a közösség voltaképpen kommunális intézménnyé alakult át; nem lazultak fel benne a bennszülött szokások. Korábban igenis felhasználták ezeket a tradíciókat a nagyszabású közmunkákban; ügyesen bántak a birtokukban levő pénzzel, amelyen nagy erőgépeket vásároltak, takarékoskodva így a közösség munkaerejével; ugyanez történt, valahányszor középületet építettek, ilyenkor mingák szerveződtek, amelyekben még a nők és a gyermekek is hasznossá tehették magukat az építőanyagok szállításával."[19]

A comunidad és a latifundium mint mezőgazdasági termelő vállalkozás összehasonlítása, a latifundium számára kedvezőtlen. A kapitalista rendszeren belül a nagybirtok azért váltja fel és űzi el a kis agrártulajdont, mert képes rá, hogy a termelést előrehaladott művelési technika alkalmazása révén intenzívebbé tegye. A mezőgazdaság gépesítését a földbirtok koncentrációja kíséri. A nagybirtok létét akkor – legalábbis elméletileg – a társadalmi érdekkel azonosított termelési érdek igazolja. De a latifundiumnak nincs meg ugyanez a hatása, következésképpen nem gazdasági szükségszerűség. A nádültetvényektől eltekintve – amelyek a bennszülött parasztság megmérgezésére és elbutítására szánt pálinkát termelik – a hegyvidéki latifundiumok termékei általában ugyanazok, mint a comunidadokéi. S a termelési adatok sem különböznek. A mezőgazdasági statisztika hiányában nem lehet pontosan meghatározni a részleges eltéréseket, de a rendelkezésre álló adatok alapján bátran elmondható, hogy a comunidadok terméshozamai átlagosan nem alacsonyabbak a latifundiumok terméshozamainál. Az egyetlen hegyvidéki termelési statisztika, a búzáé, ezt a konklúziót támasztja alá. Ennek a statisztikai kimutatásnak 1917–1918-as adatait összefoglalva, Castro Pozo a következő-

ket írja: „Középértékben az aratás hektáronkénti eredménye 450, illetve 580 kilogram volt a közösségi, illetve az egyéni birtokon. Ha számításba vesszük, hogy a legjobb termőföldek a nagybirtokosok hatalmába kerültek, mivel az értük vívott harc során a déli tartományokban a bennszülött tulajdonosokat erőszakkal elűzték vagy lemészárolták, a comunidad-tag pedig tudatlanságból inkább eltitkolja az aratás pontos eredményét, vagy az újabb adóktól, illetve az alantas politikai hatóságok és adószedőik részéről megnyilvánuló visszaélésektől való félelmében kisebbíti őket, könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyéni birtok javára adódó hektáronkénti terméskülönbözet nem pontos, sőt okkal mellőzhető, amennyiben a két tulajdonformában a termelési és művelési eszközök ugyanazok."[20]

A múlt század feudális Oroszországában a latifundium hozamai nagyobbak voltak, mint a kisbirtoké. A számok hektáronként és hektoliterben a következők voltak: a rozs 11,5, ill. 9,4; a búza 11, ill. 9,1; a zab 15,4, ill. 12,7; az árpa 11,5, ill. 10,5; a burgonya 92,3, ill. 72.[21]

A perui hegyvidék latifundiuma tehát a termelés tekintetében alacsonyabb rendűnek bizonyul, mint a cári Oroszország gyűlöletes latifundiuma.

A comunidad viszont egyrészt tényleges fejlődési és átalakulási képességről tesz tanúságot, másrészt olyan termelési rendszer, amely az indiánnak erkölcsi ösztönzést ad ahhoz, hogy mint dolgozó a legmagasabb hozamot nyújtsa. Castro Pozo igen jogos észrevételt tesz, amikor azt írja, hogy *„a bennszülött közösség két nagy gazdasági-társadalmi elvet őrzött meg, amelyeket mindmáig sem a szociológia tudománya, sem a nagyiparosok empirizmusa nem tudott kielégítően megoldani: a munka változatos közösségi formáit, és ennek a munkának a legkisebb fizikai elhasználódás mellett, kellemes, versengő és bajtársi környezetben végbemenő megvalósítását".*[22]

A comunidad feloszlatásával vagy fellazításával a feudális latifundium rendszere nemcsak egy gazdasági intézményt támadott, hanem – mindenekelőtt – azt a társadalmi intézményt is, amely védelmezi a bennszülött hagyományt, megőrzi a parasztcsalád funkcióját, s kifejezésre juttatja azt a népi jogérzéket, amelynek Proudhon és Sorel olyan nagy értéket tulajdonít.[23]

11. *A munka, a szolgaság és a bérezés rendszere*

A mezőgazdaságban a munkarendszert főként a tulajdonrendszer határozza meg. Ezért nem lehet meglepődnünk azon, hogy ugyanolyan mértékben, ahogyan tovább él Peruban a feudális latifundium, tovább él különféle formákban és eltérő elnevezésekkel a szolgaság is. A Costa és a Sierra mezőgazdasága közötti különbség a munka tekintetében kisebb, mint a technikai vonatkozásban. A partvidéki mezőgazdaság többékevésbé gyorsan átállt a kapitalista technológiára a talajmegművelés, valamint a termények feldolgozása és értékesítése terén. Viszont túlzottan stagnáló maradt a munkával kapcsolatos magatartás tekintetében. A gyarmati latifundium nem adta fel a dolgozóval szembeni feudális szokásait, csak akkor, amikor a körülmények már múlhatatlanul megkövetelték azt.

Ezt a jelenséget nemcsak az a tény magyarázza, hogy azok a régi feudális urak őrizték meg a földtulajdont, akik a külföldi tőke közvetítőjeként elfogadták ugyan a modern kapitalizmus gyakorlatát, ám nem fogadták el annak szellemét. A további magyarázat e birtokos kaszt gyarmati mentalitásában rejlik; ezek az emberek megszokták, hogy a munkát a rabszolgatartók vagy a rabszolgakereskedők szemszögéből kezeljék. Európában bizonyos pontig primitív patriarchális tradíciót testesített meg a feudális úr; szolgáival szemben természetszerűleg magasabb rendűnek, de etnikai vagy nemzetiségi szempontból tőlük nem különbözőnek érezte magát. Európában a szorosan vett arisztokrata földbirtokos is új felfogást és új gyakorlatot fogadhatott el a dolgozókkal kialakított kapcsolataiban. A gyarmati Amerikában ezt a fejlődést a fehér embernek az a büszke és meggyökerezett hite akadályozta, hogy a színes emberek alacsonyabb rendűek.

A perui partvidéken a földművelőre, ha nem indián volt, hanem néger rabszolga vagy kínai kuli, ha lehetséges, még nagyobb megvetéssel tekintettek. A partvidéki nagybirtokosban egyszerre munkáltak a középkori arisztokrata és a faji előítéletektől átitatott fehér gyarmatosító érzelmei.

Nem egyedül a *yanaconazgo* és az enganche fejezi ki a többé-kevésbé feudális módszerek továbbélését a Costa mezőgazdaságában. Az hacienda környéke teljességgel megtartja uradalmi jellegét. Az állam törvényei mindaddig nem érvényesek a latifundiumon, amíg nem találkoznak a nagybirtokosok hallgatólagos vagy formális egyetértésével. A politikai

vagy közigazgatási funkcionáriusok jogköre a birtok területén ténylegesen alárendelt a földbirtokos jogkörével szemben. Ez gyakorlatilag az államhatalmon kívül állónak tekinti latifundiumát, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben aggasztanák a birtok határai között élő lakosság polgári jogai. Döntőbíráskodik, monopóliumokat nyújt, a napszámosok és családjuk szabadságát mindenkor sértő szankciókat léptet életbe. Az ültetvényen a szállítást, az üzletkötést, sőt a szokásokat is a birtokos tartja ellenőrzése alatt. S a mezőgazdasági munkások tanyai szállásai ritkán különböznek azoktól a fészerektől, amelyekben a rabszolgák éltek.

A Costa nagy földbirtokosai nem törvényben leszögezett módon rendelkeznek ezekkel a feudális vagy félfeudális jogokkal, de uralkodó osztály mivoltuk, s a földtulajdon korlátlan megkaparintása egy olyan területen, ahol nincs ipar és szállítás, gyakorlatilag egy szinte ellenőrizhetetlen hatalmat tesz lehetővé számukra. A nagybirtokosok az enganche és a yanaconazgo révén állnak szemben a szabad bérrrendszer megteremtésével, amelyre egy liberális és kapitalista gazdaságban funkcionálisan szükség lenne. Az enganche, amely egészen addig megfosztja a bérest az önmagával és munkájával való rendelkezés jogától, ameddig ki nem elégíti a tulajdonossal szemben vállalt szerződési kötelezettségeit, félreérthetetlenül a félrabszolgaság-jellegű kulikereskedelemből származik; a yanaconazgo a szolgasági rendszer egy változata, amely révén kapitalista korunkig elhúzódik a feudalizmus a politikailag és gazdaságilag megkésett népeknél. A perui yanaconazgo rendszert például az orosz polovnyicsesztvo-rendszerrel azonosítják, amelynek értelmében a föld termékeit egyes esetekben egyenlő részekre osztják a tulajdonos és a paraszt között, más esetekben ez utóbbi csupán a harmadrészt kapja meg.[24]

A partvidék kis számú népessége a munkaerőhiány vagy munkaerőelégtelenség állandó fenyegetését jelenti a mezőgazdasági vállalkozások számára. A yanaconazgo köti földhöz az itt élő lakosságot, amely a föld haszonélvezetének e minimális biztosítéka nélkül egyre csökkenne, és kénytelen lenne kivándorolni. Az enganche biztosítja a hegyvidéki béresek részvételét a partvidéki mezőgazdaságban; ők ilyenformán, noha a partvidéki haciendákon idegen környezetbe kerülnek, legalább jobban fizetett munkához jutnak.

Ez azt jelenti, hogy a béres helyzete mindennek ellenére jobb a partvidéki *fundó*kon – noha csak látszólag vagy részlegesen[25] –, mint a hegyvidéki feudumokon, ahol a feudalitás mindenhatósága érintetlenül ma-

radt. A partvidéki földbirtokosok arra kényszerülnek, hogy – bár megszorításokkal és enyhítésekkel – bevezessék a szabad bér- és munkarendszert. Vállalkozásuk tőkés jellege versenyre kényszeríti őket. Ha korlátozott mértékben is, a béres megőrzi mind elvándorlási szabadságát, mind azt a jogát, hogy megtagadja a munkavállalást attól a gazdától, aki túlságosan elnyomja. Másrészt a kikötők és városok közelsége, a modern közlekedési és kereskedelmi utakhoz fűződő kapcsolat azt a lehetőséget adja meg a béresnek, hogy elmeneküljön a mezőgazdaságból, s más módon jusson egzisztenciához.

Ha a partvidéki mezőgazdaságnak másféle, haladóbb, tőkésebb jellege lenne, arra törekedne, hogy logikus módon megoldja azt a munkaerőproblémát, amelyről már annyit szónokoltak. Az okosabb birtokosok rádöbbennének, hogy a latifundium – abban a formában, amint napjainkig funkcionál – az elnéptelenedés tényezője, következésképpen egyik legvilágosabb és leglogikusabb következménye a munkaerő-probléma.[26]

Amilyen mértékben előrehalad a tőkés technológia a Costa mezőgazdaságában, úgy váltja fel a bérrendszer a yanaconazgót. A tudományos művelés – a gépek, a talajjavítók alkalmazása stb. – nem egyeztethető össze a rutinszerű és primitív mezőgazdaság sajátos munkarendszerével. Csakhogy a demográfiai tényező – a munkaerő-probléma – komolyan akadályozza ezt a tőkés fejlesztési tendenciát. A yanaconazgo és változatai arra szolgálnak, hogy fenntartsák a völgyekben azt a demográfiai alapot, amely biztosítja a vállalkozók számára az állandó munkához szükséges munkáskezek minimumát. A bevándorló napszámos nem nyújt ugyanolyan biztosítékot a folytonos munkára, mint az ott született *colono* vagy a helybeli yanacón. Ez utóbbi emellett a parasztcsalád meggyökerezését jelenti, s a család nagyobb fiai többé-kevésbé rákényszerülnek, hogy munkaerejüket áruba bocsássák az ültetvényesnek.

Ennek a ténynek a felismerése most arra készteti magukat a nagybirtokosokat, hogy fokozatosan és nagyon óvatosan – önnön érdekeik sérelme nélkül – fontolóra vegyék a kisbirtokos települések vagy gócok létrehozását. Imperialban az öntözött földek egy részét ilyenformán a kisbirtok számára tartalékolják. Azt is javasolták már, hogy ugyanezt az elvet más olyan övezetekben is alkalmazzák, ahol öntözési munkálatokat végeznek. Egy okos és tapasztalt, gazdag birtokos, akivel nemrég beszélgettem, elmondta, hogy a kisbirtoknak a nagybirtok melletti fennmaradása elengedhetetlen annak a falusi népességnek a kialakításához, amelynek híján a föld kiaknázása mindenkor a bevándorlási lehetőségek vagy

az enganche szeszélye szerint alakul. A Compañía de Subdivisión Agraria programja is olyan agrárpolitikára irányul, amely fokozatosan kisbirtokot hozna létre.[27]

Minthogy azonban ez a politika szisztematikusan kikerüli a közösség hasznán vagy az igazságos elosztáson alapuló kisajátítást, pontosabban az állam által végrehajtandó széles körű kisajátítást, s korlátozott fejlesztési lehetőségei pillanatnyilag néhány völgyre szorítkoznak, nem valószínű, hogy a kisbirtok megfelelő módon és széles körben átveheti a yanaconazgo benépesítő funkcióját. Azokban a völgyekben tehát, ahol az enganche nem lesz képes előnyös feltételek mellett hegyvidéki munkaerővel ellátni az ültetvényeseket, a bérrendszer mellett fennmarad még valameddig a yanaconazgo is, különféle változataiban.

A yanaconazgo, az *aparcería* és a bérlet formái a Costán és a Sierrában tartományok, használati módok, növénykultúrák szerint változnak, s különféle elnevezések alatt szerepelnek. De ugyanezen változatosságukban azonosíthatók általában a többi félfeudális mezőgazdasági országban megfigyelt prekapitalista földművelési mószerekkel. Jó példát nyújt erre a cári Oroszország. Az orosz otrabotki-rendszer a munka, pénz vagy termék fejében adott bérlet valamennyi Peruban létező változatát megtestesítette. Ennek bizonyítására elég elolvasni, mit ír e rendszerről Schkaff az oroszországi agrárkérdést tárgyaló, gazdagon dokumentált könyvében: „A régi szolgamunka között, amelyben az erőszak vagy a kényszer olyan nagy szerepet játszik, illetve a szabad munka között, amelyben az egyetlen tovább élő kényszer a tisztán gazdasági kényszer, olyan szélsőségesen változatos formák egész átmeneti rendszere jelenik meg, amelyek egyesítik a barscsina és a bérmunka vonásait. A munkabért hol pénzben – a szolgálat bérbeadása esetén –, hol termékben, hol földben fizetik, ez utóbbi esetben (otrabotki a szó szoros értelmében) a tulajdonos a földet bér gyanánt kölcsönzi a parasztnak azért a munkáért, amit amaz az uradalmi mezőkön végez el." „Az otrabotki-rendszerben a munka megfizetése mindig alacsonyabb a szabad kapitalista bérlet (= munkaerő-vásárlás – *Ford.)* bérénél. A termékben történő térítés függetlenebbé teszi a birtokosokat a gabona- és munkaerőpiacok árváltozásaitól. A környékbeli parasztok körében olcsóbb munkaerőre lelnek, s így valóságos helyi monopóliumot élveznek." „A paraszt által fizetett bérlet különféle formákat ölt: a parasztnak néha a munka mellett pénzt és termékeket kell adnia. Egy bérletbe kapott gyeszjatyináért arra kötelezi magát, hogy másfél gyeszjatyinát művel meg az uradalmi földön, továbbá tíz tojást és

egy tyúkot ad. Átengedi jószága trágyáját is, hiszen minden, a trágya is, fizetési eszközzé válik. A paraszt gyakran arra is rákényszerül, hogy mindent megcsinál, amit a birtokos követel, elszállítja a learatott terméket, tűzifát vág, terheket cipel."[28]

A hegyvidéki mezőgazdaságban sajátosan és pontosan fellelhetők a feudális birtok és munka e vonásai. Nem fejlődött ki a szabad bérezés. Az ültetvényest nem aggasztja földjeinek termelékenysége. Egyedül jövedelmezőségük foglalkoztatja. A termelési tényezők nála szinte kizárólag kettőre korlátozódnak: a földre és az indiánra. A föld birtoklása lehetővé teszi számára, hogy határtalanul kizsákmányolja az indián munkaerejét. Az e munkaerőn gyakorolt uzsorakamat – ami az indián nyomorában jut kifejezésre – hozzáadódik a földbérlet használatos típusa szerint számolt földbérleti díjhoz. A birtokos megtartja a legjobb földeket, a kevésbé termelékenyeket pedig szétosztja indián béresei között, akik elsőként – és ingyenesen – az előbbieken kötelesek dolgozni, s önmaguk fenntartására meg kell elégedniük az utóbbiak termékeivel. A föld bérleti díját az indián munkában vagy termékben, nagyon ritkán pénzben fizeti (lévén, hogy az indián munkaereje képviseli a legnagyobb értéket a birtokos számára), általában azonban kombinált formák uralkodnak. A cuzcói egyetemről jutott el hozzám Ponce de León doktor tanulmánya, amely más jelentésekkel együtt előttem fekszik, s első kézből származó dokumentációval tekinti át e hatalmas tartomány bérleti formáinak és yanaconazgorendszerének minden variánsát. Meglehetősen objektív képet közöl a feudális kizsákmányolásról annak ellenére, hogy a szerző következtetései nem irányulnak a birtokosok kiváltságai ellen. Íme néhány megállapítás: „Paucartambo vidékén a tulajdonos átengedi a föld használatát egy csoport bennszülöttnek, azzal a feltétellel, hogy minden munkát elvégeznek, amit a tulajdonos vagy a gazda által megtartott hacienda földjének megművelése igényel. Általában heti három-három napot dolgoznak, váltakozva egész éven át. Ezek a bérlők vagy – ahogy ebben a tartományban hívják őket – yanacónok kötelessége emellett, hogy saját igásállataikkal, bérezés nélkül szállítsák a birtokos learatott terményét a városba; s hogy *pongóként* szolgáljanak magán az ültetvényen vagy inkább Cuzcóban, ahol szívesebben laknak a birtokosok." „Ugyanez történik Chumbivilcasban. A bérlők akkora földterületet művelnek meg, amekkorát csak tudnak, viszont mindannyiszor kötelesek a gazda számára dolgozni, ahányszor az megköveteli. A bérletnek ezt a formáját egyszerűsítve így lehet kifejeznünk: használj akkora földet, amekkorát bírsz, azzal a fel-

tétellel, hogy mindannyiszor az én hasznomra dolgozol, valahányszor szükségem van rá." „Anta vidékén a birtokos a következő feltételekkel engedi át földjei használatát: a bérlő adja a tőkét (magot, talajjavítókat), valamint a szükséges munkát ahhoz, hogy a termesztés az utolsó mozzanatig (aratás) megvalósuljon. Ha learattak, a bérlő és a tulajdonos egyenlő részre oszt minden terméket. Vagyis mindegyikük 50 százalékot szerez meg a termésből; pedig a tulajdonos nem is tett egyebet, mint átengedte földje használatát, fel sem javítva azt. De ez még nem minden. Az *aparcero* köteles személyesen közreműködni a tulajdonos munkáiban, noha a szokásosan napi 25 centavós bérezéssel."[29]

Elég szembeállítani ezeket az adatokat Schkaff adataival, s meggyőződhetünk, hogy a feudális Sierrában a prekapitalista tulajdon és munka egyetlen sötét fázisa sem hiányzik.

12. *Partvidéki mezőgazdaságunk „gyarmati" jellege*

Annak a fejlődési foknak, amit a tőkés rendszer és technika mellett a partvidéki völgyekben a mezőgazdaság iparosítása elért, fő tényezője az, hogy a brit és az észak-amerikai tőke érdekelt a perui cukor- és gyapottermelésben. E növények elterjedésének fő oka és ösztönzője nem a földbirtokosok nagyiparosi ügyessége vagy tőkés képességei. Ezek a földbirtokosok az erős exportőr cégek anyagi támogatásával vagy megbízásából termelik földjükön a gyapotot és a cukornádat.

A partvidéki völgyek legjobb földjeit gyapottal és cukornáddal vetik be; nem konkrétan azért, mintha ezek a földek csak e növények termesztésére lennének alkalmasak, hanem azért, mert jelenleg egyedül ezek vonzzák az angol és a jenki kereskedőket. A mezőgazdasági hitel – amely teljes mértékben alá van rendelve e cégek érdekeinek, ameddig nem jön létre a Nemzeti Agrárbank – semmilyen más művelést nem ösztönöz. A belső piacra szánt élelmiszernövények termelése általában a kisbirtokosok és a bérlők kezében van. Csak Lima völgyeiben léteznek – a fontos városi piacok közelsége miatt – olyan kiterjedt fundók, amelyeket tulajdonosaik az élelmiszernövények termelésére fordítanak. A gyapot- vagy cukornádültetvények sok esetben még saját művelőiket sem képesek ellátni a szükséges mennyiségben élelmiszerrel.

Magát a kisbirtokost vagy a kisbérlőt is gyapottermesztésre ösztönzi ez a tendencia, amely oly kevéssé veszi számításba a nemzetgazdaság sajátos szükségleteit. A partvidéki településeken tapasztalható élelmiszerdrágulás legnyilvánvalóbb okainak egyike az, hogy a gyapot kiszorítja a hagyományos élelmiszernövényeket a partvidék azon szántóföldjeiről is, ahol fennmaradt a kisbirtok.

Szinte egyedül a gyapottermesztéssel kapcsolatban részesül kereskedelmi kedvezményekben a földműves. Az anyagi juttatásokat, fentről lefelé, szinte kizárólag a gyapottermesztő számára tartalékolják. A gyapottermesztést semmilyen nemzetgazdasági szempont sem szabályozza. A gyapotot a világpiacra termelik, olyan ellenőrzés nélkül, amely e gazdaság érdekében előre látná az ipari válság vagy a túltermelés periódusaiból következő lehetséges áreséseket.

Egy állattenyésztő figyelmeztetett rá nemrégiben, hogy miközben a gyapottermelésre szerezhető hitelt egyedül az árak fluktuációja korlátozza, egy gulyára vagy tenyésztelepre nyújtott hitel minden tekintetben a felek megállapodása szerint történik, vagy bizonytalan. A Costa állattenyésztői nem remélhetnek számottevő bankkölcsönöket vállalkozásuk fejlesztésében. Ugyanilyen helyzetben van minden földműves, aki nem tud gyapotot vagy cukornádat felkínálni a kölcsön biztosítékaként.

Ha az ország mezőgazdasági termelése kielégítené az országos fogyasztás szükségleteit, ez a jelenség bizonnyal nem lenne ennyire kétes értékű. De nem ez a helyzet. Az ország földje még nem teremti elő mindazt, amire a lakosság élelmezéséhez szükség van. Behozatalunk legmagasabb tétele az „élelmiszerek és fűszerek" tétel: 3 620 235 perui font 1924-ben. Az összesen 18 millió fontos importon belül ez a számadat gazdaságunk egyik problémáját leplezi le. Nem lehet minden élelmiszer- és fűszerimportot törölni, de igenis törölni lehet a legnagyobb tételeket. Valamennyi közül a legnagyobb a búza- és lisztbehozatal, amely 1924-ben 12 millió sol fölé emelkedett.

A perui gazdaság sürgős és nyilvánvaló érdeke régóta megköveteli, hogy az ország termelje meg a lakosság kenyeréhez szükséges lisztet. Ha ezt a célkitűzést elértük volna, Perunak ma már nem kellene továbbra is évi 12 vagy több millió solt fizetnie a külföldnek azért a búzáért, amit a Costa városai elfogyasztanak.

Miért nem oldódott meg gazdaságunknak ez a problémája? Nemcsak azért nem, mert az állam eddig nem foglalkozott a közélelmezési politika kidolgozásával. Nem is azért nem, ismétlem, mert a partvidéki talaj és

éghajlat mellett a cukornád- és a gyapottermesztés a legmegfelelőbb. Akár egyetlen völgy, az Andok-közti síkságok egyike is – ha néhány kilométernyi vasút és közút megnyitná a kereskedelem számára – több mint bőségesen el tudná látni búzával, rozzsal, egyébbel Peru egész lakosságát. Magán a Costán a spanyolok búzát termesztettek a gyarmati korszak kezdeti időszakában a partvonal klimatikus viszonyait megváltoztató kataklizmáig. Később nem tanulmányozták tudományos és szervezett formában a búza újbóli meghonosításának lehetőségét. S az Északon... végzett kísérletek bebizonyították, hogy vannak a búzának olyan változatai, amelyek ellenállnak azon éghajlati csapásoknak, amelyek ezt a gabonafélét a partvidéken fenyegetik; a kreol lustaság, úgy tűnik, e kísérletig eleve lemondott a győzelemről.[30]

A megoldást akadályozó ellenállás magában a perui gazdasági struktúrában található. Peru gazdasága gyarmati gazdaság. Mozgása, fejlődése alá van rendelve a londoni és New York-i piacok érdekeinek és szükségleteinek. Ezek a piacok Peruban nyersanyagraktárt, késztermékeik számára pedig adott terepet látnak. Ezért a perui mezőgazdaság csak azon termékek számára kap hitelt és szállítási lehetőséget, amit előnnyel kínálhat fel a nagy piacokon. A külföldi pénztőkét egyik nap a kaucsuk érdekli, másnap a gyapot, majd a cukor. Amint London jobb áron és elégséges mennyiségben kaphat meg egy terméket Indiából vagy Egyiptomból, abban a pillanatban sorsukra hagyja azokat, akik ezeket a termékeket Peruból szállították neki. Latifundistáink, földbirtokosaink, akármilyen illúziókat táplálnak is függetlenségükről, voltaképpen a külföldi kapitalizmus közvetítőiként vagy ügynökeiként fejtik ki tevékenységüket.

13. *Végső észrevételek*

A perui agrárkérdés mai aspektusairól e tanulmányban már megadott alapvető észrevételekhez a következőket kell hozzáfűznöm:

1. A földtulajdon jellege úgy jelenik meg Peruban, mint magának a nemzeti kapitalizmus fejlődésének egyik legnagyobb kötöttsége. Nagyon magas a nagy- vagy középbérlők által megművelt földek aránya, s ezek olyan birtokosok tulajdonában vannak, akik sohasem igazgatták fun-

dóikat. Ezek a mezőgazdaságtól és annak problémáitól teljesen távol álló földbirtokosok földjáradékukból élnek, anélkül, hogy bármiféle munkával vagy intellektuális tevékenységgel hozzájárulnának az ország gazdasági aktivitásához. Ezek a birtokosok, arisztokraták vagy járadékosok az improduktív fogyasztók kategóriájába sorolhatók. Örökölt tulajdonjogaikért árendát kapnak, amit feudális földbérleti összegnek lehet tekinteni. A földműves bérlő viszont – egy kisebb-nagyobb birtokon – a tőkés vállalkozás főnöktípusát testesíti meg. Az igazi kapitalizmusban a vállalkozásból nyert értéktöbbletnek ezt az iparost kellene haszonban részesítenie, valamint azt a tőkét, amely munkáját finanszírozza. Ha a földet egy járadékos osztály uralja, ez azt a terhet erőszakolja a termelésre, hogy fenntartson egy földjáradékot, amely nem függ a mezőgazdasági termékek esetleges árcsökkenésétől. Ebben a rendszerben a bérlő általában nem találja meg az elengedhetetlen ösztönzést ahhoz, hogy elvégezze a föld, a termékek és létesítmények teljes értékűvé tételéhez szükséges munkákat. A bérleti díj növelésétől, a szerződések lejárásától való félelem arra készteti, hogy a befektetéseket illetően nagyon fösvény legyen. A földműves bérlő ambíciója természetszerűleg az, hogy maga is birtokossá váljék; de saját erőfeszítése játszik szerepet abban, hogy a földbirtok megdráguljon a latifundisták hasznára. Az agrárhitel kezdetleges feltételei megakadályozzák, hogy Peruban végbemenjen a föld intenzívebb tőkés kisajátítása az ipari vállalkozók ezen osztálya számára. Ezért országunkban igen lassan halad a föld tőkés és ipari jellegű kiaknázása; ahhoz, hogy ez a folyamat szabadon, a maga teljességében érvényesüljön, szükség van a feudális törvények felszámolására. Ez a probléma nemcsak szocialista, hanem kapitalista nézőpontból is nyilvánvaló. A francia liberális burzsoázia agrárprogramját megfogalmazó Edouard Herriot leszögezi, hogy „*a föld megköveteli a valóságos jelenlétet*".[31] Nem kell külön kiemelni, hogy ebben a tekintetben a Nyugat biztosan nem jár a Kelet előtt, lévén, hogy a mohamedán törvény – Charles Gide megfigyelése szerint – kimondja, hogy „a föld azé, aki megműveli és életre kelti".

2. A Peruban tovább élő latifundizmust másfelől azzal vádolhatjuk, hogy ez alkotja a fehér bevándorlással szemben a legsúlyosabb akadályt. Kézenfekvő okoknál fogva olasz, közép-európai és balkáni parasztok bevándorlására számíthatnánk. A nyugat-európai városi lakosság sokkal kisebb számban vándorol ki, emellett az ipari munkások tisztában vannak vele, hogy nem sok keresnivalójuk lehet Latin-Amerikában. Nos

hát az európai paraszt nem azért jön Amerikába, hogy béresként dolgozzon, hacsak a magas bér lehetővé nem teszi számára, hogy hosszabb időn át megtakarítson. S Peru esete nem ez. A legnyomorultabb lengyel vagy román szántóvető sem fogadná el azt az életformát, amely cukornád- vagy gyapottermelő haciendáink napszámosainak a sorsa. Arra törekednek, hogy kisbirtokossá váljanak. Ahhoz, hogy vidékünk olyan fokra emelkedjék, amely vonzza a bevándorlókat, elengedhetetlen, hogy lakással, jószággal és szerszámokkal ellátott, vasutakkal és piacokkal kapcsolatban álló földeket mutathassunk a bevándorlóknak. Egy fasiszta funkcionárius vagy propagandista, aki vagy három éve Peruba látogatott, azt nyilatkozta a helyi lapoknak, hogy nagybirtokrendszerünk nem alkalmas egy olyan telepítési és bevándorlási programra, amely képes vonzani az olasz parasztot.

3. A part menti mezőgazdaságnak a brit és észak-amerikai tőkével és piacokkal szembeni hűbéri viszonya nemcsak azzal szegül szembe, hogy a mezőgazdaság a nemzetgazdaság specifikus szükségleteivel összhangban – vagyis először a lakosság ellátását biztosítva – szerveződjék meg és fejlődjék, hanem azzal is, hogy új növénykultúrákat próbáljunk ki és honosítsunk meg. Az utóbbi években e téren véghezvitt legnagyobb vállalkozásra – a tumbesi dohányültetvényeken – csak az állami beavatkozás folytán kerülhetett sor. Ez a tény mindennél jobban igazolja azt a tételt, hogy a *laissez faire* liberális politikáját – amely olyan szegényes gyümölcsöket hozott Peruban – végérvényesen fel kell váltania a gazdaság nagy erőforrásainak nacionalizálásán alapuló társadalmi politikával.

4. A part menti földbirtok – annak ellenére, hogy kedvező perióduso-kat is megélt – mindmáig képtelen volt arra, hogy akár az állam által megkövetelt – meglehetősen szerény – mértékben is tekintetbe vegye a vidéki egészségügy problémáit. A Közegészségügyi Igazgatóságnak az ültetvényesekkel szembeni követelései nem érik el még a malária ellen érvényben levő intézkedések végrehajtását sem. Még a munkásszállások helyzetének általános megjavítása sem sikerült. Bebizonyosodott, hogy a partvidéki mezőgazdasági lakosság körére érvényesek az országban a legmagasabb halálozási és megbetegedési mutatók. (Kivéve természetesen az őserdő rendkívül egészségtelen körzeteit.) Pativilca falusi körzetének demográfiai statisztikája három évvel ezelőtt a születési aránynál magasabb halálozási arányokat mutatott. Mint Sutton mérnök Olmosban megfigyelte, az öntözőberendezések oldanák meg talán a legradikáli-

sabb módon a mocsarak és a lápvidékek problémáját. De leszámítva a Chancay folyó fölös vizét kihasználó öntözőműveket, amiket Huachóban Antonio Graña úr valósított meg (ennek az úrnak egy érdekes telepítési tervet is köszönhetünk), s leszámítva a Chiclinben s még néhány északi területen épített berendezéseket, amelyek a talajvíz hasznosítására irányulnak, a magántőkének a perui partvidék öntözését illető tevékenysége az utóbbi években jelentéktelennek bizonyult.

5. A Sierrában a tovább élő agrárfeudalizmus teljességgel elégtelennek bizonyult a gazdaság és a haladás megteremtőjeként. Az állattenyésztő vállalkozásokat kivéve, amelyek gyapjút és más állati termékeket exportálnak, a völgyekben és fennsíkokon nyomorúságos a latifundium termelése. A földhozam szélsőségesen alacsony; a munkamódszerek primitívek. Egy helyi sajtóorgánum közölte egyszer, hogy a perui Sierrában a gamonal viszonylag ugyanolyan szegény, mint az indián. Ez az érv – amely teljességgel érvénytelen a viszonylagosság szemszögéből – távol áll attól, hogy a gamonalt igazolja, sőt fellebbezhetetlenül elítéli őt. Hiszen az objektív és konkrét tudományként felfogott modern gazdaságtudomány számára a kapitalizmus, valamint a tőkés ipari, illetve pénzügyi vállalkozók létjogosultsága egyedül gazdagságteremtő funkciójukban rejlik. Gazdasági téren a feudális úr vagy a gamonal az első számú felelős uradalmainak csekély értékéért. Láttuk már, mennyire nem foglalkoztatja ezt a latifundistát földjének termelékenysége, csupán annak rentabilitása. Azt is láttuk már, hogy – noha az ő birtokában vannak a legjobb földek – termelési adatai nem magasabbak, mint azok, amelyeket az indián primitív földművelő szerszámaival, a sovány közösségi földeken elért. A gamonal mint gazdasági tényező tehát teljességgel lejáratta magát.

6. Ennek a jelenségnek a magyarázatára azt mondják, hogy a hegyvidéki mezőgazdaság gazdasági helyzete teljességgel a közlekedési és szállítási hálózattól függ. Akik így okoskodnak, kétségkívül nem értik azt a szerves, alapvető különbséget, ami egy feudális vagy félfeudális gazdaság, illetve egy kapitalista gazdaság között áll fenn. Nem értik, hogy a feudális földbirtokos patriarchális típusa lényegbevágóan eltér a modern vállalkozó főnök típusától. Másfelől a gamonalizmus és a latifundizmus még az állam útépítési programjának végrehajtását is akadályozza. A korrupt gamonalok érdekei szöges ellentétben állanak az útépítési összeírási törvény helyes alkalmazásával. Az indián ösztönösen a gamonalizmus egyik fegyverének tekinti e törvényt. Az inka rendszerben a

szükségszerűen létrehozott útépítési szolgálat kötelező közszolgálat volt, ami mindenestül megfelelt a modern szocializmus elveinek; a latifundium és a szolgaság gyarmati rendszerében ugyanez a szolgálat a gyűlölt mitát testesíti meg.

*Egy nemzeti agrárpolitika elvei**

Célszerűnek tartom, hogy a földproblémáról szóló, a „Mundial" előző számában befejezett tanulmányom függelékeként vagy kiegészítéseként tömör vázlatban fejtsem ki egy olyan agrárpolitika – tanulmányom kérdésfeltevéseivel összhangban álló – körvonalait, amelyet az a szándék sugall, hogy a ma érvényesülő történelmi feltételek között szervesen megoldja ezt a problémát. Ez a vázlat szükségképpen az általános következtetések olyan csoportjára szorítkozik, amelyből kimarad a csupán nagy vonásokban megközelített kérdéskör minden részletproblémája.

1. Egy szocialista agrárpolitika formális és doktrinális kiindulópontja nem lehet más, mint a föld nacionalizálásáról szóló törvény. De a gyakorlatban a nacionalizálásnak a hazai gazdasági élet konkrét feltételeihez és szükségleteihez kell alkalmazkodnia. Az elv egyetlen esetben sem elégséges önmagában. Tapasztaltuk már, mennyire nem voltak elégségesek az alkotmány és a polgári törvénykönyv liberális elvei ahhoz, hogy Peruban liberális, vagyis kapitalista gazdaságot alakítsanak ki, s hogyan élnek tovább napjainkig, ezen elvekkel dacolva, egy feudális gazdaság sajátos formái és intézményei. Egy nacionalizálási politikát anélkül is végre lehet hajtani, hogy az erre vonatkozó elvet konkrét formában belefoglalnák az alkotmányos chartába, ha nem kerül sor az alapszabályok teljes revideálására. Ebben a vonatkozásban Mexikó példáját tanulmányozhatjuk a legnagyobb haszonnal. A Mexikói Alkotmány 27. paragrafusa így határozza meg az államnak a földtulajdont érintő doktrínáját: „1. A nemzeti terület határain belül fekvő földek és vizek tulajdona

* Mint a cikk bevezetéséből kitűnik, José Carlos Mariátegui „A földprobléma" című tanulmánya függelékének tekintette ezt az írást. Úgy véljük tehát, a szerző szándékának is megfelel, ha a cikket e tanulmány mögé csatoljuk, hasonlóan ahhoz, ahogy ma már „Az indiánprobléma" c. tanulmány szerves folytatásaként kezelik „A történeti áttekintés vázlata" c. írást.

eredendően a nemzetet illeti meg, amelynek megvolt és megvan a joga, hogy ezek birtoklását magánszemélyekre átruházza, megalkotva így a magánbirtokot. 2. Kisajátításokat csak a közjó érdekében és kártalanítás révén lehet eszközölni. 3. A nemzetnek mindig joga van ahhoz, hogy rákényszerítse a magánbirtokra a közérdek diktálta módozatokat, valamint ahhoz, hogy szabályozza a kisajátítható természeti kincsek felhasználását avégett, hogy megvalósítsa a közjavak egyenlő elosztását, s őrködjék ezek megőrzése fölött. E célt szem előtt tartva hozza meg a szükséges intézkedéseket a latifundium felaprózására, a kisbirtok fejlesztésére, olyan új központok megteremtésére, amelyek elengedhetetlenek a mezőgazdaság támogatásához, valamint ahhoz, hogy el lehessen kerülni a természeti kincsek pusztulását, illetve azokat az ártalmakat, amelyek a földtulajdont érhetnék a társadalom kárára. A földdel és vízzel nem – vagy népességükhöz mérten elégtelen mennyiségben – rendelkező községeknek, tanyáknak és közösségeknek joguk van rá, hogy földet kapjanak, amit a szomszédos birtokokból vesznek el, mindenkor tiszteletben tartva a kisbirtokot. Ezért elismertetnek azok a földjuttatások, amelyeket ez idáig hajtottak végre az 1915. március 6-i dekrétum szellemében. Az előbbiekben kifejtett célok eléréséhez szükséges magánbirtokok megszerzése a közösség javát szolgálja."

2. Szemben a köztársaság első évszázadának formálisan liberális, gyakorlatilag gamonalista politikájával, az új agrárpolitikának mindenekelőtt a bennszülött comunidad fejlesztésére és támogatására kell törekednie. Az ayllu, az inka államnak a feudalizmus és a gamonalizmus támadásai ellenére mindmáig tovább élő sejtje még elégséges életerővel rendelkezik ahhoz, hogy fokozatosan egy modern szocialista állam sejtjévé váljon. Mint Castro Pozo találóan javasolja, az állami akciónak arra kell irányulnia, hogy termelői és fogyasztási szövetkezetekké alakítsa át a mezőgazdasági közösségeket. A comunidadok földhöz juttatását természetesen a latifundium rovására kell végrehajtani, kivonva minden kisajátítás alól – akárcsak Mexikóban – a kisbirtokosokat, sőt a középbirtokosokat is, ha feltételként szerepel a „valóságos jelenlét" követelménye. A rendelkezésre álló földek kiterjedése lehetővé teszi, hogy a comunidadok növekedését állandóan tekintetbe vevő progresszív földjuttatáshoz szükséges területeket tartalékolják. Ez az egyetlen intézkedés nagyobb arányú népességnövekedést biztosítana Peru számára, mint bármelyik jelenleg lehetséges „bevándoroltatási" politika.

3. A mezőgazdasági hitel, amely csak állami ellenőrzéssel és irányítás-

sal ösztönözheti optimálisan a hazai mezőgazdasági szükségleteknek megfelelően a mezőgazdaságot, a közösségi termelés legjobb mozgatórugóját képviselné ebben az agrárpolitikában. A Nemzeti Mezőgazdasági Bank preferenciális támogatásban részesítené a szövetkezetek tevékenységét, másfelől az állam technikai és oktatási testületei adnának támogatást a szövetkezeti földek megművelésében, tagjaik ipari oktatásában.

4. Azokon a fundókon, ahol a mezőgazdaságot gépesítették, mindaddig megmaradhat a kapitalista művelés, ameddig ez a leghatékonyabb, s nem veszti el progresszív képességét; de szigorú állami ellenőrzésnek kell alávetni őket minden vonatkozásban, ami a munkával és a közegészséggüggyel kapcsolatos törvényeket, valamint a nyereségből való állami részesedést illeti.

5. A kisbirtok fejlesztésének lehetősége és ésszerűsége a Costa völgyeiben és a Sierrában adott, ahol gazdaságilag és társadalmilag kedvezőek a feltételek e birtoktípus fejlődéséhez. A partvidéki yanacón a mezőgazdasági kistermelő kialakuló vagy átmeneti típusát jeleníti meg, mihelyt feladta az ősközösségi viszonyokra jellemző szocializmus szokásait, tradícióit. Ameddig szűkös marad az öntözésre szolgáló víz, senki sem javasolja a modern technikával ipari növények termesztésére szánt partvidéki fundók felaprózását. A fundóknak a kisbirtok javára történő felosztását célzó politikát már semmi esetben sem kell olyan javaslatoknak befolyásolniuk, amelyek nem a jobb termelésre irányulnak.

6. A megműveletlen földek elkobzása, valamint a parlagon maradtak öntözése és trágyázása olyan területeket bocsátana az állam rendelkezésére, amelyeket kedvezően telepíthetne be a technikailag jól felszerelt szövetkezetek segítségével.

7. Az improduktív nagy földjáradékosok birtokában levő földek, amelyeket a tulajdonosok nem közvetlenül művelnek meg, a bérlők kezébe mennének át az állam által gyakorolt haszonélvezeti és földterületi korlátozás keretein belül, amennyiben ezek a modern gépi technikának megfelelően hatékony berendezésekkel és tőkével művelik meg ezeket a földterületeket.

8. Vidéki elemi iskolák, mezőgazdasági szakiskolák vagy iskolagazdaságok révén az állam megszervezné a mezőgazdasági oktatást, maximálisan terjesztve el az ismereteket a vidéki lakosság körében. A vidéki gyermekek oktatásának nyilvánvalóan mezőgazdasági jelleget adnának.

*

Nem hiszem, hogy szükség lenne e következtetések bizonyítására, szándékom egyedül az volt, hogy egy kis vázlatban összefoglaljam annak az agrárpolitikának néhány vonását, amelyet – a kontinens történelmének mai üteme mellett – az ország mai történelmi feltételei megkövetelnek. Ne mondhassa senki, hogy a perui agrárkérdésre vonatkozó kritikai vizsgálatomat csak a negatív következtetések vagy a türelmetlen doktrinérség jellemzi.

Megjelent: Mundial (Lima) 1927. július 1.

[1] *Luis E. Valcárcel:* Del Ayllu al Imperio. 166. old.

[2] *César Antonio Ugarte:* Bosquejo de la Historia Económica del Perú. 9. old.

[3] *Javier Prado:* Estado Social del Perú durante la Dominación española. Anales Universitarios del Perú, XXII. köt. 125–126. old.

[4] Ugarte: i. m. 64. old.

[5] *José Vasconcelos:* Indología.

[6] *Javier Prado:* i. m. 37. old.

[7] *Georges Sorel:* Introduction à l'Economie Moderne. 120. és 130. old.

[8] *Ugarte:* Id. mű. 24. old.

[9] *Eugene Schkaff:* La Question Agraire en Russie, 118. old.

[10] *Esteban Echeverría:* Antecedentes y primeros pasos de la revolución de Mayo.

[11] *Vasconcelos* előadása a „Nacionalizmus Latin-Amerikában" témában: Amauta, No. 4. 15. old. Ez a megítélés, amely pontos, amennyiben az amerikai katonai caudillo-kormányzás és az agrártulajdon közötti kapcsolatokra vonatkozik, nem egyformán érvényes minden korra és történelmi helyzetre. E pontosító fenntartás nélkül nem lehet vele egyetérteni.

[12] *Ugarte:* Id. mű. 57. old.

[13] „Le Pérou Contemporaine", 98. és 99. old.

[14] *Ugarte:* Id. mű. 58. old.

[15] Ha nem lenne is cáfolhatatlan az inka kommunizmus történelmi nyilvánvalósága, elég lenne a comunidad, e kommunizmus specifikus szerve ahhoz, hogy bármiféle kétséget eloszlasson. Az inkák „despotizmusa" kétségkívül megsebezte korunk néhány szellemének liberális megfontolásait. Ismét meg akarom itt erősíteni azt az álláspontomat, amit az inka kommunizmus védelmében írtam le, a Pueblo del Sol című regény írójának, *Augusto Aguirre Morales*nek a tézisével szemben, aki elutasítja ezt a kommunizmust.

A modern kommunizmus különbözik az inka kommunizmustól. Ez az első, amit meg kell tanulnia és meg kell értenie annak a kutatónak, aki a Tahuantisuyu történetét tárja fel. Mindkét kommunizmus más-más emberi tapasztalatok terméke. Különböző történelmi korokhoz tartoznak. Különnemű civilizációk termékét alkotják. Az inkáké agrárcivilizáció volt. Marxé és Sorelé ipari civilizáció. Amabban az ember volt alávetve a természetnek. Ebben a természet veti alá magát néha az embernek. Végső soron abszurd lenne szembeállítani a két kommunizmus formáit és intézményeit. Az egyetlen, amit szembesíteni lehet, az testetlen lényegi hasonlóságuk, az idő- és térbeli lényegi és anyagi különbségek mellett. S e szembesítéshez egy kis történelmi relativizmusra van szükség. Másként bizonyosan fennáll a kockázat, hogy azokat a kiáltó tévedéseket követjük el, amelyeket Victor Andrés Belaúnde követett el ezt illető kísérlete során.

A Conquista és a gyarmat krónikásai középkori szemmel nézték a bennszülött világot. Tanúságukat kétségtelenül nem szabad fenntartás nélkül elfogadni.

Ítéleteik merev spanyol és katolikus szempontjaiknak felelnek meg. De Aguirre Morales is a csalóka szempont áldozata, amint rákerül a sor. Az inka birodalom tanulmányozásában nem helyezkedik relativista álláspontra. Aguirre liberális és individualista apriorizmussal veszi szemügyre és vizsgálja ezt a birodalmat. S úgy gondolja, hogy az inka nép rabszolgasorban élő és boldogtalan nép volt, mert nélkülözte a szabadságot.

Az individuális szabadság a bonyolult liberális jelenség egyik aspektusa. A realista kritika úgy definiálhatná, mint a tőkés civilizáció jogi bázisát. (Szabad döntés nélkül nem létezne szabad forgalom, sem szabad verseny, sem szabad ipar.) Az idealista kritika úgy definiálhatja, mint az emberi szellemnek a modern korban kivívott szerzeményét. Ez a fajta szabadság egyik esetben sem fér bele az inka életformákba. Tahuantinsuyu lakói abszolúte semmi szükségét sem érezték az individuális szabadságnak, csakúgy, ahogyan például abszolúte semmi szükségét sem érezték a sajtószabadságnak. A sajtószabadság jó lehet valamire Aguirre Moralesnek és nekem, de az indiánok boldogok lehettek kivívása, sőt megértése nélkül is. Az indián életét és szellemét nem gyötörte az intellektuális spekuláció és alkotó szellem sóvár vágya. Nem volt alárendelve a kereskedés, a szerződés, az üzletelés szükségességének sem. Következésképpen mire szolgált volna az indiánnak ez a civilizációnk által kitalált szabadság? Ha a kecsua előtt megnyilatkozott a szabadság szelleme, kétségkívül a szabadság liberális, jakobinus és individualista képletétől eltérő formulában, jobban mondva érzelemben nyilatkozott meg. A szabadság megnyilatkozása, akárcsak isten megnyilatkozása, korok, népek, éghajlatok szerint változik. Átlényegíteni a szabadság absztrakt eszméjét egy frígiai sapkás szabadság

– a protestantizmus, a reneszánsz és a francia forradalom lányának – konkrét képével, ez azt jelenti: hagyjuk, hogy magával ragadjon egy illúzió, amely talán csak a burzsoázia és a burzsoá demokrácia puszta, noha nem érdek nélküli filozófiai látáshibájától függ.

Aguirrének az inka társadalom kommunizmusát tagadó tézise teljességgel téves felfogáson nyugszik. Aguirre abból az ötletből indul ki, hogy az autokrácia és a kommunizmus két összebékíthetetlen fogalom. Az inka rezsim – állapítja meg – despotikus és teokratikus volt; így aztán – szögezi le – nem volt kommunista. De a kommunizmus történetileg nem feltételezi az individuális szabadságot vagy a népszavazást. Az autokrácia és a kommunizmus összebékíthetetlen a mi korunkban; de nem volt az a primitív társadalmakban. Ma az új rend a modern társadalom erkölcsi progresszióinak egyikéről sem mondhat le. Más korokban más szocializmustípusok léteztek, ezeket különféle nevekkel jelöli a történelem. A mai szocializmus a liberalizmus antitézise, bár annak méhéből születik és annak tapasztalatából táplálkozik. Nem vet meg egyet sem intellektuális vívmányai közül. Csupán a liberalizmus korlátait csúfolja s veti meg. Értékel és megért minden pozitívumot a liberális eszmében; csak azt ítéli el és támadja, ami ebben az eszmében negatív és mulandó.

Bizonyos, hogy az inka rezsim teokratikus és despotikus volt. De ez közös vonása az ókor valamennyi rendszerének. A történelem valamennyi monarchiája népe vallásos érzületére támaszkodott. A világi hatalom és a szellemi hatalom elválása új keletű tény. S nem is annyira szétválás, inkább testületi elkülönülés. Hohenzollern Vilmosig isteni jogukra hivatkoztak a monarchák.

Nem lehet elvontan beszélni a zsarnokságról. Valamely zsarnokság egy konkrét tény. S csak abban a mértékben valóságos, ahogy elnyomja egy nép akaratát, vagy e nép létösztöneinek ellenére tesz, elfojtva azt. Ezzel ellentétben az abszolutista és teokratikus rendszer gyakran éppen ezt az akaratot és lendületet testesítette meg. Úgy tűnik, ez volt az inka birodalom esetében is. Nem hiszek az inkák csodatevő művében. Evidensnek tartom politikai képességüket, de nem kevésbé nyilvánvalóan művük abban állt, hogy az évszázadok által rájuk hagyott emberanyaggal és erkölcsi elemekkel felépítették a birodalmat. Az ayllu – a comunidad – volt a birodalom sejtje. Az inkák hozták létre az egységet, ők találták ki a birodalmat; de nem ők teremtették meg a sejtet. Az inkák által megszervezett jogi állam kétségkívül az előbb létező természetes államot reprodukálta. Az inkák nem erőszakoltak ki semmit. Az rendjén van, hogy művüket kiemelik, de az nincs rendjén, hogy lebecsülik és kisebbítik azt az évezredes tömeges hőstettet, amelynek e mű csupán kifejezése és következménye.

Nem szabad lekicsinyelni, még kevésbé megtagadni azt, ami e műből a tömegre tartozik. Aguirre, az individualista irodalmár abban leli örömét, ha nem ismeri el a történelemben a tömeget. Romantikus tekintete kizárólag a hőst keresi.

Az inka civilizáció nyomai egyöntetűen cáfolják Aguirre Morales értékítéleteit. Az El Pueblo del Sol szerzője a szeme előtt felsorakozó agyagbálványok ezreinek tanúságára hivatkozik. S rendben van. E bálványok azt mondják, hogy az inka művészet népművészet volt. S az inka civilizációt talán művészete dokumentálja a legjobban. Az indiánok stilizált szintetista kerámiáját egy durva és barbár nép nem hozhatta létre.

A gyarmati krónikásoktól szellemileg és fizikailag igencsak eltérő James George Frazer ezt írja: „A történelem folyamatát bejárva az ember azt találja, hogy az első nagy lépteket a civilizáció felé – nem tiszta véletlenből – olyan despotikus és teokratikus kormányzatok alatt tették meg, mint ami Kínában, Egyiptomban, Babilóniában, Peruban volt: azon országokban, ahol a legfelsőbb vezető mindenütt szolgai engedelmességet követelt és nyert alattvalóitól. Alig lenne túlzás azt mondani, hogy e távoli korban a despotizmus volt az emberiség és – bármilyen paradoxnak tűnjék ez – a szabadság legnagyobb barátja. Hiszen mindent összevetve, több szabadság van a legabszolútabb despotizmusban és a legelnyomóbb zsarnokságban – a szó legjobb értelmét, gondolataink végiggondolásának és sorsunk eltervezésének szabadságát értve –, mint a vademberi élet látszólagos szabadságában, amelyben az egyén sorsa a bölcsőtől a koporsóig az öröklött szokások merev medrében folyik." (Az aranyág. I. rész.)

Aguirre Morales szerint az inka társadalomban azért nem ismerték a lopást, mert egyszerűen hiányzott belőlük a rossz elképzelése. De egy szellemes irodalmi humorú mondattal nem lehet szétrombolni egy társadalmi tényt, amely pontosan azt bizonyítja, amit Aguirre csökönyösen tagad: az inka kommunizmust. Charles Gide francia közgazdász úgy véli, Proudhon híres formulájánál igazabb a következő képlet: „A rablás a tulajdon." Az inka társadalomban nem létezett a rablás, mert nem létezett a tulajdon. Vagy, ha úgy tetszik, rablás nem létezett, mert megvolt a tulajdon szocialista szervezete.

Érvénytelenítsük és töröljük el, ha kell, a gyarmati krónikások tanúságtételét. De a helyzet az, hogy Aguirre teóriája éppenséggel e krónikásoknak a földek és termékek szétosztási formáiról adott, középkori szellemű értelmezésében nyer kétes támogatást.

A föld termékeit nem lehet kincsként felhalmozni. Következésképpen nem valószínű, hogy a kétharmad részt a birodalom funkcionáriusainak és szerzeteseinek fogyasztására vették volna el. Sokkal valószínűbb, hogy e – feltételezetten a nemesek és az inka számára tartalékolt – termékek rendeltetése az volt, hogy állami tartalékokat képezzenek.

S hogy végeredményben a társadalmi gondoskodás aktusát, egy szocialista rend e sajátosságát és jellegzetességét képviseljék.

[16] *Castro Pozo:* Nuestra Comunidad Indígena.

[17] *Ugyanott* 16–17. old.

[18] E munka írása közben *Haya de la Torre* Por la emancipación de la América Latina című könyvében olyan nézeteket találok, amelyek általában az agrárkérdésről és különösen a bennszülött comunidad kérdéséről teljesen egybeesnek az enyémekkel. Ugyanazokból a szempontokból indulunk ki, ily módon szükségszerű, hogy következtetéseink is ugyanazok legyenek.

[19] *Castro Pozo:* Id. mű. 66. és 67. old.

[20] *Ugyanott* 434. old.

[21] *Schkaff:* Id. mű. 188. old.

[22] *Castro Pozo:* Id. mű. 47. old. A szerző nagyon érdekes megfigyeléseket tesz a közösségi gazdaság szellemi elemeiről. „Az az energia, állhatatosság és érdeklődés – jegyzi fel –, amellyel egy comunidad-tag levágja, kévébe rakja és a hátára veszi a búzát vagy az árpát... s könnyű léptekkel elvonul a vidám szérűskert felé, tréfát eresztve meg társa felé, vagy elviselve annak tréfálkozásait, aki mögötte jön s megrángatja inge ujját; mindez olyan mélyen és döntően különbözik attól a hanyagságtól, hidegségtől, lelki fásultságtól és látszólagos fáradtságtól, ahogy a yanacónok dolgoznak az ugyanilyen vagy hasonló természetű munkában, hogy első pillantásra előbukik a két testi-lelki állapotot megkülönböztető szakadék. S az első kérdés, amely az ember ajkára tolul, az, vajon milyen hatást gyakorol a munkavégzés folyamatára a munka konkrét és közvetlen objektivizálódása és célja?"

[23] *Sorel*, aki olyan figyelmet fordított *Proudhon* és *Le Play* azon koncepcióira, amiket a családnak a társadalmi struktúrában és a szellemi szférában játszott szerepével kapcsolatban vallottak, csípős és okos érveléssel végiggondolta „a gazdasági közeg szellemi részét". Ha valamit hiányolt Marxban, az elégtelen jogi szellemet hiányolta, noha egyetértett azzal, hogy a trieri dialektikus figyelmét nem kerülte el a termelésnek ez az aspektusa. „Köztudott – írja az Introduction a l'Économie Moderne-ben –, hogy a szász síkság családi szokásainak megfigyelése nagyon mély benyomást tett Le Playre utazásai kezdetén, és döntő befolyást gyakorolt gondolkodására. Kérdezem magamtól, vajon Marx nem ezekre a régi szokásokra gondolt-e, amikor azzal vádolta a kapitalizmust, hogy család nélküli embert csinál a proletárból." *Castro Pozo* megfigyelésével kapcsolatban *Sorel* másik koncepciójára szeretnék emlékeztetni: „A munka igen nagy mértékben azon érzelmektől függ, amelyeket feladataikkal szemben éreznek a munkások."

[24] *Schkaff:* Id. mű. 135. old.

[25] Ami a hegyvidéki béreseket illeti, nem szabad elfelejteni azt az enerváló hatást, amit a forró égövi egészségtelen partvidék gyakorol a hegyvidéki indián szervezetére; az újonnan jött a malária biztos foglya, s hajlamos lesz a tüdőbajra. Ugyancsak nem szabad elfelejteni az indián mély ragaszkodását otthonához és a természethez. A partvidéken száműzöttnek, *mitimaé*nak érzi magát.

[26] Az ebből az általánosításból levezethető legfontosabb megállapítások egyike az, hogy bensőséges összefüggés van agrárproblémánk és demográfiai problémánk között. Az, hogy a földek a gamonalok kezében koncentrálódnak, fékezi a népszaporulatot, ez nemzetünk rákfenéje. Csak ha elpattan a perui haladásnak ez a béklyója, akkor fogadja be valójában Peru a dél-amerikai alapelvet: „Kormányozni annyi, mint benépesíteni."

[27] A kormány terve, amelyet azzal a céllal alkottak meg, hogy fejlesszék a kisbirtokot, liberális és kapitalista gazdasági nézetekből merített ihletet. Alkalmazása

a Costán – ha együtt jár a fundók kisajátításával és az ugarföldek öntözésével – még többé-kevésbé széles körű telepítési lehetőségeket nyújthat. A Sierrában sokkal szűkebb és kétesebb hatású lenne. Mint a köztársaság korából följegyzett valamennyi földadományozási kísérletet, ezt is az jellemzi, hogy nem veszi figyelembe a comunidad társadalmi értékét, s félénken fordul szembe a latifundistával, akinek érdekeit féltően védelmezi. Ez a terv, amely kimondja a parcella készpénzben vagy húszévi részletben való megfizetését, alkalmazhatatlan a Sierrában, ahol nem létezik még a pénzgazdálkodás. Ilyen esetekben a megváltást nem pénzben, hanem termékben kellene szerződésileg kikötni. Az államnak az a szisztémája, hogy fundókat szerez az indiánok közötti szétosztásra, végletesen figyelmes a latifundista iránt, s alkalmat ad neki a kevéssé termelékeny vagy rosszul kiaknázott földek előnyös feltételekkel történő áruba bocsátására.

[28] *Schkaff:* i. m. 133–135. old.

[29] *Francisco Ponce de León:* Sistemas de arrendamiento de terrenos del cultivo en el departamento del Cuzco y el problema de la tierra.

[30] Azok a kísérletek, amelyeket az utóbbi időkben a Búzatermelést Ösztönző Bizottság végzett a Costa különböző pontjain, a jelentések szerint kielégítő sikerrel jártak. Figyelemre méltó hozamokat nyertek az üszöggel szemben immunis „Kappli Emmer" változatból, még a dombvonulatokon is.

[31] *Herriot:* Creer.

A KÖZOKTATÁS FOLYAMATA

1. *A gyarmati örökség, a francia és az észak-amerikai hatás*

A köztársaság oktatástörténetében három hatás követi egymást: a spanyol hatás, jobban mondva örökség, a francia és az észak-amerikai befolyás. De egyedül a spanyol hatás vált egyeduralkodóvá a maga idejében. A másik kettő mérsékelten épül bele a spanyol háttérbe anélkül, hogy túlzottan megváltoztatná annak alapvető vonásait.

A perui közoktatás története tehát három periódusra osztható, amelyeket e három hatás jellemez.[1] Az egyes periódusok határai eléggé összemosódnak. De ez szinte valamennyi jelenségnek közös fogyatékossága Peruban. Még az emberben is ritkán figyelhetők meg a tiszta kontúrok, a kategorikus profil. Minden kissé elmosódott, kissé zavaros formát ölt.

A közoktatás folyamatában, akár életünk egyéb területein is, nem kellőképpen akklimatizálódott, összefonódott külföldi elemek lerakódását állapíthatjuk meg. A probléma éppenséggel ennek a Perunak, a Conquista gyermekének gyökereiben rejlik. Nem olyan nép vagyunk, amely a maga érzelmeivel és környezetével átitatva asszimilálja más nemzetek eszméit és embereit, s ily módon gazdagítja nemzeti szellemét anélkül, hogy deformálná azt. Olyan nép vagyunk, amelyben együtt élnek a bennszülöttek és a conquistadorok, még anélkül, hogy összeolvadtak volna, anélkül, hogy már megértenék egymást. A köztársaság szolidárisnak érzi, sőt vallja magát az alkirálysággal. Akár az alkirályság, a köztársaság is inkább a gyarmatosítók, semmint az őshonos lakosság Peruja. A lakosság négyötöd részének érzelmei és érdekei szinte semmi szerepet sem játszanak a nemzeti karakter és a nemzeti intézmények kialakításában

Következésképpen a nemzeti nevelésnek nincs nemzeti szelleme: inkább

gyarmati és gyarmatosító jellege. Amikor az állam közoktatási programjai az indiánokat említik, nem úgy utalnak rájuk, mint a többiekkel egyenlő peruiakra. Alacsonyabb rendű fajnak tekintik őket. A köztársaság ezen a téren nem különbözik az alkirályságtól.

Másfelől Spanyolország az oktatás arisztokratikus irányát, illetve egyházi és irodalmi koncepcióját testálta ránk. E koncepció szerint – amely bezárta az egyetem kapuit a meszticek előtt – a kultúra egy kaszt privilégiuma volt. A népnek nem volt joga a tanuláshoz. Az oktatás célja az volt, hogy klerikusokat és doktorokat képezzen.

A jakobinus ideológiából táplálkozó függetlenségi harc és forradalom egy időre magáévá tette az egalitárius elveket. De a szavakban megnyilatkozó egalitarizmus a valóságban csupán a kreolt vette tekintetbe. Nem vett tudomást az indiánról. Nem engedhette meg magának a széles körre kiterjedő oktatáspolitika luxusát.

Condorcet nagylelkű koncepciója nem került be azon gondolatok közé, amelyeket liberálisaink kölcsönöztek a nagy forradalomtól. Ebben a dologban, mint szinte valamennyiben, a gyarmati mentalitás élt tovább. Amint csökkent a szónoklatok és liberális érzelmek pezsgése, újra tisztán előtűnt a kiváltság-elvűség. Az *1831. évi kormány*, amely meghirdette az ingyenes oktatást, ezt a halva született intézkedést „a magánvagyonok ama szembetűnő hanyatlására" alapozta, „amely megszámlálhatatlan családapát abba a keserű helyzetbe süllyesztett, ahol lehetetlenné vált számukra, hogy felvilágosult nevelést adjanak fiaiknak, sok tehetséges ifjút veszni hagyva így".[2] Ezt a kormányt nem annak szükségessége foglalkoztatta, hogy az oktatás e fokát a nép számára elérhetővé tegye. Saját szavai szerint az aggasztotta, hogy sürgősen megoldja azoknak a családoknak a problémáját, amelyek vagyoni állapotában hanyatlás mutatkozott.

Ugyanilyen hangsúlyos az irodalmi és retorikus irányzat makacs továbbélése. Felipe Barreda y Laos a Köztársaság első évtizedeinek tipikus alapítványai között ezeket sorolja fel: a huancayói Szentháromság Kollégium, a huamachucói Filozófiai és Latinitás Iskola és a moqueguai Kollégium filozófiai, dogmatikus teológia és jogtudományi tanszéke.[3]

A humanitások kultuszában egymás oldalán találjuk a liberálisokat, a régi földbirtokos arisztokráciát és a fiatal városi burzsoáziát. Az egyik is, a másik is beérte azzal, hogy az egyetemeket úgy fogja fel, mint irodalmárokat és törvényszéki embereket termelő gyárakat. A liberálisoknak nem kevésbé tetszett a retorika, mint a konzervatívoknak. Nem volt,

aki munkára ösztönző, az ifjakat a kereskedelem és az ipar felé ösztökélő gyakorlati irányzatot követelt volna. (Még kevésbé volt, aki olyan demokratikus orientációt követelt volna, amely minden ember számára megnyitja a kulturális felemelkedést.)

A spanyol örökség nem kizárólag lelki és intellektuális örökséget jelentett. Mindenekelőtt gazdasági és társadalmi örökség volt. Az oktatás privilégiuma azon egyszerű oknál fogva maradt fenn, mert fennmaradt a gazdagság és a kaszt privilégiuma. Az oktatás arisztokratikus és irodalmi felfogása teljességgel a feudális rezsimnek és gazdaságnak felelt meg. A függetlenségi harc és forradalom nem számolta fel Peruban ezt a rezsimet és ezt a gazdaságot.[4] Végső soron tehát nem törölhette el ennek a rendszernek az oktatással kapcsolatos sajátos eszméit.

Dr. Manuel Vicente Villarán, aki a perui közoktatás folyamatában és vitáiban a demokratikus polgári gondolkodást képviseli, ezt az örökséget felpanaszolva a következőket mondta negyedszázaddal ezelőtt a szabad foglalkozásokról tartott beszédében: „Ezernyi gazdasági és társadalmi ok volna rá, hogy Peru – miként az Egyesült Államok – a földművelők, telepesek, bányászok, kereskedők, dolgozó emberek földje legyen, de a történelmi végzet és az emberi akarat mást eredményezett, irodalmi központtá, értelmiségiek hazájává és bürokraták melegágyává változtatva az országot. Pillantsunk végig társadalmunkon, s irányítsuk figyelmünket bármelyik családra: szerencsénk lesz, ha néhány földművest, kereskedőt, iparost vagy tengerészt találunk tagjai között; de kétségtelen, hogy lesz köztük néhány ügyvéd vagy orvos, katonatiszt vagy alkalmazott, magas rangú tisztviselő vagy politikus, tanár vagy irodalmár, újságíró vagy költő. Olyan nép vagyunk, amelyben fellépett az öreg és hanyatló nemzetek mániája, a beszélni és írni, nem pedig dolgozni akarás, a »szavakat és nem dolgokat igazgatni« akarás betegsége, ez a sajnálatos kór, amely az ernyedés és az erőtlenség jele. Szinte mindnyájan szörnyülködve tekintünk az aktív foglalkozásokra, amelyek energikus akaratot és harci szellemet követelnek, mert nem akarunk csatázni, szenvedni, kockáztatni és lépésről lépésre önkezünkkel nyitni utat a jólét és a függetlenség felé. Milyen kevesen szánják rá magukat, hogy elrejtőzzenek a hegységekben, hogy a kopár fennsíkokon éljenek, hogy bejárják tengerpartunkat, feltárják folyóinkat, öntözzék mezőinket, felhasználják bányáink kincseit. Már a kockázatos és ügyes-bajos ipar és kereskedelem is megfélemlít minket; másfelől viszont láthatjuk, hogyan duzzad évről évre azok tömege, akik mindenáron nyugalomra, biztonságra, a közhivata-

lok és az irodalmi foglalatosságok félposványára vágynak. Erre ösztönöz, erre tanít bennünket az egész társadalom. A családapák mindig csak az ügyvédi, doktori, irodai, irodalmár és tanári pályát részesítik előnyben. Így történt, hogy a pallérozottság győzött, a szó és a toll aranykorát éljük, s ha e bajt hamarosan nem korrigáljuk, Peru – akárcsak Kína – mandarinok és az irodalmárok számára lesz az ígéret földje."[5]

A tőkés civilizáció történetének tanulmányozása széles fénycsóvát vet a perui társadalom állapotának azokra az okaira, amelyek Villarán doktor szeme előtt lebegtek az idézetben.

Spanyolország a tőkés fejlődésben elmaradott nemzet. Spanyolország a mai napig nem tudott megszabadulni a középkortól. Miközben Közép- és Kelet-Európában a háború következményeként földre döntötték a feudalizmus utolsó bástyáit, Spanyolországban még állnak ezek, s a monarchia védelmezi őket. Akik ma elmélyülten tanulmányozzák Spanyolország történetét, felfedezik, hogy ebben az országban nem teljesült be a liberális és polgári forradalom. Spanyolországban a harmadik rendnek sohasem sikerült végérvényesen győznie. A kapitalizmus mind világosabban úgy jelenik meg, mint liberalizmussal és protestantizmussal átlényegített, hozzájuk tapadó jelenség. Ez nem a szó igazi értelmében vett elv vagy elmélet, inkább tapasztalati, empirikus megfigyelés. Megállapítható, hogy azok a népek, amelyekkel a kapitalizmus – az indusztrializmus és a gépkorszak – kiteljesült fejlettségét elérte, a liberális és protestáns angolszász népek.[6] Csak ezekben az országokban fejlődött ki teljesen a tőkés civilizáció. A latin nemzetek között Spanyolország az, amely a legkevésbé tudott alkalmazkodni a kapitalizmushoz és a liberalizmushoz. A hírhedt spanyol dekadencia, amelyet a romantikus bibliamagyarázók a legkülönbözőbb és legfurcsább eredőkre vezetnek vissza, egyszerűen az említett tulajdonságokra való képtelenségben rejlik. A Spanyolország európaizálásáért mondott fohász a burzsoá demokratikus és tőkés Európához való asszimilálódásáért könyörgött az éghez. Logikus, hogy a Spanyolország által Amerikában kialakított gyarmatokat ugyanez a gyengeség jellemezte. Tökéletesen megmagyarázható, hogy a tőkés korban hegemóniára rendeltetett angol nemzet gyarmatai a csúcs elérésének ösztönzését és szellemi-materiális energiáját kapták örökül, amíg az arisztokratikus kor hagyományaihoz láncolt Spanyolország gyarmatai a dekadencia csíráitól és terheitől szenvedtek.

A spanyol a maga középkori szellemét hozta el az amerikai gyarmatosító vállalkozásba. Csupán conquistador volt; valójában nem volt gyar-

matosító. Amikor Spanyolország bevégezte a conquistadorok küldését, egyedül alkirályokat, klerikusokat és doktorokat küldött nekünk.

Mostanában hallani olyan vélekedést, hogy Spanyolország Amerikában próbálta ki a maga polgári forradalmát, s az anyaországban elfojtott liberális és burzsoá osztály a gyarmatokon szerveződött meg. Ezért aztán a spanyol forradalom a gyarmatokon, nem pedig az anyaországban teljesült ki. Következésképpen az e forradalom által megnyitott történelmi folyamatban azoknak az országoknak jutott a legjobb lehetőség, ahol életerősebbek és szilárdabbak voltak e liberális és burzsoá osztály, illetve a számára megfelelő gazdaság elemei. Peruban túlságosan frissen sarjadtak ezek az elemek. Itt az inka gazdaság és társadalom szétszórt maradványain, feloszlatott anyagi bázisán olyan arisztokratikus és feudális rezsimet épített ki az alkirályság, amely az anyaországi hanyatlás rendszerét reprodukálta, annak fogyatékosságaival, de gyökerei nélkül.

A Villarán doktor 1900-as akadémiai beszédében bírált társadalmi állapotért tehát alapvetően a spanyol örökséget terheli a felelősség. Villarán doktor ezt a mozzanatot beépítette téziseibe, noha civilista mivolta nem engedett neki túlzott szellemi függetlenséget a pártja által képviselt osztállyal szemben, amelyet olyan egyértelműen lehet visszavezetni az alkirályságra, s amely így az alkirálysági kiváltságok örökösének érzi magát. „Amerika – írta Villarán doktor – nem a munka és a telepítés, hanem a kizsákmányolás gyarmata volt. A spanyol telepesek a könnyű, már meglevő, feltárt gazdagság felkutatására jöttek, amit a munka és a megtakarítás kettős terhe nélkül is el lehetett nyerni; erre a gazdagságra áhítozott a kalandor, a nemes, a katona, a hűbérúr. Végtére is, mivégre dolgozni, ha nem szükséges? Nem voltak ott az indiánok? Nem voltak-e sokan, nem voltak-e szelídek, szorgalmasak, mértékletesek, a földhöz és az éghajlathoz hozzászokottak? Nos hát, az indián szolga termelte ki a henye és tékozló gazdagot. De mindebből a legrosszabbnak az bizonyult, hogy erős eszmetársítás jött létre a munka és a szolgaság között, mert ténylegesen nem volt dolgozó, aki ne lett volna szolga. Ösztönös, természetes megvetés mocskolta be a békés munkát, ahhoz az elgondoláshoz vezetve a társadalmat, hogy dolgozni rossz dolog és megbecstelenítő. Ezt az ösztönt hagyták ránk örökül nagyapáink, szerves örökségként. Fajunk és születésünk szerint tehát megvetjük a munkát; a saját erőfeszítésünk nélkül szerzett pénzt imádjuk, a kellemes henyélésre való hajlam, az ünnepek kedvelése, a tékozlás hajlama él bennünk."[7]

Az Egyesült Államok a pionír, a puritán és a zsidó – vagyis hatalmas

uralmi akarat által sodort, emellett hasznos és gyakorlati célok felé orientált szellemek – műve. Peruban viszont olyan emberfajta települt le, amely saját talaján sem tudott több lenni, mint nemtörődöm és álmodozó, az indusztrializmus és a kapitalizmus vállalkozásai szempontjából a legrosszabb adottságokkal rendelkező faj. Azután e faj leszármazottai nem annyira az ősök erényeit, mint inkább hátrányait örökölték.

Azt a tételt, amely a spanyol fajnak a középkortól való megszabadulásában és a liberális és kapitalista századhoz való alkalmazkodásban tanúsított fogyatékosságait igazolja, nap mint nap csak erősíti a történelem tudományos értelmezése.[8] Ebben a vonatkozásban most realista nézőpontból kezdjük szemlélni a dolgokat, pedig a történetírásban mindig hajlottunk a nehézkes idealizmusra. *Bosquejo de la Historia Económica del Perú* című könyvében a következőket írja César A. Ugarte: „Milyen energiákkal látta el az új faj Perut? A XVI. századi spanyol nép lelkivilága nem volt a legalkalmasabb egy durva és feltáratlan föld gazdasági fejlesztéséhez. Ebből a harcos és lovagi népből, amely éppen csak kilábalt a maga földjének visszahódításáért vívott nyolc évszázados harcból, s nyakig merült a politikai egyesítés folyamatába, a XVI. században hiányoztak a gazdasági erények, nevezetesen a munkában tanúsított állhatatosság és a takarékosság szelleme. Nemesi előítéletei és bürokratikus hajlamai eltávolították a földtől és a kézműipartól, mivel ezeket rabszolgáknak és parasztoknak való foglalkozásnak ítélte. A XVI. századi conquistadorok és felfedezők többsége ágról szakadt népség volt; de nem az hajtotta őket, hogy szabad és gazdag földet találjanak, amit békés erőfeszítésekkel felvirágoztathatnak, csupán a könnyen megszerezhető, mesés kincsek iránti nyers kapzsiság vezérelte őket, s a kalandor szellem, hogy dicsőséghez és hatalomhoz jussanak. S ha e tudatlan és kalandor tömegbe vegyülve néhány kulturáltabb és befolyásosabb ember is eljött, ezeket meg a vallásos hit és az őslakók megtérítésének szándéka hajtotta."[9]

Nézetem szerint a vallási szellem önmagában véve nem akadályozta a gyarmatok gazdasági megszervezését. Mélyebb vallásos érzület rejlett Új-Anglia puritánjaiban. Pontosan ebből merítette gazdasági felemelkedésének szellemi hajtóerőit Észak-Amerika. A spanyol gyarmatosítás a vallásosság tekintetében nem esett a túlzás bűnébe.[10]

*

A köztársaság, amely az alkirályságtól, vagyis egy feudális és arisztokratikus rezsimtől örökölte közoktatási intézményeit és módszereit, Franciaországban kereste az oktatási reform modelljeit, mihelyt bizonyos progresszív hajtóerőre és bizonyos rendezőkészségre tett szert az új államigazgatás, a tőkés gazdaság és -osztály körvonalazása után.

Ily módon a spanyol örökség eredendő fogyatékosságai a francia befolyás defektusaival összegeződtek. A francia hatás ugyanis nemhogy enyhítette és korrigálta volna az alkirályság által a köztársaságra örökített oktatás irodalmi és retorikus koncepcióját, inkább aláhúzta és tovább bonyolította azt.

A tőkés civilizációnak Franciaországban nem sikerült olyan tisztán fejlődnie, mint Angliában, Németországban vagy az Egyesült Államokban; egyéb okok között azért sem, mert a francia oktatási rendszer ehhez nem volt megfelelő. Ez a nemzet – amelytől annyi mindent vettünk át szolgai módon és anakronisztikusan – még nem oldott meg olyan alapvető problémákat, mint például az egységes elemi iskola és a műszaki oktatás kérdését.

Herriot, aki *Creer* című művében gondosan tanulmányozta ezt a kérdést, a következőket állapítja meg: „Az igazság az, hogy tudatosan vagy sem, hívek maradtunk ahhoz az egyetemes kulturális ízléshez, amely apáink számára a legjobb eszköznek látszott a szellemi kiválóság eléréséhez. A francia szereti az általános eszmét, de általában anélkül, hogy tudná, mit ért a kifejezésen. Sajtónk, egész retorikánk közhelyekből táplálkozik."[11] „A XX. század már előrehaladt, de nekünk nincs még nemzeti oktatási tervünk. Valamennyi politikai tapasztalatunk hatott a maga módján az oktatásra. Kissé emelkedettebb szemszögből nézve a dolgot, erőfeszítéseink középszerűsége siralmas benyomást kelt."[12]

Később, miután emlékeztet arra, hogy Renan részben *annak a minden haladás elől elzárkózó közoktatásnak tulajdonította az 1870-es katasztrófák felelősségét, amely szándékosan eltűrte, hogy a francia szellem tudatlanságban tengődjék*, Herriot hozzáfűzi: „Az 1848-as generáció olyan oktatási programot tervezett országunk számára, amelyet sohasem hajtottak végre, sőt meg sem értettek. Mesterünk, Constantino Pecqueur azon sajnálkozott, hogy nincs még társadalmilag megszervezve a közoktatás, hogy a születési kiváltságok továbbra is hatnak a gyermeknevelésben."[13]

Herriot, akinek demokratikus nézeteit nem lehet kétségbe vonni, ebben a tekintetben a *Compagnons de l'Université Nouvelle* és a radikális oktatási

reform más élharcosai által vallott nézeteket osztja. A *francia közoktatás történetéről* adott vázlata szerint az [1789. évi] forradalomnak új és széles körű nevelési eszmerendszere volt. „Condorcet kiemelkedő szellemi erővel és határozottsággal követelte valamennyi állampolgár számára az oktatás minden lehetőségét, követelte valamennyi iskolatípus ingyenességét, a fizikai, intellektuális és erkölcsi képességek hármas kultúráját." Csakhogy Condorcet után Napóleon jött. „Az 1808-as rendelkezések – írja Herriot – az 1792. évi erőfeszítések antitézisei. Ettől kezdve nem lankad a harc a két antagonisztikus elv között. Mind az egyiket, mind a másikat megtaláljuk máig is, rosszul koordinált intézményeink alapzatában. Napóleon mindenekelőtt a középiskolával foglalkozott, amit hivatalnokai és tisztjei számára meg kellett adnia. Értékelésünk szerint nagyrészt ő a felelős népünknek a XIX. században sokáig érvényesülő tudatlanságáért. 1793 nemzedéke mást remélt. Még a kollégiumokban és a líceumokban sincs semmi, ami ösztönözné az intellektuális szabadságot, még a felsőfokú oktatásban sincs egyetlen zug sem a tudomány vagy az irodalom önzetlen kultusza számára. A *Harmadik Köztársaság* el tudta különíteni az egyetemet ettől a gyámsági rendszertől, s vissza tudta téríteni őket az úgynevezett szektások tradíciójához, akik a tanítóképzőt, a l'École des Arts et des Métiers-t, vagy az Intézetet teremtették meg. De nem tudott teljesen szakítani azzal a szűkkeblű koncepcióval, amelynek az volt a célja, hogy az egyetemet elszigetelje a nemzet többi részétől. Konzerválta a birodalom időszakából a fokozatok iránti túlzott vonzalmat, azoknak a szabályoknak túlzott tiszteletben tartását, amelyek a jezsuita nevelés erejét, de egyben veszélyét is alkották."[14]

Egy demokratikus-liberális francia burzsoá államférfi szerint így áll az oktatás helyzete annál a nemzetnél, amelytől – sajnálatra méltó tájékozatlansággal – hosszú éveken át vettünk át módszereket és textusokat. Ezt a balfogást az alkirályságkori arisztokráciának köszönhetjük, amely – republikánus polgárságnak álcázva magát – fenntartotta a köztársaságban a gyarmati rend kiváltságait és elveit. Ez az osztály akarta fiai számára – ha már nem akarhatta az anyaországi királyi kollégiumok szigorú dogmatikus oktatását – a restaurációkori Franciaország jezsuita kollégiumainak elegánsan konzervatív nevelését.

Az észak-amerikai orientációért küzdő dr. Manuel Vicente Villarán 1908-ban az oktatásban érvényesülő külföldi hatásról felállított tézisében feltárta, hogy hiba volt Franciaországtól kölcsönözni az inspirációt. „Ez az ország – írja – csodálatra méltó intellektualitásával sem tudta

még kellőképpen modernizálni, demokratizálni és egységesíteni oktatási rendszerét és módszereit. A leghíresebb francia írók ismerik el ezt elsőként."[15] Villarán doktor Taine véleményére támaszkodik, akinek tekintélye kétségbevonhatatlan volt azon civilista értelmiség szemében, amelyhez Villaránnak fordulnia kellett.

A francia befolyást máig sem számoltuk fel. Túl sok maradványa él még tovább a közép- és felsőoktatás tanmenetében és – mindenekfölött – szellemében. De a francia ciklus véget ért az észak-amerikai modellek elfogadásával, ami az utolsó reformokat jellemzi. Megvonhatjuk tehát a mérleget. Már a priori tudjuk, hogy óriási passzívumra számíthatunk. A francia hatás számlájára kell írni a felelősséget a szabad foglalkozások uralmáért. Az ügyes és egészséges vezető osztály felkészítésére képtelen perui oktatás alapvető fogyatékossága – szigorú történeti szemszögből nézve – az volt, hogy nem felelt meg a gazdasági élet fejlődési szükségleteinek, továbbá figyelmen kívül hagyta a bennszülötteket. Vagyis ugyanazzal a fogyatékossággal találkozunk, amely a köztársaságnak csaknem egész politikai folyamatán végigvonul.

*

Az ország civilista alapokon történő gazdasági újraszervezésének periódusa, amit 1895-ben Piérola kormánya nyitott meg, az oktatási rendszer és módszerek felülvizsgálásának időszakát hozta magával. Újra megindult a tőkés gazdaság kialakításának az 1879-es háború és annak következményei miatt félbeszakadt munkája, így felvetődött az a probléma, hogy a közoktatást fokozatosan e kibontakozó gazdaság szükségleteihez alkalmazzák.

Az állam, amely nyomorának és csődjeinek időszakaiban kötelezően a *municípiumok*ra hagyta az elemi oktatást, újra magához ragadta ezt a feladatot. A Tanítóképző Iskola megalapításával vetette meg az állami elemi, jobban mondva népiskola alapjait, amely mindaddig csupán a kreol rutinon és dilettantizmuson nyugodott. A Mesterségek és Szakmák Iskolájának újbóli felállításával kirajzolódott a műszaki oktatás fejlesztésének iránya.

Közoktatásunk történetében ezt a periódust az jellemzi, hogy fokozatosan az angolszász modell felé közeledik. Ebben az irányban az első lépést a középiskola 1902-es reformja jelentette. De ez téves lépés volt, mert az oktatás egyetlen szintjére korlátozódott. A Piérola által vissza-

állított civilista rendszer nem adott, nem adhatott biztos oktatáspolitikai irányvonalat. A terjengős szónoklaton vagy a fecsegő akadémikus tudóskodáson nevelt értelmiségben csak a középszerű kishivatalnok készségei éltek. Kacikái vagy munkafelügyelői – már ha meghaladták egy egyszerű kuliszerződtető vagy cukornád-kereskedő értelmi színvonalát – továbbra is túlságosan hozzátapadtak a legavíttabb arisztokratikus előítéletekhez.

Manuel Vicente Villarán doktor 1900 után úgy lép fel, mint az ország embrionális állapotban levő tőkés fejlődésével összefüggő reform képviselője. A szabad foglalkozásokról ez évben tartott beszéde az első hatásos vádbeszéd az alkirályság által a köztársaságra hagyott irodalmias és arisztokratikus oktatási koncepció ellen. Ez a beszéd a haladás nyíltan materialista vagy tőkés felfogása nevében ítélte el azt az archaikus külföldi idealizmust, amely a „tisztes" ifjak nevelésére korlátozott közoktatásban mindaddig érvényesült. S Villarán azt a következtetést vonta le, hogy „sürgősen újjá kell teremtenünk oktatási rendszerünket. Olyanformán, hogy kevés diplomást és irodalmárt termeljen, viszont gazdagságteremtő hasznos embereket neveljen". „A nagy európai népek – folytatta Villarán – ma általában a jenki oktatási típus befogadásával reformálják meg oktatási tervüket, mert megértik, hogy korunk szükségletei mindenekelőtt vállalkozó szellemű embereket, nem pedig irodalmárokat és szobatudósokat követelnek, s mert ezek a népek többé-kevésbé mind rákényszerülnek arra a nagy emberi vállalkozásra, hogy minden irányban kiterjesszék kereskedelmüket, civilizációjukat és fajukat. A nagy európai nemzetek példáját követve nekünk is így kell korrigálnunk a nemzeti oktatás számára megszabott téves irányt, azzal a céllal, hogy gyakorlatias, iparkodó és energikus embereket termeljünk, mert rájuk van szüksége a hazának, hogy gazdaggá és ugyanilyen erőssé váljon."[16]

Az 1920-as reform a Villarán doktor által képviselt irányzat győzelmét, s ilyenformán az észak-amerikai hatás felülkerekedését jelzi. Egyfelől az ez évtől érvénybe lépett oktatási törvény abból a tervezetből ered, amelyet először a Villarán elnökletével és egy jenki szakértő, Bard doktor közreműködése mellett működő bizottság dolgozott ki: e tervezetet később az ugyancsak Villarán doktor vezetése alatt álló csoport rostálta meg s finomította tovább, végül Bard doktor hagyta jóvá, mint annak az északamerikai missziónak a vezetője, amelyet a kormány a közoktatás átszervezésére hívott meg. Másfelől a törvény elveinek alkalmazását bizonyos időre a jenki szakértők e csoportjára bízták.

Az észak-amerikai módszer adaptálása alapvetően nem a latinizáló verbalizmus elfáradásával magyarázható, hanem azzal a szellemi lendülettel, amelyet a tőkés gazdaság megszilárdulása és növekedése determinált. Ez a történelmi folyamat – amely politikai síkon a feudális kasztot képviselő oligarchia bukását okozta, minthogy az képtelen volt tőkésosztállyá válni – az oktatás síkján kikényszerítette annak a pedagógiai reformnak a végérvényes elfogadását, amelyet a legvirágzóbb ipari fejlődést mutató nemzet példája inspirált.

Az 1920-as reformmal tehát megkezdődik egy, az ország történeti fejlődési irányának megfelelő vállalkozás. De akár a régi arisztokrata civilizmus uralmát eltörlő politikai mozgalom, a vele párhuzamos és szolidáris oktatási mozgalom is arra rendeltetett, hogy megtorpanjon. A demokratikus-liberális program végrehajtását a gyakorlatban gúzsba kötötte és elszabotálta az ország nagyobb részében uralkodó feudális rendszer. Egy ország oktatását nem lehet demokratizálni a gazdaság demokratizálása, végső fokon pedig a politikai felépítmény demokratizálása nélkül.

Egy olyan nép esetében, amely tudatosan vállalja a maga történelmi folyamatát, az oktatás újraszervezését saját embereinek kell irányítaniuk. A külföldi szakértők részvétele nem lépheti túl az egyszerű együttműködés korlátait.

Ilyen okok miatt hiúsult meg az észak-amerikai misszió kísérlete. S mindenekfölött ilyen okok miatt maradt a közoktatási alaptörvény inkább elméleti program, semmint a tevékenység szabályozója.

Sem az oktatás szervezete, sem megalkotásának módja nincs összhangban az alaptörvénnyel. Nem lehet csökkenteni a törvény és a gyakorlat közötti kontrasztot és távolságot. Tanulmányában, amelyről senki nem feltételezi, hogy negatív vagy polemikus szándékok inspirálták, Bouroncle doktor feljegyez néhányat azon hibák és korrekciók közül, amelyeket ez a reform viharos története során megélt. „Az oktatásban érvényesülő jelenlegi rendelkezések és szabályozók akár felületes elemzéséből is látható – írja –, milyen nagy számban vannak köztük olyanok, amelyek nem nyertek, nem is nyerhettek gyakorlati alkalmazást. Először, az oktatás általános igazgatóságának és Nemzeti Tanácsának szervezetét reformálták meg törvényes meghatalmazás révén, eltörölve a regionális igazgatóságokat, vagyis az ágazat legnagyobb technikai és adminisztratív hatáskörű végrehajtó egységeit. Az igazgatóságokat és a szekciókat módosították, az elemi és középiskolai tanterveket pedig felül kellett

vizsgálni. A törvényben figyelembe vett különféle iskolai osztályokat nem vették számításba, s a tanítóképzői vizsgák és képesítések terén már gyökeres reformra volt szükség. Nem vették figyelembe az iskolai kategóriákat, sem a kollégiumok azon bonyolult osztályozását, amit a középiskolai rendtartás javasolt. Az *Országos Vizsgáztató Junta* funkcióit a Vizsgaügyi és Tanulmányi Igazgatóság vette át, s az egész rendszer módosult. S végül a felsőoktatás – amelyet a leginkább mélyrehatóan szervezett meg a törvény – csak részlegesen teljesítette a törvényes végzéseket. A *Műszaki Iskolák Egyetemén* meghiúsultak az első szervezési kísérletek, s nem alapították meg a Mezőgazdasági, a Pedagógiatudományi, az Iparművészeti és a Kereskedelmi Főiskolát. A San Marcos Egyetem tantervét nem léptették érvénybe teljesen, s meg sem alakult az Egyetemi Diákközpont, amelynek irányítására speciális oktatókat szerződtettek. S ha megvizsgáljuk az elemi és középiskolai oktatás jelenlegi szabályzatait, ugyancsak számtalan megreformált vagy életbe sem léptetett intézkedést látunk. A Peruban kiadott törvények és szabályzatok közül kevés módosult olyan gyorsan, olyan szélsőséges sokféleséggel, mint a reformutasítások, s ma már több olyan utasítás van az iskolai gyakorlatban, amelyet nem alkalmaznak, mint olyan, amely még érvényben lenne a törvényben és paragrafusaiban."[17]

Egy olyan funkcionárius megfontolt és okos kritikája ez, akit, és ez természetes, az együttműködés szelleme inspirál. De nincs szükség más megállapításokra – arra sem, hogy mindeddig nem sikerült még az elemi oktatásra fordítani a kincstári bevétel törvény által előirányzott 10 százalékot – ahhoz, hogy nyilvánvalóan lássuk az 1920-as reform csődjét.[18] Másrészt ezt a véleményt hallgatólagosan kimondta az Országos Oktatási Tanács, amikor megkezdte az alaptörvény felülvizsgálatát.

Ránk, akik e vitában forradalmi ideológiai pozíciót foglalunk el, mindenekelőtt ránk hárul annak megállapítása, hogy az 1920-as reform csődje nem a posztulátumok túlzó törekvésein, nem is az ultramodern idealizmuson múlott. Ezt a reformot sok vonatkozásban korlátozott törekvések és konzervatív szemlélet jellemezte. A legcsekélyebb lényegbevágó enyhítés nélkül megtartja valamennyi osztály- és vagyoni kiváltságot az oktatásban. Nem nyitja meg az oktatás felső fokait az elemi iskola által kiválasztott gyermekek számára, mert egyáltalán nem bízza az iskolára ezt a szelektálást. A proletárosztály gyermekeit a megosztott – általános és szakmai – elemi oktatás kalodájába zárja, mindennemű szelektív célkitűzés nélkül, s konzerválja a magánkézben levő elemi iskolát, amely a

gyermekkortól kezdve merev korlátokkal választja el a társadalmi osztályokat, sőt az egyes rétegeket is. Egyedül az elemi oktatás ingyenességét mondja ki, s még csak azt az elvet sem szögezi le, hogy a középfokú oktatásba való bejutást – amit a régi ösztöndíjrendszerrel az állam a gyermekek kis hányadának ajánl fel – kifejezetten a legjobbak számára tartják fenn. Az ösztöndíjak kérdésében az alaptörvény rendkívül bizonytalan terminusokban fejezi ki magát, emellett gyakorlatilag csak azok részére ismeri el az állami ösztöndíjhoz való jogot, akik már bejutottak a középiskolai kollégiumokba. A 254. paragrafus tényszerűen kimondja: „Szabályzati rendelkezés értelmében a nemzeti kollégiumok internátusaiban jutalmul felmenthetők az oktatási és elszállásolási költségek viselése alól azok a szegény fiatalok, akik képességük, erkölcsük és tanulási készségük révén kiemelkedő eredményt érnek el. Ezen ösztöndíjat a regionális igazgató ítéli oda az illetékes kollégium tantestületének javaslata alapján."[19]

Ennyi korlátozás akadályozza, hogy az 1920-as reformot akár csak annak a demokratikus reformnak tekinthessük, amiért Villarán doktor a burzsoá demokratikus elvek nevében küzdött.

2. *Az egyetemi reform*

Ideológia és követelések

A diákmozgalom, amely a córdobai diákoknak az egyetemi reformért vívott harcával indult meg, új latin-amerikai nemzedék születését jelzi. Az az ügyes összeállítás, amelyet Gabriel del Mazo készített a Buenos Aires-i Egyetemi Föderáció megbízása alapján a latin-amerikai egyetemi reform dokumentumaiból, a mozgalom szellemi egységét igazoló tanúbizonyságok sorát kínálja.[20] Az egyetemi mozgalmak folyamata egyazon eredetről és ugyanarról az impulzusról tanúskodik Uruguayban, Chilében, Peruban és másutt. A zavargásokat lángra lobbantó szikra szinte mindig egy másodlagos incidens; de az erő, amely elterjeszti és irányítja, abból a lelkiállapotból, abból az eszmeáramlatból jön, amit – a tévedés kockázatával is – „új szellem" névvel jelölnek. Ezért a reformtörekvésre azonos jellegzetességek utalnak minden latin-amerikai egyetemen. Úgy

látszik, Latin-Amerika minden diákja egyazon nyelvet beszéli, noha a saját életük speciális tiltakozásai indítják harcra őket.

Ez a mozgalom ugyanilyen bensőségesen kapcsolódik a háború utáni új hullámhoz. A háború utáni korszakra jellemző messianisztikus remények, forradalmi érzelmek, misztikus szenvedélyek különösen az egyetemi ifjúságot érintették Latin-Amerikában. Az a zavaros és sürgető érzés, hogy a világ új ciklusba lépett, felkeltette az ifjakban a becsvágyat, hogy hősi feladatot vigyenek végbe, s történelmi művet valósítsanak meg. S mint természetes, a megújításra irányuló törekvésnek hatalmas ösztönzést adott a fennálló gazdasági-társadalmi rend fogyatékosságainak és hibáinak felismerése. A világválság szokatlanul kényszerítően szólította fel a latin-amerikai népeket szervezeti és növekedési problémáik felülvizsgálására és megoldására. Logikus, hogy az új nemzedék olyan intenzitással és szenvedéllyel érezte át a problémákat, amilyent az előző generációk nem ismertek. S miközben a régebbi nemzedékek álláspontja – koruk ritmusának megfelelően – evolucionista volt, néha teljesen passzív evolucionizmussal, az új nemzedék álláspontja spontán módon forradalminak bizonyult.

A diákmozgalom ideológiájából kezdetben hiányzott az egyöntetűség és az önállóság. Túlzottan a wilsoni áramlat hatásáról árulkodott. Jó forradalmi pénzként forogtak a latin-amerikai ifjúság körében azok a demokratikus, liberális és pacifista illúziók, amelyeket Wilson prédikációi népszerűsítettek 1918–1919-ben. Ez a jelenség tökéletesen érthető. Európában sem csak a polgári baloldal, hanem a régi reformista szocialista pártok is újdonságként fogadták az észak-amerikai elnök által ékesszólón és apostoli módon felmelegített demokratikus-liberális eszméket.

Az egyetemi élcsapatok egyedül a munkás-szakszervezetekkel fenntartott, egyre szorosabb együttműködésben, a konzervatív erők elleni harc tapasztalatai révén, valamint a fennálló rendet támogató érdekek és elvek konkrét kritikája nyomán alakíthattak ki határozott ideológiai irányvonalat.

Ez az új diáknemzedék legilletékesebb szóvivőinek felfogása, amikor megítélik a reformért vívott harc eredetét és következményeit. Mindnyájan egyetértenek abban, hogy e mozgalom, amely alig fogalmazta meg programját, távolról sem kizárólag egyetemi célkitűzéseket javasolt; s egyetértenek abban, hogy e harcot nem lehet másként értelmezni, csak mint a mélyreható latin-amerikai megújulás egyik aspektusát, minthogy szoros, egyre szorosabb kapcsolat fűzte a dolgozó osztályok előrelépé-

séhez, valamint a régi gazdasági kiváltságok szétzúzásához. Így Palacios, aki fenntartás nélkül vállalja a megkezdett harcot a legvégső következményekig, azt vallja, hogy „a reform nem érintheti az oktatási probléma rejtett gyökereit, amíg tovább él a jelenlegi társadalmi rendszer". „Akkor tölti be célját – fűzi hozzá –, ha megtisztítja az egyetemeket a rossz professzoroktól, akik úgy fogják fel hivatásukat, mint valami bürokratikus állást; ha megengedi – mint más országokban –, hogy mindazok professzorok lehessenek, akik képesek rá; anélkül, hogy társadalmi, politikai vagy filozófiai meggyőződésük miatt kizárnák őket; ha legalább részben sikerül semlegesíteni a sovinizmust, s a növendékekben a kutatási készséget és a felelősségérzetet fejlesztik. A helyesen értelmezett és alkalmazott reform a legjobb esetben elősegítheti, hogy az egyetem ne legyen a reakció Bastille-ja, amint ma szigorúan véve az valamennyi országban, amint az volt Oroszországban is – abban az országban, amely kétségtelenül olyan progresszív értelmiséget termelt ki, amilyenhez hasonló sehol másutt nem lépett fel, amely azután a tett órájában botrányosan szabotálta a forradalmat –, hanem azért tegyen erőfeszítéseket, hogy a század magaslatára emelkedjék."[21]

A mozgalom jelentőségét taglaló különféle elemzések nem esnek szigorúan egybe; s ez logikus. De a reakciós körök interpretációit kivéve, amelyek abban érdekeltek, hogy korlátozzák, az egyetemre és az oktatásra lokalizálják a reformot, mindazon elemzések, amelyeket őszintén a reform igazi eszméi inspirálnak, úgy definiálják ezt, mint a forradalmi szellemként értelmezett „új szellem" megszilárdulását.

Ripa Alberdi, a maga filozófiai szempontjának megfelelően hajlamos volt e megszilárdulást úgy tekinteni, mint az 1900-as évek idealizmusának a XIX. századi pozitivizmus fölött aratott győzelmét. „Az argentin szellem reneszánsza – mondta – azon új nemzedékek érdeméből megy végbe, amelyek a mai filozófiai térségeket átszelve, homlokukon érezték a szabadság szárnyának érintését." De maga Ripa Alberti is észrevette: a reform célkitűzése az volt, hogy képessé tegye az egyetemet „azon társadalmi funkció" betöltésére, „amelyből voltaképpeni létjogosultsága származik".[22]

Julio V. González, aki két kötetben gyűjtötte össze az egyetemi hadjáratról szóló írásait, pontosabb következtetésekre jut: „Az egyetemi reform – írja – egy új nemzedék megjelenését bizonyítja, amely az előzőtől megszabadulva lép fel, másféle fogékonyságot, saját eszményeket és másféle küldetést hoz magával. Nem egyszerű vagy elszigetelt tény ez (ha

egyáltalában vannak ilyenek); ok-okozati alapon kapcsolódik a legutóbbi eseményekhez, amelyek – mint a világban végbement események következményei – országunk színpadán lejátszódtak. Végletesen hibás értékeléshez jutnánk, ha tantermi problémának tekintenénk az egyetemi reformot, s mint ilyent, egész jelentőségét olyan hatásokra vezetnénk vissza, amelyek kizárólag a kultúra szférájában bukkanhatnak elő. Egy ilyen tévedés menthetetlenül a probléma olyan megoldását eredményezné, amely nem vet számot azzal a valósággal, ahol ez a probléma felvetődött. Mondjuk hát ki világosan: az egyetemi reform olyan kérdés része, amit társadalmunk anyagi és erkölcsi fejlődése vetett fel a háború eredményeként fellépő válság nyomán."[23] González nyomban az európai háborút, az orosz forradalmat és a radikalizmus hatalomra jutását jelöli meg, mint az Argentínában végbement reform döntő tényezőit.

José Luis Lanuza más tényezőre mutat rá: a középosztály evolúciójára. A diákok többsége ezen osztály különféle rétegeihez tartozik. Nos hát, a háború egyik társadalmi és gazdasági következménye a középosztály proletarizálódása. Lanuza a következő tételt vallja: „Az európai háború előtt nem robbanhatott volna ki olyan széles társadalmi vetületű kollektív diákmozgalom, mint az egyetemi reform. Érezhető volt a tanulási módszerek megújításának szükségessége, és nyilvánvalóvá lett, hogy Alberdi korától kezdve, amikor embrionális formában megkezdődött iparunk fejlődése, az egyetem lemaradt az univerzális gondolkodás kortárs áramlataihoz képest. De akkor még nyugton maradt az egyetemet végzett középosztály, a maga kiváltságot nyújtó diplomájával. E középosztály szerencsétlenségére a jómód annak mértékében csökken, ahogyan nő a nagyipar, meggyorsul az osztályok differenciálódása, majd bekövetkezik az értelmiség proletarizálódása. A tanítók, az újságírók és a kereskedelmi alkalmazottak szakmák szerint szervezkednek. A diákok sem maradhattak ki az általános mozgalomból."[24]

Mariano Hurtado de Mendoza lényegében egyetért Lanuza megfigyeléseivel. „Az egyetemi reform – írja – mindenekelőtt és mindenekfölött társadalmi jelenség, amely egy másik – társadalmunk gazdasági fejlettségi fokából következő – általánosabb és kiterjedtebb jelenség eredményeként jött létre. Hiba volna tehát egyedül egyetemi arculatát tanulmányozni – mint az egyetemi önkormányzat megújításának problémáját –, vagy pedagógiai arculatát vizsgálni, mint a kultúra megszerzésére irányuló új kutatási módszerek kipróbálását. Ugyancsak tévedést követnénk el, ha úgy tekintenénk, mint kizárólag a nagy háború és az orosz forrada-

lom által kiváltott új eszmeáramlat eredményét, vagy mint az új nemzedék művét, amely »megjelenik és másféle fogékonyságot, saját eszményeket és másféle küldetést hoz«." Majd koncepcióját pontosítva hozzáfűzi: „Az egyetemi reform nem egyéb, mint a középosztály proletárrá válásának, mint általános jelenségnek következménye, ami szükségszerűen bekövetkezik, amikor egy tőkés társadalom gazdasági fejlődése meghatározott feltételekkel találja szembe magát. Ez azt jelenti, hogy társadalmunkban a középosztály proletárrá válásának jelensége megy végbe, az egyetem pedig – amelyet szinte teljes egészében ez az osztály tölt meg – elsőként szenvedte el e folyamat hatását, mivel a tőkés intézmény eszményi típusát testesítette meg."[25]

Minden esetben egyaránt megfigyelt tény az, hogy a reform hevében olyan diákcsoportok alakulnak ki, amelyek – a proletariátussal szorosan összefogva – az élenjáró társadalmi eszmék terjesztésére és a marxista elméletek tanulmányozására vállalkoznak. A népi egyetemek felbukkanása, amelyeket az egyetem kiterjesztésének máskor bátortalan kísérleteitől olyannyira eltérő szempontok alapján terveztek meg, egész Latin-Amerikában úgy ment végbe, mint a diákmozgalom szemmel látható kísérőjelensége. Valamennyi latin-amerikai országban az egyetemről kerültek ki a közgazdász és szociológus kutatók azon csoportjai, akik a proletariátus szolgálatába állították ismereteiket, s akik néhány országban megadták a proletariátusnak a korábban általában hiányzó értelmiségi irányítást. Végül a latin-amerikai politikai egység leglelkesebb propagandistái és ösztönzői nagyrészt az egyetemi reform régi vezérei, akik így őrzik meg kontinentális kapcsolatukat, az „új nemzedék" valóságos létezésének másik jegyét.

E jelenség szigorú történeti igazolása akkor mutatkozik meg, ha szembesítjük a kínai és japán egyetemeken végbement jelenségekkel. Japánban az egyetem volt a szocializmus első szószéke. Kínában, nyilvánvaló okok miatt, még aktívabb funkciója volt az egyetemnek az új nemzeti tudat kialakításában. A kínai diákok alkotják annak a nacionalista forradalmi mozgalomnak az élcsapatát, amely – új lelket és új szervezetet adva e hatalmas ázsiai nemzetnek – megalapozza ennek az országnak a világ sorsára gyakorolandó jelentős befolyását. Ezen a ponton egy véleményen vannak a legtekintélyesebb nyugati megfigyelők.

De nem áll szándékomban, hogy e helyütt az egyetemi reform valamennyi következményét és a latin-amerikai politikai fejlődés nagy problémáihoz fűződő minden kapcsolatát tanulmányozzam. Miután feltártuk

a diákmozgalom és e népek általános történelmi mozgalma közötti szolidaritás tényét, igyekezzünk megvizsgálni és meghatározni e mozgalom specifikus vonásait.

Melyek a reform alapvető javaslatai vagy posztulátumai?

Az 1921-es mexikói Nemzetközi Diákkongresszus kiharcolta: 1. A diákok részvételét az egyetemi kormányzatban; 2. A szabad oktatás és szabad részvétel bevezetését.

A chilei diákok deklarálták csatlakozásukat a következő elvekhez: 1. A tanulók, tanárok és diplomások intézményeként felfogott egyetem autonómiája; 2. Az oktatási rendszer reformja a szabad oktatás és – következésképpen – a tanulóknak a tanszékeken való szabad jelenléte révén, oly módon, hogy ha két tanár ugyanazt a tárgyat tanítja, a diákok szabadon választhatják a jobbik mestert; 3. Az oktatási módszerek és anyagok revíziója; végül 4. Az egyetemi tevékenység kiterjesztése, hogy az az egyetemet a társadalmi élettel ténylegesen összekötő közegként szerepeljen.

A kubai diákok 1923-ban az alábbi formulában foglalták össze követeléseiket: *a)* valóságos egyetemi demokrácia; *b)* valóságos pedagógiai és tudományos megújhodás; *c)* az oktatás ténylegesen népivé tétele.

A kolumbiai diákok 1924. évi programjukban az egyetemnek a függetlenség, az egyetemi kormányzatban való diákrészvétel és az új munkamódszerek alapján történő megszervezését követelték. „Hogy a katedra mellett – mondja e program – működjék szeminárium, nyíljanak speciális tanfolyamok, létesüljenek folyóiratok. Hogy a kinevezett professzorok mellett legyenek tanársegédek, s hogy a tanári pálya olyan alapokra kerüljön, amelyek biztosítják jövőjét, s mindazok számára lehetővé teszik a bejutást, akik méltók rá, hogy katedrájuk legyen az egyetemen."

A limai egyetem élenjáró diákjai az 1919-ben és 1923-ban proklamált elvekhez híven a következő platformon álltak 1926-ban: az egyetemek autonómiájának védelme; a diákok részvétele egyetemük vagy szakiskolájuk vezetésében és irányításában; a diákok szavazati joga az egyetemi rektorok megválasztásánál; a pedagógiai módszerek megújítása; a diákok véleményezési jogának tiszteletben tartása a tanszéki ügyek eldöntésekor; az egyetemen kívüli szférák értékes elemeinek bevonása az egyetemi munkába; a kultúra társadalmasítása; népi egyetemek stb.

Az argentin diákok által vallott elvek valószínűleg ismertebbek, minthogy a córdobai egyetemen történt első megnyilatkozásuk óta széles körű hatást gyakorolnak az amerikai diákmozgalomra.

Ezenkívül főbb vonásaiban gyakorlatilag ugyanazok, mint amiket a többi latin-amerikai egyetem diákjai proklamáltak.

E gyors áttekintésből következik, hogy az egyetemi reform kardinális posztulátumainak tekinthetjük: *először*, a tanulók beavatkozását az egyetemi kormányzatba, *másodszor* azonos jogú szabad katedrák működését a hivatalos tanszékek mellett, amelyeket a tárgyban bizonyított képességű oktatókra bíznak.

két követelés értelme és eredete segít a reform jelentőségének megvilágításában.

Politika és egyetemi oktatás Latin-Amerikában

A gyarmati arisztokráciák uralma által meghatározott gazdasági és politikai rendszer – amely még tovább él néhány hispán-amerikai országban, noha menthetetlenül és fokozatosan feloszlóban van – hosszú időn át az oligarchia és hívei gyámsága alá helyezte a latin-amerikai egyetemeket. Minthogy az egyetemi oktatás a pénz, ha nem a kaszt – vagy legalábbis a kettő érdekeivel abszolút mértékben összefonódott társadalmi kategória – kiváltságává lett, az egyetemeken kikerülhetetlenül az akadémikus bürokratizálódás tendenciája érvényesült. E sors elől még egy-egy kivételes egyéniség átmeneti hatása idején sem menekülhettek az egyetemek.

Úgy látszott, az egyetemek célkitűzése főként az, hogy az uralkodó osztály számára doktorokat vagy zugügyvédeket képezzen. A közoktatás kezdetleges fejlődése, nyomorúságos hatóköre kizárta a szegény osztályokat az oktatás felsőbb szintjeiről. (Maga az elemi oktatás sem jutott el – ahogy most sem jut el – messzebb, mint csupán a nép egy töredékéhez.) Az egyetemek, amelyeket egy – általában a teremtő impulzust nélkülöző – kaszt birtokolt intellektuális és materiális értelemben is, nem törekedhettek még csak a képességek kiválasztásának és formálásának magasabb szintű feladatára sem. Bürokratizálódásuk végzetes módon szellemi és tudományos elsekélyesedést eredményezett soraikban.

Ez nem volt kizárólagosan és sajátosan perui jelenség. Nálunk a félfeudális gazdasági struktúra makacs továbbélése miatt tovább tartott. De még a korábban iparosodó és demokratizálódó országokban, például az Argentin Köztársaságban is az egyetemre jutott el legkésőbb ez a haladó és formatív áramlat. Dr. Florentino V. Sanguinetti így foglalja össze a Buenos Aires-i Egyetem reform előtti történetét: „Az argentin

élet kezdeti időszakában szerény kulturális kezdeményezéseket indított el, kialakítva azokat a városi gócokat, amelyek a felkelő csapatokba bevitték a politikai egység és az intézményes rend gondolatát. Tudományos fedezete nagyon gyér volt, mégis elegendő a közeg szükségleteihez s ahhoz, hogy bevezesse a polgári szellem lassú és nehézkes vívmányait. Ahogy később megszilárdult nemzeti szervezetünk, az arisztokrata és konzervatív egyetem új társadalmi típust teremtett: a doktort. A doktorok alkották a második köztársaság patríciusi rendjét, fokról fokra váltva fel a térdnadrágosokat és a vidéki kacikákat az irányításban; de amikor kiléptek az egyetem előadótermeiből, nem volt meg bennük a szükséges intellektuális felkészültség ahhoz, hogy világos szempontok szerint fejtsék ki tevékenységüket az oktatásban, vagy vezetni tudják a pampa és a trópusok kincseinek gyors feltárását. Az utóbbi ötven évben földbirtokos nemességünket előbb a gazdaságból szorította ki a technikailag ügyesebb bevándorlók progresszív versenye, majd a politika mezejéről a középosztály pártjainak megjelenése. Minthogy befolyásának fenntartásához színpadra volt szüksége, a földbirtokos osztály ekkor megkaparintotta az egyetemet; ez hamarosan kasztszervezet lett, amelynek életfogytiglan kinevezett vezetői egymás között válogatták a legfontosabb posztokat, s amelynek öröklési rend szerint toborzott oktatói valóságos, szűk látókörű, a megújító eszmék beszivárgását kizáró oktatási szolgasort teremtettek."[26]

Logikus, hogy a reformmozgalomnak mindenekelőtt az egyetemek e konzervatív rétegeződése ellen kellett irányulnia. A katedrák önkényes betöltése, az alkalmatlan tanárok megtartása, a független és újító szellemű értelmiségnek az oktatásból való kizárása világosan úgy jelent meg, mint egyszerűen az oligarchikus oktatás következménye. E fogyatékosságok ellen csak úgy lehetett küzdeni, ha a diákok beavatkoznak az egyetemi kormányzatba, s létrehozzák a szabad katedrák és a szabad részvétel rendszerét, amelynek az volt a rendeltetése, hogy az alkalmasabb pedagógusokkal való szabad versengés révén biztosítsa a rossz professzorok kibuktatását.

A reform egész történetében változatlanul nyilvánul meg a konzervatív oligarchia két reakciója: *először*, konok szolidaritásuk az alkalmatlan, a diákok által bírált professzorokkal, amikor valamilyen oligarchikus családi érdek is közbeszólt; *másodszor*, nem kevésbé csökönyös ellenállásuk azzal szemben, hogy az oktatásba egyetemen kívüli vagy egyszerűen független szellemi értékek is bekapcsolódjanak. Így a reform két lényeges követelése cáfolhatatlanul dialektikusnak bizonyul, hiszen nem

tiszta doktrinális koncepciókból ragadják ki őket, hanem a diákakció valóságos és konkrét tanulságaiból.

Az oktatók többsége merev, elzárkózó, hajthatatlan magatartást tanúsított az egyetemi reform nagy elveivel szemben, amelyek közül az elsőt a montevideói Diákkongresszus proklamálta elméletileg, s amelyek – hála a kedvező politikai körülményeknek – mind Argentínában, mind Peruban hivatalos elismerésben részesültek. E politikai körülmények megváltozása után az oktatók konzervatív elemei megindították a reakció mozgalmát, amely Peruban gyakorlatilag a reform szinte minden vívmányát felszámolta, Argentínában pedig a tanulók éber ellenzékével találja szemben magát, amint azt a reakciós kísérletekkel szembeni újabb megmozdulások tanúsítják.

De a reform eszményeit nem lehet megvalósítani az itt megvilágított két elv egyenes és törvényes elfogadtatása nélkül. A tanulók szavazata – ha csak annyi is a rendeltetése, hogy a professzorok politikájának erkölcsi kontrolljaként funkcionáljon – az egyetem egyetlen éltető impulzusa, haladó eleme, nélküle óhatatlanul a stagnálás és a visszahúzás erői diadalmaskodnának. Ezen előfeltétel nélkül egyáltalán nem teljesülhet a reform második posztulátuma, a szabad katedrák ügye. Sőt, új tanszékvezetők toborzásának rendszerévé válhat „az öröklési rend", amiről olyan világosan beszél dr. Sanguinetti. S maga a tudományos haladás is elveszti fő ösztönzőjét, minthogy semmi sem szegényíti el annyira az oktatás és a tudomány színvonalát, mint az oligarchikus bürokratizálódás.

A LIMAI EGYETEM

Különféle okok miatt Peruban az egyetem volt a gyarmati szellem otthona. Az első ok az, hogy a régi gyarmati arisztokrácia uralma folytatódott vagy fennmaradt a köztársaság idején.

De ezt a tényt csak azóta látjuk világosan, amióta a gyarmati nézőponttal – mondhatnánk, a civilista történetírással – való szakítás megengedi az új nemzedéknek, hogy szabadon ítélje meg a perui valóságot. Pontos megértéséhez szükség volt a régi kaszt csődjére, amelyet az 1919. évi kormányváltozás „elkülönülési" tendenciája jelzett.

Amikor Victor Andrés Belaúnde doktor „a köztársaság és a gyarmat közötti egyesítő köteléknek" minősítette az egyetemet – azzal a szándékkal, hogy mint egyetlen és lényeges történeti folytonosságú szervezetet

felmagasztalja –, ez szinte olyan volt, mintha értékes felfedezést tett volna. A vezető osztály mindaddig fenn tudta tartani a gyarmattól különböző, független köztársaság intellektuális illúzióját, annak ellenére, hogy az alkirálysági idők nosztalgikus kultusza felé irányuló ösztönös hajlam túl világosan elárulta igazi érzelmeit. Az egyetemet, amely egy közhelyszerű felfogás szerint a nemzet *alma matere* volt, hivatalosan mindig úgy határozták meg, mint a köztársasági elvek és eszmények legmagasabb katedráját.

Közben az egyetem továbbra is hű maradt a maga skolasztikus, konzervatív és spanyol tradíciójához, talán azon egyetlen pillanatot kivéve, amikor a Rodriguez Mendoza ideológiai irányzatát visszaállító és folytató Gálvez és Lorente liberalizmussal festette át az intézményt.

Az egyetemi munka és a nemzeti valóság közötti elkülönülés, amit Belaúnde állapított meg mélabúsan – noha ez nem gátolta őt abban, hogy az egyetemet a hazai történeti kontinuitás egyedül üdvözítő megtestesítőjeként magasztalja – kizárólag a régi vezető osztály és a perui nép közötti (nem kevésbé bizonyos, de kevésbé elismert) elkülönüléstől függött. Belaúnde írta a következőket: „Szomorú végzet lebegett egyetemünk felett, s ez határozta meg, hogy ezen intézmény főként a szakma – és talán a tudományos sznobizmus – célját töltse be, de ne töltsön be nevelési célt, még kevésbé a nemzeti tudat megszilárdításának célját. Gyorsan átlapozva az egyetem történetét, eredetétől napjainkig, e kellemetlen és gyászos vonás tűnik szemünkbe: az egyetem nem kötődik a nemzeti valósághoz, közegünk életéhez, az ország szükségleteihez és törekvéseihez."[27] Belaúnde nem áshatott mélyebbre. Neki, aki neveltetése és vérmérséklete szerint a feudális kaszthoz kötődött, s ahhoz a párthoz csatlakozott, amelyet az oligarchia egyik legtermészetesebb képviselője vezérelt, meg kellett torpannia az ellentét megállapításánál, anélkül, hogy annak mélyebb gyökereit kereste volna. Sőt: meg kellett elégednie azzal, hogy az ellentétet úgy magyarázza, mint valami „szomorú végzet" következményét.

Igazság szerint a gyarmat azért élt tovább az egyetemen, mert – a függetlenségi forradalom, illetve a demokratikus-liberális köztársaság ellenére – tovább élt az ország gazdasági-társadalmi struktúrájában is, késleltetve a nemzet történeti fejlődését, gyengítve dinamizmusát. Ezért nem töltött be az egyetem progresszív és alkotó szerepet a perui életben, amelynek mély szükségleteitől és éltető áramaitól nemcsak idegennek bizonyult, hanem velük ellentétesen is hatott. A katonai caudillók nyugtalan periódusa után a köztársaságban hatalomra került gyarmati föld-

birtokosok kasztja a legkevésbé nemzeti, a legkevésbé perui mindazon tényezők közül, amelyek a független Peru történetében szerepet játszanak. Az egyetem „szomorú végzete" ezen, s nem máson fordult meg.

Gálvez és Lorente befolyásának időszaka után az egyetem az 1919-es diáknyugtalanság idejéig a gyarmati szellem terhes uralma alatt maradt. 1894-ben Javier Prado doktor *Peru társadalmi helyzete a spanyol uralom alatt* címmel tartott akadémiai beszéde – amely, noha óvatos és kiegyensúlyozott volt, megkísérelte a gyarmati szempontok felülvizsgálatát – olyan akció kiindulópontja lehetett, amely arra irányult, hogy az egyetemi munka jobban közeledjék történelmünkhöz és népünkhöz. De Prado doktor, akit szoros szálak fűztek azokhoz az érdekekhez és érzelmekhez, amelyekkel e mozgalom erővel szembeszállt volna, szívesebben állt azon középszerű pozitivizmus élére, amely Taine szellemében igyekezett doktrinálisan igazolni a civilizmus működését, modern megjelenésű politikai gondolattal ruházva fel azt; s amely ugyancsak nem tudta rányomni a szónokias és dogmatikus dilettantizmusnak alávetett egyetemre azt a tudományos irányzatot, amelyet ma is kevésre becsülnek az egyetemen. Később, 1900-ban, egy másik akadémiai felszólalásnak, amit Manuel Vicente Villarán tartott a perui szabad foglalkozásokról, az volt a jelentősége, hogy megfontoltan vádolta az egyetem gyarmati lelkületét, mint amely felelős az általa táplált és fenntartott arisztokratikus előítéletekért, a doktorok és irodalmárok túltermeléséért. De ez a beszéd – csakúgy, mint a civilizmus valamennyi epizodikus reakciója – arra rendeltetett, hogy csak nagyon felszínesen borzongassa meg e poshadt intellektuális mocsár vizeit.

Kronológiailag az önkényesen „futuristának" nevezett nemzedéknek kellett megindítania az egyetemi módszerek és az egyetemi szellem megújítását. Ide tartoztak azok a diákok – később tanszékvezetők –, akik a montevideói diákkongresszuson Perut képviselték, lerakva annak a szolidaritásnak az alapjait, amelynek a reformért vívott harcban kellett kifejezésre juttatnia formáit és célkitűzéseit. De Riva Agüero vezetése – aki titkon a gyarmati szellemet fejezte ki a perui irodalomról szóló téziseiben – konzervatív és hagyományhű vonalra terelte ezt az egyetemi nemzedéket, ennek másfelől – eredete és kötődései révén – az volt a küldetése, hogy jelezze a reakciót a González Prada-féle irodalmi mozgalom ellenében, s visszaállítsa a civilizmus intellektuális egyeduralmát, amit – különösen vidéken – a radikális irodalom spontán népszerűsége veszélyeztetett.

Az 1919. évi perui diákmozgalom a córdobai diákok diadalmas lázadásából és Alfredo L. Palacios professzor ékesszóló intelméből nyerte ideológiai ösztönzését. De eredetét tekintve diákzendülés volt ez néhány igazoltan és nyilvánvalóan alkalmatlan egyetemi tanárral szemben. Akik e mozgalom célkitűzéseit kiterjesztették és továbbvitték – a régi egyetemi szellem elutasításává változtatva azt, ami kezdetben csak a rossz tanárok és az archaikus fegyelem elutasítása volt –, kisebbségben voltak a diákság között. A mozgalom az ortodox civilista szellemű diákok támogatásával is számolt, akik vagy azért követték a reformért harcolókat, mert egyetértettek velük a kifogásolt tanárok nyilvánvaló alkalmatlanságát illetően, vagy azért, mert azt hitték, hogy valami többé-kevésbé ártalmatlan iskolai megmozdulásban vesznek részt.

Ez mutatja azt, hogy az intellektuális presztízsére féltékeny oktató oligarchiának könnyedén sikerült volna még néhány éven át fenntartania pozíciója érinthetetlenségét, ha időben megvalósítja az egyetemi oktatás javításának és modernizálásának azt a minimumát, amelyre azért volt szükség, hogy ne kockáztasson egy botrányos válsághelyzetet.

A válságot, amellyel olyan szerencsétlenül szembekerültek 1919-ben, annak a látható egyensúlyhiánynak irritáló elhúzódása duzzasztotta fel, amely a tanszékek színvonala, illetőleg kultúránk nem is egy szempontból való általános előrehaladása között állt fenn. Ez az egyensúlyhiány különösen irodalmi és művészeti téren fenyegetett kirobbanással. A „futurista" nemzedék, amely a romantikus és egyetemen kívüli „radikális" nemzedék fellépésére reagálva az egyetem szellemi hatalmának megerősítéséért dolgozott, auláiba tömörítve a nemzeti kultúra minden vezető erejét, nem tudta, nem akarta, vagy nem akarhatta megfelelően helyettesíteni a legsebezhetőbb irodalmi karon az elmaradott és alkalmatlan öreg tanszékvezetőket. Az e karon folyó irodalomoktatás és az ország irodalmi termelése és fogékonysága közötti ellentét kiáltóan élessé vált, amikor egy új, a mi paradox „futuristáink" akadémizmusával és konzervativizmusával nyíltan szakító nemzedék felbukkanása jelezte a nemzeti irodalom megújhodását. Az egyetem irodalmi előadásait látogató ifjúság odakinn spontán módon kellő esztétikai ízlést és nevelést szerzett ahhoz, hogy felfigyeljen e különféle tanszékvezetők elmaradottságára és alkalmatlanságára. Miközben ez az ifjúság, mint olvasótömeg, mint közönség, olvasmányaiban meghaladta a *modernismo* állomását, az egyetemi

tanszék még az 1800-as évek első felének spanyol irodalmára jellemző kritériumok és alapelvek rabja volt. Az 1919-es mozgalmat a San Marcos egyetemen vezető csoport történeti és irodalmi tájékozottsága hozzájárult az elmaradottsággal és anakronizmussal vádolt tanszékvezetőkkel szembeni szigorúbb eljáráshoz, hozzájárult ítéletük felháborodottabb és fellebezhetetlenebb voltához.

Az irodalmi karról a revízió más fakultásokra is átterjedt, ahol az oligarchikus érdek és rutin ugyancsak tekintély nélküli professzorokat tartott fenn. De az első rést az irodalmi fakultáson nyitották; később még egy ideig inkább a „rossz tanárok", semmint a „rossz módszerek" ellen folyt a harc.

A diákság offenzívája a kifogások lajstromának összeállításával kezdődött, de ebből gondosan kihagyták mindazt a kritikát, amely részrehajlásnak vagy szenvedélyes elfogultságnak tűnhetett. Az a kritérium, amely ebben a korban a reformmozgalmat vezette, a pedagógiai alkalmasság értékelésének kritériuma volt, ideológiai mozgatóktól mentesen.

A rektor és az egyetemi tanács szolidaritást vállalt a kifogásolt professzorokkal; ez volt az egyik ellenállás, amely elmélyítette a mozgalmat. A lázadó diákság kezdte megérteni, hogy az oktatói kar oligarchikus jellege és az oktatás elbürokratizálódása, illetve stagnálása egyazon probléma két aspektusa. A diákok követelései kiszélesedtek és pontosultak.

A diákok 1920 márciusában Cuzcóban összeült első országos kongresszusa mindazonáltal rámutatott, hogy a reformpárti mozgalomnak nincs még jól orientált és meghatározott programja. E kongresszus legnagyobb horderejű döntése az volt, amelyik életre hívta a népi egyetemeket; ezek rendeltetése az lett volna, hogy összekapcsolják a forradalmi diákságot a proletariátussal, tág teret adva a diákmozgalmaknak.

Később, 1921-ben, a diákoknak az egyetem és a kormány közötti konfliktusban tanúsított magatartása azt mutatta, hogy az egyetemi ifjúság körében még mély tájékozatlanság uralkodik. Mi több; az a lelkesedés, amellyel az ifjúság egy része a reakciós tanszékvezetők uszályába került, felülve annak az opportunista és demokratikus szólamnak, amelyllyel a gyarmati szellem babonáit és nosztalgiáit igyekeztek visszacsempészni, arról tanúskodott, hogy a többség makacsul tiszteleg a régi felsőbbség előtt.

De nyilvánvaló volt, hogy a tradicionális civilizmus veresége közrejátszott a diákkövetéseknek abban a győzelmében, amelyet az 1919. szeptember 20-i dekrétummal írtak alá (ez kimondta a szabad katedrák

létrehozását és a diákképviseletet az egyetemi tanácsban), valamint a 4002-es és 4004-es törvénnyel aratott győzelemben, amelynek értelmében a kormány megüresedettnek nyilvánította a kifogásolt professzorok katedráit.

Miután újra megnyílt az egyetem – a kényszerszünet periódusa után, amely megerősítette az oktatói kar és a diákság egy része közötti kötelékeket –, a reform vívmányai nagyrészt elmosódtak az új szervezettségben: viszont az „új szellem" már jobban gyökeret vert a diákság tömegeiben. S az ifjúság újabb megmozdulásaiban már kisebb mértékű ideológiai zavarosságot észlelhettünk, mint a klauzúra előttiekben.

*

Az egyetemi tevékenység újbóli megkezdése 1922-ben, M. V. Villarán doktor rektorsága idején, elsősorban azt jelentette, hogy kompromisszum született a kormány és a professzorok között, s ez lezárta azt a konfliktust, amely az előző évben az egyetemi kényszerszünetet okozta. A megegyezés lényegét az az oktatási alaptörvény fejezte ki, amelyet 1920-ban bocsátott ki a végrehajtó hatalom, élve a kongresszustól 1919 októberében – a diákoknak az egyetemi kormányban való részvétele elvét jóváhagyó 4004. számú törvény megszavazásával egyidejűleg – kapott meghatalmazással. Ez a törvény olyan egyetemi autonómiát ismert el, amely kielégítette az oktatói kart – lévén, hogy ez most, nyilvánvaló okoknál fogva, a korábbinál inkább hajlott a megegyezésre –, s ennek részletes ratifikálását a normalizáló formula elfogadására ugyanígy hajló kormány is egyengette.

Természetes, hogy ez a kompromisszum veszélybe sodorta a diákságnak azokat a vívmányait, amelyek nagy részét annak a helyzetnek oltalmában nyerték el, amelynek – jóllehet csak ideiglenes – megoldására a kompromisszum született. S valóban, hamarosan meg lehetett figyelni azt a rosszul álcázott kísérletet, hogy fokról fokra semmissé tegyék az 1919-es reformokat. Egyes tanszékvezetők visszaállították az eltörölt katalógusrendszert. De ez a kísérlet a diákok éberségébe ütközött. A diákság soraiban mély visszhangra talált a mexikói diákkongresszus, majd a déli ifjúság lelkes üzenete, melynek hírhozója Haya de la Torre volt.

Az új rektor, aki posztjára lépve – a szellemére jellemző mérséklettel, mindenkor gondos egyensúlyozással – reformista hitvallást tett, sőt bírálta az oktatási törvény azon intézkedéseit, amelyek egy idegen, önké-

nyes, bürokratikus szervezetű „egyetemi diákközponttal" váltották fel a diákok szabad társulását, nyilatkozataival összhangban nyomban azt is megértette, hogy helyesebb a diáksággal szemben is kompromisszumos politikát alkalmazni, kerülve minden kósza reakciós szeszélyt, ami feleslegesen ingerelné a diákokat, ismét fellobbantva harci szellemüket. Így Villarán doktor rektorsága, felülkerekedve a konzervatív tanszékvezetők provokálta helyi konfliktusokon, az oktatók és a diákok közötti együttműködés periódusát jelezte. A Zulen okos és megújító könyvtári akciójának nyújtott segítség széles körű rokonszenvet keltett a rektor politikája iránt; akárcsak az, hogy Villarán doktor figyelembe vette a gyakran és túlzott ideológiai aggályok nélkül kérdezgetett diákság véleményét és érzelmeit. Még lelkesebb egyetértést váltott ki az Orvosi Kar dékánja, Gastañeta doktor, aki ugyanezt a magatartást tanúsította; az ő tevékenységét hasonlóképpen a diákokkal való okos együttműködési szellem inspirálta. Néhány ifjú egyetemi tanár munkája is hozzájárult a professzorok és diákok közötti kapcsolatok megjavulásához.

Ez a politika akadályozta a reformért vívott harc kiújulását. Egyfelől a professzorok késznek mutatkoztak egy haladó szellemű program hallgatólagos végrehajtására, minden esetben visszautasítva a reakciós törekvéseket. Másfelől a diákok is késznek mutatkoztak az együttműködésre, amely sokuk számára elengedhetetlennek tűnt az autonómia, sőt az egyetem fennmaradásának védelméhez is.

Május 23. feltárta a diák-élcsapatok és a dolgozó osztályok közeledésének társadalmi és ideológiai jelentőségét. Ez a nap volt annak az új nemzedéknek a történelmi keresztelője, amely kivételesen kedvező körülmények közepette lépett színre, hogy történelmünk fejlődésében szerephez jusson, a diákzavargások síkjáról a kollektív vagy társadalmi követelések síkjára emelve akcióját. Ez a tény az aulákban újraélesztette és ösztönözte az egyetemi forradalmi áramlatokat, s a baloldali tendencia felülkerekedését eredményezte a kevéssel később újraszervezett Diákszövetségben, mindenekelőtt azonban a diáknagygyűléseken, amelyeken az eleven pezsgés és jókedv csúcspontjára értek akkoriban.

De a reform vívmányai a katalógus felszámolása mellett valójában a diákság nem formalizált ellenőrző funkciójára szorítkoztak az oktatás irányát vagy inkább adminisztrációját illetően. Formálisan elfogadták az egyetemi tanácsban való diákképviselet elvét, de a diákság – amely ekkor a nagygyűléseken nyilvánította véleményét minden problémáról – elhanyagolta a mindenkori küldöttek jelölését; jobban kedvelte azt a hatást,

amelyet népszavazással és spontán módon gyakoroltak a diáktömegek a tanács megbeszéléseire. E tömegek élén ugyan kivételesen edzett és dinamikus élcsapat állt, de annyi bizonyos, hogy – akár mert a külső és belső reakció elleni harc veszélyei túlságosan elragadták figyelmét, akár mert saját pedagógiai tudatossága még nem alakult ki kellően – nem használta fel az inkább lármás, semmint céltudatos közegben végbemenő nagygyűléseket a jobb módszerek követelésére és kivívására. Ebben a tekintetben megelégedett azokkal a szerény vizsgálatokkal és fellengzős ígéretekkel, amelyek nyomban szertefoszlottak, mihelyt az aulákban elszunnyadt vagy fellazult az élcsapat-szellem.

Következésképpen az egyetemi reform – mint az oktatás reformja –, az új alaptörvény, valamint az oktatói kar egy részének jobb felkészültsége ellenére is nagyon kevéssé haladt előre. A mi egyetemünkre is érvényes az, amit Alfredo Palacios írt az argentin reform hasonló fázisáról. „Az egyetemi reformot meghatározó általános mozgalom eleinte – mondja Palacios – csak a diákoknak az egyetemi kormányzatba való beleszólására és a szabad jelenlétre szorítkozott. Hiányzott a legfontosabb: az oktatási módszerek megújítása és a tanulmányok intenzívebbé tétele, s ezt nagyon nehezen lehetett megvalósítani a régi szempontok szerint megkövült jogtudományi fakultáson. Az itteni oktatás nem sejtett végletekhez vezetett. Tiszta teóriák, tiszta absztrakciók: semmi az empirikus és a kísérleti tudományokból. Mindig azt hitték, ezekből az intézményekből kell kikerülnie a „kormányzó osztály" hivatásához méltó társadalmi elitnek: innen kell előbukkannia a pénzügyi szakembernek, a diplomatának, az irodalmárnak, a politikusnak... Helyette innen kerültek ki – enciklopédikus tudatlansággal – a koravén karrieristák, akik minden fortélyos fogásra képesek voltak a perek összekuszálásához, s akik az életben mindennemű igazságtalanság védelmezői voltak. A diákok érdeklődés nélkül hallgatták az előadásokat, kutatási szellem nélkül, a makacs útkeresés szenvedélye nélkül, laboratóriumok nélkül, amelyek felkelthették volna a lappangó energiákat, erősíthették volna a jellemet, fegyelmezhették volna az akaratot, megmozgatták volna az értelmet."[28]

Minthogy egyetemünkről hiányoztak az olyan vezetők, akik, mint Palacos doktor, képesek voltak megérteni a reformmozgalom által az oktatiásban követelt megújhodást, akik képesek voltak szenvedéllyel és optimizmussal ezt cselekedni, a mozgalom azon a fokon torpant meg Peruban, ahova a diákok lendülete és erőfeszítése eljuttathatta.

*

Az 1924–1927 közti évek nem kedveztek a perui egyetemi reformmozgalomnak. 1923 novemberében huszonhat egyetemistát zártak ki a trujillói egyetemről; ez volt annak a reakciós offenzívának az előjátéka, amely kevéssel később a limai egyetem konzervatív erőit késztette fellépésre az 1919-es és az 1923-as követelések ellen. Azok a megtorló intézkedések, amelyeket a kormány a San Marcos élenjáró diákjai ellen alkalmazott, megszabadították az oktatói kart a haladó elemek többségének éber jelenlététől, azoktól, akik készen álltak és ébren tartották a tanulók között a reform szellemét. Két fiatal oktató, Zulen és Borja y García halálával csökkent a megújító képességű professzorok száma. Villarán doktor eltávolítása a diáksággal való együttműködési irányzat feladását eredményezte.

A rektorátus betöltetlen maradt, az ideiglenességgel együtt járó tilalmak, gátlások és meddőség valamennyi következményével.

Az ellenséges lehetőségek ezen egybeesésének elkerülhetetlenül a régi konzervatív és oligarchikus szellem feltámadását kellett eredményeznie. Minthogy a haladás és a reform lendülete lehanyatlott, az oktatás a régi rutinba esett vissza. A civilista észjárás tipikus képviselői visszaállították múltbeli abszolút egyeduralmukat. Az ideiglenesség mind átfogóbb szférában alkamazott eszköze annak leplezésére szolgált, hogy a konzervativizmust visszaállították azokba a pozíciókba, ahonnan a reformista hullámverés már-már kivetette.

Az 1926-os küldöttválasztásokon a baloldali diákok tömörülése észlelhető. Az új diákszövetségben felülkerekedő csoport választási platformja újra megerősítette a reform valamennyi lényeges célkitűzését.[29] De ismét a konzervatív erők megtorlása következett.

E reakciós periódus karakterisztikuma láthatóan az, hogy benne ugyanazon erők nyújtottak segítséget az egyetem konzervatív elemeinek, amelyek 1919-ben eldöntötték a reform győzelmét, engedve annak a történelmi impulzusnak, amely meghatározta a hagyományos civilizmus fölötti győzelmüket.

Mindazonáltal nem ezek az egyetemi mozgalom válságának egyedüli tényezői. Az ifjúságot sem menthetjük fel teljesen a felelősség alól. Már felkeléseik is azt tanúsítják, hogy olyan ifjúság ez, amelynek többsége a szalmaláng-lelkesedés ragályos hatására cselekszik. Igazság szerint olyan fogyatékosság ez, amely mindig is jellemezte a hispán-amerikaiakat. Vasconcelos egy újabb cikkében ezt írja: „Fajunk fő defektusa az állhatatlanság. Képtelenek vagyunk tartós erőfeszítésre, s ugyanezért nem bon-

takoztathatjuk ki a terveinket, s nem vihetünk előre egy törekvést." Majd hozzáfűzi: „Általában nem szabad bízni a lelkesekben. A lelkes szó olyan jelző, amely több kárt okozott nekünk, mint a szótár összes többi tulajdonságjelzője. A lelkesedés nemes szavával szokás takargatni nemzeti jellemhibánkat, azt, hogy jók vagyunk valami elkezdésére, jók az ígéretekre, ám rosszak arra, hogy bevégezzünk s teljesítsünk is valamit."[30]

De a tanulók ingatagságánál és állhatatlanságánál is inkább hatott a reform rovására a program bizonytalansága és pontatlansága, valamint az a jelleg, amelyet a többségben e mozgalom felöltött. A reform céljait nem világították meg kellőképpen, nem értették meg pontosan. Megvitatása és tanulmányozása lassan halad. Pedig a reakciónak nem sikerül intellektuálisan lekötnie az ifjúságot. Győzelmeink értéke átmeneti jellegű. Viszont a reform történelmi tényezői tovább hatnak a diákság szellemére, következésképpen – az ideiglenes sötétség ellenére – érintetlenül marad az a törekvés, ami az 1919–1923-as megmozdulásokban lelkesítette az ifjúságot.

Ha a reformmozgalom bizonytalannak mutatkozik is a limai egyetemeken, fellendül a cuzcói egyetemen, ahol a professzori kar színe-java elfogadja, helyesli a tanulók által felkarolt elveket. Erről tanúskodik a cuzcói egyetem újjászervezésének előtervezete, amelyet az intézmény szüneteltetésének bejelentésekor a kormány által kinevezett bizottság fogalmazott meg.

Ez a tervezet, amelyet Fortunato L. Herrera, José Gabriel Cosio, Luis E. Valcárcel, J. Uriel García, Leándro Pareja, Alberto Araníbar P. és J. S. García Rodriguez professzorok írtak alá, kétségtelenül a perui egyetemi reform napjainkig született legfontosabb hivatalos dokumentuma. Nálunk még nem beszéltek az egyetemi oktatói kar nevében ilyen magaslatokról. A cuzcói egyetemi bizottság szakított a rutin és a középszerűség azon tradíciójával, amelyhez általában olyan alázattal csatlakoznak a hivatalos bizottságok. Tervük célja, hogy a cuzcói egyetemet teljesen átalakítsák, olyan nagy kulturális központtá tegyék, amely alkalmas az Andok vidékén végbemenő társadalmi és gazdasági fejlődés hatékonyabb vezetésére és előrelendítésére. Ugyanakkor alapszabályzatába foglalja a hispán-amerikai egyetemi reform létfontosságú követeléseit.

A bizottság „alapvető előterjesztései" között találhatók a következők: a szabad oktatói státus megteremtése, amely együttműködik a címzetes professzori státussal, a szemináriumok és konzervatóriumok rendszeré-

nek elfogadása, az év végi vizsga mint végérvényes próba felszámolása; az egyetemi tanár teljes idővel szentelje magát nevelői hivatásának; a diákok és a volt diákok részvétele az egyetemi hatóságok megválasztásában; a diákság képviselete az egyetem és minden tanszék tanácsában; az oktatás demokratizálása.[31]

Másrészt ez a határozati javaslat különleges figyelmet szentel arra, hogy oly módon szervezzék meg az egyetemet, amellyel lehetővé tehetik a széles körű gyakorlati alkalmazást és a tudományos orientációt. A cuzcói egyetem arra törekszik, hogy igazi tudományos központ legyen, amelyet fenntartás nélkül a társadalom javításának szolgálatába állítanak.

*

Ahhoz, hogy bizonyítsuk a növekvő konfliktust az egyetemi reform fő követelései – vagyis a különböző hispán-amerikai országok diáknagygyűlései által megfogalmazott és aláírt pontjai –, illetve a limai egyetem helyzete között, elég szembesíteni ezeket a posztulátumokat az egyetemi oktatás, az egyetemi funkciók megfelelő szempontjaival. Vizsgáljuk meg vázlatosan ezt a szembesítést.

A diákok részvétele az egyetemi kormányzatban. A reakció a fegyelem régi és merev felfogásának visszaállításáért küzd; ezt a tanári kar szempontjainak és tekintélyének abszolút méretű tiszteletben tartásaként értelmezik. A dékáni tanács – vagy nevükben a rektor – gyakran megtagadja az engedélyt azoktól a nagygyűlésektől, amelyeken a diákok kifejthetik véleményüket. Első ízben függesztették fel a diákoknak azt a jogát, hogy a tantermekben tanácskozzanak. Az oktatói kar nem ismeri el a neki nem tetsző diákküldöttek kinevezését. A Diákszövetség utolsó bizottsága nem foghatott munkához, sőt meg sem alakulhatott egészen, mert hiányzott a tanács jóváhagyása. A szövetség válságának oka tehát egy, a diákok helyzetétől idegen tényezőn múlik. A diákság érzelmei nemcsak a tanács tárgyalásaira gyakorolt befolyásukat vesztették el, hanem a szabad és fegyelmezett megnyilatkozás eszközeit is. Ebben a helyzetben a diákképviselet valóságos bohózat lenne az egyetemi kormányzatban.

A pedagógiai módszerek megújítása. Leszámítva azokat az újításokat, amelyeket egyik-másik tanszékvezető kezdett alkalmazni az oktatásban, minden tekintetben a régi módszerek élnek tovább. Egy magas rangú közoktatási funkcionárius, Luis E. Galván doktor így tette fel a kérdést egyik cikkében: „Mit tesz egyetemünk a tudományos kutatásért?"[32]

Galván doktor a San Marcoshoz való ragaszkodása ellenére is arra kényszerült, hogy határozottan negatív választ adjon. A módszerek és a tanulmányok jellege minimális mértékben változott, azon kis számú professzor spontán kezdeményezése révén, akikben szigorú felelősségérzet élt. Kevés volt az olyan előadás, amely túllépett volna a szóbeli lecke rutinján. A dogmatikus szellem szinte érintetlenül őrzi pozícióit. Az 1922–1924-es időszakban megindult néhány reform megtorpant vagy meghiúsult. Ez lett a sorsa Zulen könyvtári munkájának is.

Az oktatói rendszer reformja. A környezet nem alkalmas a teljesen még ki nem próbált szabad oktatás kikísérletezéséhez. Az oktatásban uralkodó oligarchikus érdekek szemben állnak a szabad katedra elvével. A katedrák betöltésében továbbra is annak az „örökösödési sorrendnek" avítt szempontjait alkalmazzák, amelyet Sanguinetti doktor leplezett le a régi Buenos Aires-i egyetemen.

Ily módon 1919 valamennyi formális vívmánya meghiúsult. Bizonnyal most sem kisebb az alkalmatlan tanerők aránya, a diákok által elért elemi és mérsékelt tisztogatás ellenére. Az irodalmi kar, ahonnan 1919-ben a reform elindult – a módszerek és az oktatói kar tekintetében – gyakorlatilag a legkevesebbet nyerte.

Maga az 1920-as alaptörvény által létrehozott reformszabályzat is nagyobbrészt alkalmazás előtt van még. Az egyetemi tanács részéről nem nyilvánul meg tényleges szándék arra, hogy az említett törvény által felvázolt program végrehajtásában előrelépjen.[33]

Nem haladtak előre annak az oktatói típusnak a kialakításában sem, amely kizárólag a pedagógiai munkának szenteli magát. Nálunk az egyetemi oktató továbbra is működvelő, akinek szellemében és aktivitásában másodlagos hely jut a nevelői küldetésnek. Ez bizonyára nagyrészt gazdasági probléma. Az egyetemi oktatást a dilettantizmus jellemzi mindaddig, amíg nem biztosítják a közepes életszínvonalhoz elengedhetetlen minimális jövedelmet azoknak a tanároknak, akik alkalmasak rá, hogy teljesen kutatói és oktatói feladatoknak szenteljék magukat. De az egyetemnek a jelenlegi gazdasági lehetőségek mellett is keresnie kell már e probléma megoldásának módját, hiszen nem jelenthet megoldást automatikusan az egyetemi költségvetés valamely tétele, ha hiányoznak – mint ma is – a tudományos kutatás és az oktatói szakosodás erkölcsi ösztönzői.

A kisebb egyetemek válságkomédiája kis színpadokon pergeti újra a San Marcos válságát. Valamennyi közül a legtökéletlenebben és legvérszegényebben a trujillói egyetemen indult el, mint láttuk, a reakciós

kezdeményezés. Az egyetemi szellem legkonokabbul reakciós voltát leplezi le itt a huszonhat diák kicsapása, történetesen ugyanis a diákok hiánya jelenti itt az egyetem egyik sajátos problémáját. Tudomásom szerint a trujillói professzori testületnek évről évre érdekes toborzómunkára kell vállalkoznia ahhoz, hogy az egyetem termei ne kongjanak az ürességtől; ilyenkor a lokálpatriotizmus érveit hívják segítségül avégett, hogy rávegyék a családapákat: ne a limai egyetemekre küldjék fiaikat. Ha a kevés diák ellenére is huszonhat tanuló kicsapása mellett dönt a trujillói oktatói kar, könnyű elképzelni, milyen szélsőséges dacig torzulhat még öncélú vaskalaposságuk. Az arequipai egyetem hagyományosan egyike volt azoknak, amelyek a modernizálás minden jelét konokul fogadták. A város konzervatív atmoszférája megóvja ezt az egyetemet az állóvizétől idegen friss áramlatoktól. Még kisebbségben van itt a megújító elem, amely az utóbbi években a fejlődés és a megmozdulás néhány rokonszenves jelét adta. Egyedül a cuzcói egyetem tesz élénk erőfeszítéseket azért, hogy átalakuljon. Utaltam már arra az átszervezési tervezetre, amelyet a fő tanszékvezetők mutattak be a kormánynak, s amely nyilvánvalóan a leghaladóbb egyetemi reformvázlat Peruban.

Eközben a spanyol-amerikai diák-élcsapatok körében nap mint nap pontosodott és szilárdabbá lett a reformkoncepció. Ezt bizonyítja a közoktatási problémának az a meghatározása, amelyhez a La Plata-i élcsapat jutott el. Íme, deklarációjuk tézisei: „1. Az oktatási probléma nem más, mint a társadalmi probléma egyik fázisa; ezért nem lehet elszigetelten megoldani. 2. Minden társadalom kultúrája az uralkodó osztály érdekeinek ideológiai tükröződése. A jelen társadalom kultúrája, mint olyan, a tőkés osztály érdekeinek ideológiai kifejezője. 3. A burzsoá gazdaság egyensúlyát megtörve, a legutóbbi imperialista háború válságba sodorta e kultúrát. 4. Ezen a válságon csak a szocialista kultúra eljövetelével lehet túlhaladni."[34]

Amíg Argentínában ilyen világosan fogalmazódik meg az új nemzedék azon forradalmi üzenete, amelyet 1918-ban – még zavaros formában – hirdetett meg a córdobai felkelés, a mi egyetemi panorámánkban megsokasodnak a reakció jegyei, amit, úgy vélem, sikerült bebizonyítanom e tanulmányban. Az egyetemi reformot továbbra is fenyegeti a régi oktatói kaszt arra irányuló erőfeszítése, hogy teljesen visszaállítsa uralmát.

3. *Ideológiai villongások*

A gyakorlati kísérletek és az elméleti kalandozások időszakában, amelynek következtében lassan beáramlottak az észak-amerikai rendszerek és technikusok, Deustua doktor képviselte a régi arisztokratikus szellem többé-kevésbé modern idealizmussal ékesített reakcióját. Villarán doktor a polgári – és végső soron a demokratikus-liberális – civilizmus programját fogalmazta meg pozitivista nyelvezeten; Deustua doktor viszont, modernnek látszó egyetemi és filozófiai köntösben, a feudális civilizmus, az alkirálysági encomenderók mentalitását testesítette meg. (Valami oknál fogva „történelmi civilizmus" névvel jelölték a civil párt egy frakcióját.)

A Deustua–Villarán-dialógus igazi értelme elkerülte a kor hírmagyarázóinak és hallgatóságának figyelmét. A korabeli, maguknak tetszelgő és erőtlen népi pártok nem tudtak doktrinális álláspontra jutni a vitát illetően. A *pierolizmus* – leszámítva kalifájának időnkénti szentbeszédeit és jeremiádáit a szabadság, rend, haza, honpolgárság stb. fogalmáról – nem volt többre képes, mint monoton deklamálásra az adók és kölcsönök ellen, amelyek távolról sem jelentették a civilizmus egész gazdaságpolitikáját. A magát liberalizmusnak kinevezett irányzat csak annyiban különbözött a pierolizmustól – amellyel egyébként karöltve jár –, hogy egy adag szórványos szabadkőművesi antiklerikalizmust és némi bizonytalan és romantikus föderalista követelést tartalmazott. (Ez az ellenzék, amelynek nem volt más értéke, mint caudillója leáldozott dicsősége, ideológiai szegénységével, intellektuális ormótlanságával lehetővé tette a civilizmusnak, hogy az magához ragadja az egyik leglényegesebb nemzeti probléma megvitatását.)

Különben is történetileg csak most lehet megvilágítani annak az egyetemi polémiának az értelmét, amellyel szemben Francisco García Calderón arra a végtelenségig eklektikus és összebékítő álláspontra akart helyezkedni, amelyet mesterien gyakorol végtelenül okos, de kicsit szkeptikus kritikai módszerével.

A közoktatási vitában Deustua doktor ideológiai álláspontja mindazon díszes kellékekkel büszkélkedett, amelyekre ahhoz volt szükség, hogy lenyűgözzék entellektüeljeink felfújt retorikáját és deklamáló stílusát. Az oktatásról nyújtott metafizikus értekezéseiben Deustua doktor úgy mutatkozott be, mint az idealizmus igenlője, szemben mértékletes és elő-

zékeny ellenlábasainak pozitivizmusával. S ezek ahelyett, hogy kibogozták volna Deustua doktor koncepciójának antidemokratikus és antiszociális szellemét a filozofikus cicomákból, inkább tisztelettel kalapot emeltek a tanszékvezetőt vezérlő magasztos eszmények előtt.

Mindazonáltal könnyű lett volna kimutatni, hogy Deustua doktor oktatási eszméi alapjában nem a modern idealizmus egyik áramlatát képviselik, hanem a latifundista kaszt régi arisztokratikus mentalitását. De senki nem vállalkozott rá, hogy megvilágítsa annak az ellenállásnak igazi értelmét, amelyet Deustua doktor tanúsított egy többé-kevésbé demokratikus oktatási reformmal szemben. Az egyetemi verbalizmus elveszett a reakciós civilista professzor zavaros doktrínájának útvesztőiben. Másrészt a vita kizárólag a civil pártban bontakozott ki; ebben két szellem állt szemben egymással – a feudalitás és a kapitalizmus szelleme –, s az első deformálta és legyengítette a másodikat.

Ahhoz, hogy Deustua doktor gondolkodását beazonosítsuk, megértve középkori és arisztokratikus alapvonásait, elegendő azokat az előítéleteket és babonákat tanulmányozni, amelyekből táplálkozik. Deustua doktor olyan nézeteket vall, amelyek nemcsak az új oktatás elveivel, hanem magával a tőkés civilizáció szellemével is antagonisztikusan állnak szemben. A munkáról alkotott felfogása például nyílt ellentétben áll azzal a koncepcióval, amely hosszú idő óta szabályozza az emberi haladást. Egyik oktatásfilozófiai tanulmányában Deustua doktor éppenséggel azok lenéző felfogását fejezte ki a munkáról, akik korábban egyedül csak a fegyverforgatást és az irodalmi pályát tekintették nemes és méltó pályának.

„Az érték és a munka, a moralitás és az egoizmus – írta – elválaszthatatlan az akarat integrált folyamatában, de szerepük, amely e folyamatban nagyon is különböző, ugyancsak különbözik a nevelési folyamatban is. A szabadságérték nevel; a nevelés értékek megvalósításában áll; de a munka nem nevel; a munka gazdagít, felvilágosít, a beidegzéssel ügyességet ad; de egoista indítékokhoz van hozzáláncolva, amelyek a lélek rabszolgaságát alkotják. Magának a hivatásérzetnek indítéka is, ami örömöt és boldogságot visz a munkába, éppoly önző, mint a többi; a szabadság nem ebből születik; a szabadságot az erkölcsi és esztétikai érték közvetíti. Az emberi személyiség lényegét alkotó szabadságelemet az úgynevezett logikai érték sem viszi bele a munkába, pedig ez bizonyos módon nevel, fegyelmezve a megismerő tevékenységet, deduktív módszerrel elrendezve azt, vagy előnyben részesítve az intuitív funkciót a maga indukcióival. A munka az általa termelt anyagi javak révén hozzájárul-

hat a szellem expanziójához, de ez az expanzió sokszor az önzés vak impulzusának jegye lehet, mondhatnánk, az esetek többségében az, de akkor nem jelenti az igazi szabadságot, a belső szabadságot, a morális vagy esztétikai szabadságot, azt a szabadságot, amely a nevelés célját és tartalmát alkotja."[35]

A munkának ez a felfogása, noha Deustua doktor alig néhány éve állt ki mellette, teljességgel középkori, világosan arisztokratikus. A nyugati civilizáció minden vonatkozásban a munkán alapul. A társadalom azért harcol, hogy a dolgozók, a termelők társadalmaként szerveződjék meg. Nem tekintheti tehát szolgaságnak a munkát. Fel kell magasztosítania és meg kell nemesítenie azt.

S ebben nem lehet a nyugati civilizáció önző és kizárólagos értelmét látni. Ezt jól megvilágítják mind a tudományos kutatások, mind a szellem megérzései. Az ember sorsa az alkotás. S a munka alkotás, mondhatnánk: felszabadulás. Az ember a munkájában valósítja meg önmagát.

A munka céljaiban és lényegében való deformálódását annak tulajdoníthatjuk, hogy a gép rabszolgasorba döntötte az embert, az indusztrializmus szétzúzta a kézművességet. A reformerek – John Ruskintól Rabindranath Tákhúrig – hevesen a kapitalizmus szemére vetik a gép elállatiasító alkalmazását. Az elgépiesedés – és mindenekfölött a taylorizmus – gyűlöletessé tette a munkát. De csak azért, mert lefokozta és lesüllyesztette azt, megfosztva alkotói erényétől.

Pierre Hamp, aki csodálatra méltó könyvekben írta meg a munka eposzát *(La peine des hommes)*, szigorúan igaz szavakat mondott erről: „Az emberi nagyság arra szorítkozik, hogy jól csinálja szakmáját. A szakma iránti ősi szeretet, amit a társadalom megvet, maga a társadalmi üdvözülés. Az ember kézügyességéből sosem hiányzik a büszkeség, még a legalantasabb tevékenységekben sem. Ha mindenkiben az a megvetés élne a munka iránt, ami a fehér kezű népségben, s ha a munkások nem valami többért maradnának szakmájukban, mint a kényszer miatt, anélkül, hogy valami szellemi élvezetet lelnének művükben, a henyélés és a romlás tenné tönkre a kétségbeesett népet."[36]

Ezt az elvet kell elfogadnia az inka társadalom szellemét és tradícióját öröklő társadalomnak is; ebben bűn volt a lustaság, és a szeretettel végzett munka volt a legmagasztosabb erény. Deustua doktor archaikus gondolata viszont, amelynek ideológiája elől még a mi félénk és tájékozatlan burzsoáziánk is elzárkózik, egyenes ágon abból az alkirálysági

társadalomból ered, amelyet egy olyan óvatos civilista, mint Javier Prado doktor is úgy írt le, mint az érzéki elpuhultság társadalmát.

Nem csak a munkáról vallott felfogása leplezi le Deustua doktor arisztokratikus és reakciós vonzódását, nem csupán ez pontosítja a közoktatási vitában elfoglalt ideológiai pozícióját. Mindenekelőtt az oktatásról vallott alapelveiből tűnik ki tézisének feudális sugallata.

Deustua doktor jóformán csak a felső vagy irányító osztályok oktatásáért aggódott tanulmányaiban. Számára a nemzeti oktatás problémája az *elit* nevelésében rejlett. S természetesen ez az *elit* az öröklött kiváltságok *elit*je volt. Következésképpen teljes erővel az egyetemi oktatásra összpontosította energiáit és követeléseit. Semmilyen magatartás sem állhat szemben ellentétesebben és ellenségesebben a modern oktatási gondolkodással, mint ez. Villarán doktor ortodox burzsoá álláspontból okkal szegezte szembe Deustua doktor tézisével az Egyesült Államok példáját, emlékeztetve rá, hogy „ott az elemi iskola volt a középiskola előfeltétele és történeti előzménye, s a *college* az egyetem előfutára".[37] Manapság a hozzánk közelebb álló nézőpontból Mexikó példáját hozhatnánk fel, azon országét, amely – mint Pedro Henriquez Ureña mondja – nem XIX. századi módon értelmezi a kultúrát. „Nem a tőke korának liberalizmussal álcázott kultúrájára gondolunk – írja Henriquez Ureña –, nem az exkluzív dilettánsok kultúrájára, e zárt kertekre, ahol művirágokat termesztenek; ezek elefántcsonttornyok voltak, ahol múzeumokban őrizték a holt tudományt. A mindenkinek felkínált és valóban átadott, a munkán alapuló társadalmi kultúrára gondolunk; megtanulni nem csak annyit jelent, hogy megtanulunk megismerni, hanem megtanulunk megcsinálni is. Nem lesz ott magas kultúra – legfeljebb hamis és tiszavirág-életű változatában –, ahol nincs népi kultúra."[38] Kell-e mondanom, hogy e Deustua doktor gondolatával nyíltan konfrontált felfogást teljességgel magaménak vallom?

Deustua doktor tisztán filozófiai síkra helyezte az oktatás problémáját. A tapasztalat azt tanítja, hogy ezen a síkon, amelynek lakói megvetően semmibe veszik a valóság és a történelem tényezőit, nemcsak megoldani nem lehet a problémát, de megismerni sem. Deustua doktor közömbösséget tanúsít az oktatás és a gazdaság közötti kapcsolat iránt. Sőt, a gazdasággal kapcsolatban abszolút módon idealista értetlenséget tanúsít.

Receptgyűjteménye ezért nemcsak antidemokratikus és antiszociális, hanem történelmietlen is. Az oktatási problémát nem lehet jól megérteni korunkban, ha nem mint gazdasági és mint társadalmi problémát veszik

tekintetbe. Számos reformer tévedése elvontan idealista módszerükben, kizárólagosan pedagógiai doktrínájukban rejlett. Tervezeteik nem vették figyelembe a gazdaság és az oktatás közötti bensőséges kapcsolódási rendszert, az utóbbit anélkül igyekeztek módosítani, hogy az előbbi törvényszerűségeit ismerték volna. Végső soron semmit sem sikerült megreformálniuk, csak abban a mértékben, ahogyan azt a lebecsült vagy egyszerűen tudomásul sem vett gazdasági-társadalmi törvények megengedték. A klasszikusok és a modernek oktatási vitáit nem kevésbé a tőkés fejlődés ritmusa szabályozta, mint a konzervatívok és liberálisok vitáját a politikában. A most lehanyatló korban a közoktatási programok és rendszerek a burzsoá gazdaság érdekeitől függtek. A realista vagy modern irányzatot mindenekelőtt az indusztrializmus szükségletei kényszerítették ki, hiszen az indusztrializmus a sajátos és lényegi jelensége ennek a civilizációnak, amely – az ipar hatásainak uralma alatt – több technikust követel az iskolától, mint amennyi ideológust, több mérnököt, mint ahány rektort.

Az oktatási vitában a tudomány- és gazdaságellenes irányzat egy felsőbb idealizmust igyekszik képviselni: de valójában a reakciósoknak a történelem irányával ellentétes és tőle idegen metafizikájáról van szó, amelyből következésképpen hiányzik minden konkrét érték, amint hiányzik az emberi megújhodás és felemelkedés ereje is. A humán fakultások auláiból származó ügyvédek és irodalmárok, akiket retorikus, álidealista oktatással képeztek ki, mindig sokkal immorálisabbak voltak, mint a természettudományi fakultásokról és intézetekből származó műszakiak. S miközben ez utóbbiak gyakorlati és elméleti vagy esztétikai tevékenysége a gazdaság és a civilizáció irányát követte, az előbbiek gyakorlati, elméleti vagy esztétikai tevékenysége gyakran szembekerült a gazdasággal és civilizációval, a leghétköznapibb konzervatív érdekek vagy érzelmek hatása alatt. Ezenkívül a tudománynak a filozófiai spekuláció ösztönzőjeként nyújtott értékét nem szabad elutasítani vagy alábecsülni. E civilizáció szellemi atmoszférája bizonnyal sokkal többet köszönhet a tudománynak, mint a humanitásoknak.

A gazdaság és az oktatás összefogása konkrétan feltárulkozik azoknak a nevelőknek az eszméiben, akik igazán az iskola megújításán fáradoztak. Pestalozzi, Froebel és mások, akik valóban egy megújhodásért dolgoztak, észrevették a modern társadalomnak azt a tendenciáját, hogy alapvetően a termelők társadalma legyen. A *munkaiskola* az oktatás új irányát, egy dolgozókból álló civilizáció sajátos elvét képviseli. A kapitalista állam

őrizkedett attól, hogy valóban megteremtse és működtesse ezt az iskolatípust. Beérte azzal, hogy az elemi oktatásba (az osztályalapon álló oktatásba) beépítse a „nevelő fizikai munkát". Oroszország volt az, amely a munkaiskolát az oktatáspolitika előterébe emelte. Németországban a kipróbálására irányuló szándék főként a forradalom korának szociáldemokrata túlsúlyára támaszkodott.

E leglényegesebb reform így az elemi oktatás területén bontakozott ki, amíg a középiskolai és az egyetemi oktatás – ahol a rektorok konzervatív szelleme uralkodik – még olyan terep, amely kevéssé alkalmas bárminemű radikális megújítási kísérletre, és kevéssé fogékony az új gazdasági realitások iránt.

Az iskoláról alkotott modern koncepció egyazon kategóriába helyezi a fizikai és a szellemi munkát. A megavasodott humanisták romanisztikával és arisztokratizmussal táplált hiúsága nem békülhet meg ezzel a nivellációval. A könyvmolyok eszmerendszerével szemben a munkaiskola a munka által és a munka számára teremtett civilizáció természetes produktuma.

*

E tanulmány fejtegetéseiben csak a perui közoktatási folyamat alapvető ideológiai és politikai vonásaira szándékoztam rávilágítani. Eltekintettem a technikai aspektusoktól; amellett, hogy nem vagyok rá illetékes, ezek alá vannak rendelve az elméleti elveknek, valamint a politikai és a gazdasági szükségleteknek.

Megállapítottam például, hogy a spanyol vagy gyarmati örökség nem egy pedagógiai módszerből, hanem egy gazdasági-társadalmi rendszerből állt. A francia befolyás később illeszkedett e képbe, mind azok örömére, akik a jakobinus és a köztársasági szabadságjogok hazáját látták Franciaországban, mind azokéra, akiket a restauráció gondolata és gyakorlata inspirált. Végül az észak-amerikai hatás tőkés fejlődésünk következményeként vált érezhetővé a jenki tőke, a szakemberek és az eszmék behozatalával egyidejűleg.

Az ideológiák és hatások konfliktusában világosan megragadható az utóbbi időszakban növekvő kapitalista megszilárdulás, illetve a makacs feudális és arisztokratikus reakció közötti kontraszt; az első az oktatás gyakorlati orientációjáért harcol, a második egy álidealista orientációt védelmez.

Egy szocialista áramlat megszületésével és a városi proletariátus osz-

tálytudatának megjelenésével most új tényező jelentkezik a vitában, lényegbevágóan módosítva azt. A *González Prada népi egyetemek* megalakítása, az egyetemi ifjúság csatlakozása a kultúra társadalmasításának elvéhez, a tanítókra vonatkozó új nevelési eszmerendszer felülkerekedése stb. végérvényesen félbeszakítja a demokratikus liberális-burzsoá szellem, illetve a latifundista és arisztokratikus szellem közötti művelt és akadémikus dialógust.

A közoktatás terén hatalmas passzívummal zárul a köztársaság első évszázadának mérlege. Az indiánok analfabetizmusának problémája szinte érintetlen. Az államnak mindmáig nem sikerült a köztársaság egész területén elterjesztenie az iskolát. Az anyagi eszközök, valamint a vállalkozás méretei közötti aránytalanság óriási. A költségvetésben jóváhagyott szerény népoktatási program megvalósításához sincs elégséges számú tanító. Az elemi oktatás tanítói gárdájában 20 százalék alatt marad a tanítóképzőt végzettek aránya. A tanítóképző iskolák jelenlegi áteresztőképessége láttán nincsenek illúzióink annak lehetőségéről, hogy többé-kevésbé rövid idő alatt megoldódhat ez a probléma. Az elemi iskolai tanítói pálya, amelyet Peruban ma is nyomaszt még a legostobább gamonalizmus és kacikizmus, a nyomor karrierjét kínálja. Még relatív szilárdságot sem biztosítanak a tanítóknak. A hivatalos álláspont kialakításakor többet nyom a latban egy olyan kongresszusi küldött panasza, aki hozzászokott, hogy a tanítókkal a helyi kiskirályok alázatos uszályában találkozzon, mint egy egyenes jellemű és tisztességes tanító szolgálati papírja.

Végül, az indián analfabetizmus sokkal súlyosabb problémának bizonyul, amely túllép a merőben pedagógiai terv szűk keretein. Nap mint nap bebizonyosodik, hogy a betűvetésre oktatás még nem nevelés. Az elemi iskola nem szabadítja fel morálisan és társadalmilag az indiánt. Felszabadítása felé az első valóságos lépés szolgaságának eltörlése lesz.[40]

Ezt a tételt vallják Peruban a megújhodás fáklyavivői; köztük sok fiatal nevelőt látunk az első sorokban, akiknek szempontjai már különböznek attól, amit Manuel Vicente Villarán doktor vallott huszonöt éve, s amelynek a gyarmati ideológiával szembeni mértékletes, bár kategorikus ellenzékisége azon középszerű eredményekkel járt, amelyeket az 1920-as reform fogantatásának és kibontakozásának vizsgálatánál láttunk.

[1] Közoktatásunk fejlődésében a belga, német, olasz, angol stb. nevelők részvétele epizodikus és esetleges, s nem foglalja magában oktatáspolitikánk orientálását.

[2] Don Matías León miniszter 1831. április 19-én kelt körlevele.

[3] Las Reformas de la Instrucción Pública – Az 1919-es egyetemi év megnyitóján elmondott beszéd. Megjelent: Revista Universitaria, 1919.

[4] Lásd e kötetben a nemzetgazdaságról és a földproblémáról szóló tanulmányokat.

[5] *M. V. Villarán:* Estudios sobre Educación Nacional. 8–9. old.

[6] Érdekes és jellemző, hogy a francia reakciósok inkább burzsoá nemzetnek, semmint tőkés nemzetnek kiáltják ki Franciaországot.

[7] *M. V. Villarán:* Id. mű. 27. old.

[8] Spanyolország az ellenreformáció országa, s mint olyan, a szó szoros értelmében vett antiliberális és modernizálásellenes állam.

[9] *C. A. Ugarte:* Bosquejo de la Historia Económica del Perú.

[10] Lásd a vallási tényezőről szóló tanulmányt.

[11] *Edouard Herriot:* Creer, 95. old.

[12] Ugyanott 125. old.

[13] Ugyanott 127. old.

[14] Ugyanott 120., 123. és 124. old.

[15] *M. V. Villarán:* Id. mű. 74. old.

[16] Ugyanott 33. old.

[17] *Dr. Bouroncle* tanulmánya Az oktatáspolitika száz évéről. Megjelent: La Prensa, 1924. december 9.

[18] 1926-ban a költségvetés pénzügyi végösszege 10 518 960 perui fontot tett ki, az oktatásnak 1 000 184 perui font felelt meg, de az elemi oktatásra csak 859 807 perui font jutott.

[19] Ley Orgánica de Enseñanza de 1920. Edición Oficial, 84. old.

[20] Az Argentin Orvoskör és az Orvostudományi Hallgatók Központja kiadványai. Le Reforma Universitaria, I–VI. kötet, 1926–27.

[21] La Reforma Universitaria, I. kötet, 55. old.

[22] Ugyanott 44. old.

[23] Ugyanott 58., 86. old.

[24] Ugyanott 125. old.

[25] Ugyanott 130. old.

[26] Ugyanott 140–141. old.

[27] *V. A. Belaúnde:* La Vida Universitaria, 3. old.

[28] *Alfredo L. Palacios:* La Nueva Universidad.

[29] Lásd az Amauta 3. számát (1926. november).

[30] Repertorio Americano, XV. kötet, 145. old. (1927).

[31] Revistá Universitaria del Cuzco, 56. sz. 1927.

[32] Amauta, 7. sz. (1927. március).

[33] Ez a mű nyomdában volt, amikor a kormány – kifejezett törvényhozási meghatalmazással élve – új Egyetemi Oktatási Alapszabályzatot adott ki, amely az emiatt késve megnyitott 1928-as oktatási évben lép érvénybe. E reform *szinte kizárólagosan* az egyetemi oktatás *szervezetére* vonatkozik, amit az Oktatási Minisz-

ter által kinevezett felsőbb tanács fennhatósága alá helyez. Nem érinti az oktatás jellegét, koncepcióját; ezt nem is lehetett volna érinteni másként, csak egy teljes oktatási reformban, amely az egyetemi oktatást a szakmai képzés legfelső fokává teszi, azoknak az alkalmas ifjaknak fenntartva, akiket minden gazdasági privilégiumtól függetlenül választanak ki. E mindenekfölött adminisztratív reformot ismét csak az 1920-as törvény elvei inspirálják, noha bizonyos pontokon más technikát alkalmaz. A köztársaság elnöke az egyetemi évnyitón mondott beszédében azt a küldetést tulajdonítja a reformnak, hogy az indusztrializmus e századában hozzáigazítsa az egyetemi oktatást a nemzet gyakorlati szükségleteihez. S ezen állítást hangsúlyozva világosan elítéli az elvont, klasszikus, utilitárius megfontolásoktól mentes kultúra védelmezőit. De az egyetem új – lényeges vonásaiban a régire hasonlító – érájának rektori tisztével dr. Deustuát bízták meg; ő – ha kutató alkatú és lelkiismeretes egyetemi emberként ismerjük is – emellett annak az irányzatnak egyik legkimagaslóbb patrónusa is, amelyet az elnöki beszéd általánosságban elítélt. Ezt az ellentmondást egyetlen olyan országban sem lenne könnyű megmagyarázni, ahol beidegződött az ideológia és a doktrína közötti összhang. Peru, már tudjuk, nem tartozik ezek közé az országok közé. Az alapszabályzat – amelynek általános értékelése nem fér bele e rövid jegyzetbe – létrehozza az eszközöket az egyetemi pálya, a specializált oktatói testület megteremtéséhez. Ebben az értelemben az oktatás technikai átalakításának törvényes eszköze. Ezen eszköz hatékonysága az alkalmazástól függ.

[34] Sagitario. La Plata. 2. sz. 1925.

[35] A propósito de un cuestionario sobre le reforma de la ley de instrucción. Cikkgyűjtemény *M. A. Dávila*, 1914. 56. old. Lásd még La cultura superior de Italia. *E. Rosay*, Lima 1912. 145. és köv. old.

[36] *F. Lefèvre:* Une heure ... Deuxième série, 172. old.

[37] *M. Villarán:* Id. mű. 52. old.

[38] *P. Henríquez Ureña:* Utopía de América.

[39] A tanítóképzősök újító irányzatát tükrözik az elmúlt években Limában és vidéken megjelent kiadványok: La Revista Peruana de Educación, Lima, 1926, Revista de Maestro és Revista de Educación, Tarma; Ideario Pedagógico, Arequipa; El Educador Andino, Puno.

[40] Dr. Oliveria oktatási miniszter az 1927-es törvényhozási időszakban kongresszusi beszédében elismerte az indiánoktatás problémájának a földproblémával való kapcsolatát, elismerve azokat a realitásokat, amelyeket elődei következetesen megkerültek.

A VALLÁSI TÉNYEZŐ

1. *A Tahuantinsuyu vallása*

Végérvényesen letűntek az antiklerikális apriorizmus idői, amikor a „szabadgondolkodó" kritika megelégedett a dogmák és az egyházak meddő és sommás elutasításával egy ortodox módon ateista, laikus és racionalista „szabadgondolkodás" dogmájának és egyházának jegyében. A vallás fogalma kiterjedésében és mélységében is növekedett. Nem redukálja többé a vallást egyetlen egyházra és egyetlen rítusra. Elismeri, hogy a vallási intézmények és érzelmek jelentősége nagyon különbözik attól, amit lángoló radikalizmussal naivul tulajdonítottak neki azok, akik a vallásosságot az „obskurantizmussal" azonosították.

A forradalmi kritika már nem vonja kétségbe, és meg sem kérdőjelezi azt a szolgálatot, amit a vallások, sőt az egyházak tettek az emberiségnek, sem történelmi helyüket nem vitatja. Ezért nem keltett meglepetést Waldo Frank, az annyira dinamikus és modern szellemű gondolkodó és művész, amikor megmagyarázta az észak-amerikai jelenséget, figyelmesen bogozva ki eredetét és vallási tényezőit. Frank szellemes nézete szerint a *pionír*, a puritán és a zsidó volt az Egyesült Államok megteremtője. A *pionír* a puritánból származik, mi több, őt valósítja meg. Mert a puritán tiltakozás, a dissent gyökerében Frank főképp a hatalmi akaratot emeli ki. „A puritán – írja – azzal kezdődött, hogy hatalomra vágyott Angliában; e vágy ösztökélte az önmagtartóztató életre, amelynek édességét hamar felfedezte. Íme, innen ered, hogy aztán felfedezte az önmaga fölötti, a mások fölötti, a kézzel fogható világ fölötti hatalmát. Az ellenséges szűzföld minden energiáját próbára tette, s az önmegtartóztató, a lemondásokkal teli élet minden másnál inkább lehetővé tette számára, hogy szert tehessen erre az erőre."[1]

Az angolszász gyarmatosító sem előrehaladott kultúrát, sem hatalmas népet nem talált Észak-Amerika térségein. Következésképpen Észak-Amerikában nem volt térítő küldetése a kereszténységnek és a keresztény tanoknak. Más volt az ibér gyarmatosító sorsa, de más volt maga a gyarmatosító is. A misszionáriusnak nagy létszámú, mélyen gyökerező, saját vallási intézményeket és rítusokat kialakító népességet kellett megtérítenie Mexikóban, Peruban, Kolumbiában, Közép-Amerikában.

Ebből következően a vallási faktor e népeknél bonyolultabb szempontokat kínál. A katolikus kultusz rátelepedett a bennszülött rítusokra, de csak félig-meddig szívta fel őket. Ennélfogva Spanyol-Amerikában a hódítók által talált kultuszokból kell kiindulnunk a vallási érzelmek tanulmányozásakor.

A feladat nem könnyű. A gyarmat krónikásai nem tekinthették másként e vallási felfogásokat és gyakorlatokat, csak mint barbár babonák gyűjteményét. Verzióik eltorzítják és befeketítik az őslakók kultuszának képét. A legeredetibb mexikói rítusok egyike – amely azt bizonyítja, hogy Mexikóban ismerték és alkalmazták az átlényegülés eszméjét – a spanyolok számára egyszerű démonűzést jelentett.

De bármennyire nem jutott még megállapodásra a modern kritika a perui mitológiával kapcsolatban, már elégséges elemet gyűjtöttünk össze, hogy megtudjuk: hol volt a helye az emberiség vallási fejlődésében.

Az inka vallásból hiányzott a spirituális hatalom ahhoz, hogy ellenálljon az evangéliumnak. Egyes történészek bizonyos filológiai és archeológiai elemekből az inka mitológiának a hindusztánihoz fűződő rokonságát vezetik le. De tételük a mitológiai, vagyis a formális, nem pedig sajátos szellemi vagy vallási hasonlóságokon nyugszik. Az inka vallás két alapvető vonása a teokratikus kollektivizmus és a materializmus. Ezek a vonások alapvetően megkülönböztetik a lényegét tekintve annyira spirituális hindusztáni vallástól. Anélkül, hogy arra a következtetésre jutnánk, mint Valcárcel – hogy tudniillik Tahuantinsuyu lakói látszólag nem ismerték a „túlvilág" eszméjét, vagy úgy tettek, mintha nem ismernék –, lehetetlen el nem ismerni, hogy az indián metafizikája jelentéktelen és summás volt. A kecsua indiánok vallása inkább erkölcsi kódex volt, semmint metafizikai koncepció, s ez sokkal inkább Kínához közelít bennünket, mint Indiához. Az állam és az egyház abszolút módon azonosult: a vallás és a politika ugyanazon elveket és ugyanazon tekintélyt ismerte el. A vallási tényező a társadalmiban oldódott fel. Ebből a nézőpontból ugyanaz a szembenállás válik nyilvánvalóvá az inka birodalom vallása és a keleti

vallások között, amit James George Frazer állapít meg ez utóbbiak, illetve a görög-latin civilizáció között. „Görögországban és Rómában – írja Frazer – a társadalom arra a koncepcióra épült, hogy az egyén alá van rendelve a társadalomnak, az állampolgár az államnak; ez a felfogás a köztársaság biztonságát, mint uralkodó vezetési célt az egyén biztonsága fölébe helyezte mind ezen a világon, mind az eljövendő világban. Az állampolgárok, akik gyermekkoruk óta ezen az altruista eszményen nevelkedtek, az állam szolgálatának szentelték életüket, s készek voltak feláldozni magukat a közjóért. Ha a legfőbb áldozat elől meghátráltak, igen jól tudták, hogy alantas módon cselekednek, előnyben részesítve egyéni létüket a nemzeti érdekekkel szemben. A keleti vallások elterjedése mindezt megváltoztatta: beoltotta azt az eszmét, hogy a lélek istennel való egyesülése és örök üdvözülése az egyetlen cél, amelyért élni érdemes, s ezek olyan célok, amelyekkel összehasonlítva az állam felvirágzása, sőt puszta léte is jelentéktelen."[2]

A társadalmi és politikai rendszerrel azonosult inka vallás nem élhette túl az inka államot. Inkább világi, semmint szellemi céljai voltak. Inkább az evilági királysággal foglalkozott, semmint az égivel. Inkább társadalmi diszciplínát alkotott, semmint individuális tantételt. Egy csapás sebezte halálra a teokráciát és a teogóniát. Aminek e vallásból tovább kellett élnie a bennszülött lélekben, az nem a metafizikai koncepció volt, hanem az agrárrítusok, a mágikus praktikák és a panteista szellem egyvelege.[3]

Az inka mítoszokról és ceremóniákról szóló ismert művekből egyértelműen kitűnik, hogy a kecsua vallás sokkal többet jelentett a birodalomban, mint államvallást (abban az értelemben, amit e fogalom jelent a mi korunkban). Az egyház társadalmi és politikai intézmény jellegét öltötte. Az egyház magát az államot jelentette. A kultuszt alárendelték a birodalom társadalmi és politikai érdekeinek. Az inka vallásnak ez az oldala világosan kirajzolódik abból a figyelemből, amellyel a leigázott népek vallási szimbólumait kezelték az inkák. Az inka egyházat az foglalkoztatta, hogy e népek isteneit vazallusává tegye, nem pedig az, hogy üldözze és elítélje őket. A Nap Temploma így egy valamelyest föderális vallás vagy mitológia templomává lett. Vallási tekintetben a kecsua nem volt túlzó módon hittérítői vagy inkvizítori hajlandóságú. Erőfeszítése, amely természetesen az optimális birodalmi egységre irányult, ebben az érdekszférában azt célozta, hogy kiirtsa a kegyetlen rítusokat és a barbár gyakorlatokat; nem pedig arra, hogy új és egyetlen metafizikai igazságot terjesszen. Az inkák számára nem annyira arról volt szó, hogy felváltsák

a birodalomhoz csatolt népek kultuszait, inkább arról, hogy felemeljék azokat.

Másfelől Tahuantinsuyu vallása nem sértette az indiánok érzelmeit vagy szokásait. Nem bonyolult, elvont elemekből állt, hanem egyszerű allegóriákból. Gyökereit az egészséges, földművelő módra panteista, inkább az együttműködésre, semmint a háborúra hajló agrártörzsekből álló nemzet spontán ösztönei és szokásai táplálták. Az inka mítoszok az őslakók primitív és kezdetleges vallási hiedelmein nyugodtak, s csak abban a mértékben szálltak velük szembe, amennyiben az inka kultúránál nyilvánvalóan alacsonyabb rendűnek érezték őket, vagy ha Tahuantinsuyu társadalmi és politikai rendszere szempontjából veszélyesnek tekintették. A birodalom törzsei egyszerűen az inkák isteni voltában hittek, semmint egy vallás vagy egy dogma isteni voltában.

A régi perui vallás esetében tehát a nagyon is embrionális metafizikánál és mitológiánál, a misztériumoknál vagy a jelképeknél érdemesebb a természeti elemeket tekintenünk: az animizmust, a mágiát, a totemeket és a tabukat. Ha ezen a vonalon halad a kutatás, akkor szilárd konklúziókhoz kell eljutnunk az indiánok morális és vallási fejlődése tekintetében.

Az inka istenekkel kapcsolatos elvont spekuláció gyakran arra késztette a kritikát, hogy bizonyos szimbólumok vagy nevek megfeleléseiből vagy hasonlóságaiból a kecsua fajnak olyan fajokhoz fűződő, feltételezett rokonságát vezesse le, amelyek szellemileg és gondolatilag is különböznek tőle. Vallásuk elsődleges tényezőinek tanulmányozása ezzel szemben arra a következtetésre vezet, hogy számtalan rítus és mágikus hiedelem egyetemes vagy félig egyetemes voltát ismerjük fel, következésképpen kalandor vállalkozás lenne ezen a területen keresni a bizonyítékokat a népek feltételezett közös eredetére. Az összehasonlító valláskritika hatalmas lépésekkel fejlődött az utóbbi időkben, s ennélfogva nem szabad a régi kiindulási pontokat felhasználnunk egy kultusz sajátosságainak vagy értelmének eldöntésére. James George Frazer, akinek e fejlődést nagy részben köszönhetjük, azt vallja, hogy a mágia korszaka valamennyi népnél megelőzte a vallásét; s teljesen idegen népeknél mutatja be a „hasonlóság", a „szimpátia" és a „kapcsolat" elvének analóg vagy azonos alkalmazását.[4]

Az inka istenek kisebb istenségek sokasága fölött uralkodtak; s ezek sorsa – minthogy egy primitív vallásosság ösztönös elemeiként régebbiek voltak az inka birodalomnál, továbbá mélyen gyökereztek az indián

talajban és lélekben – az lett, hogy túlélték őket. A bennszülött animizmus helyi szellemekkel vagy istenekkel népesítette be Tahuantinsuyu területét, s ezek kultusza sokkal nagyobb ellenállást mutatott a kereszténység igehirdetéssel szemben, mint az inkáknál a Nap vagy Kon isten kultusza. Az aylluval és a törzzsel egy tőről fakadó totemizmus nemcsak az indián hagyományában, hanem vérében is menedékre lelt. A mágia, amely – mint a betegek gyógyításának primitív mestersége – létfontosságú szükségletekkel és impulzusokkal azonosult, kellőképpen meggyökerezett ahhoz, hogy bármilyen vallási hiedelem alatt hosszabb időn át tovább éljen.

E természeti vagy primitív vallási elemek tökéletesen megfeleltek az inka monarchia és állam jellegének. Sőt, ezek az elemek parancsolták az inkák és kormányzatuk istenvoltát. Az inka teokráciát minden részletében le lehet vezetni a bennszülött társadalomból; nincs szükség az inkák csodás bölcsességének magyarázatára. (Erre az álláspontra helyezkedni annyi, mint elfogadni a magát megvetni és lesüllyeszteni akaró vazallus plebszről vallott felfogást.) Frazer, aki olyan mesterien tanulmányozta a királyi méltóság mágikus eredetét, a mi inkáinkhoz többékevésbé közelálló király-szerzetesek, ember-istenek különböző típusait elemzi és osztályozza. „Amerika indiánjai között – írja, erre az esetre utalva – Mexikó és Peru monarchikus és teokratikus kormányai alatt ment végbe a legjelentősebb előrehaladás a civilizáció felé; de túlságosan kevéssé ismerjük ezeknek az országoknak primitív történelmi korszakait ahhoz, hogy megítélhessük, vajon istenné lett királyaik elődei orvosságos emberek voltak-e, vagy sem. Ennek az örökségnek a nyomait véljük felfedezni abban az esküben, amelyet a mexikói uralkodók mondtak el trónralépésükkor; esküt tettek, hogy ráveszik a napot, ragyogjon; az esőt, hogy lehulljon a felhőkből, a folyót, hogy fusson, s a földet, hogy bőséggel hozza gyümölcseit. Annyi bizonyos, hogy az ősi Amerikában a misztérium, a tisztelet és a félelem dicsfényével övezett varázsló és orvosságos ember fontos személyiség volt, s hogy könnyen főnökké vagy királlyá válhatott számos törzsnél, noha az utóbbi állítás alátámasztására hiányoznak pozitív bizonyítékaink." Az „Aranyág" szerzője a történeti anyag elégtelensége miatt szerfölött óvatos; de mindig erre a következtetésre jut: „Dél-Amerikában láthatóan a mágia volt a trónhoz vezető út." S egy másik fejezetben tovább pontosítja koncepcióját: „Az isteni és természetfölötti hatalom becsvágya, ami a nagy történelmi birodalmak, például Egyiptom, Mexikó és Peru monarchiáit táplálta, nem egyszerűen

valami tetszelgő hiúságból származott, nem is alantas hízelgést fejezett ki; nem volt más, mint annak a régi vad szokásnak továbbélése és kiterjesztése, amely szerint még életükben istenné tették a királyokat. Peru inkáit például, akik a Nap fiainak mondták magukat, istenként tisztelték, csalhatatlannak tekintették őket, és senki nem gondolt rá, hogy az uralkodó vagy családtagja személyében, tisztességében, javaiban kárt tegyen. Az általános véleménnyel ellentétben, az inkák nem tekintették bajnak betegségüket. Az ő szemükben a betegség atyjuk, a Nap küldötte volt, aki hívta őket, hogy közelében pihenjenek meg az égben."[5]

Az inka nép nem ismert semmiféle válaszfalat a vallás és a politika, semmi különbséget az állam és az egyház között. Minden intézménye, akárcsak minden hiedelme, pontosan megfelelt ennek a földművelésre alapozott gazdaságnak, e letelepült nép szellemének. A teokrácia mindennapos tapasztalati alapokon nyugodott, nem pedig egy próféta csodatevő erényén vagy igéin. A vallás maga volt az állam.

Az Amerika bennszülött kultúráit némileg alábecsülő Vasconcelos szerint e kultúrákat – egy nagy könyv, egy összegező kódex nélkül – eltűnésre kárhoztatta önnön alacsonyabbrendűségük. Kétségtelen, hogy e kultúrák intellektuálisan még nem léptek ki teljesen a mágia korából. Ami az inka kultúrát illeti, emellett jól tudjuk, hogy olyan faj műve volt, amely nagyobb tehetséget árult el a művészi alkotás, mint az intellektuális spekuláció szempontjából. Ezért, ha nagyszerű népművészetet hagyott is ránk, nem hagyott maga után egy Rigvédát vagy egy Zend-Avesztát. Ez még csodálatraméltóbbá teszi társadalmi és politikai szervezetét. A vallás csupán e szervezet egyik aspektusa volt, ezért nem is tudta ezt túlélni.

2. *A katolikus Conquista*

Már említettük, hogy a Conquista volt az utolsó keresztes háború, a conquistadorokkal együtt pedig letűnt a spanyol nagyság. Keresztes háború jellege úgy definiálja a Conquistát, mint egy lényegében katonai és vallási vállalkozást. Katonák és hittérítők csoportja vitte végbe. A Perut meghódító triumvirátus nem lett volna teljes Hernando de Luque nélkül. A klerikusra hárult a társaság írnokának és tanácsadójának sze-

repe. Luque képviselte az egyházat és az evangéliumot. Jelenléte őrizte a dogma előjogait, doktrínával ruházva fel a kalandot. Cajamarcában a Conquista igéjét Valverde atya képviselte, Atahualpa kivégzése, noha csak Pizarro kezdetleges politikai machiavellizmusával lehet magyarázni, vallási ésszerűséget öltött. Hallgatólagosan ez jelenti az inkvizíció első ítéletét Peruban.

A cajamarcai tragédia után a hittérítő továbbra is buzgón erőszakolta rá törvényeit a Conquistára. A szellemi hatalom sugalmazta és mozgatta a háttérből a világi hatalmakat. A birodalom romjai fölött, amelyben az állam és egyház egy tőről fakadt, kirajzolódik az új teokrácia, amelyben a latifundiumnak – a gazdasági intézménynek – az encomiendából, az adminisztratív, szellemi és vallási intézményből kellett megszületnie. A szerzetesek ünnepélyesen birtokba vették az inka templomokat. A dominikánusok a Nap templomában rendezkedtek be; ebben része lehetett a tomista alapon álló rend azon skolasztikus művészetének, ahogyan a kereszténységet összebékítették a pogány tradíciókkal.[6] Ilyenformán az Egyháznak aktív, vezető, harcos része volt a Conquistában.

De ha elmondhatjuk, hogy az angolszász Amerika gyarmatosítója a puritán *pionír* volt, nem mondhatjuk ugyanígy azt, hogy a spanyol Amerika gyarmatosítója a keresztes, a lovag lett volna. A conquistador ebből a szellemi törzsből származott; a gyarmatosító nem. Az ok bárki számára felfogható; a puritán egy felívelő mozgalom, a protestáns reformáció képviselője; a keresztes, a lovag egy lezáruló korszakot, a katolikus középkort képviselte a maga személyében. Anglia továbbra is puritánokat küldött gyarmataira, sok idővel azután, hogy Spanyolországnak már nem voltak keresztesei, akiket gyarmataira küldhetett volna. Ez a faj kiveszőben volt. Spanyolország szellemi energiája – amelyet a reakció éppenséggel a reformáció ellen igényelt – rendkívüli vallási reneszánszban csúcsosodott ki, amelynek rendeltetése az volt, hogy nagyszerű energiáit egy engesztelhetetlen ortodoxia megszilárdításában – az ellenreformációban emésszе fel. „Az igazi spanyol reformáció – írja Unamuno – a misztikus reformáció volt, s ez, amelyet oly kevéssé aggasztott a protestáns reformáció, Spanyolországban a legerősebb védőbástya lett amazzal szemben. Szent Teréz a spanyol reformáció révén talán ugyanannyit tett az ellenreformációért, mint Loyolai Szent Ignác."[7]

A Conquista emésztette fel az utolsó kereszteseket. S a Conquista keresztes lovagja az esetek nagy többségében már nem magának a keresztes háborúnak a keresztese volt, csak annak szellemi folytatója. A nemes

már nem felelt meg a lovagi vállalkozások céljaira. Spanyolország birtokainak nagysága és gazdagsága udvaronci és henye életet biztosítottak a számára. A Conquista keresztes lovagja – még ha hidalgó is – szegény ember. Máskor alacsony sorból származott.

Úgy tűnik, mintha a spanyol conquistadorokat – akik azért jöttek, hogy földeket foglaljanak el királyuk (vagyis a misszionáriusok szemében mindenekelőtt a római katolikus egyház parancsainak végrehajtója) számára – némelykor az a bizonytalan előérzet hajszolta volna, hogy a nyomukba lépő férfiakban már nem lesz meg az ő nagyságuk és merészségük. Zavaros és sötét ösztön indítja őket, hogy fellázadjanak az anyaország ellen. Talán magában Cortés hősies ötletében is ez az intuíció jelenik meg homályosan, amikor felgyújtatja hajóit. Gonzalo Pizarro lázadását tragikus nagyravágyás, kétségbeesett és tehetetlen nosztalgia ösztönzi. Vereségével vége a conquistadorok művének és nemzedékének. Lezárul a Conquista: kezdődik a gyarmati kor. S ha a hódítás katonai és vallási vállalkozás, a gyarmati kor nem más, mint politikai és egyházi vállalkozás. Egyházi ember, don Pedro de la Gasca nyitja meg. Az igehirdetőt az egyházi ember váltja fel. Az alkirályság, az érzéki elpuhultság és semmittevés kora, később nemeseket, irodalmárokat és skolasztikus doktorokat hozott Peruba, olyan népséget, amely már mindenestül egy másik Spanyolországból, az inkvizíció és a dekadencia Spanyolországából származott.

A gyarmati kor idején – az inkvizíció és az ellenreformáció ellenére – a civilizátori munka nagyrészt kétségkívül vallási és egyházi eredetű volt. A nevelés és a kultúra elemei kizárólag az Egyház kezében összpontosultak. A szerzetesek nemcsak a pogányok térítésével és az eretnekségek üldözésével járultak hozzá az alkirályság szervezetéhez, hanem mesterségek és szakmák tanításával, valamint ültetvények és obrajék létrehozásával is. Akkoriban, amikor az alkirályok városa még néhány falusias udvarházra korlátozódott, a szerzetesek itt alapították meg Amerika első egyetemét. Dogmáik és rítusaik mellett vetőmagot, szőlővesszőt, háziállatokat és szerszámokat hoztak be. Tanulmányozták az őslakók szokásait, feljegyezték tradícióikat, összehordták az anyagot történetük korai szakaszából. Azzal az adaptáló és asszimilációs képességgel, amely mindenekfölött a jezsuitákat jellemzi, a jezsuiták és a dominikánusok a bennszülött történelem és szellem nem kevés titkát fogták fel. S a bányákban, az obrajékban és az encomiendákban kizsákmányolt indiánok leghatékonyabb védelmezőikre leltek a rendházakban, sőt a plébániákon.

De Las Casas atyának, akiben a misszionárius, az evangéliumhirdető legjobb erényei virágzottak, előfutárai és követői voltak.

Pompázatos liturgiája, patetikus kultusza révén a katolicizmusnak talán egyedülálló adottságai voltak ahhoz, hogy lenyűgözzön egy olyan lakosságot, amely nem tud hirtelen felnőni a spirituális és elvont vallásossághoz. Emellett a katolicizmus arra a meglepő könnyedségre is számíthatott, amivel bármilyen korhoz vagy történelmi légkörhöz képes volt idomulni. A régi mítoszok felszívásának és pogány ünnepek kisajátításának műve, amely sok évszázaddal korábban Nyugaton kezdődött, Peruban folytatódott. A Szűz kultuszának leghíresebb szentélye a Titicaca-tó környékén áll, ahol – szemmel láthatóan – az inka teokrácia született.

Emilio Romero, az okos és szorgalmas író érdekes megfigyeléseket tett az inka istenek katolikus képmásokkal és rítusokkal történt felváltásának erről az aspektusáról. „Az indiánok – írja – reszkettek a felindulástól a katolikus rítus ünnepélyessége láttán. A Nap képét látták a miseruhák és a pluviálék brokátjának sziporkázó hímzésében; s a szivárvány színeit vélték felfedezni az ibolyaszínű alapon, finom selyemszálakból szőtt karingeken. Talán a *kipuk* jeleit látták az apátok rojtjaiban és a mezítlábasok kötélöveiben... Ezzel magyarázható az a pogány elragadtatás, amellyel a cuzcói bennszülött tömegek riadtan reszkettek a Señor de los Temblores jelenlétében, akiben emlékeik és imádataik tapintható képét látták, jóllehet az nagyon távol állt a szerzetesek gondolatának szellemétől. Bennszülött pogányság vibrált a vallási ünnepeken. Ezért látjuk őket, amint áldozatként a templomokba viszik nyájuk szaporulatát és a termés zsengéjét. Később ők maguk állították fel a Corpus Christi pompás oltárait, vert színezüst keretű tükrökkel, groteszk szentjeikkel, s az oltárak lábazatánál a mezők zsengéivel. Ugyanazt a *jorá*t (szemelt kukoricát) emelték a magasba mély nosztalgiával a szentek előtt, mint a *Cápac Raymi* előtt bemutatott áldozatokon, s végül az áhítat rikkantásai közepette – amelyek a spanyol papok szemében a bűnbánat kiáltásai voltak, az indiánok szemében pedig páni kiáltások –, zajos *cachampá*kat és akrobatikus *kashuá*t táncoltak a szentek megkövült, üveges mosolygásától kísérve."[8]

A katolicizmus külsőlegessége, díszessége könnyen elcsábította az indiánokat. Az evangelizálás, a katekizálás viszont – éppen az indián ellenállás hiánya miatt – sohasem ment végbe teljesen a maga mélyebb értelmében. Egy nép számára, amely nem tett különbséget szellemi és világi között, a politikai uralom magában foglalta az egyházi uralmat.

A hittérítők nem az evangéliumot, hanem a bölcsen a bennszülött szokásokhoz alkalmazott kultuszt, a liturgiát vezették be. Az ősi pogányság tovább élt a katolikus kultusz égisze alatt.

Ez a jelenség nem Tahuantinsuyu megtérítésének sajátossága volt. Történetileg jellemző a katolicizmusra az a mimikri, amivel – a formális vonatkozások tekintetében – mindig is igazodott a közeghez. A római katolikus egyház a római birodalom törvényes örökösének érezheti magát abban, ami a hatalma alá vetett népek gyarmatosításának és asszimilálásának politikáját illeti. A Gergely-naptárban szereplő híres dátumok eredetének vizsgálata bámulatos behelyettesítéseket tárt fel a kutatók előtt. Frazer ezt így elemzi: „Összességükben nézve a keresztény ünnepek és a pogány ünnepek közötti egybeesések túlságosan pontosak és nagy számúak ahhoz, semhogy véletlenek legyenek. Ezek alkotják annak a kompromisszumnak a kereteit, amelyet győzelme órájában kellett kötnie az Egyháznak legyőzött, de még veszélyes vetélytársaival. Az első misszionáriusok rideg protestanizmusa, a pogányság izzó ostorozása átadta a helyet azon okos egyházi személyek rugalmasabb politikájának, kényelmesebb toleranciájának, tágabban értelmezett felebaráti szeretetének, akik jól vették észre, hogy ha a kereszténységnek meg kell hódítania a világot, ezt nem teheti másként, mint kissé fellazítva alapítójának túlságosan merev elveit, kissé kiszélesítve az üdvösséghez vezető szűk kaput. Ebből a szempontból nagyon tanulságos párhuzamot lehetne vonni a kereszténység, illetve a buddhizmus története között."[9] Ez a kompromisszum lényegében a katolicizmusról az egész kereszténységre átterjed; de római erényként vagy képességként jelenik meg, mind tisztán formális kompromisszum-jellegénél fogva [jóllehet a dogmatika és a teológia terén a katolicizmus hajthatatlan volt], mind azon tény folytán, hogy az amerikai és más népek megtérítésében csakis a római egyház folytatta ennek szisztematikus és hatékony alkalmazását. Ebből a szempontból az inkvizíció a katolikus vallás belső jelenségének tekinthető; célkitűzése a belső eretnekség megtorlása, tehát az eretnekek, nem pedig a hitetlenek üldözése volt.

Ez az alkalmazkodási képesség egyszerre ereje és gyengéje is a római egyháznak. A vallásos szellem csak az ütközetben, a gyötrő vágyban mérséklődik. Unamuno mondása szerint: „Amióta Szent Pál személyében testet öltött a keresztény vallás, a kereszténység nem doktrína volt, noha dialektikus formában fejeződött ki; hanem élet, harc, agónia. Az evangélium, az angyali üdvözlet doktrína volt. A keresztény vallás, a

kereszténység felkészülés volt a halálra és a feltámadásra, az örök életre."[10] Az a passzivitás, amellyel az indiánok megkeresztelni hagyták magukat anélkül, hogy a katekizmust megértették volna, szellemileg enerválta a perui katolicizmust. A misszionáriusnak nem kellett a dogma tisztaságát őriznie; küldetése arra szorítkozott, hogy egy falusi, egyszerű nyáj erkölcsi vezetőjeként, az egyház pásztoraként szolgáljon, mindennemű nyugtalanság nélkül.

Akárcsak a politikában, a vallásban is az adminisztratív és bürokratikus alkirálysági periódus követte a Conquista heroikus időszakát. Francisco García Calderón így ítéli meg ezt a kort: „Ha a Conquistában az erőkifejtés szembeötlő, akkor a gyarmati periódusban az erkölcsi enerválódás hosszú időszaka."[11] A misszionárius jelképezte első szakasz szellemileg a misztika spanyolországi virágzásának felel meg. Unamuno szerint Spanyolország a misztikában, az ellenreformációban pazarolta el azt a szellemi energiát, amit más népek a reformációban gyümölcsöztettek. Unamuno így definiálja a misztikusokat: „Elvetik a hívságos tudományt, a pragmatikus célzatút keresik; a szeretet, a munkálkodás, az istenben való örvendezés kedvéért való megismerést keresik, nem pedig az elvont megismerést. Akár tudatában vannak, akár nem, antiintellektualisták; ez választja el őket, példának okáért, egy Eckarttól. Hajlanak a voluntarizmusra. A totális és integrált tudást keresik, egy olyan bölcsességet, amelyben a megismerés, az érzés és az akarat egyesül, sőt lehetőség szerint összeolvad. Szeretjük az igazat, mert szép, s minthogy szeretjük, hisszük is, mint Avila atya mondja. E szubsztanciális bölcsességben, hogy így fejezzük ki magunkat, összekeveredik s megalvad az igazság, a jóság és a szépség. Természetes hát, hogy e miszticizmus egy nőben érte el csúcspontját, egy nőben, akinek szelleme kevésbé elemző, mint a férfié, s akiben egy bensőségesebb szimbiózisban, jobban mondva egy primitívebb differenciálatlanságban éltek együtt a lelki képességek."[12]

Ma már tudjuk, hogy Spanyolországban ez a szellemi fellobbanás – amelyből az ellenreformáció előbukkant – felgyújtotta Szent Teréz, Szent Ignác és más nagy misztikusok lelkét, ám később kimerült, s tragikusan és gyászosan az inkvizíció máglyáihoz vezetett. Spanyolországban, amikor új erőforrásokat keresett, az eretnekség, a reformáció elleni harc maradt számára az egyetlen lehetőség. Ott tehát lehetett még eleven és energikus ragyogás valameddig. Itt viszont, ahol a katolikus kultusz könnyedén fölébe helyezkedett az indiánok pogány érzelmeinek, a katolicizmus elvesztette erkölcsi erejét. „Egy olyan nagy szent is, mint Limai

Róza – figyeli meg García Calderón –, meglehetősen távol áll attól, hogy Szent Teréz, a nagy spanyol szent erőteljes személyiségével és alkotó energiájával rendelkezzék."[13]

A partvidéken, mindenekelőtt Limában újabb elem járult hozzá a katolicizmus szellemi energiájának gyengüléséhez. A néger rabszolga a maga fétisimádó érzékiségével, sötét babonavilágával járult a katolikus kultuszhoz. Az egészségesen panteista és materialista indián egy nagy teokrácia etikai szintjére jutott, miközben a néger minden pórusából az afrikai törzsek primitivizmusa áradt. Javier Prado jegyzi fel: „A négerek között a keresztény vallás babonás és erkölcstelen kultusszá torzult. A mértéktelen italozásban teljességgel lerészegedve, a fajukra jellemző érzékiség és feslettség démonaitól ösztökélve vonultak elöl a szilaj négerek, nyomukban pedig a kreolok, s obszcén mozdulatokkal, vad rikkantásokkal járták az *ördögök és óriások, mórok és keresztények* népszerű táncait, amelyekkel – gyakran általános taps közepette – a körmeneteket kísérték."[14]

Az egyházi emberek energiájuk javát a maguk belső civódásaiban vagy az eretnekvadászatban – ha éppenséggel nem a világi hatalom képviselőivel való állandó és aktív rivalizálásban – apasztották el. Még De Las Casas atya apostoli hevében is e rivalizálás szellemét véli felfedezni Prado professzor. De ez esetben legalább egy olyan nemes és igaz ügy szolgálatában használták fel az egyházi buzgólkodást, amely az ország politikai felszabadulása után sem talált ismét ilyen makacs védelmezőket, sok éven át.

A hivalkodó kultusz és a fenséges liturgia, a maga egyedülállóan szuggesztív hatalmával rátelepedett a bennszülött pogányságra; a spanyol katolicizmusból mint életfelfogásból és szellemi tanításból azonban hiányzott az a készség, hogy gyarmatain megteremtse a munkaerkölcs és a gazdagodás elemeit. Mint a perui gazdaságról szóló tanulmányomban megjegyeztem, ez a spanyol gyarmatosítás leggyengébb oldala. De önkényes és túlzó feltételezés lenne azt állítani, hogy Spanyolország makacs középkoriságáért – ami a tőkés fejlődés szempontjából nehézkes mozgásának okozója – kizárólag a katolicizmus lenne a felelős, hiszen más latin országokban okosan tudott közeledni a tőkés gazdaság elveihez. A rendek, különösen a jezsuitáké, ügyesebben tevékenykedtek gazdasági területen, mint a polgári közigazgatás és annak végrehajtói. A spanyol nemesség lebecsülte a munkát és a kereskedelmet; a fejlődésében nagyon megkésett burzsoáziát arisztokratikus elvek fertőzték meg. De a Nyugat tapasztalata túlságosan konkrétan tárja fel a kapitalizmus és a protestan-

tizmus közötti összefonódást. A protestantizmus a történelemben a kapitalista fejlődési folyamat szellemi élesztője. A protestáns reformáció tartalmazta a liberális állam lényegét, csíráját. A protestantizmus és a liberalizmus mint vallási áramlat, illetve mint politikai tendencia megfelelt a tőkés gazdasági tényezők fejlődésének. A tények igazolják ezt a tételt. A kapitalizmus és az indusztrializmus sehol sem volt annyira gyümölcsöző, mint a protestáns népeknél. A tőkés gazdaság csak Angliában, az Egyesült Államokban és Németországban teljesedett ki. S ezekben az államokban a katolikus községek ösztönösen megőrizték falusias és középkori ízlésüket és szokásaikat. (A katolikus Bajorország is paraszti jellegű.) Ami a katolikus államokat illeti, egyikük sem jutott el az iparosodás felsőbb szintjére. Franciaország, amelyet nem lehet Párizs kozmopolita pénzpiaca vagy a *Comité des Forges* [a francia gyáriparosok szervezete] alapján megítélni, inkább mezőgazdasági, semmint ipari ország. Olaszország – noha demográfiai fejlődése az iparosodásra ösztönözte, s ez teremtette meg Milánó, Torino és Genova tőkés centrumait – őrzi mezőgazdasági jellegét. Mussolini gyakran tetszeleg a paraszti és provinciális Olaszország dicsőítésével, s egyik legutóbbi beszédében hangsúlyozta a túlzott urbanizmussal és indusztrializmussal szembeni ellenszenvét, mivel azok kedvezőtlen hatást gyakorolnának a népszaporulatra. Spanyolhon – a katolikus tradícióiban leginkább bezárkózott ország, amely kiűzte földjéről a zsidókat – mutatja a legvisszamaradottabb és legvérszegényebb kapitalista struktúrát, azzal a súlyosbító tényezővel, hogy alig sarjadó ipari és pénzügyi fejlődését még csak nagy mezőgazdasági prosperitás sem ellensúlyozza; talán azért, mert miközben az olasz földbirtokos római elődeitől örökölte a föld iránti ősi vonzalmat, a spanyol hidalgó a nemesi pályákhoz kötődött. Spanyolországban a katonai és irodalmi pálya közötti dialógusban nem ismertek el más elsőbbséget, csak az egyházi pályáét.

Engels szerint a burzsoázia felszabadulásának első szakasza a protestáns reformáció. „Calvin hitvallása – írja az *Anti-Dühring* híres szerzője – kora burzsoáziájának legmerészebbjére volt szabva. Predesztinációs tanítása annak a ténynek volt vallási kifejezése, hogy a konkurrencia kereskedelmi világában a siker vagy a kudarc nem egy ember tevékenységétől vagy ügyességétől függ, hanem számára ellenőrizhetetlen körülményektől".[15]

A legfejlettebb és legnagyratörőbb polgárok Róma elleni lázadása vezetett azoknak a nemzeti egyházaknak a létesítéséhez, amelyek rendel-

tetése az volt, hogy mindennemű konfliktust elkerüljenek a világi és a szellemi, az egyház és az állam között. A felekezeti szabadság magában rejti a burzsoá gazdaság valamennyi elvének embrióját: a szabad versenyt, a szabad ipart stb. Az ilyen elveken alapuló társadalom kibontakozásához elengedhetetlen individualizmus a protestáns erkölcsből és gyakorlatból kapta a legerősebb ösztönzést.

Marx rávilágított a protestantizmus és a katolicizmus közötti kapcsolatok különféle aspektusaira. Kivételesen éles a következő észrevétele: „A monetárrendszer lényegében katolikus, a hitelrendszer lényegében protestáns... A *hit* az, ami üdvözít. A hit abban, hogy a pénzérték az áruk benne lakozó lelke, a hit a termelési módban s annak predesztinált rendjében, a hit abban, hogy a termelés egyes szereplői pusztán az önmagát értékesítő tőke megszemélyesítői. De ahogy a protestantizmus nem szabadult meg katolikus alapzatától, úgy a hitelrendszer sem szabadulhat meg bázisától, a monetárrendszertől."[16]

S nemcsak a történelmi materializmus dialektikusai állapítják meg a két nagy jelenség közötti vérrokonságot. Ma, egy mind intellektuálisan, mind politikailag reakciós korban, egy spanyol író, Ramiro de Maeztu felfedezi, hogy népe gyengesége a gazdasági érzék hiányában rejlik. S íme, így értelmezi a jenki kapitalizmus erkölcsi tényezőit: „Hatalom iránti érzéküket az észak-amerikaiak valójában annak a kálvinista tételnek köszönhetik, hogy isten, öröktől fogva, egyes embereket üdvösségre, másokat örök halálra szánt; az üdvözülés abban jut kifejezésre, hogy minden ember teljesíti kötelességét a maga területén; ebből levezethető, hogy a kötelességek teljesítése következtében fellépő prosperitás az isteni kegyelem bírásának jegye, így mindenáron meg kell azt tartani; ez pedig magában foglalja a pénz elköltésének módjáról való moralizálást. E teológiai posztulátumok ma már csak történelmi értékűek. Az Egyesült Államok népe tovább halad, de a követ hajdan kiröpítő kar már lehanyatlott, nem képes megújítani a lövedék erejét, amikorra alászáll."[17] A neoskolasztikusok kezdik elvitatni vagy elcsenni a reformációtól a tőkés fejlődésre gyakorolt hatását, s azon erősködnek, hogy már a tomizmusban megfogalmazódtak a burzsoá gazdaság elvei.[18] Sorel elismerte azt a szolgálatot, amit Aquinói Szent Tamás tett a nyugati civilizációnak realizmusával, amellyel a dogma tudományos megalapozásáért dolgozott. Különösen azt a koncepcióját emelte ki, amely szerint: „Az emberi törvény nem tudja megváltoztatni a dolgok jogi természetét, azon természetüket, amely gazdasági tartalmukból ered."[19] De ha a ka-

tolicizmus Szent Tamással a gazdaság megértésének e fokára emelkedett is, a reformáció kovácsolta ki a polgári forradalom erkölcsi fegyvereit, utat nyitva a kapitalizmushoz. A neoskolasztikus koncepciót könnyű megmagyarázni. A neotomizmus burzsoá, de nem kapitalista áramlat. Mert ahogy a szocializmus nem egyenlő a proletariátussal, a kapitalizmus sem pontosan egyenlő a burzsoáziával. A burzsoázia az osztály; a kapitalizmus pedig az a rend, civilizáció, szellem, amit ez az osztály szült. A burzsoázia megelőzi a kapitalizmust. Jóval korábban létezett annál, de csak később adta nevét egy egész történelmi korhoz.

Papininak, pragmatista korszakából származó megállapítása szerint, a vallásos érzületnek két útja van: a birtoklás és a lemondás.[20] A protestantizmus kezdettől fogva határozottan az elsőt választotta. A puritanizmus misztikus impulzusában Waldo Frank találóan mindenekelőtt a hatalmi akaratra hívja fel a figyelmet. Észak-Amerikáról adott elemzésében elmondja, hogyan „szervezte meg és vonultatta fel az egyházi tanítás az embereket a vadon Amerika materiális nehézségei elleni harcra; az érzéki élvezetekről való lemondás hogyan eredményezett a hatalom és a gazdagság vadászatára fordítható maximális energiát; hogyan vettek a vagyonért folyó harcban elégtételt azok az érzékek, amelyeket az aszketikus elvek elsorvasztottak, s a durva életfeltételekhez alkalmaztak". E vallási elvek jegyében az észak-amerikai egyetem olyan kultúrát nyújtott az ifjaknak, amelynek „értelme a tulajdon szentsége, a siker erkölcsössége volt".[21]

Eközben a katolicizmus úgy tartotta fenn magát, mint állandó kompromisszumot a két véglet, a birtoklás és a lemondás között. Hatalmi akarata katonai és – mindenekfölött – politikai vállalkozásokban jutott kifejezésre; egyetlen nagy gazdasági kalandot sem inspirált. Másrészt Spanyol-Amerika nem kínált a katolicizmusnak az aszketizmushoz alkalmas környezetet. Elsorvadás helyett az érzékek csak élvezetet, bágyadást, elpuhulást találtak ezen a kontinensen.

*

Spanyol-Amerika megtérítését nem vallási vállalkozásként, hanem egyházi vállalkozásként lehet megítélni. De – a kereszténység első századai után – a térítésnek mindig ez volt a jellegzetessége. Csak egy hatalmas, a hitoktatók és szerzetesek harcedzett milíciáit megmozgatni képes egy-

házi szervezet tudott távoli, különféle népeket kolonizálni a keresztény hit számára.

A protestantizmusból, mint már megjegyeztem, mindig hiányzott a hitoktatói hatékonyság; ez logikusan következett individualizmusából, amely igyekezett a minimumra szorítani a vallás egyházi kereteit. Európai elterjedését változatlanul politikai és gazdasági ésszerűségének köszönhette; a római egyház, illetve a pápai hatalom elleni lázadásra és a szkizmára hajlamos államok és uralkodók közötti konfliktusoknak, továbbá a burzsoázia erősödésének, mert ez az osztály a protestantizmusban kényelmesebb rendszert talált, amellett bosszantotta az az elnézés, amelyet Róma a feudális előjogok iránt tanúsított. Amikor a protestantizmus hitoktató és propagandisztikus munkába fogott, olyan módszerhez folyamodott, amelyben az egyházi gyakorlatot a társadalmi szolgálat okos kísérleteivel kombinálta. Az angolszász gyarmatosító Észak-Amerikában nem foglalkozott az őslakók megtérítésével. Egy csaknem szűz föld gyarmatosítása jutott rá, zord csatában a természettel, amelynek birtoklása és meghódítása minden energiáját megkövetelte. Itt fedezhető fel a két Conquista, az angolszász és a spanyol hódítás közötti benső különbség: *az első úgy jelenik meg eredetét és folyamatát tekintve, mint egy teljességgel individualista kaland, amely rákényszerítette az embereket, hogy magas feszültségű életet valósítsanak meg.* (Mostanáig az individualizmus, a prakticizmus és aktivizmus az észak-amerikai jelenség elsődleges mozgatója.)

Az angolszász gyarmatosításnak nem volt szüksége egyházi szervezetre. A puritán individualizmus minden *pionírt* pásztorrá tett; önmaga pásztorává. Új-Anglia *pionírjának* elegendő volt a Biblia. (Unamuno „a betű zsarnokságának" nevezi a protestantizmust.) Észak-Amerikát nagyfokú erő- és embermegtakarítással gyarmatosították. A gyarmatosító nem foglalkoztatott hittérítőket, prédikátorokat, teológusokat vagy rendeket. A föld egyszerű és nyers birtoklásához nem volt rájuk szüksége. Nem egy kultúrát és egy népet, hanem egy területet kellett meghódítania. Nem takarékosság volt az övé, hanem szűkölködés, mondhatják egyesek. Igazuk lehet, de azzal a feltétellel, hogy elismerik: e szegénységből emelkedett ki az Egyesült Államok hatalma és gazdagsága.

A spanyol és a katolikus gyarmatosítás sorsa sokkal szélesebb volt; küldetése sokkal nehezebb. A conquistadorok népeket, városokat, kultúrákat találtak e földeken: a földet olyan utak és emlékek ékesítették, amelyeket nem törölhettek el lépteik. A térítésnek volt egy heroikus sza-

kasza, amikor Spanyolország olyan hittérítőket küldött, akikben eleven volt még a keresztesek misztikus tüze és katonai lendülete. („A katonákkal együtt – olvasom Julien Luchaire-nél – tömegével hajózták be a legjobbak közül kiválogatott katolikus papokat és barátokat is.")[22] De – noha a díszes katolikus kultusz legyőzte a rusztikus bennszülött pogányságot – az indián és a néger rabszolgasága és kizsákmányolása, a bőség és a gazdagság elernyesztette a gyarmatosítót. A vallásos elemet végül felszívta és elnyomta az egyházi elem. A klérus nem hősi és lángoló milícia volt, hanem elkényeztetett, jól fizetett és szívesen látott bürokrácia. „Ekkor jött – írja Manuel Vicente Villarán doktor – a gyarmati szerzetesi rendek történetének második korszaka: élveteg és nyugodt élet a nagyszerű rendházakban, az egyházi javadalmak, a gyümölcsöző egyházközségek, a társadalmi befolyás, a politikai túlsúly, a fényűző ünnepek korszaka, s ezek elkerülhetetlen következménye lett a korrupció és a szokások fellazulása. Ebben a korban a *par excellence* karrier a papi hivatás volt. Tiszteletre méltó és jövedelmező hivatást jelentett; akik ennek szentelték magukat, úgy éltek, akár a grandok, palotákban laktak; a jó telepesek bálványai voltak, akik szerették, tisztelték, félték őket, kedvüket keresték, javaik várományosává és örökösévé tették őket. A rendházak tágasan épültek, jutott cella bennük mindenki számára; bőven voltak mitrák, méltóságok, kanonokságok, egyházközségek, káplánságok, katedrák, magánkápolnák, minden rendű-rangú javadalmak. A lakosság kegyelete buzgott, s ők vállalták bőkezűen az oltár szolgáinak eltartását. Így hát minden jó családból való második fiút papi pályára szántak."[23]

S ez az egyház már nem volt akár az ellenreformáció és az inkvizíció egyháza sem. A Szent Hivatal Peruban szinte nem talált üldözendő eretnekséget. Tevékenységét inkább azok ellen a polgárok ellen irányította, akikről rossz véleménye volt a klérusnak; azok ellen a babonák és szabadosságok ellen, amelyek titokban, ám könnyűszerrel virágoztak a mágikus lerakódásokkal terhes, érzéki és bálványimádó környezetben; s mindenekfölött mindaz ellen, amit hatalma veszélyeztetésére vagy csökkentésére gyanúsnak ítélt. S ez utóbbi aspektusban az inkvizíció inkább politikai, semmint vallási intézményként viselkedett. Tisztázott kérdés, hogy Spanyolországban az inkvizíció inkább az abszolutizmus céljait szolgálta, semmint az egyházét. „A Szent Hivatal – mondja Luchaire – mindenekelőtt azért volt hatalmas, mert a király akarta, hogy az legyen; mert küldetése az volt, hogy ugyanúgy üldözze a politikai lázadókat,

mint a vallási újítókat; a fegyver nem a pápa, hanem a király kezében nyugodott; a király ugyanúgy forgatta kardját a maga érdekében, mint az egyház érdekében."[24]

Másrészt az egyházi tudomány ahelyett, hogy összekötött volna a kor intellektuális áramlataival, inkább elválasztott tőlük. A skolasztikus gondolkodás addig volt eleven és teremtő erejű Spanyolországban, amíg a misztikusoktól kapta lázát és hevét. De amióta pedáns és kazuisztikus formulákba fagyott, a tudós merev és pergamenszerű tudásává, a spanyol teológus begyepesedett és retorikus ortodoxiájává süllyedt. A civilista kritika gyakran számonkérő hangú a perui egyházi tevékenység e szakaszával szemben. „Milyen volt az a tudomány, amivel a klérus felfegyverkezett? – kérdezi Javier Prado időálló és tartalmas tanulmányában. – Vulgáris teológia – válaszol –, formalista dogmatizmus, doktrínák és skolasztikus bölcselkedések zavaros és nyomasztó keveréke. Valahányszor az egyház nem tudott igazi tudományos ismereteket nyújtani, ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy a szavak és formulák kifacsarásával és egy üres, extravagáns és meddő módszer révén elterelje és elfárassza a gondolkodást. Itt, Peruban felolvastak latin nyelvű beszédeket, amiket senki nem értett, s amelyek kétségtelenül ugyanezen feltételek között érveltek; voltak tudósok, új Pico della Mirandolák, akiknek megvolt a receptjük minden tudományos kérdésfelvetés megoldására; itt az isteni és az emberi is a vallás vagy a mester tekintélye révén oldódott meg, noha a legnagyobb fokú tudatlanság uralkodott nemcsak a természettudományokban, hanem a filozófiai tudományokban, sőt még Bossuet és Pascal tanításait illetően is."[25]

A függetlenségi forradalom – amely új utat nyitott és új hajnalt ígért a legjobb szellemeknek – felfedezte, hogy vallásosság – vagyis miszticizmus, szenvedély – egyedül néhány kreol és indián papban volt; közülük toborozta mind Peruban, mind Mexikóban néhány merész előfutárát és nagy néptribunját a liberális forradalom.

3. *A függetlenség és az egyház*

A függetlenségi forradalom éppúgy nem érintette az egyházi kiváltságokat, ahogyan nem érintette a feudális privilégiumokat sem. A konzer-

vatív és hagyományőrző felső klérus természetesen a király és az anyaország iránt érzett hűséget; de elfogadta a köztársaságot, akárcsak a földbirtokos arisztokrácia, mihelyt megállapította, hogy az gyakorlatilag tehetetlen a gyarmati struktúrával szemben. A regénybe illő és napóleoni caudillók által vezetett amerikai forradalom, amelynek elméleteit dogmatikus és formalista népvezérek állították fel, a francia forradalom elveiből és érzelmeiből táplálkozott, mint köztudott; de nem örökölte, s nem is ismerte annak vallási problémakörét.

Francia földön – akár a többi országban, ahol nem fogant meg a reformáció – a burzsoá és liberális forradalom nem teljesedhetett ki a jakobinizmus és az antiklerikalizmus nélkül. E népeknél a feudalizmus elleni harc feltárta a katolikus egyház és a feudális rezsim közötti kompromittáló összefonódást. Az egyház – mind a felső klérus konzervatív befolyása miatt, mind azért, mert doktrinális és érzelmi ellenállást tanúsított mindennel szemben, amit a liberális gondolkodás a protestáns individualizmusból és nacionalizmusból elismert – elkövette azt a meggondolatlanságot, hogy túlzottan hozzákötötte szekerét a monarchikus és arisztokratikus reakció sorsához.

De Spanyol-Amerikában – mindenekelőtt azokban az országokban, ahol a forradalom hosszú időre hozzátapadt a politikai formulákhoz (függetlenség és köztársaság) – a feudális privilégiumok továbbélését logikusan az egyházi előjogok továbbélése kísérte. Ezért, amikor Mexikóban a forradalom megtámadta az előbbieket, nyomban konfliktusba került az utóbbiakkal is. (Minthogy Mexikóban a birtokok nagy része az egyház kezében volt, a feudális és az egyházi privilégiumok nemcsak politikailag, hanem anyagilag is azonosultak.)

Perunak a forradalom első napjaitól kezdve volt liberális és hazafias klérusa. S a civil liberalizmus nagyon kevés egyedi esetben mutatkozott engesztelhetetlenül jakobinusnak, még kevesebbszer nyíltan vallásellenesnek. Liberálisaink nagyobbrészt a függetlenség előkészítésében ilyen aktív szerepet betöltő szabadkőműves páholyokból jöttek; ilyenformán szinte mindnyájan azt a deizmust vallották, amely a latin országokban valamiképpen a reformáció szellemi és politikai pótlékává tette a szabadkőművességet.

Magában Franciaországban a forradalom még jakobinus stádiumában is megőrizte jó kapcsolatait a kereszténységgel. Aulard éles szemmel figyeli meg, hogy Franciaországban a vallásellenes vagy kereszténységellenes hullámverés inkább esetleges, s nem annyira doktrinális okoknak enge-

delmeskedik. „Mindazon események közül – mondja –, amelyek a dekrisztianizálási kísérletet kiváltó lelkiállapothoz vezettek, a vendée-i felkelés volt a legfontosabb, a leghatásosabb, klerikális formája miatt. Azt hiszem, elmondhatjuk, hogy Vendée nélkül nem bukkan fel az Ész kultusza".[26] Aulard emlékeztet Robespierre deizmusára, aki szerint „az ateizmus arisztokratikus eszme", amíg „egy legfelsőbb lény eszméje, aki az elnyomott ártatlanságot őrzi, megbüntetve a győzedelmeskedő bűnt, teljesen népi eszme". Ész istennő kultusza csak annyiban őrizte meg életadó impulzusát, amennyiben a pápai hatalom kegyét élvező külföldi reakció által fenyegetett és tőrbe csalt Haza kultusza volt. Amellett „az Ész kultusza – fűzi hozzá Aulard – szinte mindig deista, nem pedig materialista vagy ateista jellegű".[27]

A francia forradalom elérkezett az egyház és az állam különválásához. Napóleon később a Konkordátumban találta meg azt a formulát, amelylyel az egyházat alárendelte az államnak. De a restauráció bajba sodorta művét; kiújult a klérus és a laikusság között az a konfliktus, amelyben Lucien Romier a köztársaság történetének összegzését véli látni. Romier abból a feltevésből indul ki, hogy a feudalitás már le volt győzve, amikor elérkezett a forradalom. Romier szerint – s ebben vele tart minden reakciós író – a burzsoázia már a monarchia alatt bevezette a maga törvényét. „Az urak fölötti győzelem – mondja – sikerült. A királyok feudalitása halott volt. Megmaradt az arisztokrácia, de nem volt ereje, s valamennyi kiváltságát és címét a központi hatalomnak, a többékevésbé öröklött tisztségekkel feldíszített funkcionáriusok testületének köszönhette. Törékeny maradványai voltak ezek a hatalomnak, amely leomlott az első republikánus hullámverésre. Mivel e rombolás könnyedén ment végbe, a köztársaságnak nem kellett volna mást tennie, mint fenntartania ezt a helyzetet, anélkül, hogy különleges erőfeszítésre lett volna szüksége. Ezzel szemben a monarchia kudarcot vallott az egyház vonatkozásában. A felső klérus évszázados megszelídítése ellenére, a Kúriával szembeni, királyságról királyságra újjászülető konfliktus ellenére, a számos szakítással való fenyegetőzés ellenére a római egyház tekintélye elleni harc nem adott több hatalmat az államnak a vallás fölött, mint Szép Fülöp idejében. Így a köztársaság az egyház és az ultramontán klérus ellen irányította fő erőfeszítését egy évszázadon át."[28]

A dél-amerikai spanyol gyarmatokon a helyzet nagyon különbözött ettől. Peruban például a forradalom érintetlen feudalitást talált. A polgári hatalom és az egyházi hatalom közötti konfliktusoknak semmilyen

doktrinális alapja sem volt. Házi perpatvarnak nevezhetjük az egészet. A versengés és egyensúly lappangó állapotától függtek a konfliktusok; ez azokra az országokra jellemző, ahol a gyarmatosítás nagyrészt hittérítésnek érezhette magát, s ahol a szellemi tekintély könnyedén felülkerekedhetett a világi tekintélyen. A republikánus alkotmány az első pillanattól nemzeti vallásként proklamálta a katolicizmust. Ezekben az országokban, amelyeket a spanyol tradíciók szellemében tartottak fenn, hiányoztak a protestáns reformáció elemei. Az Ész kultusza még egzotikusabb lett volna e csekély intellektuális tevékenységet kifejtő, illetve lanyha, gyér filozófiai kultúrával rendelkező népeknél. Nem találjuk meg itt a laikus állam azon ösztönzőit, mint a világ más tájain. A spanyol katolicizmus emlőjén fölcseperedett perui államnak félfeudális és katolikus államként kellett megalakulnia.

A köztársaság ezen a területen csakúgy, mint másokon, a spanyol politikát folytatta. „A patronátus, a dézsmarendszer, az egyházi javadalmak miatt – mondja García Calderón –, a francia példa nyomán létrejött az egyház beillesztése a polgári rendbe. Ebben az értelemben a forradalom tradicionális szellemű volt. A spanyol királyoknak – az első abszolút monarchiától kezdve – beavatkozási és oltalmazási joguk volt az egyházzal szemben; kezükben polgári és törvényhozó tetté vált a kultusz védelmezése. Az egyház társadalmi erőt képviselt, de hierarchikus gyengesége ártott politikai ambícióinak. Nem tudott alkotmányos paktumra vergődni, s nem jelölhette ki a határokat, mint Angliában. A király támogatta az inkvizíciót, sőt katolikusabbnak mutatkozott, mint a pápa; gyámkodó befolyása gátolta a konfliktusokat, korlátlannak és egyeduralkodónak bizonyult."[29] Ezzel a véleményével García Calderón a szétválás rendszeréig el nem jutott latin-amerikai államok gyenge pontjára, belső ellentétére céloz. A katolikus állam nem folytathat laikus politikát, amennyiben katolicizmusa eleven és aktív. Végsőkig vitt koncepciója teokráciát teremt. Ebből a szempontból az ultramontán konzervatívok, például García Moreno gondolatai egységesebbnek látszanak, mint a mérsékelt liberálisoké, akik arra kényszerülnek, hogy az állam katolikus hitvallását egy laikus, liberális és nemzeti politikával egyeztessék.

A gazdasági és politikai téren gyenge és formális perui liberalizmus nem lehetett más vallási síkon sem. Nem pontos egyesek állítása, akik szerint legyűrte a klerikális és egyházi befolyást, jakobinus formulát állítva vele szembe. Vigil személyes magatartása – az egyházi rendből kiugrott szabadgondolkodó szenvedélyes magatartása – tulaj-

donképpen nem tartozik bele liberalizmusunkba; e liberalizmus, ahogyan sohasem szándékozott defeudalizálni az államot, nem törekedett arra sem, hogy laicizálja. A liberalizmust leginkább megtestesítő, legnagyobb felelősséggel bíró vezérről, don José Gálvezről alapos okkal írja Jorge Guillermo Leguía: „Ideológiája két eszme körül forgott: egalitarizmus és erkölcsiség. Következésképp tévednek azok, akik az egyházi tizeddel szembeni ellenséges doktrínáit értékelve azt állítják róla, hogy jakobinus lett volna. Gálvez sohasem tagadta meg sem az egyházat, sem dogmáit. Tisztelte őket és hitt bennük. Rosszul tájékozott volt az az apácafejedelemnő, aki május 2-án a Torre de la Merced gyászos felrobbanásáról értesülve így kiáltott: »Milyen jól használták fel e puskaport!« Aligha lehetett antikatolikus az a képviselő, aki az alkotmány bevezetőjében a szentháromság által megtestesített egyetlen istenre hivatkozott. Gálvez fejében – amikor megtagadta egyházunktól a feudális csökevényt jelentő váltságokat – csupán egy gazdasági és demokratikus reform járt; sohasem valami antiklerikális célkitűzés. A közhiedelemmel ellentétben nem is Gálvez kezdeményezte ezt a reformot; ezt már az elragadó Vigil is felvetette."[30]

Amióta kormányzó osztályként a földbirtokos arisztokrácia rákényszerült a burzsoá eszmék és gesztusok befogadására, a nagybirtokosság részlegesen asszimilálta e liberalizmus maradványait. Életének volt egy evolúciós pillanata – a Partido Civil, a civilista párt felbukkanása – amikor egy, a születő kapitalista tudatot kifejező liberális irányzat elfordította rokonszenvét az egyháztól, amely inkább a konzervatív és népszavazásos pierolizmussal esett egybe. Történelmünk e periódusában, amint ezt másutt is megjegyzem, liberális köntösbe bújt az arisztokrácia; erre reagálva pedig a *démosz* – noha a spekuláció fojtogatása ellen szót emelt – konzervatív és klerikális hangon szólalt meg. A civilista főhadiszálláson felbukkant néhány mérsékelt liberális, aki igyekezett tőkés irányba fordítani az állam politikáját, megszabadítva azt, amennyire lehet, a feudális hagyományoktól. De a feudális kasztnak a civilisták soraiban fenntartott túlsúlya, valamint a háború által politikai folyamatunkra rákényszerített késés megakadályozta e civilista ügyvédeket és jogtanácsosokat abban, hogy ebbe az irányba lépjenek előre. A klérus és az egyház hatalmával szemben a civilizmus rendszerint passzív pragmatizmust és konzervatív pozitivizmust tanúsított, s később is ez jellemezte szellemileg – egyes egyéni kivételeket leszámítva – ezt az áramlatot.

Igazából az első hatékony antiklerikális agitációt a radikális mozgalom

indította meg; ennek feladata volt, hogy egyidejűleg leplezze le és ítélje el a XX. század eleji perui politika három elemét: a civilizmust, a pierolizmust és a militarizmust. Az inkább irodalmár és filozófusi, semmint politikus vérmérsékletű emberek által irányított mozgalom legjobb energiáit emésztette fel ebben a csatában; ez – ha a vallási közömbösség bizonyos növekedésével járt is, főleg vidéken (ami nem volt nyereség) –, a legkevésbé sem fenyegette azt a gazdasági-társadalmi struktúrát, amelyben mély gyökereket vert az egész, általa kiátkozott rend. A radikális vagy González Prada-féle tiltakozás azért nem lehetett hatékony, mert nem nyújtott gazdasági-társadalmi programot. Két fő jelszava – a centralizálásellenesség és az antiklerikalizmus – önmagában nem volt elég a feudális előjogok fenyegetéséhez. Egyedül a nemrég Miguel Angel Urquieta[31] által visszaszerzett arequipai liberális mozgalom próbálkozott gazdasági-társadalmi fellépéssel, noha ez az erőfeszítés nem lépett túl egy program kidolgozásán.

Azokban a dél-amerikai országokban, ahol a liberális gondolat szabad röppályán mozgott, természetes tőkés és demokratikus evolúcióval vegyülve, elérkeztek (noha csak az intellektuális spekuláció síkján) a protestantizmus és a nemzeti egyház – mint a modern liberális állam logikus szükségszerűsége – dicsőítéséhez.

De amióta a kapitalizmus elvesztette forradalmi irányát, a tények meghaladják e tézist.[32] A szocializmus – a filozófiai materializmussal össze nem tévesztendő történelmi materializmus konklúzióival összhangban – az egyházi formákat és a vallási doktrínákat azon gazdasági-társadalmi rendszer sajátosságainak és velejáróinak tekinti, amely fenntartja és kitermeli őket. Ezért a történelmi materializmust a gazdasági-társadalmi rendszer – s nem e formák és tanok – megváltoztatása foglalkoztatja. Következésképp a szocializmus a puszta antiklerikális agitációt úgy értékeli, mint valamiféle liberális hashajtót. Európában ez a mozgalom azokra a népekre jellemző, ahol nem biztosította a protestáns reformáció a polgári és vallási tudat egységét, s ahol a politikai nacionalizmus és a római katolikus egyetemesség olyan – hol nyílt, hol lappangó – konfliktusban él, amit néhány kompromisszum lecsillapíthat, de megszüntetni vagy megoldani nem tud.

A protestantizmusnak nem szellemi és vallási hatalma révén sikerül behatolnia Latin-Amerikába, hanem szociális szolgáltatásaival. (Y. M. C. A. [a Keresztény Ifjak Egyesülete], a Sierra metodista missziói stb.). Ez és más jelek mutatják, hogy normális terjeszkedési lehetőségei

kimerülőben vannak. A latin-amerikai népeknél emellett árt neki az antiimperialista mozgalom is, amelynek éber őrei az angolszász – brit vagy észak-amerikai – kapitalizmus lappangó szálláscsinálóit gyanítják a protestáns missziókban.

A XIX. század racionalista gondolkozása a filozófiában igyekezett megoldani a vallást. A realistább pragmatizmus el tudta ismerni, hogy a vallásos érzelemnek megvan az a helye, amiből a XVIII. századi filozófia – mint hivalkodva képzelte – kivetette már. S miként Sorel jelezte, az utolsó évtizedek történelmi tapasztalata bebizonyította, hogy a mai forradalmi vagy társadalmi mítoszok éppoly teljesen uralhatják az emberiség mélytudatát, mint a régi vallásos mítoszok.

[1] *Waldo Frank:* Our America.

[2] *James George Frazer:* Az Aranyág.

[3] Az Amauta 15. számában publikált cikkében Antero Peralta fellép az ellen az általánosan elfogadott elképzelés ellen, mintha az indián panteista lenne. Peralta abból a megállapításból indul ki, hogy az indián panteizmusa nem rokonítható a filozófia történetéből ismert panteista rendszerek egyikével sem. Figyelmeztetni kellene Peraltát, akinek az indián vallásosság elemeit és jellegzetességeit vizsgáló kutatáshoz nyújtott adalékai kutatói készségét és elhivatottságát bizonyítják, hogy a „panteizmus" szó alkalmazásának előzetes korlátok közé zárása önkényesnek látszik. Azt hiszem, világosan kifejeztem, hogy a Tahuantinsuyu indiánjainak panteista *érzelmeket* és nem egy panteista *filozófiát* tulajdonítok.

[4] *Frazer:* Id. mű.

[5] *Frazer:* Id. mű.

[6] Az inkább pogány, semmint keresztény latin tradíció és római rend legféltékenyebb őrzői Szent Tamásnál – mint a katolikus gondolat legszilárdabb fellegváránál – keresnek oltalmat.

[7] *Unamuno:* La Mística Española.

[8] El Cuzco católico. Amauta, 10. sz. 1927. december.

[9] *Frazer:* Id. mű.

[10] *Unamuno:* L'Agonie du Christianisme.

[11] *F. García Calderón:* Le Pérou Contemporain.

[12] *Unamuno:* La Mística Española.

[13] *García Calderón:* Id. mű.

[14] *Javier Prado:* Estado Social del Perú durante la Dominación española.

[15] *F. Engels:* A szocializmus útja az utópiától a tudományig. – *Marx–Engels* Vál. Műv. II. köt. 90. old. Kossuth, 1963.

[16] *K. Marx:* A tőke. III. 564. old. Kossuth, Budapest, 1974.

[17] *Ramiro de Maeztu:* Rodó y el Poder. Repertorio Americano. VII. 6. sz. (1926).

[18] *René Johannet:* Eloge du bourgeois français.

[19] *Sorel:* Introduction à l'Economie Moderne. 289. old. – *Szent Tamás:* Summa theologiae.

[20] *Papini:* Pragmatismo.

[21] *Waldo Frank:* Id. mű.

[22] *Luchaire:* L'Eglise et le seizième siècle.

[23] *M. V. Villarán:* Estudios sobre Educación Nacional. 10–11. old.

[24] *Luchaire:* Id. mű.

[25] *Javier Prado:* Id. mű.

[26] *A. Aulard:* Le Christianisme et la révolution française. 88. old.

[27] Ugyanott, 162. old.

[28] *Lucien Romier:* Explication de Notre Temps. 194–195. old.

[29] *García Calderón:* Id. mű.

[30] La Convención de 1856 y don José Gálvez. Revista de Ciencias Jurídicas y Sociales. 1. sz. 36. old.

[31] Lásd a González Prada y Urquieta c. cikket az Amauta 5. számában (1927. január).

[32] Az Y. M. C. A. vezetője, *Julio Navarro Monzó*, egy új reformáció prédikátora El problema religioso en la cultura latino americana c. művében elismeri: „lévén, hogy a latin országok, óriási szerencsétlenségükre, a XVI. századi reformáció peremén maradtak, most már túl késő arra gondolni, hogy megtérítik őket a protestantizmusnak".

REGIONALIZMUS ÉS CENTRALIZMUS

1. *Alaptételek*

Hogyan vetődött fel korunkban a regionalizmus kérdése? Néhány megyében, mindenekelőtt a déliekben túlságosan is nyilvánvaló a regionalista érzés létezése. De a regionalista törekvések pontatlanok, meghatározatlanok, nem konkretizálódnak kategorikus és erőteljes követelésekben. Peruban a regionalizmus nem mozgalom, nem áramlat, nem program. Nem egyéb, mint a rossz érzés és az elégedetlenség bizonytalan kifejeződése.

Ennek magyarázata gazdasági-társadalmi valóságunkban és történelmünk folyamatában rejlik. Számunkra új kifejezésekkel vetődik fel a regionalizmus kérdése. Nem ismerhetjük meg, nem tanulmányozhatjuk a XIX. század jakobinus vagy radikális jellegű ideológiája alapján.

Úgy vélem, a regionalizmus téma feltárásában a következő tételek nyújthatnak útmutatást:

1. A föderalisták és a centralisták közötti polémia csakúgy túlhaladott és anakronisztikus, mint a konzervatívok és a liberálisok vitája. A kizárólagos politikai síkról a harc elméletileg és gyakorlatilag is áttolódik a társadalmi és gazdasági síkra. Az új nemzedéket nem rendszerünk *formális* eleme – az igazgatási mechanizmus – foglalkoztatja, hanem a *lényeg:* a gazdasági struktúra.

2. Történelmünkben a föderalizmus nem népi követelésként jelenik meg, inkább mint a gamonalizmusnak és híveinek követelése. Nem a bennszülött tömegek fogalmazzák meg. Elterjedése nem lépi túl a régi gyarmati városok kispolgárságának határait.

3. A centralizmus a regionális kacikizmusra és gamonalizmusra támaszkodik, amelyek arra is készek, hogy – hirtelen pálfordulással – föde-

ralistának érezzék vagy mondják magukat. A föderalista irányzat azon kacikák vagy gamonalok közül toborozza párthíveit, akik elveszítették a központi hatalom kegyeit.

4. Politikai szervezetünk egyik fogyatékossága minden bizonnyal az, hogy centralizált. De a megoldás nem egy feudális gyökerű és inspirációjú föderalizmusban rejlik. Politikai és gazdasági rendszerünket teljes egészében felül kell vizsgálni, és át kell alakítani.

5. Peruban nehéz a történelmileg létező tartományokat, mint olyanokat meghatározni és körülhatárolni. A megyék az alkirályság mesterséges hadbiztossági körzeteiből származnak. Következésképpen nincs olyan hagyományuk vagy realitásuk, amely természetesen a perui népből és történelméből áradna ki.

A föderalista eszmének nincsenek igazán mély gyökerei történelmünkben. A köztársaság első fél évszázadának egyetlen ideológiai konfliktusa, egyetlen doktrinális ellentéte az, ami a konzervatívok és a liberálisok között volt: ebben nem a főváros és a tartományok közötti szembenállást látjuk, hanem a gyarmati feudalitásból és arisztokráciából származó encomenderók vagy latifundisták, valamint a függetlenség liberális retorikáját öröklő mesztic városi *démosz* közötti antagonizmust. Ez a harc természetesen áthatja a közigazgatási rendszert. Az *huancayói konzervatív alkotmány*, amely megszünteti a municípiumokat, a konzervativizmus álláspontját fejezi ki a *self government*, az önkormányzat eszméjével szemben. De sem az akkori konzervatívok, sem a liberálisok számára nem a közigazgatási centralizálás vagy decentralizálás áll a polémia előterében. Később, amikor az állami szerződéseken és megrendeléseken meggazdagodott néhány kereskedővel egyesülő régi encomenderók és arisztokraták tőkés osztállyá válnak, s felismerik, hogy a liberális eszmerendszer jobban összefér a kapitalizmus érdekeivel és szükségleteivel, mint az arisztokratikus eszmerendszer, a decentralizálás mind az egyik, mind a másik politikai pártban egyaránt megleli a maga többé-kevésbé plátói védelmezőit. A konzervatívok és a liberálisok különbség nélkül vallják magukat a decentralizálás viszonylagos híveinek vagy ellenzőinek. Az bizonyos, hogy ebben az új periódusban a konzervativizmus és a liberalizmus – amelyeket már csak nem is e nevekkel jelölnek – már nem ugyanazoknak az osztályimpulzusoknak felel meg. (Ebben az érdekes időszakban a gazdagok egy kissé liberálisok lesznek, a tömegek pedig, ellenkezőleg, kissé konzervatívabbá válnak.)

Mindazonáltal a helyzet az, hogy Manuel Pardo, a civilista caudillo

egy decentralizáló politikát vázol fel 1873-ban a megyei tanácsok megteremtésével, évekkel később pedig Nicolás de Piérola, a demokrata caudillo – aki konzervatív észjárású és szellemű politikus és államférfi, noha látszólag ennek ellenkezőjére utal agitátor és demagóg mivolta – a következő tézist írja be vagy fogadja el pártja „elvi nyilatkozatában": „Faji, nyelvi, klimatikus és területi különbségeink, valamint a lakott központjaink közötti távolságok természetszerűleg a föderációs forma létrehozását követelik meg, mint mai és holnapi szükségleteink kielégítésének eszközét; de azon feltételek között, amiket a hozzánk hasonló népeknél e rendszerről szerzett tapasztalatok és a perui sajátosságok írnak elő."[1]

1895 után elszaporodnak a centralizmusellenes nyilatkozatok. Augusto Durand liberális pártja a föderális forma mellett állt ki. A radikális párt nem fukarkodik a centralizmussal szembeni támadásokkal és bírálatokkal. Sőt, hirtelen, egy szempillantás alatt feltűnik egy föderális párt is. Ekkor kizárólag a civilisták védik a centralizmus tételét, akik 1873-ban a decentralizáló politika végrehajtására hajlottak.

De mindez elméleti spekuláció volt. Valójában a pártok nem érezték sürgősnek a centralizmus felszámolását. Az őszinte föderalisták – amellett, hogy nagyon kevesen voltak, különböző pártokba szétaprózva – nem gyakoroltak tényleges hatást a közvéleményre. Nem képviselték a nép óhaját. Piérola és a demokrata párt több éven át kormányzott. Durand és barátai bizonyos időn át megosztották a demokratákkal a hatalom dicsőségét és felelősségét. Sem egyik, sem másik nem foglalkozott ez alkalommal a rendszer problémájával, vagy az alkotmányreformmal.

A bizonytalan jellegű föderális párt kimúlása és a González Prada-féle radikalizmus spontán feloszlása után a liberális párt tovább lengeti a föderalizmus zászlóját. Durand észreveszi, hogy a föderális eszme – amely a demokrata pártban a plátói és mérsékelt írásos deklarációval merült ki – arra szolgálhat a liberális pártnak, hogy megerősödjék vidéken és odavonzza a központi hatalommal ellenséges viszonyba került elemeket. José Prado kormánya alatt – jobban mondva ellene –, föderalista kiáltványt tesz közzé. De későbbi politikája világosan megmutatja, hogy a liberális párt – hivatásszerű föderalista hitvallása ellenére – csak propagandacélokból forgatja a föderációs eszme fegyverét. Prado második kormányzása idején liberálisok alkotják a minisztertanács és a parlamenti többség egy részét. És sem miniszterként, sem képviselőként nem mutatnak semmi szándékot a föderalista csata újrakezdésére.

Billinghurst is kiállt a decentralizáció mellett, talán szenvedélyesebb

meggyőződéssel, mint más, e platformon álló politikusok. Nem lehet szemére vetni, mint a demokratáknak és a liberálisoknak, hogy a hatalomban elfeledkezett erről az elvről; kormányzási kísérlete túlságosan rövid volt. De tárgyilagosan és részrehajlás nélkül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Billinghursttal a központosítás ellensége jutott elnökségre, anélkül, hogy bármi hasznot hajtott volna a centralizmus ellenes kampánynak.

Első látásra egyeseknek úgy tűnhet: a perui pártok centralizmussal szembeni magatartásának e gyors áttekintése azt bizonyítja, hogy – főleg a demokrata párt elvi deklarációjától Durand doktor föderalista kiáltványáig – tényleges és meghatározott föderalista áramlat létezett Peruban. De ez annyit jelentene, hogy beérjük a dolgok látszatával. Ez az áttekintés ténylegesen azt bizonyítja, hogy a föderalista eszme nem keltett sem lángoló és világos ellenállást, sem energikus és szenvedélyes csatlakozásokat. Érték nélküli jelkép vagy elv volt, nem eléggé hatékony ahhoz, hogy önmagában egy mozgalom vagy egy párt programját jelentse.

Ez a tény egyáltalán nem a bürokratikus centralizmust igazolja. De nyilvánvalóvá teszi, hogy Peru déli részének szétszórt regionalizmusa mindmáig nem sűrűsödött össze aktív és intenzív föderalista igenléssé.

2. *Regionalizmus és gamonalizmus*

Történelmi folyamatunk minden éles szemű megfigyelője számára, bármilyen sajátos szempontból nézzék is a dolgokat, egyaránt nyilvánvaló az a tény, hogy a perui közgondolkodás mai gondjai nem kizárólagosan politikai jellegűek – a „politika" szót ez alkalommal a „régi politika" vagy „burzsoá politika" értelemben használva –, hanem mindenekelőtt társadalmi és gazdasági jellegűek. Korunk perui emberét sokkal inkább érdekli az „indiánprobléma", az „agrárkérdés", mint az „autoritás elve", a „népszuverenitás", az „általános választójog", az „intelligencia szuverenitása", illetve a liberálisok és a konzervatívok közötti dialógus többi témája. Nem arról van szó, mintha az előző nemzedékek politikai mentalitása elvontabb, filozofikusabb, *egyetemesebb* lett volna; s hogy ettől eltérően és ezzel szemben a kortárs nemzedék politikai mentalitása realistább, *peruibb* lenne; mint ahogyan az is. Az a lényeg, hogy a libe-

rálisok és konzervatívok közötti polémiában mindkét oldal egyazon társadalmi osztály érdekeiből és törekvéseiből merített ihletet. A proletárosztálynak nem voltak saját követelései és saját ideológiája. A liberálisok és a konzervatívok is a maguk felsőbbrendű és eltérő osztályvoltuk felől szemlélték az indiánt. Ha éppenséggel nem azon erőlködtek, hogy megkerüljék az indiánproblémát, vagy ne vegyenek tudomást róla, akkor emberbaráti vagy humanitárius problémává igyekeztek redukálni. Korunkban – annak az új ideológiának megjelenésével, amely a fokozatosan osztálytudatra és osztályszellemre szert tevő tömeg érdekeit és törekvéseit juttatja kifejezésre – egy olyan nemzeti áramlat vagy irányzat bukkan fel, amely szolidaritást érez az indián sorsa iránt. Ezen áramlat számára az indiánprobléma megoldása jelenti egy perui megújhodási vagy újjáépítési program alapját. Az indiánprobléma megszűnik mellékes és másodlagos témaként létezni, ami a liberálisok és konzervatívok dialógusának korában volt. Fő témává emelkedik.

Íme, éppen ez azon tények egyike, amelyek – felszínes és önjelölt nacionalisták feltételezéseivel és célzásaival szemben – mutatják, hogy a nemzedékünk tudatában kidolgozott program ezerszer *nemzetibb*, mint az, amely a múltban kizárólag arisztokratikus érzelmekből és babonákból vagy jakobinus koncepciókból és formulákból táplálkozott. Az a nézőpont, amely az indiánprobléma fensőbbségét védelmezi, egyidejűleg nagyon emberi és nagyon nemzeti, nagyon idealista és nagyon realista. S a korunk szellemébe való belegyökerezettségét az bizonyítja, hogy egybeesik hazai bajnokainak magatartása és külföldi bírálóinak ítélete. Itt van, példának okáért, Eugenio d'Ors. Ez a spanyol professzor, akinek gondolatait olyan nagyra értékelik, sőt túlbecsülik azok, akik Peruban a nacionalizmust a konzervativizmussal azonosítják, ezt írta Bolívia centenáriuma alkalmából: „Különösen bizonyos amerikai népek esetében, úgy vélem, nagyon világosan látom, minek kell lennie, mi lehet a függetlenség igazolása a jószolgálat törvénye szerint; mi lehet, minek kell lennie a munkának, a feladatnak, a műnek, a küldetésnek. Úgy hiszem, így látom ezt például az önök országában is. Bolíviának – miként Perunak, miként Mexikónak – van egy nagy helyi problémája, amely ugyanakkor nagy egyetemes probléma is. Problémájuk az indiánprobléma, az indián helyzetének problémája a kultúrával szemben. Mi a teendő ezzel a fajjal? Köztudott, hogy a hagyomány két ellentétes módszert ismer. Az angolszász módszer az indián visszaszorításában, megtizedelésében, lassú kipusztításában állt. Ezzel szemben a spanyol módszer a kö-

zeledéssel, a felszabadítással, a keveredéssel kísérletezett. Nem kívánom ezúttal kimondani melyiket kellene előnyben részesíteni a két módszer közül. De őszinte becsületességgel ki kell mondani, hogy vagy az egyikkel, vagy a másikkal kell dolgoznunk a kettő közül. Morális képtelenség kiegyezni egy olyan magatartásformával, amely egyszerűen megkerüli a problémát, megtűrve az indiánok létét és nyüzsgését a fehér lakosság mellett anélkül, hogy helyzetükkel más értelemben is foglalkozna, minthogy önzőn, fukarul, kegyetlenül felhasználja őket a nehéz munkák és a cselédsor nyomorúságos, sötét fáradalmaiban."[2]

Úgy vélem, nem ez a megfelelő alkalom arra, hogy vitatkozzam Eugenio d'Ors koncepciójával, abban, ahogyan az indiánok vonatkozásában szembeállítja a spanyol módszer feltételezett humanizmusát az angolszász módszer könyörtelen, pusztító akaratával. (Eugenio d'Ors számára valószínűleg De Las Casas atya nemes szelleme képviseli a spanyol módszert, s nem a Conquista, illetve az alkirályság politikája, amelyet teljesen átitattak az előítéletek nemcsak az indiánnal, hanem a meszticcel szemben is.) Eugenio d'Ors véleményéből csak újabb bizonyítékot szeretnék kiemelni arra vonatkozóan, hogy egyenlően értelmezik a kor üzenetét történelmi drámánk felvilágosult harcosai és intelligens szemlélői.

Elismerve, hogy az „indiánproblémáról" és az „agrárkérdésről" szóló vitáknak elsőbbségük van bármiféle – inkább a rendszer mechanizmusát, semmint az állam struktúráját érintő – vitával szemben, teljes képtelenség a regionalizmus, pontosabban a közigazgatási decentralizálás kérdését olyan nézőpontból szemlélni, amely a két előbbi probléma radikális és szerves megoldására irányuló szükségszerűségnek nincs alárendelve. Az a decentralizálás, amely nem erre a célra irányul, vitára sem érdemes.

Nos hát, a decentralizálás önmagában, a decentralizálás mint egyszerűen politikai és közigazgatási reform, nem jelentene semmiféle előrehaladást az „indiánprobléma" és a „földprobléma" megoldásában, amelyek alapjában egyetlen problémát képviselnek. Ellenkezőleg: az olyan decentralizálás, amit csak azzal a szándékkal vinnének véghez, hogy többékevésbé széles körű autonómiát adjanak a tartományoknak vagy a megyéknek, megnövelné a gamonalizmus hatalmát a bennszülött tömegek érdekeit szem előtt tartó megoldással szemben. Ahhoz, hogy erről meggyőződjünk, elegendő feltenni a kérdést: melyik kaszt, melyik kategória, melyik osztály áll szemben az indián felszabadításával? Az egyetlen kategorikus válasz: a gamonalizmus, a feudalizmus, a kacikizmus. Következésképpen hogyan kételkedhetnénk abban, hogy a gamonalok és a

kacikák regionális közigazgatása annál inkább szabotálna és elutasítana minden tényleges bennszülött-követelést, minél több autonómiája lenne?

Illúzióknak nincs helyük. A regionális közigazgatásban az egészséges városi csoportoknak, rétegeknek soha nem sikerülne érvényesülniük a gamonalizmussal szemben. Több mint egy évszázad tapasztalata alapján tudhatjuk, mihez tartsuk magunkat ama lehetőség kapcsán, hogy – belátható időn belül – olyan demokratikus rendszer kezdi meg működését Peruban, amely legalább formálisan biztosítaná a „népfelség" jakobinus elvének kielégítését. A falusi tömegek, a bennszülött comunidadok minden esetben kirekednének a népszavazásból és annak eredményeiből. Következésképpen (noha csak azért, mert a hiányzóknak soha sincs igazuk – *Les absents ont toujours tort*) a „választási úton", de a tömegek szavazata nélkül létrehozott szervek és hatalmak soha nem tehetnének, s nem is tudnának igazságot szolgáltatni nekik. Ki lenne olyan naiv, aki – tekintettel gazdasági és politikai realitásainkra – azt képzelné, hogy az „általános választójog" szabályozza a tartományokat?

Sem Manuel Pardo elnök „megyei tanács" rendszere, sem az Augusto Durand és a föderáció más híveinek nyilatkozataiban dicsőített föderális köztársaság nem képviselt, nem is képviselhetett mást, mint a gamonalizmus aspirációit. A „megyei tanácsok" a gyakorlatban számos olyan funkciót utaltak át a megyei kacikákra, amelyek korlátozzák a központi hatalmat. A föderális köztársaságnak megközelítőleg ugyanez volt a funkciója és a hatékonysága.

Teljesen igazuk van a régióknak, a tartományoknak, amikor elítélik a centralizmust, módszereivel és intézményeivel együtt. Teljesen igazuk van, amikor leleplezik azt a szervezetet, amely a fővárosban összpontosítja a köztársaság közigazgatását. De egyáltalában nincs igazuk, amikor – csalóka délibábot kergetve – azt hiszik, hogy a decentralizálás elég lenne lényeges problémáik megoldásához. A centralizált és egységesített köztársaságban a gamonalizmus a főváros tartományi és vidéki szövetségese és ügynöke. A gamonalizmus a központi rezsim valamennyi hiányosságával, valamennyi fogyatékosságával szolidáris, és felelős értük. Ezért, ha a decentralizálás csak arra szolgál, hogy közvetlenül a gamonalok uralma alá helyezze a tartományi közigazgatást és a helyi szerveket, az egyik rendszernek a másikkal való felváltása nem ad, nem ígér orvosságot egyetlen igazi sérelemre sem.

Luis E. Valcárcel arra vállalkozott, hogy bemutassa „az inka társadalom továbbélését az inka nélkül". Íme, itt egy tanulmány, amely nagyobb

horderejű, mint a régi politika túlhaladott témái. Íme, itt egy olyan téma, amely megerősíti azt az állítást, hogy korunk gondjai nem felszínesen és kizárólagosan politikai, hanem főképpen gazdasági és társadalmi jellegűek. Valcárcel az indiánkérdés és a földkérdés elevenére tapint. Nem a gamonalizmusban, hanem az aylluban keresi a megoldást.

3. *A régió a köztársaságban*

A regionalizmus egyik legfőbb problémájához – a régiók (tájegységek) meghatározásához – érkeztünk. Úgy látszik, a régi típusú regionalistáink soha nem vetették fel komolyan és valósághűen ezt a kérdést, s ez a mulasztás is tézisük elvontságát és felszínességét igazolja. Egyetlen értelmes regionalista sem erősködik, mintha ezeket a tájegységeket politikai szervezetünk határolná el, vagyis mintha a „régiók" maguk lennének a „megyék". A megye politikai kifejezés, ami nem gazdasági és történeti valóságot – még kevésbé egységet – jelöl. A megye mindenekelőtt konvenció, amely csupán a centralizmus funkcionális szükségletének vagy nézőpontjának felel meg. S nem tudok elképzelni olyan regionalizmust, amely elvontan elítélné a központosított rendszert anélkül, hogy konkrétan a maga sajátos területi felosztását hozná fel ellenvetésképpen. A regionalizmus logikusan a föderalizmusban jut kifejezésre. Minden esetben egy konkrét decentralizálási formulában pontosítható. Az a regionalizmus, amely beéri municipális autonómiával, tulajdonképpen nem regionalizmus. Herriot írja abban a fejezetben, amit *Creer* című könyvéből a közigazgatási reformnak szentel: „a regionalizmus új szervet helyez a megye és a kommuna fölébe: a régiót".[3]

De ez a szerv csak politikai és közigazgatási szervként új. A régió nem az állam politikai alapszabályzata nyomán születik. Származása bonyolultabb. A tájegység gyökerei általában régebbiek, mélyebbre nyúlnak, mint maga a nemzet. Ahhoz, hogy ez utóbbitól egy kevés autonómiát visszakövetelj en, éppenséggel az szükséges, hogy régióként létezzen. Franciaországban senki sem vitathatja el Provence, Elzász-Lotaringia, Bretagne stb. azon jogát, hogy régiónak érezzék és nevezzék magukat. Nem beszélve Spanyolországról, ahol a nemzeti egység kevésbé szilárd, vagy Olaszországról, ahol fiatalabb. Spanyolországban és Olaszország-

ban a régiók világosan elkülönülnek hagyományuk, jellegük, lakóik, sőt nyelvük szerint is.

Peru fizikailag, földrajzilag három tájegységre oszlik: a Costára, a Sierrára és a Montañára. (Peruban az egyetlen, amit jól lehet definiálni, a természet.) S e felosztás nemcsak fizikai jellegű. Áthatja egész társadalmi és gazdasági valóságunkat. A Montañának szociológiai és gazdasági szempontból még nincs jelentősége. Mondhatnánk, hogy a Montaña, jobban mondva az Erdővidék, a perui állam gyarmatbirodalma. De a Costa és a Sierra ténylegesen két olyan tájegység, amelyeken a terület és a lakosság is különböző, és elhatárolódik.[4] A Sierra benszülött; a Costa spanyol vagy mesztic (ahogy szívesebben minősítjük, lévén, hogy a „bennszülött" és a „spanyol" szónak ebben az esetben igen tág értelme van). Megismétlem itt azt, amit egy cikkben írtam Valcárcel egy könyvéről: „A perui történelem és lélek kettőssége korunkban úgy pontosul, mint egy, a Costán kidolgozott történelmi forma és egy a Sierrában tovább élő, a természetbe mélyen belegyökerezett bennszülött érzelem közötti konfliktus. A jelenlegi Peru – partvidéki formáció. A jelenlegi »peruiság« a síkföldön ülepedett le. Sem a spanyol, sem a kreol nem tudta meghódítani, nem is hódíthatta meg az Andokat. Az Andokban a spanyol mindig csak *pionír* volt vagy hittérítő. A kreol is az, ameddig az andesi környezet ki nem pusztítja belőle a conquistadort, s nem teremti meg fokról fokra benne a bennszülöttet."[5]

A spanyol emberek és nyelv által a Costáról elűzött bennszülött faj és nyelv bujdosó menekültként bukkan fel a Sierrában. Következésképp a Sierrában összejátszik a regionalizmus – ha éppenséggel nem a nemzetiség – valamennyi tényezője. A partvidéki Peru – Spanyolország és a Conquista örököse – Limától a hegyvidéki Peruig uralkodik, de népessége szerint és szellemileg nem elég erős ahhoz, hogy magába szívja azt. A perui egységet még létre kell hozni: ez az egység nem úgy jelenik meg, mint különféle régi kis államok vagy szabad városok összekapcsolásának és együttélésének problémája egyetlen állam határain belül. Peruban az egység problémája sokkal mélyebb, mert nem helyi vagy regionális hagyományok pluralizmusát kell itt megoldani, hanem egy faji, nyelvi és érzelmi dualizmust; ez abból született, hogy az autokton, az őshonos Perut olyan idegen faj rohanta le és hódította meg, amelynek nem sikerült összeolvadnia az őslakos fajjal; nem tudta sem kipusztítani, sem felszívni azt.

Azokban a városokban vagy körzetekben, ahol mélyebb a regionalista

érzés, ahol nemcsak a gamonalizmus egy részének egyszerű elégedetlenségét fejezi ki, ez az érzés nyilvánvalóan, noha nem tudatosan, a Costa és a Sierra közötti ellentétből táplálkozik. Amikor a regionalizmus inkább ezekre az impulzusokra válaszol, semmint a főváros és a vidék közötti konfliktusra, a part menti és spanyol Peru, illetve a hegyvidéki és bennszülött Peru közötti konfliktust leplezi le.

De ha így határozzuk meg a regionális sajátosságokat, jobban mondva a régiókat, semmivel nem jutunk előre a decentralizálás konkrét vizsgálatában. Ellenkezőleg, elvész szemünk elől ez a cél, hogy egy sokkal magasabbra tekintsünk. A Sierra és a Costa földrajzilag és szociológiailag két régió de nem lehetnek azok politikai és közigazgatási értelemben. Az Andok vidékén sokkal nagyobbak a távolságok, mint a Sierra és a Costa között. A perui gazdaság spontán mozgása az Andokat keresztbe szelő utakon át nyilvánul meg. Az Andokon áthaladó utakat részesíti előnyben a hosszanti utakkal szemben. A Sierra termelőközpontjainak fejlődését a tengeri kijárat határozza meg. S minden pozitív decentralizálási programot főként a nemzetgazdaság szükségleteinek és irányainak kell inspirálniuk. A decentralizálás történeti célja nem a szétszakítás, hanem – ellenkezőleg – az egyesítés. Nem azért decentralizálnak, hogy szétválasszák és megosszák a tájegységeket, hanem azért, hogy – egy szervesebb és kevésbé kényszerű együttélésben – biztosítsák és tökéletesítsék egységüket. A regionalizmus nem egyenlő a szeparatizmussal.

Így e megállapítások ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy a perui regionalizmus, illetve a regionalista követelések pontatlan és ködös jellege a jól definiálható régiók hiányából következik.

Úgy vélem, az e tézist a legerőteljesebben fenntartó és védelmező tények egyike az, hogy a regionalizmust sehol sem érzik át olyan őszintén és mélyen, mint délen, pontosabban Cuzco, Arequipa, Puno és Apurímac megyékben. Ezek a megyék alkotják legjobban körvonalazható és legszervesebb tájegységünket. Az e megyék közötti csere és kapcsolatok egy – az inka civilizáció idejéből örökölt – régi egységet tartanak elevenen. Délen a „régió" szilárdan nyugszik a történelmi alapzaton. Bástyáját az Andok alkotja.

A Dél alapvetően hegyvidéki. Délen szűk a partvidék. Csekélyke és szoros földsáv, amelyen a partvidéki és mesztic Peru nem tudott erősen megkapaszkodni. Az Andok a tenger felé nyomul, keskeny párkánnyá szorítva össze a Costát. Következésképpen a városok nem a Costán, hanem a Sierrában alakultak ki. A déli parton nincs egyéb, csak kikötők és

öblöcskék. A Dél hegyvidékiként vagy éppen bennszülöttként őrizhette meg magát a Conquista, az alkirályság és a köztársaság ellenére is.

Észak felé a Costa kiszélesedik, gazdaságilag és demográfiailag uralkodóvá válik. Trujillo, Chiclayo, Piura spanyol szellemű és tónusú városok. E városok és Lima között könnyű és sűrű a közlekedés. De ami a leginkább közelíti őket a fővároshoz, az a hagyomány- és érzelembeli azonosság.

Így mutatja egy perui térkép jobban, mint bármilyen zavaros vagy elvont teória, a perui regionalizmus magyarázatát.

A központosított rendszer megyékre osztja a nemzeti területet. De néha egy általánosabb felosztást fogad el vagy alkalmaz; azt, ami három – északi, középső és déli – csoportba sorolja a megyéket. Santa Cruz *Perui-Bolíviai Konföderációja* két félre osztotta Perut. Alapjában a centralizált köztársaság határvonása sem önkényesebb és mesterségesebb, mint ez az elhatárolás. Észak, Közép és Dél címkék alatt olyan megyéket vagy vidékeket egyesít, amelyek között nincs semmiféle kontaktus. A „régió" terminológia használata ezen a ponton túlságosan konvencionális.

Mindazonáltal sem az állam, sem a pártok nem tudták soha más módon meghatározni a perui régiókat. A demokrata párt, amelynek elméleti föderalizmusára már utaltam, belső rendjében a maga föderalista elvét alkalmazta, s a három regionális bizottság – az északi, a középső és a déli – fölébe helyezte a központi bizottságot. (E párt föderalizmusáról el lehetne mondani, hogy belső használatra szánt föderalizmus volt.) S a regionális kongresszusokat megalakító 1919-es alkotmányreform ugyanezt a felosztást szentesítette.

De ez a feldarabolás – akárcsak a megyékre osztás – jellegzetesen és kizárólag a centralista nézőpontot fejezi ki. Centralista vélemény és centralista tézis. A regionalisták nem fogadhatják el csak úgy, ha regionalizmusuk az anyaországi mentalitásra valló premisszákra és koncepciókra támaszkodva jelenik meg. Valamennyi demokratizálási kísérlet éppen ebben az eredendő fogyatékosságban szenvedett.

4. *Centralista decentralizálás*

A köztársaság történetében kipróbált decentralizálási formák eredendő fogyatékossága az volt, hogy egy abszolút mértékben centralista koncepciót és tervet képviseltek. A pártok és a caudillók opportunizmusból többször elfogadták a decentralizálás tézisét. De amikor alkalmazni szerették volna, nem tudtak kimozdulni, s nem is mozdulhattak ki a centralista gyakorlatból.

E centralista gravitáció tökéletesen megmagyarázható. A regionalista törekvések – minthogy a népi követelés helyett egy feudális érzést juttattak kifejezésre – nem alkottak konkrét programot, nem javasolták a decentralizálás vagy az autonómia meghatározott módszerét. A gamonalokat csupán az foglalkoztatta, hogy növeljék feudális hatalmukat. A regionalizmus képtelen volt rá, hogy kidolgozza a maga formuláját. A legjobb esetben sem volt képes többre, mint hogy éppencsak elmotyogja a föderáció szót. Következésképpen a decentralizálás képletéből jellegzetes fővárosi termék származott.

A főváros elméleti téren sohasem védelmezte valami nagy hévvel vagy ékesszólóan a centralista rezsimet; de gyakorlatilag érintetlenül meg tudta őrizni és meg is őrizte előjogát. Elméletileg nem okozott nagy nehézséget, hogy néhány engedményt tegyen a közigazgatási decentralizálás eszméjének. De az e problémára keresett megoldások mindig a centralista nézőpont és érdek öntőformájából kerültek ki.

A decentralizálás első tényleges kísérleteként tartják számon az *1873-as municipális törvény* által intézményesített megyei tanácsok kísérletét. (Santa Cruz szerfölött rövid életű föderalista kísérlete kimarad e tanulmányból, nem annyira futó volta miatt, inkább azért, mert szupranacionális jellegét olyan államférfi kényszerítette rá, akinek eszménye alapvetően Peru és Bolívia egyesítése volt.)

Az 1873-as megyei tanácsok nemcsak külsőleg, de inspirációjukban is centralista szellemről tanúskodnak. Az új intézmény modelljét Franciaországban, vagyis egy szélsőségesen centralizált nemzetben keresték.

Törvényhozóink a Harmadik Köztársaság azon szabályozási rendszerét próbálták Perura alkalmazni decentralizáló reform alakjában, amely annyira nyilvánvalóan a konzulátus és a császárság centralista elveivel összeforrtan született.

Az 1873-as reform a centralista decentralizálás tipikus esete. Nem a re-

gionális érzelmek pontos követeléseinek kielégítését jelentette. A megyei tanácsok inkább szembeszegültek mindennemű szerves regionalizmussal, mintsem megerősítették a köztársaságnak a centralizált rezsim szükségleteit szem előtt tartó megyékre vagy körzetekre való felosztását.

A helyi rendszerről szóló tanulmányában Carlos Concha azt állítja, hogy „az e testületeknek adott, az 1871-es francia törvényről másolt szervezet nem felelt meg a kor politikai kultúrájának".[6] Ez specifikusan civilista ítélet egy ugyancsak civilista reformról. A megyei tanácsok egyszerűen azért vallottak kudarcot, mert egyáltalán nem feleltek meg Peru történelmi valóságának. Rendeltetésük az volt, hogy a regionális gamonalizmusra ruházzák a központi hatalom feladatainak egy részét, az elemi és középfokú oktatást, az igazságszolgáltatást, a csendőri és rendőri szolgálatot. S a regionális gamonalizmusnak valójában nem fűződött sok érdeme hozzá, hogy magára vállalja az állam minden kötelezettségét, arról nem is beszélve, hogy egyáltalában nem volt alkalmas ezek teljesítésére. Emellett e rendszer funkcionálása és mechanizmusa túl bonyolult volt. A tanácsok valamiféle kis parlamenteket alkottak, ezeket a megyék választási kollégiumai választották, s a vidéki városi és községtanácsokból álltak össze. A nagy kacikák számára természetesen igen kusza gépezetet képviselt ez a parlament. Érdekük egyszerűbb összetételű, egyszerűbben kezelhető dolgot követelt. Más oldalról, mit számított nekik a közoktatás? Ezek a kellemetlen gondok a központi hatalomra tartoznak. Így a megyei tanácsok sem a politikai játékból kirekesztett népre – mindenekfölött a paraszti tömegekre –, sem a feudális urakra és híveikre nem támaszkodtak. Az intézmény teljességgel mesterségesnek bizonyult.

Az *1879-es háború* döntött a kísérlet felszámolásáról. De a megyei tanácsok akkorra már kudarcot vallottak. Fennállásuk rövid ideje alatt gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy nem tudják betölteni küldetésüket. Amikor a háború után szükségét érezték a közigazgatás újjászervezésének, senki nem tekintett vissza az 1873-as törvényre.

Mindazonáltal a megyei juntákat megteremtő *1886-os törvény* ugyanennek az irányzatnak felelt meg. A különbség abban volt, hogy ez alkalommal a centralizmus formálisan sokkal kevesebbet foglalkozott a decentralizálásnak akár külsőségeivel is. 1893-ig a junták a prefektusok elnöklete alatt fejtették ki működésüket. Általában teljesen alá voltak rendelve a központi hatalomnak.

Ez a látszólagos decentralizálás a valóságban nem a megyei közigazgatási autonómia lépcsőzetes rendszerének létrehozására irányult. Az ál-

lam nem azért teremtette meg a juntákat, hogy a regionális törekvésekkel törődjék. Arról volt szó, hogy csökkentsék vagy töröljék a központi hatalom felelősségét a közoktatásra és az útkarbantartásra rendelkezésre álló alapok szétosztásában. Az egész közigazgatás továbbra is mereven centralizált maradt. A megyék közigazgatási függetlenségéből csak annyit ismertek el, amennyit szegénységük autonómiájának nevezhetnénk. Minden megyének meg kellett elégednie – anélkül, hogy zavarták volna a központi hatalmat – azokkal az iskolákkal, amelyek fenntartását megengedte, és azokkal az utakkal, amelyek megnyitására vagy javítására felhatalmazta őket egy döntőbírói ítélet. A megyei juntáknak nem volt más céljuk, mint az, hogy az oktatási és közmunkaügyi költségvetést megyék szerint szétosszák.

A megyei junták hanyatlásának és megszűnésének folyamata bizonyítja, hogy mindössze ennyi volt igazi jelentőségük. Ahogy az államháztartás kezdte kiheverni az 1879-es háború következményeit, úgy kezdte visszaszerezni a központi hatalom a megyei juntákra bízott funkciókat. A kormány teljes egészében kézbe vette a közoktatást. A központi hatalom fennhatósága a köztársaság általános költségvetése fejlődésével arányosan nőtt. A megyei bevételek kezdtek nagyon keveset jelenteni a kincstári bevételek mellett. S az egyensúlyhiány következtében megerősödött a centralizmus. A megyei junták, amelyeket a rájuk bízott szerény funkciókban felváltott a központi hatalom, fokozatosan elsorvadtak. Amikor már csak a municipális okmányok felülvizsgálatának egy-egy másodlagos hatásköre, valamint a megyei közigazgatáshoz kapcsolódó néhány bürokratikus funkció maradt meg nekik, akkor felszámolták őket.

Az *1919-es alkotmányos* reform nem tekinthetett el attól, hogy legalábbis formális elégtételt ne adjon a regionalista érzelmeknek. Legnagyobb horderejű decentralizáló intézkedését – a municipális autonómiát – mindmáig nem alkalmazták. A municipális autonómia elvét belefoglalták az állam alkotmányába. De a helyi rendszer mechanizmusát és struktúráját nem érintették. Ellenkezőleg, visszaléptek. A kormány nevezi ki a municipális tanácsokat.

Viszont késedelem nélkül ki akarták próbálni a regionális kongresszusok rendszerét. Az Észak, a Közép és a Dél parlamentjei a nemzeti parlament valamiféle másodlagos palántái. Egyazon periódusban és egyazon választási atmoszférában hajtanak ki. Egy anyaölből születnek, egy időpontban. Kisegítő és mellérendelt törvényhozási küldetésük van. Szer-

zőik maguk is bizonyára meggyőződtek már arról, hogy semmire sem jók. Hat év tapasztalata elég volt rá végső fokon, hogy úgy tekintsék őket, mint a decentralizálás abszurd paródiáját.

Valójában nem volt szükség e bizonyítékra ahhoz, hogy megtudjuk, mihez tartsuk magunkat a decentralizálás hatékonyságára vonatkozóan. Az a decentralizálás, amire a regionalizmus törekszik, nem törvényhozási, hanem közigazgatási. Nem egy regionális diéta vagy parlament létét képzeli el, hanem egy megfelelő végrehajtó szervét. A törvényhozó szervek megsokszorozása még nem decentralizálás.

A regionális kongresszusok annyira sem jutottak, hogy tehermentesítsék a nemzeti kongresszust. A két kamarában továbbra is aprócska helyi témákon vitatkoznak.

Mindent összevetve, a probléma teljesen aktuális maradt.

5. *Az új regionalizmus*

Megvizsgáltuk a régi regionalizmus elméletét és gyakorlatát. Most rajtam a sor, hogy megfogalmazzam a decentralizálásról alkotott szempontjaimat, összefoglalva azokat a pontokat, amelyeket e probléma – nézetem szerint – felvet az új nemzedék számára.

Az első, amit érdemes megvilágítani, az az összefogás vagy kiegyezés, amelyre a regionális gamonalizmus és a centralista rezsim fokozatosan eljutott. A gamonalizmus többé-kevésbé federalistának és központosításellenesnek nyilváníthatta magát, miközben előkészítették ezt az összefogást, és ez beérett. De mióta a gamonalizmus a centralista rezsim legjobb eszközévé, leghatékonyabb ügynökévé lett, lemondott minden, fővárosi szövetségesei számára kellemetlen követelésről.

Kijelenthetjük: megszűnt az uralkodó osztály centralistái és föderalistái közötti régi szembenállás, az a szembenállás, amely – mint tanulmányom során kiemeltem – sohasem öltött drámai jelleget. Az elméleti antagonizmus a gyakorlati egyetértésben oldódott meg. Csak a központi hatalom előtt kegyvesztett gamonalok mutatkoznak hajlamosnak regionalista magatartásra, s ezt természetesen készek feladni, amint politikai szerencséjük jobbra fordul.

Nem áll többé az előtérben a kormányzati forma problémája. Olyan

korban élünk, amikor a gazdaság túlságosan nyilvánvaló módon uralja és felszívja a politikát. A világ egyetlen népénél sem egyszerűen a közigazgatási mechanizmuson vitatkoznak már, nem azt revideálják, hanem főképp az állam gazdasági alapjait.

A Sierrában sokkal mélyebb gyökerekkel és sokkal elevenebben élnek tovább a spanyol feudalitás maradványai, mint a köztársaság többi részében. Haladásunk legszorongatóbb és legsürgetőbb szükséglete, hogy ezt a gyarmati korból tovább élő feudalitást felszámolják. Az indián felszabadítása, megmentése; íme ez a perui megújhodás programja és célja. Az új emberek arra törekszenek, hogy Peru a maga természetes biológiai alapzatán nyugodjék. Érzik azt a kötelességet, hogy egy peruibb, őshonosabb rendszert teremtsenek. S e program történelmi és logikus ellenségei a Conquista örökösei, a gyarmati kor leszármazottjai. Vagyis a gamonalok. Ebben a vonatkozásban nem lehet félreértés.

Következésképpen azon regionalizmus abszolút mérvű visszautasítására, radikális kiűzésére van szükség, amely eredetét a feudális érzelmekben és érdekekben ismeri el, s amely ezért lényegi célként a gamonalizmus hatalmának növelését javasolja.

Perunak vagy a gamonal, vagy az indián javára kell döntenie. Ez a dilemma. Nincs harmadik út. Ezt a dilemmát felvetve a rendszer felépítésének valamennyi kérdése másodlagos jelentőségű. Elsődlegesen az a fontos az új emberek számára, hogy Peru a gamonalok ellen, az indián mellett tegyen hitet.

Azon eszmék és tények következményeként, amelyek nap mint nap erőteljesebben állítanak bennünket az elkerülhetetlen dilemma elé, a regionalizmus két – teljességgel eltérő ösztönzésű és irányú – tendenciára kezd elhatárolódni. Jobban mondva, kezd kirajzolódni egy új regionalizmus. Ez a regionalizmus nem pusztán tiltakozás a centralista rezsim ellen, hanem a hegyvidéki tudat és az andesi érzelmek kifejeződése. Az új regionalisták mindenekelőtt indigenisták. Nem lehet összetéveszteni őket a régi típusú centralizmusellenesekkel. Valcárcel fogalmazza meg, hogy a gyenge gyarmati réteg alatt érintetlenül élnek az inka társadalom gyökerei.

Műve inkább cuzcói, inkább andesi, inkább kecsua, semmint regionális. A bennszülött érzelemből és az ősi tradícióból táplálkozik.

E regionalisták számára az elsődleges probléma az indiánkérdés és a földprobléma. S ebben gondolkodásuk mindenestül egybeesik a főváros új embereinek gondolkodásával. Korunkban nem a főváros és a régiók

közötti kontrasztról kell beszélni, hanem két mentalitás, két eszmerendszer – egy hanyatló és egy felívelő – konfliktusáról; mindkettő elterjedt – s mindkettőt képviselik – mind a Sierrában, mind a Costán, mind vidéken, mind a városban.

Azok az ifjak, akik csökönyösen az öregek bizonytalan föderalista nyelvén dadognak, utat tévesztenek. Az új nemzedék feladata, hogy a társadalmi igazság szilárd alapzatán felépítse a perui egységet.

Mihelyt ezeket az elveket aláírják, ezeket a célokat elismerik, a regionalista vagy centralista önzésből fakadó lehetséges lényegi nézeteltérések megszűnnek. A centralizmus elítélése egyesül a gamonalizmus elítélésével. S e két ítélet egyazon reményre és egyazon eszményre támaszkodik.

A municipális autonómia, a *self government*, vagyis az önkormányzat, a közigazgatási decentralizálás kérdésén nem lehet önmagukban alkudozni, nem lehet ilyen formában megvitatni őket. De egy integrált és radikális megújhodás szemszögéből, a társadalmi problémához való viszonyukban tekintetbe kell venni és értékelni kell ezeket is.

Semmiféle olyan reformot nem lehet jó és igazságos reformként értékelni, amely a gamonalt erősíti meg az indián ellenében; akármennyire az legyen is a látszat, mintha a regionalista érzelem elégtételt vett volna. A decentralizálás és az autonómia bármiféle formális győzelme fölött ott vannak az indiánügy lényegi követelései, amelyeket elsősorban az élcsapat forradalmi programja fogalmazott meg.

6. *A főváros problémája*

A regionalisták központosításellenessége sokszor Lima-ellenességben jutott kifejezésre. De ebben a vonatkozásban sem léptek túl, mint annyi másban sem, a deklamáló tiltakozáson. Nem fogták perbe a fővárost, noha bőven lett volna okuk rá, hogy megindítsák e pert, és előterjesszék terhelő vallomásukat.

Ez kétségkívül olyan feladat volt, amely meghaladta a gamonalista regionalizmus céljait és indítékait. Az új regionalizmus vállalhatja ezt a feladatot, vállalnia is kell. Amíg azonban küldetésének ebbe a pozitív fázisába lép, hasznosnak vélem, hogy kiegészítsem a „regionalizmus és centralizmus" régi közhelyéről adott elemző kísérletemet, s felvessem a

főváros problémáját. Mennyiben szentesíti Lima előjogait a nemzeti történelem és a földrajz? Íme, itt egy kérdés, amelyet érdemes tisztázni. Nézetem szerint a limai hegemónia kevésbé szilárd talajon nyugszik, mint amit – merő szellemi erőtlenségből – feltételeznek. A nemzeti történeti fejlődés egyik időszakának felel meg. Vénülő és roskadozó érvekre támaszkodik.

Lima fejlődésének látványa az utóbbi években lázas optimista jóslásokra indítja a könnyen befolyásolható limaiakat a főváros közeljövőjével kapcsolatban. Az új városnegyedek, az autón hatvan-nyolcvan kilométerrel beszáguldható aszfaltozott sugárutak könnyedén meggyőzik a limait – hiszen felszíni és derűs szkepticizmusa mögött a limai ember sokkal kevésbé bizalmatlan, mint amilyennek látszik – egyszóval meggyőzik arról, hogy Lima rohanvást halad Buenos Aires vagy Rio de Janeiro nyomában.

Mindezek a jóslatok a városi övezet növekedésének fizikai látványából indulnak ki. A felületes szemlélők csak az új városnegyedek szaporodását nézik. Megállapítják, hogy a város terjeszkedése következtében Lima hamarosan egyesül Mirafloresszel és Magdalenával. Az „urbanizálási tervek" papíron már egy legalább egymilliós lakosságú város képét vázolják fel.

Csakhogy a város terjeszkedése önmagában nem bizonyít semmit. Friss népszámlálás híján nem ismerjük pontosan Lima demográfiai növekedését 1920-tól napjainkig. Az 1920-as cenzus 228 740-ben határozta meg Lima lakosságának lélekszámát.[7] Nem ismeretes az utóbbi évek növekedési aránya. De a rendelkezésre álló adatok azt jelzik, hogy sem a születés szerinti, sem a bevándorlás szerinti növekedés nem volt túlságosan nagy. Így nyilvánvaló, hogy Lima területének növekedése mértéktelenül meghaladja a lakosság növekedését. A két folyamat, a két pont nem esik egybe. Az urbanizációs folyamat a maga felelősségére halad előre.

A főváros közeljövőjével kapcsolatos limai optimizmus nagyrészt abból az önbizalomból táplálkozik, hogy a főváros továbbra is azon központosított rendszer haszonélvezője marad, amely hosszú távon biztosítja előjogait a hatalom, az élvezet, a divat székhelyeként. Csakhogy egy város fejlődése nem politikai és közigazgatási előjogok, hanem sokkal inkább gazdasági kiváltságok kérdése.

Következésképpen azt kell kutatni, vajon a perui gazdaság szerves kibontakozása biztosítja-e Lima számára a szükséges funkciót ahhoz, hogy

jövője az legyen, amit előre jeleznek, jobban mondva jósolnak számára.

Vizsgáljuk meg gyorsan a városok életének törvényszerűségeit, s nézzük meg, mennyire kedvezőek ezek Lima számára.

A városnak három lényegi tényezője van: a természeti vagy földrajzi tényező, a gazdasági tényező és a politikai tényező. E három faktor közül a harmadik az egyetlen, amely Lima esetében teljességgel érvényesül.

A francia városok fejlődését tanulmányozó Lucien Romier írja a következőket: „Miközben a másodrendű városokat a helyi változások kormányozzák, a nagyvárosok kialakulása nemzeti vagy nemzetközi jelentőségű összefüggéseket és áramlatokat feltételez, sorsa tágabb tevékenységek szövevényétől függ. Sorsa kiárad tehát a közigazgatási körzetek közül, s néha a határok közül is; a forgalom általános mozgását követi."[8]

Nos, Peruban e nemzeti és nemzetközi jelentőségű összefüggések és áramlatok nem a fővárosban összpontosulnak. Lima földrajzilag nem a perui gazdaság központja. S mindenekfölött nem kereskedelmi áramlatainak torkolata.

A „szellemi fővárosról" szóló, egy olasz folyóiratban publikált cikkéhez César Falcón okos megfigyeléseket tesz erről a közhelyről. Falcón megállapítja, hogy Buenos Aires bámulatos növekedésének okai alapvetően gazdasági és földrajzi tényezőkben gyökereznek. Buenos Aires az argentin földművelés és állattenyésztés kikötője és piaca. Valamennyi nagy argentin kereskedelmi út ide torkollik.[9] Lima viszont csak a perui termékek egyik torkolata lehet. Az északi és a déli termékeknek a hosszú perui part különféle kikötőiből kell kimenniük.

Mindez vitathatatlanul nyilvánvaló. Callao tartja fenn, s fogja hosszú időn át fenntartani az első helyet a vámstatisztikában. De a térség erőforrásainak kiaknázásában mutatkozó növekedés kétségkívül nem főként Callao hasznát fogja tükrözni, hanem a partvidék különböző kikötőinek növekedését határozza meg. Példa erre Talara esete. Export- és importvolumene szerint Talara pár év alatt a köztársaság második kikötője lett.[10] A kőolajipar közvetlen haszna teljességgel kikerüli a fővárost. Ez az ipar úgy bonyolítja le kivitelét és behozatalát, hogy egyáltalán nem alkalmazza közvetítőként a fővárost, vagy kikötőjét, Callaót. Más, a Sierrában vagy a Costán születő iparágaknak ugyanez lesz a sorsuk.

Ha egyetlen pillantást vetünk bármelyik ország térképére, amelynek fővárosa nemzetközi jelentőségű nagyváros, elsősorban azt figyelhetjük meg, hogy a főváros mindig az ország vasúti és közúti hálózatának csomópontja, valamennyi nagy út találkozási és csatlakozási pontja.

Ebben a vonatkozásban egy nagy fővárost ma úgy foghatunk fel, mint egy hatalmas pályaudvart. A vasúti térkép minden más dokumentumnál világosabban jelzi tengely és centrum funkcióját.

Nyilvánvaló, hogy a politikai előjogok részben meghatározzák egy ország vasúthálózatának megszervezését. De ezzel együtt is a gazdasági előny marad a koncentráció elsődleges tényezője. Valamennyi termelési góc spontán módon és logikusan arra törekszik, hogy a fővárossal, a legnagyobb állomással, a legfőbb piaccal érintkezzék. S a gazdasági tényező egybeesik a földrajzi faktorral. A főváros nem a véletlen terméke. A hegemóniájának kedvező körülmények egész sorának következményeként alakult ki. De a körülmények egyike sem lenne adott, ha nem úgy jelenik meg a település, hogy földrajzi helyzete e sorsra determinálta.

Nem elég a politikai tényező. Mondják, hogy a pápaság nélkül Róma a középkorban elhalt volna. Lehet, hogy ezzel egy nagyon pontos dolgot mondtak ki. Nem érdemes vitatkozni e hipotézisen. Mindenesetre nem kevésbé pontos ez: Róma a maga történetének köszönhette azt a tisztességet és kegyet, hogy a pápaság szállása lehetett; annak, hogy a világ legnagyobb birodalmának fővárosa volt. S a Terza Roma, a harmadik Róma története pontosan a politikai előjog nem elégséges voltát tanúsítja. Róma a Vatikán és a Quirinal, az egyházi székhely és az állami székhely gravitációs ereje ellenére sem virágozhatott fel ugyanolyan gyorsan, mint Milánó. (Ellenkezőleg, a *risorgimento* Róma jövőjével kapcsolatos optimizmusa kudarcot vallott, amint azt Émile Zola regénye elbeszéli. Ebben az erőfeszítésben tönkrementek azok az urbanizáló és építészeti vállalkozások, amelyek nagy lendülettel vetették bele magukat egy monumentális lakónegyed felépítésébe. Erőfeszítésük idő előtti volt.) Észak-Olaszország gazdasági fejlődése biztosította Milánó túlsúlyát; ez pedig növekedését – túlságosan is nyilvánvaló formában – az ipari és kereskedelmi Olaszország keringési rendszerében betöltött szerepének köszönheti.

Valamennyi nagy, modern főváros kialakulása bonyolult, természetes folyamat volt, s mély gyökerekkel kapaszkodott a hagyományba. Lima genezise viszont kissé önkényesnek nevezhető. Lima, amelyet egy conquistador, egy külföldi alapított, eredetileg úgy született, mint egy messzi földről jött kapitány sátortábora. Lima nem a más városokkal vívott harcban és versenyben nyeri el a főváros címét. Lima egy arisztokratikus század szülötte, nemesi címmel jön a világra. Megkeresztelésétől a királyok városának hívják. A Conquista leánya. Nem az őslakó, a bennszülött nép teremti meg, hanem a gyarmatosító, jobban mondva a con-

quistador. Később az alkirályság szenteli fel, mint a dél-amerikai spanyol hatalom székhelyét. S végül a függetlenségi harc és a forradalom, a kreol és spanyol lakosság – s nem a bennszülött lakosság – mozgalma kiáltja ki a köztársaság fővárosának. Jön azután valami, ami ideiglenesen veszélyezteti hegemóniáját: a Peru–Bolíviai Konföderáció. De ez az állam, amely – az Andok és a Sierra uralmát visszaállítva – őriz valamit a Tahuantinsuyu restaurálására irányuló ösztönös, tudat alatti próbálkozásból, túlságosan délre keresi tengelyét. S – egyéb okok mellett – talán ezért omlik össze. A politikai hatalmával felfegyverzett Lima később megkettőzi fővárosi mivoltának előjogait.

Ebben az időszakban nemcsak Junín megye ásványi gazdagsága sugallja a központi vasút munkálatait. Inkább és mindenekfölött Lima érdeke ez. Perunak, a Conquista fiának szüksége van rá, hogy a conquistador telkéről, az alkirályság és a köztársaság székhelyéről kiindulva vigye végbe az Andok meghódításának kalandját. S később, miután a vasúttal átszelték az Andokat, s a Montañába akarnak jutni, ugyanígy olyan útról álmodoznak, amely Limával köti össze Iquitost. Az 1895-ös elnök – aki pár évvel korábban elvi nyilatkozatában föderalista hitvallást tett – kétségkívül inkább Limára, mintsem a Keletre gondolt, amikor a pichisi útvonalnak kedvezett. Vagyis – ebben csakúgy, mint más dolgokban – tipikusan centralista érzelmeket tanúsított.

Lima mindmáig a központi vasútnak köszönheti gazdasági hatalma egyik legnagyobb forrását. Kevéssel ez előttig Junín megye ásványai alkották fő ásványi kivitelünket, s ezeket – e vasútvonalnak hála – Callaóból exportálják. Napjainkban az északi kőolaj jelentősége elhomályosítja Junín jelentőségét. De ez egyáltalán nem jelenti a centrum bányászatának csökkenését. S emellett a központi úton jönnek le Huánuco, Ayacucho, Huancavelica és a Chanchamayo-hegység termékei. A főváros gazdasági mozgását nagyrészt ez az Andokon áthaladó út táplálja. A Pachiteába, az Ayacuchóba és a Cuzcóba irányuló vasút, s általában az állam egész vasútprogramjának terve azt célozza, hogy Limát tegye vérkeringési rendszerünk fő ütőerévé.

De ennek az útvonalnak a jövője veszélyben van. A központi vasút, mint közismert, az egyik legmeredekebb ponton kúszik fel az Andokba. Fenntartási költsége nagyon magas. A fuvardíjak drágák. Ezért a Huachóból Oyónba tervezett vasútvonal hivatása az, hogy bizonyos pontig e vonal vetélytársává legyen. A centrum termelésének jelentős része ezen

az új úton érkezne a tengerhez, s ez a tény elsőrangú kikötővé változtatná Huachót.

Mindenesetre egyetlen – méghozzá nem is a legfőbb – út elegendő ahhoz, hogy teljességgel uralkodó funkciót biztosítson Limának az ország keringési rendszerében.

Ha sok időre fennmarad is a centralizmus, nem teheti Limát a közúti és vasúti hálózat központjává. A terület, a természet vétót emel. A Sierra és a Montaña erőforrásainak kiaknázása áthatoló utakat követel, vagyis olyan utakat, amelyek a Costa hosszában különböző torkolatokat nyitnak termékeinknek. A tengeri szállítás miatt a Costán nem érezhető közvetlenül a hosszanti út szükségessége. A hosszanti utak az Andok között futnak majd. S egy part menti város, mint Lima, nem lehet központi állomása a bonyolult hálózatnak, amely szükségszerűen a legolcsóbb és legkönnyebb kijáratokat fogja megkeresni.

*

A modern városok kialakulásában az ipar az elsődleges tényezők egyike. London, New York, Berlin, Párizs első helyen iparuknak köszönhetik hipertrófiájukat. Az iparosítás a nyugati civilizáció specifikus jelensége. Egy nagyváros alapvetően piac és üzem. Az ipar teremtette meg előbb a burzsoázia, majd a proletariátus erejét. S mint sok közgazdász megfigyeli, az ipar korunkban nem követi a fogyasztást; megelőzi és elárasztja azt. Nem elég, hogy kielégíti a szükségleteket; néha azt igényli, hogy új szükségleteket hozzon létre vagy találjon. Az indusztrializmus mindenható erőként jelenik meg. S noha a mechanikába és a gépbe kissé belefáradt emberiség időnként több-kevesebb készséget nyilvánít a természethez való visszatéréshez, semmi sem jósolja még a gép és az ipar hanyatlását. Oroszország, a születő szocialista civilizáció szülőföldje lázasan dolgozik azért, hogy iparát fejlessze. Lenin álma az ország villamosítása volt. Összegezve: az ipar érintetlenül megtartja lendületét mind ott, ahol egy civilizáció lehanyatlik, mind ott, ahol egy másik sarjad. Sem a burzsoázia, sem a proletariátus nem tervezhet olyan civilizációt, amely ne az iparon nyugodnék. Vannak hangok, amelyek a városok hanyatlását jövendölik. De egy sincs, amely az ipar hanyatlását jósolná meg.

Az indusztrializmus hatalmával kapcsolatban nincsenek nézeteltérések. Ha Lima egyesítené a nagy ipari centrummá váláshoz szükséges feltételeket, a legcsekélyebb kételyt sem érezhetnénk azzal a képességével szem-

ben, hogy nagyvárossá változik. De pontosan arról van szó, hogy az ipar lehetőségei Limában korlátozottak. Nemcsak azért, mert általában korlátozottak Peruban – ebben az országban, amelynek még sok időn át meg kell elégednie a nyersanyagtermelő szerepével –, hanem másrészt azért is, mert a nagy ipari gócok kialakulásának ugyancsak megvannak a maga törvényei. S e törvények az esetek felében ugyanazok, mint a nagyvárosok kialakulásának törvényei. Az ipar – többek között – azért nő a fővárosokban, mert ezek az ország keringési rendszerének központjai. A főváros azért üzem, mert emellett piac is. A közutak és vasutak centralizált hálózata éppoly elengedhetetlen az ipari koncentrációhoz, mint a kereskedelmi koncentráció. S láttuk már az előző bekezdésekben, hogy Peru földrajza mennyire centralizmusellenes.

Egy város ipari gravitációjának másik oka bizonyos nyersanyagok kitermelési helyének közelsége. Ez a törvény mindenekelőtt a nehézipart, a kohászatot szabályozza. A nagy fémipari üzemek azoknak a bányáknak a közelében nőnek fel, amelyek rendeltetése, hogy ellássa őket. A szén- és vaslelőhelyek elhelyezkedése határozza meg a Nyugat gazdaságföldrajzának ezt az aspektusát.

S ma, a világ villamosításának időszakában egy helység ipari gravitációjának harmadik oka a nagy vízienergia-források közelsége. A „fehér kőszén" ugyanolyan csodákat művelhet az indusztrializmus és urbanizálás teremtőjeként, mint a feketeszén.

Szinte semmi kutató erőfeszítésre nincs szükség ahhoz, hogy észrevegyük: e tényezők egyike sem kedvez Limának. Környező területe ipari talajnak szegényes.

Másrészt meg kell jegyezni, hogy a természeti tényezőkre – nyersanyagokra, hidraulikus gazdagságra – alapozott ipari lehetőségeknek csak egy távoli jövőben lesz tekintetbe vehető értékük. A földrajzi helyzetében, emberi tőkéjében és műszaki neveltetésében mutatkozó fogyatékossága miatt Perunak nem szabad arról álmodnia, hogy rövid idő alatt ipari országgá változik. Funkciója a világgazdaságban hosszú éveken át a nyersanyag-, élelmiszerfélék exportálójának funkciója lesz. Emellett gazdasága a nagy nyugati iparosodott nemzetek kereskedelmi és pénzügyi érdekeinek hűbérese.

Ma sem tapasztalható, hogy Peru sarjadó ipari mozgása a limai koncentráció felé közeledne. A textilipar például szétszórtan növekszik. Limában van a gyárak többsége; de magas az arány vidéken is. Emellett valószínű, hogy a gyapjúszövő ipar, mint már ma megállapítható, nagyobb

fejlődési lehetőségeket talál az állattenyésztő vidékeken, ahol ugyanakkor – az alacsonyabb megélhetési költségek miatt – olcsó bennszülött munkaerő áll rendelkezésére.

A pénzügy, a bank alkotja egy modern nagyváros másik tényezőjét. Legutóbb Bécs friss tapasztalata tanúsította ennek az elemnek az értékét egy főváros életében. Bécs a háború után nagy nyomorba zuhant az Osztrák–Magyar Birodalom felbomlása miatt. Megszűnt egy nagy állam központja lenni, hogy egy aprócska állam fővárosává zsugorodjon. A kivérzett bécsi ipar és kereskedelem a teljes kimerültség kiélezett időszakába lépett. Ugyancsak heves depressziót szenvedett Bécs, mint az élvezetek és a luxus székhelye is. A turisták észlelték agóniáját. Nos, e válság közepette Bécset pénzpiacként elfoglalt helyzete mentette meg a végérvényes hanyatlástól. Közép-Európa balkanizálódása – ami annyira kárt okozott ennek a városnak mind kereskedelmileg, mind iparilag – pénzügyileg hasznára vált. Európa földrajzában elfoglalt pozíciója Bécset természetes főszerepre jelölte, mint a nemzetközi pénzügyek központját. A nemzetközi bankárok lettek az osztrák gazdaság csődjének haszonélvezői. Bécs elkomorodott és romba dőlt kabaréi és kávéházai bank- és pénzváltó irodákká változtak.

Ez az eset azt is tanúsítja, hogy egy nagy pénzpiacnak mindenekelőtt olyan helynek kell lennie, ahol sok nemzetközi útvonal keresztezi egymást.

*

A politikai főváros és a gazdasági főváros nem mindig esik egybe. Utaltam már arra a kontrasztra, ami Milánó és Róma között alakult ki a demokratikus-liberális Olaszország történetében. Az Egyesült Államok olyan megoldással kerülte el ezt a problémát, amely talán a legbölcsebb, de tipikusan e köztársaság konföderációs struktúrájához tartozik. Washington, a politikai és közigazgatási központ mentesül a New York, Chicago, San Francisco stb. közötti ellentétektől és versengéstől.

A főváros sorsa – mint Európa és éppenséggel Amerika története tanúsítja – alá van rendelve a nagy politikai változásoknak. Egy politikai rend sohasem tudott megerősödni egy szellemével szemben ellenséges székhelyen. Nagy Péter europaizáló politikája Moszkvából Pétervárra tette át az orosz udvart. A bolsevik forradalom – talán előre megérezve keleti feladatát – nyugati eszmerendszere ellenére biztonságosabban érezte magát Moszkvában és a Kremlben.

Peruban Cuzco, az inka birodalom fővárosa a spanyol Conquistával elvesztette kiváltságait.[11] Lima volt a gyarmat fővárosa. Lima lett a függetlenségi kor fővárosa is, noha a szabadság első kiáltásai Tacnában, Cuzcóban, Trujillóban harsantak fel. Lima a főváros ma is, de az lesz vajon a holnap fővárosa is? Íme egy kérdés, amely nem provokatív, ha a merész és kutató előrelátás síkjáról szemléljük. A válasz valószínűleg attól függ, hogy Peru társadalmi és politikai átalakulásában a bennszülött falusi tömegekre vagy a part menti ipari proletariátusra hárul-e az elsőbbség. Lima jövője minden esetben elválaszthatatlan Lima küldetésétől, mondhatnánk Lima akaratától.

JEGYZETEK

[1] Declaración de Principios del Partido Demócrata. Lima, 1897. 14. old.

[2] Eugenio d'Ors levele Bolívia függetlenségének centenáriuma alkalmából. Megjelent: Repertorio Americano.

[3] *Herriot:* Creer. II. köt. 191. old.

[4] A Montañának a perui gazdaságban játszott szerepét – jegyzi meg Miguelina Acosta – nem lehet az utolsó évek adataival mérni. Ezek az évek egy válságperiódusnak, mondhatni egy kivételes periódusnak felelnek meg. A Montaña exportjának ma szinte nincs jelentősége a perui kereskedelmi statisztikában; de volt, méghozzá nagyon nagy, a háborúig. Loreto jelenlegi helyzete olyan, mint egy szerencsétlenség sújtotta vidéké.

Ez a megfigyelés jogos. Loreto gazdasági fontosságának felbecsüléséhez szükség van rá, hogy ne csak a jelent nézzük. A Montaña termelése a közelmúltig fontos szerepet játszott gazdaságunkban. Volt egy korszak, amikor a Montaña Eldorádó tekintélyére kezdett szert tenni. Ebben a korban a kaucsukot mérhetetlen értékű kincsnek tekintették. Francisco García Calderón az *El Perú Contemporáneo*ban vagy húsz éve azt írta, hogy a kaucsuk a jövő nagy természeti kincse. Mindenki osztotta ezt az illúziót.

Valójában a kaucsuk szerencséje múló körülményektől függött. Esetleges, kockázatos szerencse volt ez. Azért nem értettük meg idejében, mert könnyűszerrel átengedtük magunkat Pangloss mester optimizmusának, amikor túlzottan belefáradtunk felszíni frivol szkepticizmusunkba. Észérvekkel a kaucsukot nem lehetett egyenlővé tenni területünk egy többé-kevésbé sajátos vagy kizárólagos ásványi erőforrásával.

Loreto válsága nem iparának többé-kevésbé időszaki válságát jelenti. Miguelina Acosta nagyon jól tudja, hogy a Montaña ipari élete még túlságosan kezdetleges. A kaucsuk az erdővidék anyagi forrásainak alkalomszerű kincse volt, másrészt

kiaknázása a nem megművelt, hanem tönkretett övezetnek a közlekedési utakhoz való közelségétől függött.

Következésképpen Loreto gazdasági múltja nem bizonyít semmit, ami állításomat lényegi vonatkozásokban érvénytelenítené. Azt írom, hogy a Montañának nincs még gazdasági jelentősége. Világos, hogy e jelentőséget mindenekelőtt a jelenben kell keresnem. Emellett össze kell hasonlítanom vagy viszonyítanom kell azt a Sierra és a Costa jelentőségéhez. Az ítélet viszonylagos.

Ugyanezt az összehasonlítási koncepciót kell követnem a Montaña szociológiai jelentősége kapcsán. A perui társadalomban két alapvető elemet, két erőt különböztetek meg. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem lehet többet megkülönböztetni. Csak azt akarom mondani, hogy az összes többi – amelyek realitását nem tagadom – másodlagos.

De jobban szeretném, ha nem kellene megelégednem ezzel a magyarázattal. Részrehajlás nélkül szeretném mérlegelni Miguelina Acosta észrevételeit. Ezek egyike – a leglényegesebb – az, hogy a Montaña szociológiájáról nagyon keveset tudunk. Sem a partvidék, sem a Sierra nem vesz tudomást a Montaña emberéről. A Montañában, vagy – a szó szoros értelmében – a régi Loreto megyében léteznek olyan népek, amelyek sajátos szokásai és hagyományai szinte nincsenek rokonságban a Costa és a Sierra népeinek szokásaival és tradícióival. Loreto vitathatatlanul egyedi jellegű szociológiánkban és történelmünkben. Biológiai rétegei nem ugyanazok. Társadalmi fejlődése eltérően ment végbe.

Ebben a vonatkozásban lehetetlen nem kifejezni egyetértésemet dr. Acosta Cárdenasszal; kétségkívül rá hárul az, hogy a perui valóság megvilágításához hozzájáruljon egy teljes tanulmánnyal Loreto szociológiájáról. A regionalizmus témája fölötti vita nem hagyhatja figyelmen kívül Loretót mint régiót. (Pontosítani kell: Loretót és nem a „Montañá"-t.) Loreto regionalizmusa nem egyszer felkelésekben fejezte ki követeléseit. Olyan regionalizmus ez, ami végső soron – ha nem tudott is elméletté válni – gyakorlattá vált. S ez kétségkívül bárki számára elégségesnek tűnik majd ahhoz, hogy tekintetbe vegye Loretót.

[5] Mundial, 1925. szeptember, a De la Vida Inkaica kapcsán.

[6] *Carlos Concha:* El Régimen Local. 135. old.

[7] Extracto Estadístico del Perú. 1926. 2. old.

[8] *Lucien Romier:* Explication de Notre Temps. 50. old.

[9] Le vie d'Italia dell'America Latina. 1925.

[10] Az Extracto Estadístico del Perú szerint a Talara kikötőn keresztül való behozatal 1926-ban 2 453 719 perui fontra, a kivitel 6 171 983 perui fontra emelkedett, a második helyet foglalva el Callao után.

[11] Latin-Amerika felszabadításáért című könyvében (90–91. old.) *Haya de la Torre* szembeállítja és összehasonlítja Mexikó és Peru gyarmati sorsát. „Mexikóban

– írja – a fajok összeolvadtak, és az új fővárost ugyanazon a helyen építették fel, ahol a régi állt. Mexikóváros és valamennyi nagyváros az ország szívében helyezkedik el, a hegyekben, a vulkánok koronázta hatalmas mezetákon. A trópusi part az összeköttetést szolgálja a tengerrel. Mexikó conquistadora összeolvadt az indiánnal, egyesült vele hegyvidéke szívében, s olyan fajt kovácsolt, amely – noha egyáltalán nem faj a szó szoros értelmében – szokásai egyneműsége miatt, vére végérvényes fuzionálásának tendenciája miatt, a nemzeti környezet erőszakos megoldások nélküli folytatása miatt fajnak számít. Peruban nem ez történt. A hegyvidéki és bennszülött Peru, az igazi Peru a nyugati Andok mögött maradt. A régi nemzeti városokat – Cuzcót, Cajamarcát stb. – elfeledték. Új spanyol városok alakultak a trópusi Costán, ahol soha nem esik, ahol nincs hőmérséklet-változás, ahol kifejlődhetett vidám és engedelmes fővárosunk andalúz, érzéki környezete." Fontos, hogy ezek az észrevételek – amelyek magaslatára általában sohasem értek fel a Lima-ellenesség panaszai és kérkedései – Trujillo fiától jöttek, vagyis „ezen új, spanyol városok" egyikéből, amelyek túlsúlyát sok elátkozott dologért felelősnek találja. A jelenlegi revízió ilyen és egyéb jeleire érdemes rámutatni azok meditációjával szemben, akik kizárólagosan a Sierrának tulajdonítják a forradalmi és megújító szellemet.

AZ IRODALOM PROCESSZUSA*

1. *Pártos tanúvallomás*

Ebben az esetben a processzus szót büntetőjogi értelemben használjuk. Semmi olyan szándékom nincs, hogy részt vegyek a perui irodalomtörténet kidolgozásában. Pusztán az a szándékom, hogy tanúvallomást tegyek egy perben, amelyet nyitottnak tartok. Úgy látom, ebben a bűnvádi eljárásban eddig szinte kizárólag a védelem tanúi hallatták hangjukat; itt az ideje, hogy a vádét is meghallgassuk. Tanúvallomásom meggyőződésesen és bevallottan pártos tanúságtétel. Tudatosan vagy öntudatlanul, minden kritikus, minden tanú küldetést tölt be. Az olcsó gyanúsítások ellenére, szándékom igenlő, hozzáállásom építő, és mi sem idegenebb tőlem, mint a tisztán képromboló és bomlasztó bohémkodás; de úgy látszik, küldetésem a múlttal szemben az, hogy ellene szavazzak. Ez alól a vád alól kívánok felmentést, nem is szabadkozom a részrehajlás miatt. Piero Gobetti, azon szellemek egyike, akikkel a legharmonikusabb összhangot érzem, ezt írja egyik csodálatra méltó tanulmányában: „Az igazi realizmusban az eredményeket teremtő erők kultusza él, nem pedig az intellektuálisan *a priori* szemlélt eredmények bűvölete. A realista tudja, hogy a történelem reformizmus, de tudja azt is, hogy a reformisztikus folyamatot nem a beavatottak diplomáciája határozza meg, hanem az egyéni alkotások, mihelyt az egyének forradalmárként cselekszenek, konfrontált követelések világos kifejtésén keresztül."[1]

Ha az igazi bírálat egyáltalán lehet részrehajlás nélküli vagy agnosztikus – amit egyébként nem hiszek –, kritikám akkor is lemond arról, hogy az legyen. Minden kritikát a filozófus, a politikus, a moralista elő-

*Részletek: A tanulmány 19 fejezetéből válogatásunk négyet tartalmaz.

ítéletei kormányoznak. Croce ragyogóan mutatott rá, hogy Jules Lemaître impresszionista vagy hedonista kritikája – amelyről feltételezték, hogy mentes minden filozófiai értelemtől – maga sem más, mint Saint Beuve kritikájának – kora gondolatának, filozófiájának – kivonata.[2]

Az emberi szellem oszthatatlan; s én nem fájlalom ezt a végzetet, ellenkezőleg, úgy ismerem el, mint a kiteljesülés és az összefüggések szükségszerűségét. Aggályok nélkül kijelentem, hogy minden politikai szenvedélyemmel és eszmémmel vetem magam az irodalom elemzésébe, noha – lévén, hogy a köznyelv lejáratta és degenerálta a „politika" szót – hozzá kell fűznöm: a politika számomra filozófia és vallás.

De ezzel nem azt akarom mondani, hogy esztétikán kívüli szempontokból gondolom át az irodalmi vagy művészeti jelenséget, hanem azt, hogy tudatom mélyén esztétikai koncepcióm eggyé vált erkölcsi, politikai és vallási koncepcióimmal, s hogy nem működhet tőlük függetlenül vagy eltérően, noha ezáltal továbbra is szorosan vett esztétikai koncepció marad.

Riva Agüero nyilvánvaló civilista nézőpontból ítélte meg az irodalmat. *A független Peru irodalmának jellegéről*[3] szóló tanulmánya minden részét félreérthetetlenül áthatják nemcsak a politikai vélemények, hanem még kasztérzelmek is. Egyidejűleg irodalomtörténetírás és politikai követelés.

Lényeges kritikai javaslatait – amelyek szinte változatlanul spanyolosságban, kolonializmusban és arisztokratizmusban oldódnak fel – a gyarmati encomenderók kasztszelleme inspirálja. Riva Agüero csak annyiban tekint el politikai és társadalmi előítéleteitől, hogy irodalmári, akadémikusi, tudósi normákkal ítéli meg az irodalmat; s elvonatkoztatása akkor is látszólagos, mert kétségtelen, hogy szelleme ekkor mozog a legmódszeresebben a skolasztikus és konzervatív röppályán. Riva Agüero nem is leplezi túlságosan bírálata politikai hátterét, amikor irodalmi értékeléseibe történetietlen fejtegetéseket kever arról, hogy szerinte a függetlenség alapítói hibáztak, amikor a köztársaságot részesítették előnyben a monarchiával szemben, s amikor hevesen elutasítja azt a tendenciát, hogy a hagyományos oligarchikus pártokkal elvi alapon álló pártokat állítsanak szembe, attól félve, hogy ezek szektás ütközeteket és társadalmi antagonizmusokat váltanak ki. De Riva Agüero nem vallhatta be világosan elemzésének politikai magvát; először azért nem, mert csak a munkásságát követő időben tanultuk meg a sok nyilvánvaló és haszontalan álcázás hiábavalóságát; másodszor azért nem, mert osztálya – az encomendero arisztokrácia – befolyásának feltétele éppen az volt, hogy for-

málisan befogadja egy másik osztály – a liberális burzsoázia – elveit és intézményeit. S noha ez az arisztokrácia bensőségesen monarchistának, spanyolnak és hagyományőrzőnek érezte magát, szüksége volt rá, hogy ellentmondásosan összebékítse reakciós érzelmeit egy köztársasági, tőkés politika gyakorlatával és egy demokratikus polgári alkotmány tiszteletben tartásával.

Ahogy Peru szellemi életében véget ért a kétségbevonhatatlan civilista tekintély korszaka, Riva Agüero értékrendje – valamennyi tőle származó és hozzá csatlakozó művel együtt – revízió alá került.[4] A magam részéről világos forradalmi vagy szocialista pártosságomat állítom szembe az ő bevallatlanul civilista vagy kolonialista részrehajlásával. Nem tulajdonítok magamnak döntőbírói tekintélyt és békítő szándékot; bevallom ellenzéki szenvedélyemet és harci kedvemet. A közvetítés, a békítés a történelmi folyamat része, azzal a feltétellel, hogy a felek részletes és szélsőséges vitában mérik össze erejüket.

2. *A gyarmati irodalom*

Minden irodalom egységének nyersanyaga a nyelv. A spanyol irodalom, akár az olasz és a francia, az e nyelven írt első énekekkel és elbeszélésekkel kezdődik. Csak a szó igazi értelmében művészi, tartós értékű spanyol, olasz, francia nyelvű művekkel jelenik meg a spanyol, olasz, francia irodalom. E nyelvek elkülönülése a latintól még nem fejeződött be, mind közvetlenül a latinból származnak, sokáig vulgarizált latin nyelvhasználatnak tekintették őket. De történetileg az említett latin népek nemzeti irodalma a nemzeti nyelvvel születik, ami az általános határok kijelölésének első eleme egy irodalomban.

A Nyugat történetében a nemzeti irodalmak virágzása egybeesik a nemzeti eszme politikai megszilárdulásával. Annak a mozgalomnak része, amely a reformáción és a reneszánszon keresztül megteremtette a liberális forradalom és a kapitalista rend ideológiai és szellemi tényezőit. Az európai kultúra egysége – amelyet a középkorban a latin nyelv és a pápaság tartott fenn – széthullott a nemzeti áramlat miatt, amelynek egyik kifejeződése az irodalmak nemzeti individualizálódása volt. Így az irodalomtörténetírásban a „nacionalizmus" a legtisztábban politikai

gyökerű, a művészet esztétikai felfogásától idegen jelenség. Legerőteljesebb definícióját Németországban nyerte, Schlegelék munkásságától kezdve; ez mélyen megújította az irodalomkritikát és az irodalomtörténetírást. Francesco de Sanctis – a méltán híres *Storia della letteratura italiana* szerzője, akinek művéről forró csodálattal írta Brunetière, hogy „ez az az olasz irodalomtörténet, amit én nem győzök idézni, és amit Franciaországban nem győznek nem olvasni" – azt tartja a XVIII. századi kritika jellegzetességének, „ami a nemzeti mivolt előnye, amit annyira becsülnek a modern kritikusok, s ami miatt Schlegel magasztalja Calderónt, mint igazi spanyol nemzeti [művészt], és lebecsüli Metastasiót, mint nem éppen olaszt."[5]

Peruban a nemzeti irodalom – akár maga a nemzet – tagadhatatlanul spanyol származék. Spanyolul megírt, kigondolt, átérzett irodalom, noha egyes esetekben a nyelv tónusaiban, sőt szintaxisában és prozódiájában is többé-kevésbé nyilvánvaló és erőteljes a bennszülött hatás. Az autoktón civilizáció nem jutott el az írásbeliséghez, így nem jutott el a tulajdonképpeni és szorosan vett irodalomhoz sem, vagyis megrekedt a dalnokok, a legendák és a koreografikus-színházi mutatványok fokán. A kecsua írást és nyelvtant spanyolok alkották meg, s a kecsua írások összességükben kétnyelvű szerzők – például El Lunarejo – művei, mielőtt megjelenne Inocencio Mamani, a *Tucuipac Munashcan* ifjú szerzője.[6] A többékevésbé amerikanizált spanyol nyelv az irodalmi nyelve és intellektuális eszköze ennek a nemzetnek, amelynek önmeghatározó munkája még nem ért véget.

Az irodalomtörténetírásban a nemzeti irodalom fogalma, ahogy nem kortalan, nem is túl konkrét. Nem mérhető, azonos valóságot fejez ki. Mint minden rendszerbe foglalás, ez is csak megközelítőleg ragadja meg a tények mozgását. (Maga a nemzet is absztrakció, allegória, mítosz, amely nem egy állandó és pontos, tudományosan meghatározható valóságnak felel meg.) A héber irodalom kivételes jellegét körülhatárolva De Sanctis a következőket állapítja meg: „A mindenestül nemzeti irodalom valójában fantazmagória. Feltétele egy tökéletesen elszigetelt nemzet lenne, amilyen – mint mondják – Kína (noha ma Kínába is behatoltak az angolok). Az a képzeletvilág és stílus, amit ma orientalizmusnak neveznek, semmiben nem sajátságosan keleti, hanem inkább északi, és valamennyi barbár és születő irodalom sajátja. A görög költészetben volt ázsiai elem, a latinban volt görög, az olaszban van görög és latin elem."[7]

A Peruban még fel nem oldott kecsua–spanyol dualizmus olyan kivé-

teles esetté tette a nemzeti irodalmat, amit nem lehet a szervesen nemzeti, egy Conquista beavatkozása nélkül született és növekedett irodalmakra érvényes módszerrel tanulmányozni. Esetünk eltér azon amerikai népekétől is, ahol ez a dualizmus nem – vagy csak ártatlan kifejeződésekben – létezik. Az argentin irodalom egyéni vonásai például szoros összhangban vannak a nemzeti személyiség erőteljes meghatározottságával.

A perui irodalom első szakasza nem kerülhette el azt a sorsot, amely eredetét határozta meg. A gyarmati spanyolok irodalma nem perui: spanyol. Világos, hogy nem azért, mert spanyol nyelven írták, hanem mert spanyol szellemben és érzelmekben fogant. Úgy látszik, e vonatkozásban nincs nézeteltérés. Gálvez, aki irodalmában az alkirályság kultuszának papja, kritikusként elismeri, hogy „a gyarmati kor csak a spanyol és különösen a góngorai irodalom szolgai és alsóbbrendű utánzóit termelte ki, akik csak a felfújtat és a rosszat vették át, s akikben nem élt a közeg megértése vagy megérzése, kivéve Garcilasót, aki átérezte a természetet, és Caviedest, akinek szellemessége mögött erőteljes egyéniség rejlett, s akit a nemzeti élet egyes aspektusaiban, a kreol éleselméjűségben úgy lehet és kell tekinteni, mint Segura, Pardo, Palma és Paz Soldán távoli elődjét."[8]

A két kivétel – s az első sokkal inkább, mint a második – vitathatatlan. Mindenekfölött Garcilaso magányos figura a gyarmati irodalomban. Garcilasóban két kor, két kultúra találkozik. De Garcilaso inkább inka, mint conquistador, inkább kecsua, mint spanyol. Ő is kivételes eset. S pontosan ebben rejlik egyénisége és nagysága.

Garcilaso a két faj, a hódító és a bennszülött első öleléséből, első termékeny összeolvadásából született. Történetileg ő az első „perui", ha a „peruiságot" úgy értelmezzük, mint egy, a spanyol Conquista és a gyarmatosítás által meghatározott társadalmi formációt. Garcilaso neve és műve betölti a perui irodalom egy egész szakaszát. Ő az első perui, anélkül, hogy megszűnt volna spanyolnak lenni. Történeti-esztétikai szempontból műve a spanyol epikához tartozik. Elválaszthatatlan Spanyolország legnagyobb eposzától: Amerika felfedezésétől és meghódításától.

A perui irodalom eredetében még az első korszak műfajai és témái révén is gyarmati, spanyol irodalomnak nevezhető. Minden normálisan fejlődő irodalom gyermekkora a líra.[9] Az orális, a szájhagyományban élő bennszülött-irodalom – mint mindegyik – e törvénynek engedelmeskedett. A Conquista a spanyol nyelvvel egy már kifejlett irodalmat is átültetett Peruba, amely a maga röppályáját folytatta a gyarmaton.

A spanyolok fejlett elbeszélő műfajt hoztak magukkal, amely az epikus poémából már előrelépett a regénybe. S a regény a reformációval és a reneszánsszal kezdődő irodalmi szakaszt jellemzi. A regény jórészt a polgári társadalomban élő individuum története; ebből a szemszögből Ortega y Gasset nem teljesen ésszerűtlen, amikor rámutat a regény dekadenciájára. A regény mint realista művészet kétségkívül újjá fog születni a proletár társadalomban; de a proletár elbeszélés – mihelyt a forradalmi eposz kifejezője lesz – inkább epikus, semmint kimondottan regény jellegű. A középkori epikus költészet, amely a Conquista korára Európában lehanyatlott, itt megtalálta újjászületése elemeit és ösztönzőit. A conquistador az epikus költészetben élte át és fejezte ki a Conquistát. Garcilaso életműve kétségkívül az epika és a történetírás közé esik. Az epika, mint De Sanctis helyesen figyeli meg, a csodák korához tartozik.[10] A gyarmati irodalom gyógyíthatatlan középszerűségének legjobb bizonyítéka abban van, hogy Garcilaso után nem kínál semmiféle eredeti epikus alkotást. A gyarmati írók tematikája általában ugyanaz, mint a spanyolországi íróké, s lévén, hogy ennek ismétlése vagy folytatása, mindig megkésettnek, távolinak tűnik. A gyarmati irodalom bibliográfiája szinte kizárólag olyan címekből áll, amelyek mérföldekre bűzlenek szerzőik tudóskodásától, skolasztikájától, letűnt klasszicizmusától; rapszódiák és visszhangok – hacsak nem plágiumok – címjegyzéke. A legszemélyesebb hang tényleg Caviedesé, aki a limaiaknak a tréfás és csúfolkodó hangnem iránti kedvét hirdeti. El Lunarejo, noha bennszülött vér csörgedezett ereiben, csak mint góngorista tűnt ki, vagyis egy olyan régi irodalom jellegzetes magatartásával, amely a reneszánszban kimerülve eljutott a barokkhoz és a *culteranismó*hoz. *Apologético en favor de Góngora* című műve ebből a szempontból a spanyol irodalomhoz tartozik.

3. *A tovább élő kolonializmus*

A köztársaság megalapításával nem szűnik meg irodalmunk spanyol jellege. Sok éven át az marad, az anyaország klasszicizmusának vagy romanticizmusának egyik-másik szunnyadó visszhangjával. Ha nem is spanyol, mindenesetre hosszú éveken át gyarmati irodalomnak kell nevezni.

Kivételes jellege miatt a perui irodalom tanulmányozását nem lehet

beleszorítani a klasszicizmus, romanticizmus, modernizmus, az ókori, középkori és modern, a nép- és műköltészet agyonkoptatott sémáiba. Nem szándékozom ezt a tanulmányt a marxista osztályozás – feudális vagy arisztokrata, burzsoá és proletár irodalom – szerint rendszerezni. Hogy ne súlyosbítsam azt a benyomást, amely szerint vitairatomat politikai vagy osztályszempontú vázlat alapján rendszerezem, s hogy jobban összhangba hozzam a művészetkritikai és művészettörténeti rendszerrel, más vázra is felépíthetem; de ez csak egy kommentálási és osztályozási módszert foglal magába, semmiképpen sem olyan elmélet, amely előítéletekkel inspirálná a művek és szerzők értelmezését.

Egy modern irodalmi – s nem szociológiai – elmélet három periódust különböztet meg egy nép irodalmának normális fejlődésében: a gyarmati, a kozmopolita és a nemzeti periódust. Az első időszakban e nép irodalmilag nem több, mint egy másik gyarmata, alárendeltje. A második periódusban különféle külföldi irodalmak elemeit asszimilálja egyidejűleg. A harmadikban jól modulált kifejezésre jut saját személyisége és érzelme. Ez az irodalomelmélet nem lát messzebb előre. De nekünk e helyütt nincs is szükségünk szélesebb rendszerre.

A gyarmati ciklus nagyon pontosan és nagyon világosan kivehető a perui irodalomban. Ebben a ciklusban irodalmunk nemcsak azért gyarmati, mert Spanyolországtól függ, annak hűbérese, hanem mindenekfölött azért, mert alárendeli magát a gyarmat szellemi és materiális maradványainak. Don Felipe Pardo, akit Gálvez önkényesen tekint az irodalmi peruiság egyik előfutárának, nem egyszerűen arisztokratikus érzelmei miatt utasította el a köztársaságot és intézményeit; inkább „gót" érzelmei miatt. Egyébként meglehetősen középszerű szatírájának egész inspirációja a *corregidor* vagy az encomendero rosszkedvéből származik, akit a forradalom elméletben – ha ténylegesen nem is – egyenlővé tett a meszticekkel és a bennszülöttekkel. Gúnyolódásának minden gyökere kasztösztönében rejlik. Pardo y Aliaga hangja nem azé az emberé, aki peruinak érzi magát, hanem azé, aki spanyolnak érzi magát egy olyan országban, amelyet Spanyolország hódított meg hadvezérei és írástudói utódainak.

Kisebb adagokban, de ugyanilyen eredménnyel ugyanez a szellem jellemzi szinte egész irodalmunkat a *colónidák* nemzedékéig, amely a múltnak és a múlt értékeinek bálványrombolója volt, mestereként tisztelve González Pradát, és előfutáraként üdvözölve Egurent, vagyis a spanyolos irányzat két leginkább szabadelvű íróját.

Mi tartja hát ébren ennyi időn át irodalmunkban a gyarmat iránti nosztalgiát? Bizonnyal nem az írók egyéni múltba fordulása. Más az ok. Ahhoz, hogy felfedjük, sokkal bonyolultabb világot kell megszondázni, mint amit rendszerint átfog a kritikus pillantása.

Egy nép irodalma a maga gazdasági és politikai altalajából táplálkozik, arra támaszkodik. Egy olyan országban tehát, amelyben az encomenderók és az alkirályság udvari bírái uralkodnak, mi sem természetesebb, minthogy az alkirályság erkélyei alatt szerenádoznak. A feudális kaszt tekintélye részben az alkirályság presztízsén nyugodott. A magát a Conquista örökösének érző köztársaságban a középszerű írók nem tehettek mást, mint hogy az alkirálysági címerek fényesítésén munkálkodtak. Csak a temperamentummal jobban megáldottak – akik mindig, minden népnél, minden égtáj alatt az eljövendő dolgok előfutárai – voltak képesek rá, hogy kivonják magukat e történelmi végzet alól, ami túlságosan parancsoló volt a latifundista osztály hívei számára.

Gyarmati és kolonialista irodalmunk erőtlensége, vérszegénysége, gyengesége a gyökerek hiányából ered. A művészetnek szüksége van rá, hogy egy hagyomány, egy történelem, egy nép éltető nedveiből táplálkozzék. S Peruban az irodalom nem a bennszülött hagyományból, történelemből, népből sarjadt ki. Spanyol irodalmi importból született, s később ugyanezen irodalom utánzásából táplálkozott. Sorvadt köldökzsinór kapcsolta az anyaországhoz.

Ezért volt, hogy a gyarmati korban szinte csak a klerikusok és udvari bírák barokkja és culteranismója élt nálunk; s a köztársaság idején pedig csak ugyanezen udvari bírák és klerikusok dédunokáinak rosszul átplántált romanticizmusa és trubadúrköltészete élt.

Miután az inka birodalom aranykorának néhány magányos és erőtlen felidézési kísérlete meghiúsult, a gyarmati birodalom idegennek érezte az inka múltat. Teljesen hiányzott belőle az újjáteremtés képessége és a képzelőerő. Ennek az irodalomnak a történetírója, Riva Agüero számára ez nagyon logikusnak tűnt. Lezárva e képesség hiányának tanulmányozását és leleplezését, Riva Agüero sietett igazolni azt, örömmel és meggyőződéssel szentesítve egy anyaországi író nézetét. „Mint egy híres kritikus (Menéndez Pelayo) nagyon pontosan mondta – írja –, az inka birodalom eseményei csak annyira érdekelnek bennünket, amennyire a mai spanyolokat a turdetániak és a szarpetániak történetei és meséi érdekelhetik." S e tanulmány konklúziójában azt mondja: „Az a rendszer, amely az irodalom amerikanizálásához a Conquista előtti időkig nyúl

vissza, igyekezve költőileg felélesztení a kecsua és azték civilizációt, az őslakók eszméit és érzelmeit, számomra a legszűkösebbnek és legterméketlenebbnek tűnik. Nem *amerikanizmusnak*, hanem *egzotizmusnak* kell nevezni. Menéndez Pelayo, Rubio és Juan Valera már megmondta: azok a civilizációk vagy félcivilizációk meghaltak, kimúltak, s nincs mód újrakezdeni hagyományukat, mivel nem hagytak hátra irodalmat. A spanyol fajú kreolok számára idegenek és távoliak, minket sem köt hozzájuk semmi, s ugyancsak idegenek és távoliak a művelt mesztícek és indiánok számára is, mert őket teljességgel europaizálta a nevelés, amit kaptak. Egyikük sincs Garcilaso de la Vega helyzetében." Riva Agüero véleménye szerint – a Conquista leszármazottjának, a gyarmat örökösének jellegzetes véleménye szerint, aki számára kinyilatkoztatásszámba megy az udvari tudósok véleménye – „sokkal bőségesebb anyagot kínálnak a XVI. századi spanyol expedíciók és a Conquista kalandjai".[11]

A köztársaság már felnőtt, s íróink még nem tudták többnek érezni Perut, mint Spanyolország gyarmatának. Nemcsak modellekért indult Spanyolországba domesztikált képzeletük, hanem témákért is. Példa erre az *Elegía a la muerte de Alfonso XII*, Luis Benjamín Cisneros műve, aki kétségkívül a legliberálisabb és felvilágosultabb szellemek egyike volt e kopott és nyers, romantikus csapatban.

A perui író szinte sohasem érezhette magát egynek a néppel. Nem tudta, nem is kívánta kifejezni a teljes Peru, az új Peru kialakulásának nehéz munkáját. Az inka birodalom és a gyarmat közül a gyarmatot választotta. Az új Peru ködgomoly volt. Csak az inka birodalom és a gyarmat létezett világosan és meghatározottan. S a gagyogó perui irodalom, valamint az inka birodalom és a nép közé beékelődött a Conquista, elválasztva őket, megfosztva őket minden kapcsolattól.

Mivel Spanyolország lerombolta az inka civilizációt, mivel az indián nélkül és az indián ellen alakult meg az új állam, s mivel az őslakó fajt szolgaságba vetették, a perui irodalomnak szükségképpen kreolnak, partvidékinek kellett lennie, ahogy megszűnt spanyolnak lenni. Ezért nem bukkanhatott fel Peruban életerős irodalom. A megszálló és a bennszülött kereszteződése Peruban nem egy többé-kevésbé homogén típust eredményezett. Az ibér és a kecsua vérhez hozzákeveredett az afrikai vér bőséges áradata. Később a kulik behozatalának egy kevés ázsiai vért kellett hozzáadnia ehhez a keverékhez. Végső soron a kreolok, a mesztícek nem egy, hanem több típusa jött létre. Másrészt az olyannyira eltérő etnikai elemek puha és nyugalmas síkföldön fonódtak össze, ahol a

határozatlan és könnyelmű természet nem nyomhatott rá erős egyéni bélyeget e szociológiai kísérlet lágy termékére.

Sorsszerű volt, hogy rendhagyó és tarka etnikai összetételünk áthassa irodalmi folyamatunkat. A perui irodalom pályáját nem lehet például az argentinéhoz hasonlítani. A déli köztársaságban az európai és a bennszülött kereszteződése a gauchót hozta létre. A gauchóban forrt össze tartósan és erősen az idegen és hódító faj az őslakó fajjal. Következésképpen az argentin irodalmat – amely talán a legegyénibb az ibér-amerikai irodalmak között – áthatja a gaucho érzelem. A legjobb argentin írók a népi rétegből merítik témáikat és hőseiket. Santos Vega, Martin Fierro, Anastasio el Pollo előbb élt a népi képzeletben, mint a művészi fantáziában. A legmodernebb és legkülönbözőbb kozmopolita hatások felé nyitott argentin irodalom ma sem tagadja meg gaucho szellemét. Ellenkezőleg, magas szinten kovácsolja ki. Az új nemzedék leginkább ultraista költői a gaucho Martin Fierro és a *payador*ok fura faját vallja utódainak. A nyugatiassággal és modernséggel leginkább átitatottak egyike, Jorge Luis Borges, gyakran alkalmazza a népi hangvételt.

A független Peru írói – a Listák és Hermosillák tanítványai – viszont szinte állandóan megvetették a köznépet. Egyedül a spanyol, az alkirályi légkör csábította és vakította el a provinciális hidalgócsemeték félénk, udvaronci fantáziáját. De Spanyolország nagyon messze volt. Az alkirályság – noha tovább élt a conquistadorok teremtette feudális rezsim – a múlthoz tartozott. Ezért e népség egész irodalma gyökértelen, szórványos, a jelenbe eresztett gyökerek nélküli irodalom benyomását kelti. Hallgatólagos „emigránsok", nosztalgikus túlélők irodalma.

A kimerült és letiport szónokok e mocsári és sápkóros elméletében a néhány életerős író azok közül került ki, akik valami módon a népet fejezték ki. A perui irodalom a spanyol irodalom súlyos és nehezen emészthető rapszódiája mindazon művekben, amelyek nem vesznek tudomást az élő és valóságos Peruról. E szárnyát vesztett, gerinctelen irodalom legőszintébb és legélettelibb jegye a bennszülött *ay* és a *zamba* piruett. A *Tradiciones* cselekményében nem fedezhető-e fel rögtön a szikrázó és tréfálkozó limai plebejusok hangvétele? Ez a tradicionalista próza egyik életadó ereje. Az akadémikusok által megvetett Melgar túl fogja élni Althaust, Pardót és Salaverryt, mert *yaraví*jában a nép mindig meg fogja találni a maga autentikus érzelmi hagyományainak és természetes irodalmi múltjának visszfényét...

17. *A mai áramlatok. Az indigenismo*

Az új perui irodalmat jellemző „indigenista" áramlat jelenlegi elterjedése vagy esetleges túlzásai nem azokból az esetleges vagy lehetséges okokból következnek, amelyek egy irodalmi divatot általában meghatároznak. Jelentősége sokkal mélyebb. Elegendő felfigyelni látható egybeesésére és vérrokonságára azzal az ideológiai és társadalmi áramlattal, amely nap mint nap több hívet toboroz az ifjúság körében, hogy megértsük: az irodalmi *indigenismo* az új Peru lelki és tudati állapotát fejezi ki.

Ezt a még csírázóban levő indigenismót – amely idővel virágot és gyümölcsöt hoz – a forradalom előtti orosz irodalom *muzsikirodalmához* hasonlíthatjuk, leszámítva az idő- és térbeli különbségeket. A *muzsikirodalom* szoros rokonságban állt az orosz forradalmat előkészítő és beérlelő társadalmi nyugtalanság első szakaszával. A muzsikirodalom történelmi missziót töltött be. Valóságos bűnvádat jelentett az orosz feudalizmus ellen, amelyből ez utóbbi fellebezhetetlenül elítélve került ki. A föld társadalmasítása, amit a bolsevik forradalom hajtott végre, előzményei között ismeri el a muzsikregényt és költészetet. Mit sem számít, hogy a muzsikot lefényképező orosz költő vagy író távol állt a szocializálás gondolatától, s az sem számít, idealizálta vagy deformálta-e a muzsikot.

A gépek, a felhőkarcolók, a repülők, a gyárak ábrázolásában örömét lelő orosz konstruktivizmus és futurizmus ugyanilyen módon annak a kornak a terméke, amikor a proletariátus – miután megteremtette azt a rendszert, amelynek haszonélvezői mindmáig a parasztok – azon dolgozik, hogy „nyugatosítsa", az indusztrializmus és a villamosítás legfelső szintjére emelje Oroszországot.

Mai irodalmunk indigenismója nem szakad el napjaink többi új elemétől. Ellenkezőleg, hozzájuk kapcsolódik. A politikában, a gazdaságban és a szociológiában olyannyira jelen levő bennszülöttprobléma nem hiányozhat az irodalomból és a művészetből sem. Súlyosan tévednek azok, akik – sarjadó volta, vagy néhány (illetve sok) korifeusának opportunizmusa alapján ítélve – egészében mesterkéltnek tekintik ezt az áramlatot.

Az sem ad helyet az életképességével kapcsolatos kételyeknek, hogy mostanáig nem teremtett mesterművet. Mesterműcsak azon a talajon virul ki, amelyet hosszú időn át trágyáztak középszerű művek névtelen, sötét tömegével. A zseniális művész rendszerint nem kezdet, hanem kö-

vetkezmény. Rendesen úgy jelenik meg, mint széles körű tapasztalatok eredménye.

Még kevésbé kell riadót fújni szórványos gorombasága vagy anekdotikus túlzása miatt. Nem ezek őrzik a történelmi mozzanat titkát, nem bennük áramlanak annak életnedvei. Minden igenlésnek érintenie kell a szélső határokat. Az anekdota fölött spekulálni annyi, mint kívül helyezkedni a történelmen.

Másfelől ez az irányzat ösztönzőt lel az irodalmunk által asszimilált kozmopolita elemekben. Jeleztem már az amerikai avantgarde autonomista és nativista tendenciáját. Az új argentin irodalomban senki sem érzi fővárosibbnak magát, mint Girondo y Borges, senki sem érzi magát gauchóbbnak, mint Güiraldes. Akik viszont – mint Laretta – a spanyol klasszicizmus hűbéresei maradnak, gyökeresen és szervesen képtelennek bizonyulnak népük tolmácsolására.

Végül újabb ösztöke egyesek számára az egzotizmus, ami – abban a mértékben, ahogy nyomatékot kapnak a nyugati civilizációban a dekadencia tünetei – elárasztja az európai irodalmat. César Morótól, Jorge Seoanétól és a Párizsba emigrált többi művésztől ott bennszülött témákat, indián motívumokat kérnek. Szobrásznőnk, Carmen Saco indián szobraival és rajzaival vitte el művészetének leghitelesebb útlevelét.

Ez utóbbi külső tényező határozza meg, hogy az indigenismót műveljék – noha a maguk módján és csak szórványosan – az „emigránsoknak" nevezhető írók is (például Ventura Garcia Calderón), akiknek nem tulajdoníthatjuk sem ugyanazt a mesterkélt avantgarde divatot, sem ugyanazt az eszmei fertőzöttséget, amiket az országban dolgozó ifjú írók esetében feltételezünk.

*

A *criollismo* nem virágozhatott úgy irodalmunkban, mint egy nacionalista szellemű áramlat: mindenekelőtt azért, mert a kreol még nem képviseli a nemzetet. Egy ideje csaknem egyhangú megállapítást nyert, hogy kialakulóban levő nemzet vagyunk. E fogalmat pontosítva, mostanában érzékelik egy faji és szellemi dualizmus tovább élését. Mindenesetre egyetértés van abban, hogy nem jutottunk el a földünkön élő, lakosságunkat alkotó faji elemek fuzionálásának még csak elemi szintjére sem. A kreolt nem definiálták világosan. Mindmáig a „kreol" szó pusztán csak egy kifejezés, amely arra szolgál, hogy átfogóan jelölje a mesztícek számtalan árnyala-

tát. A mi kreolunkból hiányzik az a jellegzetesség, amit például az argentin kreolban megtalálunk. Az argentin bárhol a világban könnyűszerrel azonosítható: a perui nem. Pontosan ez a szembenállás teszi nyilvánvalóvá számunkra, hogy már létezik az argentin nemzet, ám még nem létezik egy sajátos vonásokkal rendelkező perui nemzet. Itt a kreol számos változatban jelenik meg. A partvidéki erőteljesen különbözik a hegyvidékitől. Miközben a Sierrában a föld hatása bennszülötté teszi a mesztict, szinte annyira, hogy a bennszülött szellem felszívja őt, a Costán a gyarmati befolyás fenntartja a Spanyolországtól örökölt szellemet.

Uruguayban a nativista irodalom – amely csakúgy, mint Argentínában, a kozmopolita kísérletből született – criollista lett, mert itt a népnek megvan az az egysége, mely nálunk hiányzik. Másrészt a nativizmus Uruguayban lényegében irodalmi jelenség. Nincs tudat alatti politikai és gazdasági ihletése, mint az indigenismónak Peruban. Zum Felde, aki mint kritikus, a nativizmus egyik elindítója volt, kijelentette, hogy eljött felszámolásának órája. „A külföld utánzásának hajlamával – írja – a bennszülöttség autonóm érzelmét kellett szembeállítani. Irodalmi emancipációs mozgalom volt. Élt a reakció, mindazonáltal az emancipáció kész tény volt. Megérett rá az idő. A fiatal költők a nemzeti valóságra fordították pillantásukat. S rápillantva, meglátták azt, ami – az európaival ellentétes volta miatt – a legtermészetesebben amerikai volt: a gauchót. De a tradicionalizmusnak is el kell tűnnie, miután küldetését betöltötte. Ideje már, hogy távozzék, s helyet adjon az élet parancsával inkább összhangban levő lírai amerikanizmusnak. Napjaink fogékonyságát már más valóságok és eszmények táplálják. A La Plata környéke végérvényesen nem gaucho többé; s minden gaucho vonás a múzeumok csöndes templomába vonul, miután kiszorult a legtávolabbi zugokból is. A városi kozmopolitizmus előrehaladása miatt szokásaiban és jellegzetességeiben teljesen átalakult Uruguay vidéki élete."[12]

Peruban a criollismo, amellett, hogy túlságosan szórványos és felszínes volt, a gyarmati érzelmekből táplálkozott. Nem az autonómia igenlését alkotta. Kiegyezett azzal, hogy a közelmúltig fennmaradt gyarmati irodalom *costumbrista* szektorát alkossa. Abelardo Gamarro talán az egyetlen kivétel ebben a domesztikált, bennszülött büszkeség nélküli criollismóban.

A mi „nativizmusunk" – amelyre mint irodalmi forradalomra és emancipációra nekünk is szükségünk van – nem lehet egyszerű criollismo. A perui kreol szellemileg még nem szabadult meg Spanyolországtól.

Csak részben ment végbe europaizálódása is, ami révén, reakcióként rá kell találni a maga személyiségére. Az európaizálódott mai kreol nehezen tudja negligálni Peru drámáját. Éppen ő érzi – miközben önmagát korcs spanyolnak látja –, hogy az indiánnak kell a nemzet alapzatává lennie. (Valdelomar, a partvidéki kreol, aki Olaszországból visszatérve át volt itatva d'annuzianizmussal és sznobizmussal, akkor érzi a legnagyobb extázist, amikor felfedezi, jobban mondva elképzeli az inka birodalmat.) Miközben a tiszta kreol általában megőrzi gyarmati szellemét, az európaizált kreol korunkban lázad e szellem ellen, még ha nem tesz is mást, mint tiltakozik korlátoltsága és archaizmusa ellen.

Világos, hogy a különféle és változatos kreol típusok bőséggel elláthatják elbeszélő, leíró, costumbrista, folklorikus irodalmunkat típusokkal és motívumokkal. De nemcsak típusokat és motívumokat keres a naiv indigenista áramlat tudat alatt az indiánban. Még kevésbé a festői típust vagy motívumot. Az indigenismo nálunk nem olyan lényegileg irodalmi jelenség, mint a nativizmus Uruguayban. Gyökerei más történelmi humuszból táplálkoznak. Az igazi indigenisták – s nem szabad összetéveszteni őket azokkal, akik egzotikumként aknázzák ki a bennszülött-témákat – tudatosan vagy öntudatlanul közreműködnek a követelések – s nem a restauráció, nem a feltámasztás – politikai és gazdasági munkálatában.

Az indián nemcsak egy típust, egy témát, egy motívumot, egy személyiséget képvisel, hanem egy népet, egy fajt, egy hagyományt, egy szellemet. Nem lehet tehát kizárólag irodalmi szempontból úgy értékelni és tekinteni, mint egy nemzeti színfoltot vagy aspektust, ugyanoda állítva őt is, mint Peru többi etnikai elemét.

Annak mértékében, ahogy az indigenista áramlatot tanulmányozzák, felfigyelnek rá, hogy nem egyszerű irodalmi tényezők, hanem bonyolult társadalmi és gazdasági tényezők mozgatják. Az indiánnak mindenekfölött azért van joga ahhoz, hogy a mai perui ember szemléletében gyökeret verjen, mert demográfiai túlsúlya és gazdasági-társadalmi szolgasága – nem csupán alacsonyabbsorúsága – között konfliktus és kontraszt áll fenn. Korunkban, amikor népünk szükségét érzi, hogy történelme máig hiányzó egyensúlyát megtalálja, senkit nem lephet meg, hogy az autoktón faj három-négy millió embere jelen van ennek az ötmilliós népnek a szellemi panorámájában.

*

Mint előző felvetéseimből kitűnik, irodalmunkban az indigenismo alapvető értelme az autoktón elem visszakövetelése. Nem azt a tisztán érzelmi funkciót tölti be, amit például a criollismo töltene be. Következésképpen hiba lenne az indigenismót a criollismo egyenrangú megfelelőjeként értékelni; nem helyettesíti azt, nem helyezkedik annak jogaiba.

Az indián bizonnyal nem irodalmi vagy plasztikai érdekessége miatt áll előtérben a perui irodalomban és művészetben, hanem azért, mert a nemzet új erői és létfontosságú impulzusai törekednek rehabilitációjára. A jelenség inkább ösztönös és biológiai, semmint intellektuális és teoretikus jellegű. Ismétlem: a naiv indigenista áramlat tudat alatt nemcsak a típust vagy motívumot, s még kevésbé a pittoreszk típust vagy motívumot keresi az indiánban. Ha ez nem volna biztos, akkor nyilvánvaló, hogy a kreol írót vagy művészt – különösen a kreolt – példának okáért ugyanannyira érdekelné a néger–indián keverék *zambó* is, mint az indián. S különböző okok miatt nem ez a helyzet. *Mert ennek az áramlatnak a jellege nem naturalista vagy costumbrista, inkább lírai, amint azt az andesi költészet próbálkozásai vagy vázlatai bizonyítják.* S mert az autoktón elem visszakövetelése nem tévesztheti össze a zambót vagy a mulattot az indiánnal. A mi múltunkban a néger, a mulatt, a zambo gyarmati elemeket képvisel. A spanyol akkor hozta be a négert, amikor megérezte, hogy ő maga képtelen felváltani az indiánt. valamint azt, hogy képtelen az indiánt asszimilálni. A rabszolga azért jött Peruba, hogy Spanyolország gyarmatosító céljait szolgálja. A fekete faj azon emberi rétegek egyikét alkotja, amiket a gyarmati kor ülepített le a Costán. A sík földön letelepült Peru egyik kevéssé tömör és kevéssé erős rétege volt az alkirályság idején és a köztársaság első időszakában. S e ciklus során minden körülmény közrejátszott abban, hogy fenntartsa a néger és a gyarmat szolidaritását. A néger mindig ellenségesen és bizalmatlanul tekintett a Sierrára, ahol sem fizikailag, sem szellemileg nem tudott akklimatizálódni. Ha az indiánnal keveredett, az csupán azért történt, hogy elkorcsosítsa azt, átadva neki a maga álnok szolgaságát és külsőségekre hajló, beteges lelki alkatát. Felszabadítása után is megőrizte régi fehér gazdája iránt a ragaszkodó felszabadított rabszolga érzelmeit. A gyarmati társadalom, amely háziszolgává – s csak nagyon ritkán kézművessé, munkássá – tette a négert, annyira felszívta és asszimilálta a néger fajt, hogy megfertőzte magát annak forró trópusi vérével. Amilyen áthatolhatatlan és emberkerülő volt az indián, annyira elérhető és domesztikálható volt számára a néger. Így született meg az az alárendeltség, amelynek első oka magá-

ban a rabszolgabehozatal eredetében rejlett, s amely alól csak a társadalmi és gazdasági fejlődés szabadítja fel a négert és a mulattot azáltal, hogy – munkássá változtatva őket – lassanként megszünteti és kiirtja bennük a rabszolga szellemi örökségét. Az ízlését tekintve még gyarmati mulatt öntudatlanul is a hispanizmus mellett, az autoktonizmus ellen van. Spontán módon közelebb érzi magát Spanyolországhoz, mint az inka társadalomhoz. Csak az osztálytudatát felébresztő szocializmus képes arra, hogy elvezesse őt a gyarmati szellem utolsó maradványaival való végérvényes szakításhoz.

Az indigenista áramlat fejlődése nem fenyegeti, s nem bénítja meg irodalmunk más létfontosságú elemeinek fejlődését. Az indigenismo kétségkívül nem arra törekszik, hogy magához ragadja az irodalom színpadát. Nem zár ki s nem zavar más impulzusokat, más megnyilatkozásokat. De egy kor legjellegzetesebb színét és irányzatát képviseli, mivel az új nemzedék azon szellemi orientációjának felel meg, azzal tartozik össze, amit viszont gazdasági és társadalmi fejlődésünk parancsoló szükségletei határoznak meg.

S a kritikus által elkövethető legnagyobb igazságtalanság az lenne, ha bármilyen elhamarkodott ítéletet hozna az indigenista irodalomról a teljes önállóság hiánya miatt, vagy azért, mert a művekben többékevésbé kimutathatóan jelen vannak az értelmezés és a kifejezés mesterkélt elemei. Az indigenista irodalom nem adhat szigorúan verista képet az indiánról. Idealizálnia és stilizálnia kell őt. Ugyancsak nem adhatja vissza az indián saját lelkét. Ezért nevezik indigenista és nem *indígena*, vagyis bennszülött irodalomnak. Ez még a mesztícek irodalma. A bennszülött irodalom is eljön a maga idejében, ha el kell jönnie. Akkor, amikor maguk az indiánok lesznek azon a szinten, hogy megteremtsék.

A jelenlegi indigenista áramlatot végül nem lehet összehasonlítani a régi kolonialista áramlattal. A kolonializmus, a feudális kaszt érzéseinek tükre a múlt nosztalgikus idealizálásával mulattatta magát. Az indigenismónak viszont eleven gyökerei vannak a jelenben. Embermilliók tiltakozásából merít ihletet. Az alkirályság *volt;* az indián *van.* S mivel a gyarmati feudalitás felszámolása a haladás elemi feltételeként kötelez minket, az indián – következésképpen pedig az indián történelem – rehabilitálása, a forradalom programjának részeként.

*

Világos tehát, hogy az inka civilizációból nem annyira az foglalkoztat bennünket, ami halott, hanem az, ami megmaradt. Korunk problémája nem az, hogy megtudjuk, *milyen volt* Peru, inkább az, hogy megtudjuk, *milyen ma* Peru. A múlt annyiban érdekes számunkra, amennyiben a jelen magyarázatául szolgál. A konstruktív nemzedékek mindig gyökérnek, oknak érzik a múltat: sohasem programnak.

Szinte az egyetlen, ami Tahuantinsuyuból tovább él, az indián. A civilizáció elpusztult; nem pusztult el a faj. Négy évszázad után szétrombolhatatlanul, s részben változatlanul eleven Tahuantinsuyu biológiai anyaga.

Az ember lassabban változik, mint ahogy a gyorsaság évszázadában feltételeznénk. E modern korban az emberi metamorfózis rekordot döntött. De ez annak a nyugati civilizációnak sajátos jelensége, amit mindenekelőtt dinamikus civilizációként jellemezhetünk. Nem véletlen, hogy e civilizációra hárult az idő relativitásának vizsgálata. Az inka társadaiommal rokon, hacsak nem vérrokon ázsiai társadalmakban viszont bizonyos kvietizmus és bizonyos extázis figyelhető meg. Vannak korok, amikor látszólag megtorpan a történelem. S egyazon társadalmi formáció megkövülten sok évszázadon át fennmarad. Ezért nem elhamarkodott az a hipotézis, hogy az indián keveset változott szellemileg négy évszázad alatt. Kétségtelen, hogy a szolgaság megtörte lelkileg-testileg. Kissé melankolikusabbá, kissé nosztalgikusabbá tette. E négy évszázad súlya alatt az indián morálisan és fizikailag meggörnyedt. De lelke sötét mélye szinte nem változott. A meredek hegyekben, a távoli szurdokokban – ahová a fehér ember törvénye nem jutott el – az indián még őrzi az ősi törvényt.

A radikális nemzedék írója, Enrique López Albújar *Cuentos Andinos* című könyve az első, amely korunkban felderíti ezeket az utakat. A *Cuentos Andinos* a maga száraz és kemény rajzaiban a hegyvidéki élet érzelmeit ragadja meg, bemutatva az indián lelkének néhány vetületét. López Albújar egyezik Valcárcellel abban, hogy az Andokban keresi a kecsuák kozmikus érzéseinek eredetét. López Albújar *Los Tres Jircas* című és Valcárcel *Los Hombres de Piedra*[13] című elbeszélése ugyanazt a mitológiát fejezi ki. López Albújar harcosainak és színtereinek ugyanaz a háttere, mint Valcárcel elméletének és eszméinek. Ez az eredmény ezért egyedülállóan érdekes, mert egymástól eltérő vérmérséklettel, különböző módszerek révén jutottak el hozzá. López Albújar irodalma mindenekfölött naturalista és analitikus akar lenni; Valcárcelé képzeletgazdag és

szintetizáló. López Albújar lényegi vonása a kriticizmus; Valcárcelé a lirizmus. López Albújar a partvidéki ember szemével és lelkével, Valcárcel a hegyvidéki szemével és lelkével nézi az indiánt. A két író között nincs szellemi rokonság; a két könyv között nincs nembéli vagy stiláris hasonlóság. Mindazonáltal mindkettő ugyanazt a távoli lüktetést hallja a kecsua lelkében.[14]

A Conquista formálisan katolikus hitre térítette az indiánt. De az indián valójában nem tagadta meg régi mítoszait. Misztikus érzelme változott. *Animizmusa* tovább él. Az indián anélkül követi a katolikus metafizikát, hogy megértené. Panteista és materialista filozófiája szerelem nélkül lépett házasságra a katekizmussal. De nem mondott le a maga életfelfogásáról, amely nem az észt, hanem a természetet kérdezi. A három *jirca*, Huánuco három dombja többet jelent az huánucói indiánok tudatában, mint a keresztény túlvilág.

Szerintem a *Los Tres Jircas* és a *Cómo habla la coca* című elbeszélések *a Cuentos Andinos* legjobban megírt részei. De sem egyik, sem másik nem minősíthető tulajdonképpen elbeszélésnek. Az *Ushanam Jampi* című novellának viszont erőteljes elbeszélő szövegkörnyezete van. S az *Ushanam Jampinak* ehhez az érdeméhez társul az a másik, hogy pontosan dokumentálja a bennszülött kommunizmust. Ez az elbeszélés képet ad arról, hogyan funkcionál a népi igazságszolgáltatás a kis bennszülött falvakban, ahová szinte el sem ér a köztársaság törvénye. Az autokton rezsim egy tovább élő intézményével találjuk itt szemközt magunkat; olyan intézménnyel, amely kategorikusan amellett a tézis mellett szól, hogy az inka szervezet őskommunista szervezet volt.

Egy individualista típusú rendszerben az igazságszolgáltatás elbürokratizálódik. A bíró feladata lesz. A liberalizmus például atomizálja, a hivatásos bíróban individualizálja az igazságszolgáltatást. Megteremti a különféle rangfokozatú bírók kasztját, bürokráciáját. Ezzel szemben egy kommunista típusú rendszerben az igazságszolgáltatás az egész társadalom feladata. Mint az indián kommunizmusban a *yayák*, a vének feladata.[15]

*

A jelenlegi prognózisok többsége szerint Latin-Amerika jövője a meszticizálódás sorsától függ. A Le Bon irányzatát követő szociológusoknak a mesztic iránti ellenséges pesszimizmusára messianisztikus optimizmus

következett, amely a meszticbe veti a kontinens reményét. Vasconcelos lobbanékony jövendölése szerint a trópus és a mesztic az új civilizáció színtere és főszereplője. De Vasconcelos tézise, amely egy – a szó pozitív és filozófiai értelmében vett – utópiát vázol fel, csakolyan mértékben kirekeszti a jelent, amilyen mértékben a jövő megjósolására törekszik. Semmi sem idegenebb vizsgálódásától és szándékától, mint a kortárs valóság bírálata, amelyben kizárólag a jövendöléshez kedvező elemeket keresi.

A Vasconcelos által felmagasztalt meszticizálódás nem pontosan a spanyol, a bennszülött és az afrikai faj keveredése – amely már végbement a kontinensen –, hanem az a tisztító hatású és újbóli összeolvadás, amelyből évszázados munka után megszületik a kozmikus faj. A jelenlegi, a konkrét mesztic nem egy új faj, egy új kultúra hordozója Vasconcelos számára, hanem legfeljebb annak ígérete. A filozófus, az utópista szemlélődése nem ismeri az idő és tér korlátait. Eszmei építkezésében az évszázadok csak annyit számítanak, mint a pillanatok. A kritikus, a történetíró, a politikus munkája más jellegű. A közvetlen eredményekhez kell tartania magát, be kell érnie a közeli perspektívákkal.

Kutatásának tárgyát vagy tervének tényezőjét a történelem valóságos mesztice, nem pedig a jövendölés eszményi mesztice alkotja. Peruban a közeg eltérő hatása, valamint az egymás között kereszteződő fajok sokféle kombinációja miatt a mesztic kifejezés nem mindig ugyanazt jelenti. A meszticizálódás olyan jelenség, amely ahelyett, hogy a spanyol és az indián közötti dualizmust feloldotta volna, bonyolult variációkat hozott létre.

Dr. Uriel García a neoindiánt leli fel a meszticben. De ez az a mesztic, aki a spanyol és a bennszülött faj keveredéséből származik, s az andesi közeg és élet hatása alatt áll. A hegyvidéki közeg, ahol dr. Uriel García kutatásait végzi, asszimilálta a betolakodó fehér embert. A két faj ágából született az új indián, aki a vidéki hagyományok és környezet erős hatása alatt áll.

Ez a mesztic, aki több generáció során, ugyanazon természeti és kulturális közeg állandó nyomása alatt már határozott vonásokra tett szert, nem ugyanolyan mesztic, mint akit ugyanezekből a fajokból a Costán nemzettek. A partvidék bélyege lágyabb. A spanyol tényező aktívabb.

A partvidéki meszticizálódást a kínai és a néger komplikálja. E két elem egyike sem járult még hozzá progresszív kulturális értékekkel és energiákkal a nemzetiség kialakításához. A kínai kuli olyan lény, aki a

túlnépesedés és a pauperizmus miatt távozott szülőföldjéről. Faját beoltja Peruba, de kultúráját nem. A kínai bevándorlás semmit sem hozott el a kínai civilizáció lényeges elemeiből, talán azért nem, mert már saját hazájában elvesztette dinamikus hatalmát. Lao Ce és Konfucius Nyugat felől jutott be ismereteink körébe. Talán a kínai orvostudomány az egyetlen intellektuális terület, amely közvetlenül keleti import; érkezését kétségtelenül gyakorlatias és mechanikus okok magyarázzák, ezeket a lakosság elmaradottsága ösztönözte, azé a népé, amelynek körében mély gyökerekkel kapaszkodott meg a kuruzslás minden formája. A kínai földműves ügyessége és szorgalma alig-alig gyümölcsözött még Lima völgyeiben is, ahol pedig a fontos piac közelsége biztos hasznot kínál a kertészkedésnek. Úgy látszik viszont, hogy a kínai beoltotta leszármazottaiba az elaggott Kelet fanatizmusát, apátiáját, terheit. A kínai bevándorlás adja a legnagyobb impulzust a szerencsejátékhoz, vagyis a fellazulás és erkölcstelenség eleméhez; ez rendkívül ártalmas egy olyan nép számára, amely hajlamos jobban bízni a szerencsében, mint az erőfeszítésben. A kínai kolónia csak a kontinensre települt kínai lakosság körében széles visszhangot keltő nacionalista mozgalom megindulása óta tanúsítja a kulturális érdeklődés és a progresszista lendület aktív jeleit. A kínai színház – amelyet szinte kizárólag e nemzetiség fiainak esti szórakozására tartanak fenn – csak tiszavirág életű visszhangot keltett irodalmunkban, és legfeljebb a dekadencia egzotikus és mesterkélt ízlése segítette elő. A Loti és Farrère orientalizmusával megfertőzött Valdelomar és a „colónidák" fedezték fel ópiumos összejöveteleik között. Egyszóval a kínai nem adja át a meszticnek sem morális tanait, sem kulturális és filozófiai tradícióját, sem földműves- és kézművesügyességét. Kultúrája és a közeg útjába ékelődik az elsajátíthatatlan nyelv, a bevándorlói jelleg, valamint az öröklött megvetés, amelyet a kreol érez a kínai iránt.

A rabszolgaként, szinte árucikként érkező néger adaléka a nullánál is kevesebb, s még negatívabb. A néger érzékiségét, babonáját, primitivizmusát hozta el. Nem voltak meg a feltételei ahhoz, hogy hozzáadjon egy kultúra megalkotásához, inkább csak ahhoz, hogy megzavarja ezt a kultúrát barbárságának nyers és eleven hatásával.

A szociológia és a történettudomány haladásának eredményeként a faji előítélet lehanyatlott, de a népek fejlődésében mutatkozó eltérések és egyenlőtlenségek észlelése kiszélesedett és gazdagodott. A színes bőrű fajok alacsonyabbrendűsége már nem azon dogmák egyike, amelyekből

a hamis fehér büszkeség táplálkozhat. De a kor minden relativizmusa kevés ahhoz, hogy eltörölje a kulturális alacsonyabbrendűséget.

A faj éppen csak egy azon elemek közül, amelyek egy társadalom formáját meghatározzák. Vilfredo Pareto a következő kategóriákat különbözteti meg: „1. A talaj, a klíma, a flóra, a fauna, a geológiai, ásványi tényezők stb.; 2. Egyéb külső elemek egy adott társadalommal szemben, adott időben; vagyis más – térben kívül eső – társadalmak rá gyakorolt akciói, valamint e társadalom előző állapotának következményei, amelyek időben kívül esnek; 3. Belső elemek, amelyek között a legfőbbek: a faj, a megnyilvánuló csökevények vagy érzelmek, a hajlamok, az érdeklődés, az okfejtésre és megfigyelésre való készség, az ismeretek állapota stb." Pareto szerint a társadalom formáját valamennyi benne érvényesülő elem határozza meg, s miután e társadalom meghatározottá vált, a maga részéről ugyancsak visszahat ezekre az elemekre; mondhatnánk úgy is, hogy kölcsönös determináció megy végbe.[16]

Az indián és mesztic réteg szociológiai vizsgálatában nem az a lényeg tehát, hogy milyen mértékben örökölte a mesztic a nemző fajok tulajdonságait vagy fogyatékosságait, hanem az a képessége, hogy az indiánnál könnyebben fejlődhet a fehér ember társadalmi állapota vagy civilizációjának típusa felé. A meszticizálódást nem etnikai, hanem szociológiai kérdésként kell elemezni. Az etnikai probléma, amelynek vizsgálatában annyi örömöt leltek a kezdetleges szociologizálók és a félművelt elméncek, teljességgel fiktív és feltételezett. Azok számára ölt mérhetetlenül nagy jelentőséget, akik – szolgaian hozzákötve véleményüket ahhoz az eszméhez, amelyet a nyugati civilizáció dédelgetett fénykorában (s amelyet már maga ez a civilizáció is feladott, minthogy hanyatlása relativista történelemfelfogásra tette hajlamossá) – a fehér faj felsőbbrendűségének tulajdonítják a nyugati társadalom alkotásait. Azok leegyszerűsítő szemszögéből, akik az indiánok vérkeveredéssel történő regenerálását tanácsolják, a fehér bőrű népek szellemi és technikai készsége, alkotó akarata, erkölcsi fegyelme a fehér faj puszta antropológiai feltételeire redukálódik.

Nos hát, ha a faji kérdés – amelynek sugallatai valószínűtlen antropológiai okfejtésekhez vezetik a felületes bírálókat – mesterséges is, s nem érdemel figyelmet azoktól, akik konkrét politikai szempontból tanulmányozzák a bennszülöttproblémát, nem így áll a helyzet a szociológiával. Ezen a téren tárul fel a meszticizálódás igazi konfliktusa; bensőséges drámája. A bőrszín mint ellentét, eltörölhető; de a szokások, az érzelmek,

a mítoszok – a „társadalom" és „kultúra" kifejezéssel jelölt jelenségek e szellemi és formális elemei – visszakövetelik jogaikat. A nálunk tovább élő gazdasági-társadalmi feltételek között a meszticizálódás nemcsak új ember- és etnikai típust teremt, hanem új társadalmi típust is, s ha az előbbi pontatlansága – a fajok tarka kombinálódása miatt – nem is hordozza magában az alacsonyabbrendűséget (sőt bizonyos szerencsés példákban a „kozmikus" faj vonásait juttatja kifejezésre), a társadalmi típus pontatlansága és hibrid mivolta néma és halódó stagnálásban fejeződhet ki a negatív lerakódások baljós hatalma miatt. E meszticizálódásban a néger és a kínai hozzájárulás csaknem mindig negatív és tévelygő értelemben érezhető. A meszticben nem folytatódik sem a fehér, sem az indián hagyománya; mindkettő sterillé válik és szembekerül egymással. Egy dinamikus városi, ipari közegben a mesztic gyorsan leküzdi azt a távolságot, ami a fehér embertől elválasztja, s végül szokásait, impulzusait és azok következményeit tekintve asszimilálódik a nyugati kultúrához. Kísértheti még – s általában még megkísérti – az európai vagy fehér civilizáció anyagi és szellemi alkotásai alatt háborgó hiedelmek, mítoszok, érzelmek komplex háttere; de e civilizáció mechanizmusa és fegyelme automatikusan rákényszeríti a maga szokásait és felfogásait. A haladás eszméje például ellenállhatatlanul fertőző vagy csábító hatalom azzal a gépi civilizációval való kontaktusban, amelynek bámulatos adottságai vannak a természet fölötti uralomhoz. De ez az asszimilációs vagy beépülési folyamat csak olyan közegben megy végbe gyorsan, ahol erőteljesen érvényesülnek az ipari kultúra energiái. A feudális latifundiumon, a megkésett kisvárosban a meszticizálódásból hiányoznak a felemelkedés elemei. Ezek ernyesztő kábaságában megsemmisülnek az egymással keveredett fajok erényei és értékei, viszont túlsúlyra kerülnek a legbénítóbb babonák.

A mesztic falucska embere számára – akit oly sötéten írt le Valcárcel a maga szociológiai aggályoktól sem mentes szenvedélyével – a nyugati civilizáció nem érzet, hanem zavaros látvány. Életkörülményeitől idegen e civilizáció minden bensőséges, lényegi, átruházhatatlan, energikus eleme. Egyes külsőséges utánzások, néhány jelentéktelen beidegződés azt a benyomást keltheti, hogy ez az ember a modern civilizáció pályáján mozog. De a valóság más.

E szempontból az indiánnak semmi irigyelnivalója sincs a mesztictől szülőföldjén, amíg az emigráció nem gyökérteleníti el és nem deformálja. Nyilvánvaló, hogy még nem épült be ebbe a terjeszkedő, dinamikus,

egyetemességre törekvő civilizációba. Történelmi folyamata megtorpant, lebénult, ám azért nem vesztette el egyéniségét. Az indián társadalmi egzisztenciája olyan, hogy megőrzi szokásait, életérzését, a világegyetemmel szembeni magatartását. A Pareto szociológiájában emlegetett „csökevények" és származékok, amelyek tovább érvényesülnek benne, saját történelméhez tartoznak. *Az indián életének stílusa van.* A Sierra indiánja bizonyos mértékig még a maga hagyományai között mozog; a conquista, a latifundium, a gamonal ellenére is. Az ayllu pedig olyan társadalmi típus, amely jól meggyökerezett a közegben és a fajban.[17]

Az indián továbbra is régi falusi életét éli. Mindmáig őrzi tipikus öltözékét, szokásait, iparait. A bennszülött társadalmi csoport vonásai a legkeményebb feudalizmus alatt sem jutottak el odáig, hogy kipusztuljanak. A bennszülött társadalom mutatkozhat többé-kevésbé primitívnek vagy elmaradottnak, de szerves társadalmi és kulturális típus. S a keleti népek – Japán, Törökország, maga Kína – tapasztalatai már bebizonyították, hogy egy autoktón társadalom – akár egy hosszú összeroppanás után is – a maga lépteivel is rá tud találni, méghozzá nagyon rövid idő alatt, a modern civilizáció útjára, s a maga nyelvére képes fordítani a nyugati népek tanulságait...

[1] *Piero Gobetti:* Opera Critica I. rész, 88. old. – Gobetti művének egyes részei megerősítik ezt a dialektikus marxista felfogással teljesen összhangban levő eszmét, amely abszolút módon kizárja az értelmiségiek szellemi opportunizmusával oly könnyedén dédelgetett *a priori* szintéziseket. Felvázolva Domenico Giuliotti profilját – aki Papini társa volt a *Dizionario dell uomo selvatico* című mű intellektuális kalandjában –, *Gobetti* így ír: „Az egyéneket világos álláspontok illetik meg; a kibékítés, a megegyezés csak a történelem műve; eredmény." (Id. m. 82. old.) S ugyanebben a könyvben, a görög életfelfogásról nyújtott néhány megjegyzés után, megerősíti: „Az igazság új kritériuma az olyan munka, amely mindenki felelősségével összhangban van. A harc királyságának korában vagyunk (az emberek harca az emberek ellen, az osztályok harca az osztályok ellen, az államoké az államok ellen), mert csakis a harc révén lesz termékeny harmónia a képességek között, csakis a harc révén vesz részt az egyén, állhatatosan védelmezve pozícióját, az életfolyamatban."

[2] *Benedetto Croce:* Nuovi Saggi di Estetica. Tanulmány az irodalomkritikáról mint filozófiáról. 205–207. old. – Ugyanez a kötet, miközben hajthatatlan logikával kizárta a művészettörténet-írásból az esztetizáló és historicista irányzatokat, nyilvánvalóvá tette, hogy „az igazi műkritika esztétikai kritika; de nem azért, mert – mint az álesztétikai kritika – megveti a filozófiát, hanem mert filozófiaként vagy művészeti koncepcióként érvényesül; s történelmi kritika; de nem azért, mert – mint az áltörténeti kritika – a művészeten kívül eső szférához tartja magát, hanem azért, mert – miután a fantasztikus újrateremtéshez merített a történelmi eseményekből (s ez mind ez ideig nem történelem) – a fantasztikus újrateremtéshez eljutva történelmet csinál; meghatározva, mi is az, amit fantáziájában reprodukált; vagyis a koncepció alapján jellemzi a tényt, kimondva, mi a tulajdonképpeni, a megtörtént tény. Ily módon a két irányzat, amely a kritika alsóbb szféráiban ellentétben áll, a bírálat során egybeesik; s a »történeti műkritika« és az »esztétikai kritika« egy és ugyanazon dolog."

[3] Noha a *Carácter de la Literatura del Perú Independiente* ifjúkori munkája – vagy éppen ezért –, elevenen és őszintén fejezi ki szerzője szellemét és érzelmeit, Riva Agüero későbbi irodalomkritikai munkái nem módosítják alapvetően ezt a tételt. Új magatartásforma előjátéka lehetne az *Elogio del Inca Garcilaso* című munka, a kreol szellem és a *Comentarios Reales* magasztalásával. De valójában sem az inka történelem iránti tudósi kíváncsiság, sem a hegyvidéki táj értelmezésére irányuló lázas kísérletezés nem csökkentette Riva Agüero szellemében a gyarmat iránti hűséget. Spanyolországban írott könyvében (El Perú Histórico y Artístico. Influencia y Descendencia de los Montañeses en él. Santander, 1921) az inka társadalom hangsúlyozott figyelembevételére utal, de ebben csak a kutatói óvatosságot kell látni, a kutatóét, akinek ítéleteire ránehezedik Garcilaso, illetve a legtárgyilagosabb és legműveltebb krónikások véleménye. Riva Agüero megállapítja: „A Conquista idején Peru társadalmi rendszere olyan aggályos szemlélőket lelkesített, mint Cieza de León, sőt olyan tanult embereket is, mint Polo de Ondegardo licenciátus, Santillán bíró, a *Relación Anónima* jezsuita szerzője és José de Acosta atya. S ki tudja, vajon a híres Mariana és Pedro de Valencia (Arias Montano tanítványa) szocializáló és földszabályozó szeszélyeire nem hatott-e a platóni hagyomány mellett az inka szervezettség ténye, amely olyan mély benyomást gyakorolt mindazokra, akik tanulmányozták." Riva Agüero nem mentesül az olyanfajta helyreigazításoktól, mint amit az *Ollantay*ról adott primitív értékelésével csinált. Elismerte, hogy *„A független Peru irodalmának jellegéről* írt tanulmány jegyzetében nagyon eltúloztam a jelenlegi verzió kasztíliai fogantatását"; s elismerte, hogy – bár az utolsó kutatások fényében az *Ollantay* továbbra is a gyarmat egyik alapítójának műveként jelenik meg – „a terv, a költői eredet, valamennyi ének és sok töredék az inka hagyományból származik, s a szerkesztő csupán könnyedén átrendezte őket." De a kutató e hű bizonyítékainak egyike sem semmisíti meg Riva Agüero művének szándékát, nézőpontját; ennek általános hangneme a súlyosbodó spanyol orientáció, s – az anyaország előtti tisztelgésként – igyekszik visszakövetelni Peru „meggyökerezett" spanyolosságát.

[4] Főként Riva Agüero tézisét vitatom és bírálom, mert azt ítélem a legjellemzőbbnek; s az a tény, hogy értékeléseihez kötődnek olyan későbbi tanulmányok is, amelyek kritikai objektivitásra törekednek, s távol állnak az ő politikai motívumaitól, eggyel több ok arra, hogy centrális jellegét és termékenyítő erejét elismerjem. Luis Alberto Sánchez a *Literatura Peruana* első kötetében elfogadja, hogy García Calderón a Riva Agüerónak dedikált *Del Romanticismo al Modernismo* című művében valójában Riva Agüero könyvét jegyzeteli ki, s noha később több dokumentumot sorakoztatott fel, amikor megírta szintézisét a perui irodalomról, nem bővíti már sok adattal azokat, amiket barátja és bajtársa, a *La Historia en el Perú* szerzője feljegyzett, s nem fordul a nélkülözhetetlen népi forráshoz.

[5] *Francesco de Sanctis:* Teoria e Storia della Letteratura. I. kötet, 186. old. – Minthogy már idéztem Crocét, a *Nuovi Saggi di Esteticát*, emlékeztetnem kell arra is, hogy – bebizonyítva Adolfo Bartels, ill. Ricardo Mauricio Meyer irodalomtörténeteinek túlzott nacionalista, ill. modernista aggályait – Croce ezt vallja: „nem igaz, hogy a költők és egyéb művészek a nemzet, a faj, a törzs, az osztály vagy

bármilyen hasonló dolog tudatának kifejezői". Croce reakciója a XIX. századi irodalomtörténetírás eltévelyedett nacionalizmusával szemben – ami alól persze kiesnek olyan művek, mint például George Brandesé, a jó európai redkívüli mintapéldányáé – túlzott és végletes, mint minden reakció; de Croce a maga éber és nemes egyetemességében arra a szükségletre reagál, hogy ellenálljon a germán birodalmi modellek utánzásában rejlő túlzásoknak.

[6] Lásd „Amauta" (12. és 14. sz.) Gabriel Collazos és José Gabriel Cossio híreit és kommentárjait Inocencio Mamani kecsua komédiájáról, amelynek kialakulásától valószínűleg nem idegen Gamaliel Churata termékenyítő befolyása.

[7] *De Sanctis:* id. m. 186–187. old.

[8] *José Gálvez:* Posibilidad de una genuina literatura nacional. 7. old.

[9] *De Sanctis* Teoria e Storia della Letteratura c. művében (205. old.) a következőket mondja: „Az ember a művészetben csakúgy, mint a tudományban, a szubjektivitásból indul ki, s ezért a költészet első formája a líra. De később a szubjektivitásból átmegy az objektivitásba, s jön az elbeszélés, amelyben a szubjektív kiindulás esetleges és másodlagos. A líra terepe az eszményi; az elbeszélésé a valós; az elsőben a benyomás a cél, a cselekmény hozzá az alkalom, a másodikban a fordítottja történik; az első csak szétrombolódása árán oldódik fel a prózában, a második a prózában – a maga természetes irányzatában – oldódik fel."

[10] „Azok a harcos idők – írja De Sanctis –, amelyekben az emberiség egy eszmétől egy másikhoz emelkedik fel, s az intellektus nem kerekedik felül a fantázia megrázkódtatása nélkül. Ha egy eszme győzött, s békés gyakorlatban bontakozik ki, nem az epikának van helye immár, hanem a történelemnek. Az epikus poémát tehát úgy definiálhatnánk, mint az emberiség eszményi történelmét az egyik eszmétől a másikhoz vezető lépésben." (Id. m. 207. old.)

[11] *José de la Riva Agüero:* Carácter de la Literatura del Perú Independiente. Lima, 1905.

[12] Tanulmány a nativizmusról. La Cruz del Sur (Montevideo).

[13] *Luis E. Valcárcel:* De la Vida Inkaica. Lima, 1925.

[14] López Albújar könyvének egyik jegyzete – amely egybevág Valcárcel könyvének egy jegyzetével – beszél nekünk az indián nosztalgiájáról. Valcárcel szerint az indián melankóliája nem más, mint nosztalgia. Annak az embernek a nosztalgiája, akit az állam háborús vagy békés vállalkozásai elragadnak földjéről, tűzhelyétől. Az *Ushanam Jampi*ban a nosztalgia miatt bukik el a főhős. Conce Maillét a chupáni vének igazságszolgáltatása száműzetésre ítéli. De az a vágy, hogy a maga fedelét érezze feje fölött, erősebb, mint az önfenntartás ösztöne. És ösztökéli, hogy titokban visszatérjen, tudván, hogy a faluban talán halálbüntetés várja. Ez a nosztalgia úgy definiálja a Nap népének szellemét, mint egy földművelő és letelepedett

népét. A kecsuák nem kalandorok és csavargók, nem is voltak azok. Talán ezért maradt képzelőerejük kevéssé csapongó. Talán ezért kormányozzák életét a jircák, vagyis a szántóföld háziistenei. Az indián nem lehetne monoteista.

Négy évszázad óta a bennszülött nosztalgia okai szüntelenül sokasodnak. Az indián gyakran száműzött volt. S minthogy négy évszázad alatt nem tanulhatta meg a nomád életmódot, mert négy évszázad nagyon kevés, ezért került be nosztalgiájába a gyógyíthatatlan kétségbeesés, amivel a *quenák* nyögnek.

López Albújar átható tekintettel pillant be a kecsua lélek mély és néma szakadékába. S a kokáról szóló kitérőjében így ír: „Az indián schopenhauerista, anélkül, hogy tudna róla. Schopenhauer és az indián között van egy érintkezési pont, ezzel a különbséggel: a filozófus pesszimizmusa elmélet és hivalkodás, az indián pesszimizmusa pedig tapasztalat és megvetés. Ha az egyik számára az élet rossz, a másik számára nem jó vagy rossz, hanem szomorú valóság, s mély bölcsessége abban van, hogy úgy fogja fel, amilyen."

Unamuno bizonyítottnak találja ezt az ítéletet. Ő is úgy hiszi, hogy az indián szkepticizmusa tapasztalat és megvetés. De a történész és a szociológus felfoghat más dolgokat is, amit talán lenéz a filozófus és az irodalmár. Ez a szkepticizmus nem jellemzi-e részben az ázsiai lelkivilágot? A kínai – akár az indián – materialista és szkeptikus. S akár Tahuantinsuyuban, a vallás Kínában is inkább a gyakorlati erkölcs törvénykönyve, semmint metafizikai koncepció.

[15] A *Cuentos Andinos* előszóírója, Ezequiel Ayllón így magyarázza a bennszülött népi igazságszolgáltatást: „A legsötétebb ókortól őrzött fő szokásjogi törvény két büntetővégzést mond ki, amelyek a bűnöző társadalmi rehabilitációjára irányulnak, s két büntetést az emberölés és a rablás ellen; ezek társadalmi horderejű bűnök. A *Yachisum* vagy *Yachachisum* [egyfajta bennszülött ítélkezés kecsua elnevezése] megelégszik a bűnös megfeddésével, megértetve vele a bűn rossz voltát és a kölcsönös tisztelet előnyeit. Az *Alliyáchisum* [egy másik indián ítélkezési mód neve] igyekszik kiküszöbölni a személyi bosszút, összebékítve a bűn elkövetőjét a sértettel vagy annak rokonságával, ha a *Yachisum* nem tette meg erkölcsi hatását. Miután e két végzést alkalmazták – amelyek kategóriája vagy hordereje nem idegen a modern pozitivista iskola büntetőjogászai által magasztalt, hasonló jellegű eszközökétől –, következik a *Jitarisum*nak nevezett internálási vagy száműzésjellegű büntetés, amely magában rejti a végleges kitelepítés lehetőségét is. Ez a személyek és javak biztonságát fenyegető beteg elem kiirtása. Végül – ha a megfeddett, kibékített vagy száműzött ember ismét rabol vagy gyilkol az igazságszolgáltatási körzet határain belül – a végleges, orvosolhatatlan büntetést, az ún. *Ushanam Jampit* alkalmazzák rá; a végső megoldást – a halálos ítéletet –, amit legtöbbször agyonveréssel hajtanak végre; majd a holttestet felnégyelik és eltüntetik a folyók és szakadékok mélyén, vagy a kutyáknak és dögkeselyűknek vetik. A büntetőjog alkalmazása nyilvános és szóbeli; egyetlen kihallgatáson megy végbe, amely magában foglalja a vádemelést, a védekezést, a bizonyítást, az ítélethirdetést és az ítélet végrehajtását."

[16] *Vilfredo Pareto:* Trattato di Sociologia Generale. III. köt. 265. old.

[17] *Hildebrando Castro Pozó*nak a bennszülött „comunidadról" végzett kutatásai e vonatkozásban rendkívül érdekes adatokat kínálnak, amelyeket már másutt idéztem. Ezek az adatok teljes mértékben egybeesnek Valcárcel állításainak lényegével (Tempestad en los Andes című műve), amelyeket – ha tárgyilagos kutatások nem bizonyítanák őket – szélsőségesen optimistának és apologetikusnak vélhetnének egyesek. Amellett bárki bebizonyíthatja a bennszülött élet egységét, stílusát, jellegét. S szociológiai szemszögből nézve a „comunidadban" való megmaradás – amely „comunidadot" Sorel „a munka szellemi elemének" nevezte – főbenjáró értékű.

II. *Kisebb tanulmányok, cikkek és előadások*

AZ INDIÁN-SPANYOL AMERIKA EGYSÉGE

A spanyol Amerika népei ugyanabba az irányba haladnak. Történelmi sorsuk összefonódása nem az amerikanista irodalom illúziója. Ezek a népek valóban nemcsak a retorikában testvérek, hanem a történelemben is. Egyazon anyaméhből származnak. A spanyol hódítás az autoktón kultúrákat és tömörüléseket szétzúzva egységesítette Hispán-Amerika etnikai, politikai és erkölcsi arculatát. A spanyolok kolonizációs módszerei egyöntetűen határozták meg gyarmataik sorsát. A conquistadorok rákényszerítették vallásukat és feudalitásukat a bennszülött lakosságra. A spanyol vér összekeveredett az indián vérrel. Így alakultak ki a kreol lakosság gócai, a jövő nemzeti sajátosságainak csírái. Később azonos eszmék és indulatok mozgósították a gyarmatokat Spanyolország ellen. Összegezve: az indián-spanyol népek kialakulási folyamatának pályája egyforma volt.

A felszabadító nemzedék mélyen átérezte a dél-amerikai egységet. Egyetlen kontinentális frontot állított szembe Spanyolországgal. Caudillóit nem nacionalista, hanem amerikanista eszmények irányították. Ez a magatartás egy történelmi szükségszerűségnek felelt meg. Azonkívül nem lehetett nacionalizmus ott, ahol nem voltak még nemzeti jellegzetességek. A forradalom nem a bennszülött lakosság mozgalma volt, hanem a kreoloké, amelyben forradalmi kedvet fakasztott a francia forradalom visszfénye.

De a következő nemzedékek nem ezen az úton haladtak tovább. A spanyol uralom alól felszabadult hajdani gyarmatok a nemzetalakító munka szükségességének nyomása alatt maradtak. Eltávolodtak a reális valóságot meghaladó amerikanista eszménytől. A függetlenségi harc és for-

radalom hatalmas romantikus tett volt; vezetői és mozgatói kivételes emberek. Ez a hőstett, ezeknek az embereknek az idealizmusa a kevésbé romantikus hőstettek és emberek elé elérhetetlen mércét állított. Ostoba civódások és bűnös háborúk marcangolták szét az indián-spanyol Amerika egységét. Közben egyes népek biztosabban és gyorsabban fejlődtek, mint mások. Az Európához legközelebb esőket bevándorlások termékenyítették. Hasznot húztak a nyugati civilizációhoz fűződő szorosabb érintkezésből. A spanyol-amerikai országok tehát differenciálódni kezdtek.

Manapság, miközben egyes nemzetek már felszámolták elemi problémáikat, mások nem sokat haladtak azok megoldásában. Amíg egyes nemzetek elérkeztek a normális demokratikus szervezettség stádiumába, másokban mind mostanáig tovább élnek a feudalitás súlyos maradványai. E nemzetek mindegyikének fejlődési folyamata ugyanazt az irányt követi, de egyeseknél gyorsabban teljesül be a folyamat, mint másoknál.

De nem a politikai menetrend e különbözősége választja és szigeteli el egymástól a hispán-amerikai országokat, hanem annak lehetetlensége, hogy a nem teljesen kialakult, a többségükben alighogy kirajzolódó nemzetek egy nemzetközi rendszerben vagy konglomerátumban csoportosuljanak, beilleszkedve annak keretei közé. A történelemben a kommuna megelőzi a nemzetet. A nemzet megelőzi a nemzetek mindenféle társulását.

A szétszóródás egyik specifikus okát fedezhetjük fel abban, hogy a hispán-amerikai gazdasági kötelékek jelentéktelenek. Ezek között az országok között szinte nincs kereskedelem, szinte nincs csere. Többé vagy kevésbé mind nyersanyag- és élelmiszeralapanyag-termelők; ezeket a termékeket küldik Európába és az Egyesült Államokba, ahonnan cserébe gépeket, iparcikkeket kapnak. Valamennyinek hasonló a gazdasági szerkezete, analóg a kereskedelme. Mezőgazdasági országok, ezért ipari országokkal kereskednek. A hispán-amerikai népek között nincs együttműködés; ellenkezőleg, néha konkurrenciát tapasztalunk. Nincs szükségük egymásra, nem egészítik ki, nem keresik egymást. Gazdaságilag úgy funkcionálnak, mint az európai és észak-amerikai ipar és pénzügyek gyarmatai.

Bármilyen csekély hitelt adjon is valaki a materialista történelemfelfogásnak, el kell ismernie, hogy a népek közötti kommunikáció fő hordozói a gazdasági kapcsolatok. Lehet, hogy a gazdasági tényező nem előrébbvaló vagy felsőbbrendű, mint a politikai tényező. De legalábbis

mind a kettő lényegbevágó és egymással szolidáris. A modern történelem lépten-nyomon erre tanít. (A germán egységhez a *Zollverein* révén jutottak el. A német államok közötti határokat eltörlő vámrendszer volt a motorja annak az egységnek, amit a vereség, a háború utáni kor és a poincaréi politika mesterkedései sem tudtak szétzúzni. Ausztria–Magyarország is egy gazdasági szervet alkotott az utolsó években, etnikai tartalmának sokfélesége ellenére. Azok az államok, amelyekre Ausztria–Magyarországot a békeszerződés felosztotta, kissé mesterkéltnek tűnnek, eltekintve etnikai és történelmi gyökereik nyilvánvaló önállóságától. Az osztrák–magyar birodalomban az együttélés ezek gazdasági összeforrasztásában csúcsosodott ki. A békeszerződés megadta nekik a politikai autonómiát, de nem adhatta meg a gazdasági autonómiát. E nemzeteknek vámegyezmények révén kellett egységes működésük részleges visszaállítását megkeresniük. Végül az Európában tervezett nemzetközi együttműködési és segélypolitika az európai nemzetek interdependenciájának figyelembevételéből születik. Ezt a politikát nem valami absztrakt pacifista eszmény hozza mozgásba, hanem a konkrét gazdasági érdek. A béke problémái bebizonyították Európa gazdasági egységét. Európa morális egysége, kulturális egysége nem kevésbé evidens; de igenis kevésbé erőteljes ahhoz, hogy megteremtse a békét Európa számára.)

Az bizonyos, hogy ezek az ifjú nemzeti formációk egy mérhetetlen kontinensen szétszórva találhatók. De napjainkban a gazdaság hatalmasabb, mint a tér. Szálai, idegei megszüntetik a távolságokat. A gyér kommunikáció a gazdasági kapcsolatok gyér voltának következménye az indián-spanyol Amerikában. Egy vasút sínszálait nem a szellemi és kulturális szükségletek kielégítése miatt fektetik le.

Spanyol-Amerika gyakorlatilag szétszabdalt, felosztott, balkanizált. Mindazonáltal egysége nem utópia, nem absztrakció. Azok az emberek, akik a hispán-amerikai történelmet csinálják, nem idegenek egymástól. A perui kreol és az argentin kreol között nincs érezhető különbség. Az argentin optimistább és igenlőbb, mint a perui, de mindkettő vallástalan és érzéki. Inkább árnyalati, semmint színbeli különbségek vannak közöttük.

Spanyol-Amerika egyik tartományától a másikig változnak a dolgok, változik a táj, de alig változik az ember. S a történelem alanya mindenekelőtt az ember. A gazdaság, a politika, a vallás az emberi valóság formái. Történetük lényegében az ember történelme.

A hispán-amerikai ember azonossága jut kifejezésre az intellektuális életben. Ugyanazok az eszmék, ugyanazok az érzelmek keringenek az

egész indián-spanyol Amerikában. Minden erőteljes intellektuális személyiség hat a kontinentális kultúrára. Sarmiento, Martí, Montalvo nem kizárólag a maguk hazájának hősei, hanem Hispán-Amerika nagy alakjai. S Daríóról, Lugonesről, Silváról, Nervóról, Chocanóról és más költőkről ugyanazt mondhatjuk el, mint ezekről a gondolkodókról. Rubén Darío az egész hispán-amerikai irodalomban jelen van. Napjainkban Vasconcelos és Ingenieros gondolatai keltenek kontinentális visszhangot. Vasconcelos és Ingenieros a mi Amerikánk egész nemzedékének tanítói, gondolkodásmódjuk irányítói.

Abszurd és önhitt dolog egy csírázó, a kialakulás stádiumába lépett, sajátos és természetes amerikai kultúráról beszélni. Az egyetlen nyilvánvaló dolog az, hogy erőteljes irodalom tükrözi már a hispán-amerikai mentalitást és hangulatot. Ez az irodalom – költészet, regény, kritika, szociológia, történetírás, filozófia – még nem köti össze a népeket; de összeköti – ha részlegesen és gyengén is – az értelmiségi rétegeket.

Végül, napjaink megteremtettek egy elevenebb és kiterjedtebb összeköttetést: azt, amelyet a forradalmi indulat hozott létre a hispán-amerikai ifjúságban. Ez az inkább szellemi, semmint intellektuális kötelék arra a kapcsolatsorra emlékeztet, amely a függetlenségi harc és forradalom nemzedékét hangolta össze. Most, csakúgy mint akkor, a forradalmi indulat ad egységet az indián-spanyol Amerikának. A burzsoá érdekek versengenek vagy vetélytársak; a tömegek érdekei nem. Az új Amerika minden lakója szolidaritást érez a mexikói forradalom, annak sorsa, eszmerendszere, emberei iránt. Nem a diplomácia békülékeny pohárköszöntői egyesítik ezeket a népeket. A tömegek történelmi súlya fogja egyesíteni őket a jövőben.

Megjelent: Variedades (Lima), 1924. december 6.

IBÉR-AMERIKANIZMUS ÉS PÁNAMERIKANIZMUS

Az ibér-amerikanizmus szórványosan újra megjelenik Spanyolország és Spanyol-Amerika vitáiban. Olyan eszmény vagy téma ez, amely időről időre felbukkan a nyelvterület értelmiségének dialógusaiban. (Úgy látom, valójában nem lehet őket a faj értelmiségének nevezni.)

De most tágabb és intenzívebb a vita. Az ibér-amerikanizmus közhelyei ma élénk érdeklődést váltanak ki a madridi sajtóban. Napjainkban konkrét értéket és új nyomatékot ad e közhelyeknek az a mozgalom, amit Amerikánk íróinak néhány csoportja vezet és védelmez, s amely az ibér-amerikai értelmiségi erők közelítésére és koordinálására irányul.

Ez alkalommal a vita sok esetben visszautasítja, máskor legalábbis ignorálja a protokolláris ibér-amerikanizmust. (Don Alfonso hivatalos ibér-amerikanizmusát, amely egy trónörökös bourboni dekoratív ostobaságában és egy Francos Rodriguez udvaronci középszerűségében ölt testet.) A szabad értelmiségiek dialógusában az ibér-amerikanizmus leveti diplomáciai cicomáit. Így tárul fel előttünk valósága, mint a spanyol és az indo-ibér-amerikai kultúra és értelmiség legtöbb képviselőjének eszménye.

Eközben a pánamerikanizmus nem élvezi az értelmiség rokonszenvét. Ebben az absztrakt és szervetlen kategóriában nem számol értékelhető, fogékony hívekkel. Csak valamennyi álcázott rokonszenvre támaszkodhat. Létezése kizárólagosan diplomáciai jellegű. A legnehezebb felfogású ember is könnyűszerrel felfedezheti a pánamerikanizmus tógája alatt az észak-amerikai imperializmus tunikáját. A pánamerikanizmus nem úgy nyilatkozik meg, mint kontinentális eszmény, inkább egyértelműen úgy, mint a jenki birodalom természetes eszménye. (Az Egyesült Államok in-

kább nagy birodalmat alkot, semmint azt a nagy demokráciát, amelynek gyakran nevezik apologétái.) De mindennek ellenére (vagy pontosan ezért) a pánamerikanizmus erőteljes befolyást gyakorolt az indo-ibér Amerikában. Az észak-amerikai politikát nem köti le túlságosan az, hogy kontinentális eszményként csempéssze be az impérium eszményét. Nincs sok szüksége az értelmiség egyetértésére sem. A pánamerikanizmus az érdekek szilárd hálója fölött szövögeti a maga propagandáját. A jenki tőke elárasztja az indo-ibér Amerikát. A pánamerikai kereskedelmi útvonalak ennek az expanziónak az útjai. Az észak-amerikai pénz, technika, gép és áru nap mint nap jobban eluralkodik Közép- és Dél-Amerika nemzeteinek gazdaságában. Szórakoztató gondolat lehet ezért az északi birodalom számára az indo-spanyol-amerikai értelmiség és szelle m elméleti függetlensége. A gazdasági és politikai érdekek előbb-utóbb biztosítják számára az értelmiség zömének csatlakozását vagy legalábbis behódolását. Eközben pedig a pánamerikanizmus parádéihoz elegendő az a sok professzor és funkcionárius, akit Mr. Rowe Pánamerikai Uniójának sikerül mozgósítania.

Nincs haszontalanabb időtöltés tehát, mint az ibér-amerikai és a pánamerikai eszmény eszmei szembesítéseivel játszadozni. Keveset használ az ibér-amerikanizmus számára az értelmiségi csatlakozók száma és minősége. Még kevesebbet irodalmárainak retorikája. Miközben az ibér-amerikanizmus érzelmekre és tradíciókra támaszkodik, a pánamerikanizmus az érdekek és az üzleti élet talaján áll. Az ibér-amerikai burzsoáziának sokkal több tanulnivalója van az új jenki birodalom iskolájában, mint a régi spanyol nemzetében. Az indo-ibér Amerikában a jenki modell, a jenki stílus terjed, miközben a spanyol örökség megfogyatkozik, elenyészik. A spanyol-amerikai ültetvényes, bankár, tőkepénzes sokkal figyelmesebben tekint New Yorkra, mint Madridra. Ezerszer jobban érdekli a dollár árfolyama, mint Unamuno gondolata vagy Ortega y Gasset *Revista de Occidente* című alkotása. Ennek a Közép- és Dél-Amerika gazdaságát – következésképpen politikáját – kormányzó népségnek mérhetetlenül keveset jelent az ibér-amerikanista eszmény. A legjobb esetben arra kész, hogy a pánamerikanista eszménnyel együtt ezt is magáévá tegye. Másfelől a pánamerikanizmus ágenseit ügyesebbnek – ha nem is olyan festőinek – látja, mint a hivatalos ibér-amerikanizmus utazó ügynökeit, az akadémikus trónörökösöket; vagyis az egyetlen ibér-amerikanizmust, amelyet egy bölcs burzsoá komolyan vehet.

Az új hispán-amerikai nemzedéknek világosan és pontosan meg kell

határoznia az Egyesült Államokkal szemben tanúsított ellenzéki magatartás irányát. Dawes és Morgan birodalma – nem pedig az észak-amerikai nép vagy ember – ellenfelének kell nyilvánítania magát. Az észak-amerikai kultúra története az értelem és a szellem függetlenségének sok nemes példáját kínálja. [Theodore] Roosevelt az impérium szellemének hordozója, de Thoreau az emberiség szelleméé. Henry Thoreaunak, akit korunkban is nagyra tartanak az európai forradalmárok, megvan a joga a mi Amerikánk forradalmárainak tiszteletére is. Az Egyesült Államok bűne-e, ha mi, ibér-amerikaiak jobban ismerjük Theodore Roosevelt, mint Henry Thoreau gondolatvilágát? Bizonyos, hogy az Egyesült Államok Pierpont Morgan és Henry Ford hazája, de Ralph Waldo Emerson, William James és Walt Whitman hazája is. Az a nemzet, amely az iparosítás legnagyobb hadvezéreit produkálta, ugyanígy megteremtette a kontinentális idealizmus legerőteljesebb mestereit is. S ma ugyanaz a nyugtalanság mozgatja az észak-amerikai avantgarde-ot, mint amely Spanyol-Amerika avantgarde-ját lelkesíti. Az új hispán-amerikai nemzedék problémái – helyi és árnyalati változatban – az új észak-amerikai nemzedék problémái is. Az Észak új embereinek egyike, Waldo Frank, tanulmányaiban a maga Amerikája és a miénk számára is érvényes dolgokat mond ki.

Az indo-ibér Amerika új emberei szót érthetnek – s szót kell érteniük – Waldo Frank Amerikájának új embereivel. Az új ibér-amerikai nemzedék munkája összekapcsolódhat – s össze is kell fognia – az új jenki nemzedék munkájával. A két nemzedék egy kor produktuma. A nyelv és a faj megkülönbözteti őket; de egyazon történelmi indulat köti össze és állítja érdekszövetségbe őket. Waldo Frank Amerikája csakúgy ellenfele Pierpont Morgan és a kőolaj birodalmának, mint a mi Amerikánk.

Viszont ugyanaz a történelmi indulat, ami ehhez a forradalmi Amerikához közelít, elválaszt bennünket a Bourbonok és Primo de Rivera reakciós Spanyolországától. Mit taníthat nekünk Vásquez de Mello, Maura Spanyolországa, Pradera és Francos Rodriguez Spanyolországa? Semmit, még egy nagy tőkés ipari állam módszerét sem. E hatalom bázisa nem Madridban vagy Barcelonában, hanem New Yorkban, Londonban, Berlinben van. A katolikus királyok Spanyolországa egyáltalán nem érdekel minket. Pradera úr és Francos Rodriguez úr csak vallja nyugodtan magáénak.

Az ibér-amerikanizmusnak kevéssel több idealizmusra és kevéssel több realizmusra van szüksége. Arra van szüksége, hogy eggyé váljon az indo-

ibér Amerika új eszményeivel. Arra van szüksége, hogy összefonódjon e népek új történelmi valóságával. A pánamerikanizmus a burzsoá rend érdekeire támaszkodik, az ibér-amerikanizmusnak az új rend megteremtéséért dolgozó tömegekre kell támaszkodnia. A hivatalos ibér-amerikanizmus mindig egy akadémikus, bürokratikus, impotens, gyökértelen eszmény lesz. A megújító csoportok eszményeként viszont harcos, aktív tömegeszménnyé válik.

Megjelent: Mundial (Lima), 1925. május 8.

A HISPÁN-AMERIKAI ÍRÓK KONGRESSZUSA

Edwin Elmore, a nyugtalan elméjű, lázas szellemű író a hispán-amerikai értelmiség szabad kongresszusának összeüléséért küzd. Elmore vágya természetesen túllép a kongresszusért vívott puszta küzdelmeken. Elmore a hispán-amerikai gondolat szervezetének ötletét fogalmazza meg. A kongresszus ennek az ötletnek eszköze lenne. Elmore kezdeményezését érdemes komolyan megvizsgálni és megvitatni a sajtóban. A vitát Luis Araquistan nyitotta meg a madridi *El Sol*ban közölt cikkében, csatlakozva a kezdeményezéshez. Emellett Araquistan kommentárjainak célja az, hogy pontosítsák és megvilágítsák e kezdeményezést. Elmore az értelmiség kongresszusáról beszél. Araquistan „köznapi értelmére, az irodalommal foglalkozó emberekre" korlátozza „e kétértelmű és néha fellengzős fogalmat". Araquistan csatlakozása lelkes és őszinte. „Már maga az is a szervezet nagyszerű kezdete lenne – írja Araquistan –, ha találkozna mintegy húsz nemzet azon embereinek csoportja, akik hivatásszerűen szentelik magukat a kultúra legkényesebb formáinak, a művészi alkotásnak vagy az eredeti gondolatnak, s akiket minden önzés fölött összefűz a – nemzeti és egyéni variánsaiban sokféle – szellemi homogeneitás érzése. Nincs kölcsönös egyetértés, sem közös mű, ha az emberek nem ismerik meg előbb egymást, mint emberek".

Peruban még nem népszerűsítették és tanulmányozták kellőképpen Elmore javaslatát, amely pár hónapja terjed a hispán-amerikai országok irodalmárai között. Ebben a tekintetben még csak Antonio G. Garland – e vérmérséklete és neveltetése szerint minden kreol „csendes összeesküvéssel" makacsul szembenálló értelmiségi – néhány megjegyzését olvastam; ő helyeselte, sőt magasztalta a javasolt kongresszust.

Időszerűnek és hasznosnak tartom, hogy részt vegyek ebben a hispán-amerikai vitában; márcsak azért is, hogy a sikerhez való perui hozzájárulás ne legyen túlzottan gyér, értemiségünk tunyasága vagy az ilyen témákkal szembeni általános megvetése okán. A vita alapvető kérdése – a hispán-amerikai gondolat egysége – csakúgy figyelmet és tanulmányozást követel, mint a járulékos kérdés: az e célra irányuló kongresszus összeülése. Vizsgálatához mindazoknak hozzá kell járulniuk, akik bármilyen hasznos javaslatot tehetnek. Nyilvánvalóan nem a hívek listájának összeállításáról van szó. A többé-kevésbé egyforma nézetek felsorakoztatása kétségkívül nagyon szegényes és monoton dolog lenne. Mindenekfölött túl tökéletlen eredmény lenne Edwin Elmore nemes fáradozásaihoz mérten. Hogyan vélekednek azok az írók, akik osztják – és akik nem osztják – Elmore és a kezdeményezés pártolóinak reményeit? Én például azokhoz tartozom, akik nem osztják. Egyelőre nem hiszek a hispán-amerikai irodalmi kongresszus termékenyítő hatásában. De támogatom a terv megvitatását. Másrészt úgy vélem, hogy egy tézis ösztönzésének, sőt szolgálatának legjobb módja az, ha polemizálnak vele. A legrosszabb, ami Elmore tézisével történhetne, az lenne, ha minden nézeteltérés nélkül mindenki elfogadja és aláírja. Az egyhangúság mindig terméketlen.

A tervezett kongresszus várható eredményeit illetően szkeptikusnak nyilvánítom magam. Szkepticizmusomnak természetesen nem azok az okai, mint Leopoldo Lugones költő szkepticizmusának. (A sok hispán-amerikai értelmiségit végig faggató Elmore mondta, hogy Lugones „ha nem is teljesen, majdnem teljesen szkeptikusnak mutatkozott az eszmét illetően". Később, Ayacucho centenáriumának egy irodalmi ünnepségén Lugones szabatosan és világosan meghatározta számunkra a maga szellemi magatartását – egy félreérthetetlenül nacionalista, reakciós, fasisztabarát magatartást; megítélése kapcsán korábban tévedésbe sodort bennünket az, hogy az argentin költő együttműködött a Népszövetséggel.)

Elsősorban úgy gondolom, e kongresszusoknak az a sorsuk, hogy a hivatásos ibér-amerikanizmus spekulációi által természetükből kiforgatottan, erejük vesztetten végződjenek. E kongresszusok szinte elkerülhetetlenül üres akadémizmussá fajulnak, s meddővé válnak az akadémizmust megtestesítő komédiás népség formális és szónokias ibér-amerikanizmusa révén. Annyi bizonyos, hogy Elmore „szabad kongresszust" javasol, s hogy Araquistan – ezt a kifejezést pontosítva – hozzáfűzi: a kongresszus legyen „szabad, vagyis minden hivatalos patronálástól men-

tes". De maga Araquistan nyomban hozzáfűzi, hogy „emellett nem kellene meghívni az irodalmárok már létező szervezeteit: a drámaírók társaságait, az írószövetségeket, a spanyol és portugál nyelvterület PEN-klubjait, az újságírószövetségeket stb.„ A kongresszus heterogén összetételét tehát máris előre látják és elismerik a szellemileg egynemű írók. A hatalom és a pénz értelmiségi udvaroncai elárasztanák a nagygyűlést, meghamisítva és becsapva azt. De hogyan lehet minősíteni, megszűrni az írókat, hogyan lehet képességeikről és címükről dönteni, hogy részt vehessenek a kongresszuson?

Ezek nem egyszerű ügyrendi vagy formális ellenvetések. Azt a kérdést ragadják meg, hogy gyakorlatilag hatékonyan meg lehet-e valósítani Edwin Elmore kezdeményezését. Úgy vélem, ez az első kérdés, amelyet fel kell vetni. Hogy mielőtt az ötlet vitájában előrehaladnánk, érdemes megvizsgálni, vajon meg lehet-e valósítani, vagy sem. Nem is az ötlet teljes tisztaságában és teljes integritásában, hanem legalább lényegi vonásaiban való megvalósításáról beszélek. A Hispán-amerikai Írók Kongresszusa eszméjének gyakorlati deformációja igazoltan és feltartóztathatatlanul maga után vonná a kongresszus céljainak és funkcióinak deformálódását. Egy olyan értelmiségi nagygyűlésből, ahol számbelileg és szellemileg felülkerekedne a nagyzási hóbortban szenvedő trópusi grafomániások és szónokok gazdag állatvilága (akik oly kedvező klímát találnak Amerikában), minden kisülhetne, kivéve a hispán-amerikai gondolat életerős vázlata. Fontolja meg ezt Edwin Elmore, akit – biztosra veszem – sokkal inkább a cél foglalkoztat, semmint az eszköz.

Itt van azután egy másik kérdés: az időszerűség. A teljes ideológiai hadviselés időszakát éljük. A megújító erőt képviselő embereket esetlegesen vagy véletlenül sem lehet összebékíteni, nem szabad összekeverni azokkal, akik konzerváló vagy regresszív erőt képviselnek. Történelmi szakadék választja el őket egymástól. Más nyelvet beszélnek, nincs közös történelemszemléletük. Az értelmiségi kapocs túlságosan törékeny, sőt kissé elvont is. A szellemi kapocs minden esetben sokkal hatalmasabb és nyilvánvalóbb.

Azt akarom mondani ezzel, hogy nem érzem sürgősnek a Hispán-Amerika egységéért folytatott munkát? Éppen ellenkezőleg. Egy közelmúltban megjelent cikkemben ezen egység harcosának nyilvánítottam magam. Korunk – írtam – eleven és széles körű összeköttetést teremt a Spanyol-Amerikában: azt, amit a forradalmi érzelem hozott létre az ifjúság

között. Ez az inkább szellemi, mint intellektuális összeköttetés arra a kapcsolatra emlékeztet, amely a függetlenség nemzedékét fűzte egybe.

Úgy gondolom, a rokon vonásokat kell egyesíteni, nem a különbségeket. Hogy azokat kell közelíteni, akiknek közelségét a történelem akarja. Hogy azokat kell összefogni, akiknek szolidaritását a történelem akarja. Ez tűnik számomra az egyetlen lehetséges koordinálásnak. Az egyetlen – pontos és tényleges tartalmú – egyetértésnek.

Bizonytalanul és általánosan beszélni a hispán-amerikai gondolat szervezeti kereteiről nem más, mint bizonyos mértékben egy félreértést táplálni. Ez a tévedés analóg azzal a tágan használt ibér-amerikanizmussal, amelyről mindnyájan tudjuk, mennyire mesterkélt és fiktív, de amelynek teljes egyetértésünk által való védelmezését nagyon kevesen tagadjuk meg nyíltan. Egyáltalán nem sikerülhet egyesíteni e népeket olyan fikciók és mítoszok teremtésével, amelyeknek még annyi érdemük sincs, hogy nagy, szenvedélyes, őszinte utópiák lennének. Az viszont valószínű, hogy ily módon sikerül szétválasztani őket, lévén hogy zavaros illúziókkal ködösítik el igazi történelmi perspektívánkat.

Illene ezeket a témákat tárgyilagosabb, realistább nézőpontból megfontolni. Mivel szinte mindig felszínesen vagy romantikusan kezelték, ezért eddig éppencsak felszínesen érintették őket. Mindenekelőtt elengedhetetlennek tartom egy elemi kérdés megfogalmazását. Létezik-e már egy jellegzetesen hispán-amerikai gondolat? Íme, egy pont, amit ennek a vitának meg kell világítania.

Megjelent: Mundial (Lima), 1925. január 1.

LÉTEZIK-E HISPÁN-AMERIKAI GONDOLAT?

Négy hónapja egy, az ibér-amerikai értelmiség kongresszusának ötletéről szóló cikkben fogalmaztam meg ezt a kérdést. A kongresszus ötlete hosszú utat járt be négy hónap alatt. Most olyan ötletként jelenik meg, amely bizonytalanul, ám egyidejűleg lüktet az indo-ibér Amerika értelmiségi gócaiban. Olyan ötletként, amely egyszerre csírázott ki a kontinens különböző idegdúcaiban. Állapota még sematikus és embrionális, de kezd már fejlődni, kezd testet ölteni.

Argentínában energikus és erős akaratú csoport igyekszik magához ragadni bátorítójának és megvalósítójának feladatát. E csoport munkája igyekszik szövetkezni más, rokon ibér-amerikai csoportokkal. Ezek a csoportok kérdőíveket köröznek, amelyek a kongresszuson megvitatandó témákat vetik fel vagy ismertetik. Az argentin csoport felvázolta egy „latin-amerikai egység" programját. Egyszóval megvannak azon vita előkészítő elemei, amely során kidolgozzák és pontosítják majd a latin-amerikai gondolat szervező vagy koordináló mozgalmának – ahogy, kissé még elvontan, kezdeményezői nevezni szokták – céljait és alapjait.

Ezért úgy vélem, ideje megfontolni és megvilágítani az említett cikkemben felvetett kérdést. Létezik-e már egy jellegzetesen hispán-amerikai gondolat? Azt hiszem, a szervezet ösztönzőinek állításai ebben a tekintetben igen messzire mennek. Néhány túlzó és trópusi vérmérsékletű embert a hispán-amerikai gondolat értékének és hatalmának mértéktelen túlértékelésére vezettek annak az üzenetnek bizonyos koncepciói, amelyet Alfredo Palacios intézett Ibér-Amerika egyetemi ifjúságához. Számos túlzást ösztönzött Palacios üzenete, amelynek megállapításai és frázisai – ahogy egy szónoklat vagy proklamáció jellegéhez illik – lelkesek és op-

timisták. Elengedhetetlen tehát, hogy helyesbítsük ezeket a túlságosan kategorikus koncepciókat.

„Amerikánk – írja Palacios – mindmáig Európából, mint vezetőjéből élt. Az európai kultúra táplálta és irányította. De az utolsó háború nyilvánvalóvá tette, amit már megjósoltam: hogy e kultúra belsejében hordja bomlása csíráit." Nem meglepő, hogy e mondatok a nyugati dekadencia tézisének téves értelmezésére ösztönöztek. Úgy látszik, Palacios Amerikánknak az európai kultúrától való radikális függetlenedését hirdeti. Az igeidő félreértésre ad okot. A vulgarizáló véleményre hajlamos olvasó arra a következtetésre juthat Palacios mondatából, hogy „mostanáig az európai kultúra táplálta és irányította" Amerikát, de mától nem táplálja és nem orientálja többé. Megeshetik, arra gondol az olvasó, hogy Európa elvesztette jogát és képességét arra, hogy szellemileg és intellektuálisan hasson ifjú Amerikánkra. S ez a nézet nyomatékot kap, amikor néhány sorral később Palacios hozzáfűzi, hogy „nem jók számunkra Európa útjai, sem a régi kultúrák", s azt javasolja: szabaduljunk fel az európai múlt és példa alól.

Palacios szerint Amerikánk egy új kultúra kihordásának végére jutott. Ezt a véleményt vagy jóslatot végletesen eltúlozza a *Valoraciones* című folyóirat, amikor arról beszél, hogy „számoljunk le az elkoptatott közhelyekkel, Európa agg lelkének halódó megnyilvánulásaival."

Ebben az optimizmusban az új hispán-amerikai nemzedék igenlő szellemének és alkotó akaratának bizonyítékát kell látnunk? Mindenekelőtt Amerikánk régi és gyógyíthatatlan verbális lelkesedésének vonásait vélem felismerni benne. Amerika jövőbe vetett hitének nem a jelen mesterkélt és retorikus túlzásából kell táplálkoznia. Ám higgye sorsának Amerika, hogy otthont fog adni a jövő civilizációjának. Ám mondja: „Fajom révén beszél majd a szellem."* Ám higgye magát kiválasztottnak, aki új igazságra tanítja a világot. De ne gondolja, hogy Európa felváltásának előestéjén vagyunk, s ne tekintse már bevégezettnek és lehanyatlottnak az európaiak intellektuális hegemóniáját.

A nyugati civilizáció válságban van; de nincs olyan előjel, amelyből az következne, hogy végérvényes összeomlása küszöbön áll. Európa nem merült ki és nem bénult meg, ezt állítani képtelenség. A balsikerű háború és az azt követő időszak után megőrizte alkotóerejét. Amerikánk továbbra is eszméket, könyveket, gépeket, divatokat importál Európából.

* E jelszót José Vasconcelos teremtette a Mexikói Nemzeti Egyetem számára.

Ami befejeződik, ami hanyatlik, az a tőkés civilizáció ciklusa. Az új társadalmi forma, az új politikai rend Európa keblében alakul. A nyugati dekadencia elmélete – a nyugati laboratórium terméke – nem Európa, hanem az ott székelő kultúra halálát látta előre. E kultúra – amit Spengler dekadensnek ítél, anélkül, hogy ezért közvetlen halálát jósolná – az ugyancsak európai görög-latin kultúrát követte. Senki nem veti el, senki nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy Európa ismét megújhodik és újjáalakul. A belátható történelmi panorámában Európa úgy jelenik meg, mint a legnagyobb megújhodások kontinense. Nem európaiak-e a legnagyobb kortárs művészek és gondolkodók? Az európai gondolat ott van már a legtávolabbi misztériumokban, a legrégebbi civilizációkban. De éppen ez bizonyítja lábadozásának és újjászületésének lehetőségét.

Térjünk vissza kérdésünkhöz. Létezik-e jellegzetesen hispán-amerikai gondolat? Számomra nyilvánvalónak tűnik a Nyugat kultúrájában a francia gondolat, a német gondolat stb. létezése. Nem tűnik ugyanilyen nyilvánvalónak ebben az értelemben egy hispán-amerikai gondolat létezése. Amerikánk minden gondolkodója európai iskolán nevelkedett. Művükben nem érződik a faj szelleme. A kontinens intellektuális termeléséből hiányzik a sajátos vonás. Nincsenek eredeti kontúrjai. A hispán-amerikai gondolat általában az európai gondolat motívumaiból és elemeiből összeállított rapszódia. Ennek bizonyítására elég átnézni az indoibér értelmiség legmagasabb szintű képviselőinek életművét.

A hispán-amerikai szellem formatív szakaszban van. A kontinens, a faj is a kialakulás stádiumában él. A nyugati hordaléknak, amelyben a hispán- vagy latin-amerikai kultúra embriói fejlődnek – Argentínában, Uruguayban lehet latinitásról beszélni –, nem sikerült megkötnie azzal a talajjal, amelyre Amerika gyarmatosítása leülepítette.

Amerikánk nagy részén felületi és független réteget alkot e hordalék, s nem kerül benne felszínre a bennszülött lélek, amelyet megtörtté és emberkerülővé tett a néhány hispán-amerikai népnél módszereiben máig változatlanul brutális conquista. Palacios mondja: „Születő, kötelékektől és atavizmusoktól mentes népek vagyunk, végtelen lehetőségek és tág horizontok nyílnak előttünk. A fajok kereszteződése új lelket adott nekünk. Határaink között az emberiség táborozik. Mi és fiaink a fajok szintézisét alkotjuk." Argentínában lehet így gondolkodni, Peruban és Hispán-Amerika más népeinél nem. A nemzeti mivolt formálódó elemei még nem tudtak összeolvadni, összeforrni. A tömör indián réteg szinte teljesen kirekedt annak a peruiságnak formálásából, amit úgynevezett

nacionalistáink – a perui talajba gyökeret nem vert, az európai imperializmusok evangéliumaiból tanult nacionalizmus prédikátorai – magasztalni szoktak és felfújnak, s amely – mint módom volt megjegyezni – a leginkább külföldi és leghamisabb érzés Peruban.

A kezdődő vitának éppen ezekre a kérdésekre kell rávilágítania. Nem szabad előnyben részesíteni azt a kényelmes fikciót, hogy megoldottnak deklarálja őket. Az ibér-amerikai értelmiség kongresszusa mindenekelőtt abban a mértékben lesz illetékes és hatékony, amennyire sikerül ezeket felvetnie. Az ötlet értéke szinte teljesen a kiváltott vitában rejlik.

Az argentin szekció programja a felvázolt latin-amerikai egységről, a Costa Rica-i *Repertorio Americano* folyóirat kérdőíve, s a kongresszusért itt dolgozó csoport kérdőíve felszólítja Amerikánk értelmiségét, hogy e kialakulóban levő kontinens számos alapvető problémájáról elmélkedjen, kifejtve véleményét. Az argentin szekció programjának hangneme olyan, mint egy elvi nyilatkozaté. Ez kétségtelenül idő előtti magatartás. Pillanatnyilag csak egy munkaterv, egy vitaterv felvázolásáról van szó. De az argentin szekció munkáiban modern szellem és megújító akarat nyilvánul meg. Ez a szellem, ez az akarat jogosítja fel őket a mozgalom vezetésére. Mert ha a kongresszus nem az új hispán-amerikai nemzedéket képviseli és szervezi meg, egyáltalán semmit sem fog képviselni és megszervezni.

Megjelent: Mundial (Lima), 1925. május 1.

AZ AMAUTA BEMUTATÁSA

Ez a folyóirat nem egy csoportot képvisel az értelmiség táborában. Inkább egy mozgalmat, egy szellemet. Egy idő óta a megújhodás nap mint nap életerősebb, meghatározottabb áramlata érezhető Peruban. E megújhodás ösztönzőit avantgardistáknak, szocialistáknak, forradalmároknak stb. nevezik. A történelem még nem keresztelte el őket végérvényesen. Vannak köztük formális nézeteltérések, lélektani különbségek. De ezek a szellemek valamennyien az őket megkülönböztető fölé helyezik azt, ami közelíti és érdekszövetségbe állítja őket; akaratukat, hogy új Perut teremtsenek az új világban. Fokozatosan szilárdul a legerősebb akaratú elemek egyetértése, koordinációja. Az intellektuális és szellemi mozgalom lassanként szervessé válik, az *Amauta* megjelenésével pedig a meghatározottság szakaszába lép.

Az *Amauta* kialakulásának folyamata normális volt. Nem az én kizárólagos elhatározásomból született meg hirtelen. Én azzal a szándékkal jöttem meg Európából, hogy folyóiratot alapítok. Fájó, személyes viszontagságok nem tették lehetővé, hogy véghezvigyem szándékomat. De ez az idő nem múlt el hiába. Erőfeszítésem egybekapcsolódott más értelmiségiekével és művészekével, akik hozzám hasonlóan gondolkodnak és éreznek. Két éve ez a folyóirat még valamelyest személyes hangot képviselt volna. Most egy mozgalom és egy nemzedék hangja.

Az első eredmény, amit mi, az *Amauta* írói el akarunk érni, hogy mi magunk jobb egyetértésre jussunk és megismerkedjünk. A folyóirat munkája erősebben összefog bennünket. Miközben odavonz néhány jó elemet, eltávolít majd néhány ingadozót és kedvetlenkedőt, akik egyelőre az avantgarde-dal kacérkodnak, de sietnek majd elhagyni, mihelyt áldo-

zatot követel tőlük. Az *Amauta* megrostálja az avantgarde embereit – a tagokat és szimpatizánsokat –, elválasztva a magot a pelyvától. Polarizálódási és koncentrációs jelenséget vált ki és siettet.

Nem kell kifejezetten deklarálni, hogy az *Amauta* nem szabad, a szellem minden égtája felé nyitott szószék. Mi, a folyóirat alapítói nem agnosztikusan fogjuk fel a kultúrát és a művészetet. Harcos, polemizáló erőnek érezzük magunkat. Nem teszünk semmiféle engedményt az eszmékkel kapcsolatos tolerancia általában csalóka nézőpontjának. Számunkra jó eszmék és rossz eszmék léteznek. *La Escena Contemporánea* című könyvem előszavában azt írtam, hogy egyetlen kötődésű és egyetlen hitű ember vagyok. Ugyanezt mondhatom el erről a folyóiratról is, amely csakúgy elutasít mindent, ami szembenáll ideológiájával, mint azt, ami nem valamiféle ideológiát fejez ki.

Az *Amauta* bemutatására hiábavalóak az ünnepélyes szavak. Ebből a folyóiratból ki akarom irtani a retorikát. Teljesen haszontalannak tűnnek számomra a programok. Peru a cégérek és címkék országa. Csináljunk végre valamit, aminek tartalma, vagyis szelleme van. Másrészt az *Amautá*nak nincs szüksége programra; csak egy sorsra, egy célra van szüksége.

Egyeseket valószínűleg aggaszt majd a cím. Ez annak tudható be, hogy nálunk túlzott, alapvető jelentősége van a cégtáblának. Ebben az esetben ne a szó szoros értelmét nézzék. A cím nem fejez ki mást, mint a fajhoz való csatlakozásunkat, nem mást tükröz, mint tisztelgésünket az inkaizmus előtt. De az *Amauta* szó specifikusan új értelmet nyer e folyóirattal. Újrateremtjük ezt a szót.

Ennek a folyóiratnak a célja, hogy a perui problémákat doktrinális és tudományos szempontból vesse fel, világítsa meg és ismertesse. De mindig a világkép részeként tekintjük Perut. Tanulmányozzuk a politikai, filozófiai, művészeti, irodalmi, tudományos megújhodás minden nagy mozgalmát. Miénk minden, ami emberi. Ez a folyóirat Peru új embereit összekapcsolja előbb Amerika más népeinek új embereivel, majd nyomban utána a világ más népeinek új embereivel.

Ennyi elegendő is. Nagyon tompa elméjűnek kell lenni ahhoz, hogy valaki észre ne vegye: e pillanatban történelmi folyóirata születik Perunak.

Megjelent: Amauta [vezércikk], I. évf. 1. sz. (Lima), 1926. szeptember

ÉVFORDULÓ ÉS MÉRLEG

Ezzel a számmal második születésnapjához érkezett az *Amauta*. Az első évforduló előtt, a kilencedik számnál már-már zátonyra futott. Unamuno intelme („amelyik folyóirat megöregszik, eltorzul") lett volna e visszhangot vert, ám mulandó mű sírverse. De az *Amauta* nem arra született, hogy epizód legyen, hanem arra, hogy történelem legyen, hogy történelmet csináljon. Ha a történelem az emberek és eszmék műve, reménykedve nézhetünk a jövő elé. Erőnket az emberek és eszmék adják.

Abban a műfajban, amelyet az *Amauta* képvisel, minden mű első kötelessége az, hogy bizonyos ideig tartson. A történelem – időtartam. Nem segít az elszigetelt kiáltás, bármilyen hosszan zengjen is visszhangja; segít az állandó, folytonos, állhatatos prédikálás. Nem segít a tökéletes, abszolút, elvont, a tények, a változó és mozgásban levő valóság iránt közömbös eszme; segít a csírázó, a konkrét, a dialektikus, az operatív, az erőtől duzzadó és mozgósítani képes eszme. Az *Amauta* nem tiszta értelmiségiek szórakozása vagy játéka; történelmi eszmét hirdet, aktív és tömeges hitet vall, kortárs társadalmi mozgalomnak engedelmeskedik. A két rendszer, a két eszme közötti harcban eszünkbe sem jut nézőnek érezni magunkat, sem az, hogy harmadik kifejezést találjunk ki. Az öncélú eredetieskedés irodalmár és anarchikus foglalatosság. Zászlónkra ezt az egyetlen egyszerű és nagy szót írjuk: Szocializmus. (Ezzel a jelszóval megerősítjük a kispolgári és demagóg Nacionalista Párt eszméjével szembeni teljes függetlenségünket.)

Azt akartuk, hogy az *Amauta* fejlődése szerves, önálló, egyedi, nemzeti jellegű legyen. Ezért azzal kezdtük, hogy a perui hagyományban kerestünk címet számára. Az *Amautá*nak nem kell plágiumnak vagy fordításnak

lennie. Egy inka szót vettünk kölcsön, hogy újrateremtsük. Hogy az indián Peru, a bennszülött Amerika magáénak érezze ezt a folyóiratot. S az *Amautát* egy mozgalom és egy nemzedék hangjaként mutatjuk be. E két év alatt az *Amauta* ideológiai meghatározottságú folyóirat volt, amely lapjain összegyűjtötte számos olyan ember javaslatait, akik az őszinteség és illetékesség címén szót kértek e nemzedék s e mozgalom nevében.

Úgy véljük, betöltöttük az ideológiai meghatározás munkáját. Mindenesetre hallottuk már a kategorikusan és figyelmesen kifejezésre jutott véleményeket. Minden vita azok számára nyílik, akik véleményt mondanak, nem azok számára, akik hallgatnak. Az *Amauta* első felvonása véget ért. A második felvonásban nem lesz már szüksége rá, hogy az „új nemzedék", az „élcsapat", a „baloldaliak" folyóiratának nevezze magát. Hogy a forradalomhoz hű legyen, elegendő, ha szocialista folyóirat lesz.

Mindezen kifejezések – „új nemzedék", „új szellem", „új érzékenység" – kiöregedtek. Ugyanezt mondhatjuk e cégtáblákról is: „élcsapat", „baloldali", „megújhodás". Újak és jók voltak a maguk idejében. Esetleges topográfiai és orientációs okoknál fogva éltünk velük, hogy ideiglenes elhatárolásokat teremtsünk. Ma túlságosan általánosak, kétértelműek már. E cégtáblák alatt ma nagy csempészbandák menetelnek. Az új nemzedék csak annyiban lesz ténylegesen új, amennyiben végső soron felnőtt, alkotó generációvá tud lenni.

Itt, a kis forradalmak Amerikájában maga a forradalom szó is meglehetősen kétértelművé lett. Szigorúan és állhatatosan vissza kell követelnünk. Vissza kell állítanunk szigorúan vett pontos értelmét. A latinamerikai forradalom nem lesz sem több, sem kevesebb, mint a világforradalom egy szakasza, egy fázisa. Egyszerűen és tisztán a szocialista forradalom lesz. Ehhez a szóhoz esetenként tegyétek hozzá azokat a jelzőket, amiket akartok: „antiimperialista", „agrár", „nacionalista-forradalmi". A szocializmus valamennyit feltételezi, megelőzi, felöleli.

A kapitalista, plutokrata, imperialista Észak-Amerikával csak egy szocialista Latin- vagy Ibér-Amerikát lehet hatékonyan szembeállítani. A tőkés gazdaságban minden területen és minden aspektusban véget ért a szabad verseny kora. A monopóliumok, vagyis az impériumok korában élünk. A latin-amerikai országok megkésve lépnek be a tőkés versenybe. Az első helyezéseket végérvényesen odaítélték már. A kapitalista rendben ezeknek az országoknak sorsa az, hogy egyszerű gyarmatok legyenek. A nyelvi, faji, szellemi oppozíciónak nincsen döntő értelme. Nevetséges

még mindig a materialista angolszász Amerika és az idealista Latin-Amerika, a szőke Róma és a halvány Hellasz ellentétéről beszélni. Mindezek megbocsáthatatlanul hitelüket vesztett közhelyek. Rodó mítosza nem termékenyíti meg ma már – soha nem is tette – haszonnal a lelkeket. Kérlelhetetlenül elvetjük mindezeket az ideológiai karikatúrákat és látszat-ideológiákat, és komolyan, nyíltan számot vetünk a realitással.

Annyi bizonyos, hogy a szocializmus nem indo-amerikai doktrína. De egyetlen kortárs doktrína vagy rendszer sem az, vagy nem lehet az. S a szocializmus sem specifikusan vagy kiváltképpen európai, noha Európában született, akárcsak a kapitalizmus. Világmozgalom, amely alól a nyugati civilizáció röppályáján mozgó országok egyike sem vonhatja ki magát. E civilizáció az egyetemességhez vezet, olyan erőkkel és eszközökkel, amilyenekkel korábban egyetlen civilizáció sem rendelkezett. Ebben a világrendben Indo-Amerikának saját egyénisége, saját stílusa lehet – s kell is, hogy legyen –, de nem lehet saját kultúrája, vagy saját sorsa. Száz éve nemzeti függetlenségünket a Nyugat történelmi ritmusának köszönhettük, amely a gyarmatosítás óta feltartóztathatatlanul ránk kényszerítette ütemét. A nagy szavak, amiket akkori embereink kiejtettek – a Szabadság, Demokrácia, Parlament, Népfelség – mind az európai repertóriumból származtak. Mindazonáltal a történelem nem az eszmék eredetiségén méri ezeknek az embereknek a nagyságát, hanem azon a hatékonyságon és tehetségen, amellyel ezt az eszmét szolgálták. S a kontinensen azok az élenjáró népek, amelyek között ezek az eszmék a legjobban és leghamarabb gyökeret vertek. Kétségtelen, hogy akkoriban sokkal kisebb volt a népek és kontinensek kölcsönös függése vagy összefogása, mint ma. S végül a szocializmus benne van az amerikai tradícióban. A történelemben számon tartott, leghaladottabb primitív kommunista szervezet az inka volt.

Semmiképp sem akarjuk, hogy Amerikában másolat és kópia legyen a szocializmus. Heroikus alkotásnak kell lennie. A magunk valóságával, a magunk nyelvezetén az indo-amerikai szocializmust kell életre hívnunk. Íme, itt az új nemzedék méltó küldetése.

Európában a szocializmus parlamenti és reformista elfajulása a háború után specifikus megjelöléseket kényszerített ki. Azoknál a népeknél, ahol nem ment végbe ez a jelenség, minthogy a szocializmus csak nemrég jelent meg történeti fejlődésükben, a régi, nagy szó érintetlenül megőrizte grandiozitását. Ugyancsak meg fogja őrizni ezt a történelemben is holnap, amikor eltűnik majd az esetleges és konvencionális elhatá-

rolások szükségessége, ami megkülönbözteti az egyes gyakorlatokat és módszereket.

Kapitalizmus vagy szocializmus. Ez korunk problémája. Nem megyünk elébe annak a szintézisnek, annak a megállapodásnak, amely csak a történelemben fejtheti ki érvényét. Gobettivel együtt azt gondoljuk és érezzük, hogy a történelem reformizmus, de azzal a kikötéssel, hogy a forradalmárok – forradalmárokként tevékenykednek. Marx, Sorel, Lenin, íme azok az emberek, akik a történelmet csinálják.

Számos művész és értelmiségi azt mondhatja erre, hogy abszolút mértékben tiszteletben tartjuk a „la trahison des clercs"-t (a klénis elárulását) célzó folyamatba végérvényesen beletartozó mesterek tekintélyét. Aggályok nélkül valljuk, hogy az evilágiság, a történetiség birtokában érezzük magunkat, és semmiképp nem áll szándékunkban, hogy ezt feladjuk. Magukra hagyjuk meddő bánatukkal és könnyes metafizikájukkal azokat a szellemeket, akik képtelenek a kort elfogadni és megérteni. A szocialista materializmus magában rejti a szellemi, etikai és filozófiai felemelkedés minden lehetőségét. És sohasem érezzük magunkat dühödtebben, hatékonyabban és vallásosabban idealistának, mint amikor eszménket és lábunkat jól megvetjük az anyagban.

Megjelent: Amauta [vezércikk] II. évf. 17. sz. 1928. szept.

A LESZERELÉS PROBLÉMÁJA

A tengeri fegyverkezés korlátozását célzó genfi hármas konferencia bonyolult menete feltárja, mindmáig milyen elvont és elméleti jellegű a leszerelés eszméje. Nem valószínűtlen, hogy a konferencia – s a hozzá hasonlók – paradox eredménye néhány ország számára az lesz, hogy növelniük kell hajóépítésüket. Japán – amelyet manapság aligha jellemezhetünk pacifista államként – elfogadhatatlannak találja azt a tonnatartalmat, amelyben Anglia és az Egyesült Államok kész megegyezni.

Ezeken a konferenciákon nem a tulajdonképpeni leszerelésről, hanem csak a fegyverkezés korlátozásáról van szó. Sem vitáik, sem megállapodásaik nem a béke biztosítására irányulnak. Éppen csak olyan egyensúly létrehozására törekednek, amely meghatározott időszakra elkerülné a hajóépítés rendezetlen versenyét.

A nagyhatalmak lényegében gazdasági okok miatt keresik a fegyverkezés kapcsán a megállapodást. A tőkés stabilizáció munkája, amely a Dawes-tervtől a locarnói egyezményig vezetett, most megköveteli e hatalmak hajóépítési költségeinek csökkentését. Ez a követelmény különösen parancsoló Anglia számára, amely szigorú kincstári takarékossági politika kialakításán erőlködik. Az Egyesült Államoknak, az európai civilizáció impresszáriójának pedig a maga részéről le kell mondania fegyverkezési politikája minden túlzásáról, mert veszélybe sodorhatná Európa pénzügyeit, amelyek megerősödésében mélyen érdekelt az óvilágnak nyújtott hitelek és befektetések növelése révén.

A fegyverkezés korlátozásának nehéz vitája a tőkés gazdaság e szorongató szükségletéből születik, nem pedig a Népszövetség elveiből, még kevésbé az úgynevezett locarnói szellemből, amelynek legkiválóbb értel-

mezői megkapták az idei Nobel-békedíjat. A tőkésállamoknak – különösen az európaiaknak – óvatos takarékossági időszakra volt szükségük a hajó- és löveggyártási kiadások tekintetében. Egyáltalán nem mondanak le arról a jogukról, hogy a jövőben háborút csináljanak. Csak abban értenek többé-kevésbé egyet, hogy aláírják a békés versengés *status quo*ját.

De a fegyverkezés korlátozásának problémája gyakorlatilag nem könnyen megoldható probléma. Egyfelől szemben áll ezzel a megoldással az imperialista hatalmak versengése. Másfelől akadályozza a nagyhatalmak ipari szervezetét. Csak álomvilághoz illő vállalkozás lehet a hadiipar megbénítása egy olyan korban, amikor a békeiparok – ha így nevezhetjük őket – a túltermelés és munkanélküliség nehéz válságát élik át. Annyi bizonyos, hogy senki nem beszél nagybani leállításukról, mint ahogyan senki sem leszerelésről beszél, csupán a fegyverkezés korlátozásáról; de növekedési tendenciájuk miatt nem lehet előre látni, meddig lehet őket fékezni anélkül, hogy az egyensúlyhiány egyéb problémáit vetnék fel gazdasági síkon.

Minthogy végérvényesen lehanyatlott a wilsoni remények időszaka, immár nem elég Paul Boncournak és a demokrácia többi nagy szónokának pacifista ékesszólása ahhoz, hogy a világ a béke és a leszerelés felé induljon. A nagy tőkésállamok végzetesen és elkerülhetetlenül az imperialista szakaszba léptek. A piacokért és a nyersanyagokért vívott harc nem engedi meg nekik, hogy keresztényi módon testvériesüljenek. Ez a harc könyörtelenül az expanzió felé taszítja őket.

Ki hihet komolyan az európai béke biztosítékaiban, amikor a fasiszta állam a háborúban, de mindenesetre az erőben összegzi imperialista eszményeinek megvalósítását? Mussolini legutóbbi beszéde ebben a tekintetben semmiféle pacifista illúziót sem enged. Mussolini materiálisan és szellemileg is háborúra készíti fel népét. A fasiszta állam sorsát nem lehet elválasztani e politika eredményeitől és következményeitől. A fasizmus *ducé*ja tudja, nem jött el Olaszország kalandjának pillanata. Hírhedt opportunista, várja a maga óráját. Titokban pedig arra gondol, hogy ez a véletlen fuvallat, amely öt éve Olaszország sorsának gazdájává tette, talán megismétlődhet nagyobb dimenziókban. Rövid távon beéri azzal, hogy a fasiszta szellemet háborús és expanzív szellemnek jelentse ki. A fasiszta állam – imperialista céljai nevében – katonai fegyelmet kényszerít a népre. (Mussolini a cölibátus elleni harc élére állt, s legutóbbi beszédében ostorozta a meddő házasságok veszélyét. Olaszországnak húsz vagy harminc éven belül hatvanmilliós nemzetnek kell lennie.)

Az aktív impériumok mellett léteznek tehát potenciális impériumok. A régi imperializmusok mellett az ifjú imperializmusok is szembeszállnak a világ békéjével. Ez utóbbiak szóhasználata agresszívabb és tüzesebb, mint az előbbieké.

A Genfben megvitatott tengeri fegyverkezési korlátozás több régi típusú pacifista számára a leszerelés felé tett lépésnek tűnhet. De a történelmi tapasztalat világosan bizonyítja, hogy néhány olyan év után, mint ezek, a világ közelebb kerül a háborúhoz, mint bármikor.

Megjelent: Variedades (Lima), 1927. július 16.

MÁJUS ELSEJE ÉS AZ EGYSÉGFRONT

Május elseje az egész világon a forradalmi proletariátus egységének napja, az a dátum, amely mérhetetlenül hatalmas nemzetközi egységfrontba gyűjt valamennyi szervezett dolgozót. E napon felzengenek Karl Marx egyhangúlag elfogadott és tisztelt szavai: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Ezen a napon spontán módon ledől minden korlát, amely különböző csoportok és iskolák szerint osztja meg a proletár élcsapatot.

Május elseje nem egy internacionáléhoz tartozik: valamennyi internacionálé dátuma. A szocialisták, a kommunisták és a mindenféle árnyalatú anarchisták ma egyetlen – végső harc felé menetelő – hadseregben egyesülnek egymás oldalán.

Vagyis ez a dátum azt a tényt támasztja alá, hogy a proletár egységfront lehetséges és megvalósítható, s hogy megvalósításával a jelen semmiféle érdeke, követelménye nem szegül szembe.

Sok gondolatot ébreszt ez a nemzetközi dátum. De a perui dolgozók számára az a legaktuálisabb, amely az egységfront szükségességére és lehetőségére utal. Legutóbb megosztó kísérleteket tapasztalhattunk. És sürgősen meg kell egyezni avégett, hogy megakadályozzuk e kísérletek sikerét, elkerülve, hogy aláaknázzák Peru születőben levő proletár élcsapatát.

Amióta ebbe az élcsapatba bekapcsolódtam, álláspontom mindig az egységfront meggyőződéses ösztönzőjének, békés propagandistájának álláspontja volt. Emlékszem, kinyilvánítottam ezt már a világválság történetéről tartott tanfolyamom egyik kezdeti előadásában. Válaszolva néhány régi, megmerevedett anarchista ellenszegülő és aggodalmas gesztusára – ők jobban aggódtak a dogma merevsége, mint az akció haté-

konysága és termékenysége miatt –, ezt mondtam akkor a Népi Egyetem szószékéről: „Még nagyon kevesen vagyunk ahhoz, semhogy szakadás támadjon sorainkban. Ne csináljunk ügyet a címkékből és a címekből."

Utóbb megismételtem ezeket a szavakat vagy hasonlókat. S fáradhatatlanul ismétlem őket. Nálunk az osztálymozgalom még túlságosan kezdeti, túlságosan korlátozott ahhoz, semhogy felaprózására és szétszakítására gondoljunk. Mielőtt elérkezne egy szakadás talán elkerülhetetlen órája, sok közös mű megvalósítása hárul ránk. Sok hosszú műszakot kell együtt vállalnunk. Ránk hárul például, hogy a perui proletariátus többségében felkeltsük az osztálytudatot és az osztályérzelmet. Ez a munka egyképpen hárul a szocialistákra és szindikalistákra, kommunistákra és anarchistákra. Mindünk kötelessége, hogy elvessük a megújhodás magvait, hogy terjesszük az osztályeszméket. Mindünk kötelessége, hogy távol tartsuk a proletariátust a sárga nagygyűlésektől és a hamis „képviseleti intézményektől". Mindünk kötelessége, hogy harcoljunk a reakciós támadások és megtorlások ellen. Mindünk kötelessége, hogy védjük a proletár szószéket, sajtót és szervezetet. Mindünk kötelessége, hogy védjük a rabszolgává tett, elnyomott bennszülött faj követeléseit. Akármi legyen végső célunk, e történelmi kötelességek, elemi kötelességek teljesítésében találkoznak és egyesülnek útjaink.

Az egységfront nem mossa el egyik összetevője személyiségét, hovatartozását sem. Nem jelenti minden doktrína egyetlen doktrínába keverését vagy összeötvözését. Ez a lehetséges, a konkrét, a gyakorlati akció. Az egységfront programja kizárólag a közvetlen valóságot veszi tekintetbe, kívül áll minden absztrakción és minden utópián. Az egységfrontot képviselni nem annyit tesz, mint ideológiai zavarosságot képviselni. Az egységfrontban mindenkinek meg kell őriznie a maga hovatartozását és saját eszmerendszerét. Mindenkinek a maga hitvallása szerint kell dolgoznia. De mindenkinek éreznie kell, hogy az osztályszolidaritás egyesíti őket, hogy a közös ellenfél elleni harc összekapcsolja őket, hogy egyazon forradalmi akarat és megújító szenvedély fűzi egybe őket. Egységfrontot alakítani annyi, mint szolidáris magatartást tanúsítani egy konkrét probléma, egy sürgető szükség előtt. Nem annyi, mint lemondani arról a doktrínáról, amit az egyes ember szolgál, vagy arról az álláspontról, amit az egyes ember elfoglal az élcsapatban. Az irányzatok változatossága és az ideológiai árnyalatok különbözősége elkerülhetetlen abban a mérhetetlen nagy embertömegben, amelyet proletariátusnak neveznek.

Az irányzatok és a jól definiált csoportok létezése nem hiba; ellenkezőleg, a forradalmi folyamat előrehaladott időszakának jele. A fontos az, hogy e csoportok és irányzatok megegyezzenek a mindennapok konkrét valósága előtt. Hogy ne váljanak bizánci módon meddővé a kiátkozásokban. Hogy prédikátoraik ne távolítsák el a tömegeket a forradalomtól dogmatikus civódásaik látványával. Hogy ne egymás megsebzésére használják fegyvereiket és vesztegessék idejüket, hanem a társadalmi rend, annak intézményei, igazságtalanságai és bűnei elleni harcban.

Igyekezzünk szívből átérezni a történelmi szál jelentőségét, a szálét, amely egyesíti velünk az élcsapat minden emberét, a megújhodás valamennyi ösztönzőjét. Nap mint nap számtalan nagyszerű példa híre érkezik hozzánk kívülről. Közülük az egyik legfrissebb és legmegindítóbb Germaine Berthon példája. Az anarchista Germaine Berthon rásütötte revolverét a fehérterror szervezőjére és vezetőjére, bosszúból a szocialista Jean Jaurès meggyilkolásáért. És jól célzott. A forradalom nemes, emelkedett és őszinte szellemei így fogják fel és tartják tiszteletben, minden elméleti korlát fölött, erőik és műveik történelmi szolidaritását. A meg nem értés és a szektás egoizmus kiváltsága a középszerű, látóhatár és szárnyak nélküli szellemeké, a dogmatikus észjárásúaké, akik merev képletben akarják megkövesíteni és megbénítani az életet.

Szerencsére nálunk a proletariátus nyilvánvalóan a proletár egységfront mellett döntött. A tömegek az egységet követelik. A tömegek hitet akarnak. S lelkükben ezért elutasítják azok romboló, bomlasztó, pesszimista hangját, akik ezt tagadják, akik kételkednek benne, s azok optimista, szívélyes, ifjúi, termékeny hangját keresik, akik ezt erősítik, akik hisznek benne.

Megjelent: El Obrero Textil (Lima) 5. évf. 59. sz., 1924. május 1.

ELSŐDLEGES KÖVETELÉSÜNK: A SZAKSZERVEZETI EGYESÜLÉS SZABADSÁGA

Amióta, több mint öt éve, először kerültem kapcsolatba a limai munkásszakszervezetekkel, vallom, hogy a legsürgetőbb és elsődleges osztálykövetelés a munkásegyesülés jogának és szabadságának követelése. A Limában működő munkásszakszervezetek többségükben gyári szakszervezetek; ezek egy többé-kevésbé fontos munkaközpont dolgozóinak azon spontán szükségletéből bukkantak elő, hogy a maguk védelmére társuljanak; a szervezetek e szükségletben, az osztálytudat növekvő fokában, valamint a munkás „elitek" lassú kialakulásában találják meg a fejlődésükhöz szükséges elemeket. De a szervezkedési jog e természetes garanciái, dinamikus tényezői ebben a legelemibb és elkerülhetetlen formában is csak az ipar velejárói; s elmondható, hogy – a proletártudat felszabadulása, valamint az ipari proletariátus számszerű fontossága miatt – csak a fővárosi és környékbeli ipar velejárói. A mezőgazdaságra és a bányászatra továbbra is szinte rabszolgatartó jellegű feudális rezsim nehezedik. Az haciendákon, a bányákban gyakorlatilag nem vesznek tudomást az egyesülési jogról. Ott a munkások szakszervezeti egyesülésére irányuló kezdeményezés felforgató, büntetendő gondolat.

Ha meg akarják őrizni a látszatot – és néhol miért is ne? –, az egyesülési jog az alkalmazottak által patronált ártalmatlan kaszinók, társasági központok, sportklubok megtűrésére korlátozódik. Az haciendákon és bányákban a gazdák a maguk módján önkényesen és alkotmányellenesen szabályozták az egyesülési jogot, amíg gyakorlatilag el nem törölték vagy a munkások fölötti gyámság és uralom eszközévé nem változtatták. Adataim szerint sok haciendán még a segélypénztár létrehozása is tilos. A munkásegyesülés és összefogás előrehaladottabb és szervezettebb for-

májának csíráját, fenyegetését látják benne. A gazda ellenőrzi napszámosai táplálkozását, véleményét, oktatását – vagyis inkább tudatlanságát. A kifárasztás – köztudott, hogy botrányosan kijátsszák a nyolcórás törvényes munkaidőt, hiszen a bányák és haciendák gazdái a törvény felett állnak –, a kulturálatlanság, az alkoholizmus biztosítja a nyomorúságos dolgozó tömegek elnyomását. Az egyesülés felébresztené, felszabadítaná őket. Teljességgel a gazda érdeke ellen irányul, következésképpen az nem tűri meg.

S az egyesülési jog e megvetése kiterjed a vidéki iparra, ahol az engedelmes háziszolgákkal körülvett gazda olyan primitív despotizmusnak veti alá dolgozóit, amelyben az önálló egyesülés legfélénkebb szándéka is lázadást jelentene.

Magában a fővárosi iparban is a mindnyájunk által ismert megszorításoknak vetik alá a szakszervezeti szabadságot, sőt nemrég még terrorista klubnak tekintették a szakszervezetet. Egy gyár munkásai összejöhetnek és tanácskozhatnak; de a szervezet már gyanús, mihelyt egy egész iparágra kiterjed és magasabb fokra emelkedik.

A törvényben kimondott szervezkedési szabadság, egyesülési jog: íme, a dolgozó osztályaink elsődleges követelése. Mindenáron ki kell vívni ezt a szabadságot, szüntelenül erősíteni kell ezt a jogot.

Megjelent: Labor (Lima), I. évf. 6. sz. 2. old. 1929. február 2.

A SZOCIALISTA PÁRT PROGRAMADÓ ELVEI*

A programnak doktrinális nyilatkozatnak kell lennie, amely leszögezi:

1. A modern gazdaság nemzetközi jellegét, amely nem engedi meg egyetlen országnak sem, hogy kikerülje a jelenlegi termelési feltételekből fakadó átalakító áramlatokat.

2. A proletariátus forradalmi mozgalmának nemzetközi jellegét. A Szocialista Párt az ország konkrét körülményeihez alkalmazza gyakorlatát; de széles körű osztály-nézőpontnak engedelmeskedik, s maguk a nemzeti körülmények alá vannak rendelve a világtörténelem ütemének. Több mint egy évszázada a függetlenségi forradalom a Spanyolország által leigázott valamennyi nép szolidáris mozgalma volt; a szocialista forradalom a kapitalizmus által elnyomott valamennyi nép közös mozgalma. Ha az elvei szerint nacionalista liberális forradalmat sem lehetett végrehajtani a dél-amerikai országok szoros egysége nélkül, könnyű megérteni azt a történelmi törvényt, amely a nemzetek még hangsúlyozottabb kölcsönös függésének és kapcsolatainak korszakában kikényszeríti, hogy az elvei szerint internacionalista szocialista forradalom a proletárpártok sokkal fegyelmezettebb és intenzívebb összehangolásával teljesítse feladatait. Marx és Engels kiáltványa a történelmi mondatba sűrítette a proletárforradalom első elvét: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

3. A tőkés gazdaság ellentmondásainak kiéleződését. Egy félfeudális nép esetében, mint a miénk, a kapitalizmus azokban a pillanatokban fej-

* A Perui Szocialista Párt e programvázlatával Mariáteguit bízta meg a szervező bizottság 1928 októberében. – A perui kiadás szerkesztői jegyzete.

lődik ki, amikor – lévén, hogy a kapitalizmus a monopóliumok és az imperializmus szakaszába érkezett – a szabadversenyes szakasznak megfelelő egész liberális ideológia érvénye megszűnik. Az imperializmus azon félgyarmati népek egyikének sem engedi meg a nacionalizáláson és iparosításon alapuló gazdasági programot, amelyeket tőkéje és árucikkei piacaként, valamint nyersanyagforrásként zsákmányol ki. Szakosodásra, monokultúrára kényszeríti őket. (Kőolaj, réz, cukor, gyapot Peruban). A válságok a nemzeti termelésnek a kapitalista világpiac tényezői általi merev meghatározottságból erednek.

4. A kapitalizmus imperialista szakaszába jutott. Ez a monopóliumok, a finánctőke, a piacok és a nyersanyagforrások megszerzéséért vívott imperialista háborúk tőkés rendje. Ez időszakban a marxista szocializmus gyakorlata a marxizmus–leninizmus. A marxizmus–leninizmus az imperializmus és a monopóliumok szakaszának forradalmi módszere. A Perui Szocialista Párt ezt fogadja el harci módszerének.

5. A köztársasági Peru prekapitalista gazdasága, amely – az erőteljes burzsoá osztály hiánya, valamint az országnak a kapitalista úton történő lassú haladását meghatározó nemzeti és nemzetközi feltételek miatt – nem szabadulhat fel a gyarmati feudalizmus terhei és maradványai alól, az imperialista érdekek csatlósává szegődött, a gamonalista és klerikális feudalitással lepaktált burzsoá rendszer időszakában.

Az ország gyarmati végzetének folyamata ismét érezhető. Az ország gazdasági felszabadulása csak a világméretű antiimperialista harccal szolidáris proletártömegek akciója révén lehetséges. Csak a proletárakció ösztönözheti előbb és valósíthatja meg később a polgári demokratikus forradalom azon feladatait, amelyek teljesítésére a burzsoá rendszer nem alkalmas.

6. A szocializmus ugyanazt találja meg a comunidadok továbbélésében, mint a nagy mezőgazdasági vállalatokban: az agrárkérdés szocialista megoldásának elemeit, egy olyan megoldását, amely részben megtűri a kisparaszti földművelést ott, ahol a yanaconazgo vagy a kistulajdon az egyéni művelés meghagyását tanácsolja, miközben fejlődik a mezőgazdaság kollektív vezetése azokban az övezetekben, ahol ez a fajta művelés vert gyökeret. De sem ez, sem az őslakosság újjáéledéséhez, a veleszületett erői és szelleme alkotó megnyilatkozásához nyújtott ösztönzés nem jelenti az inka szocializmus újjáépítésének vagy feltámasztásának romantikus és antihistorikus irányzatát; az inka szocializmus már teljességgel meghaladott történelmi feltételeket képviselt, csupán a bennszü-

lött parasztok együttműködési és szocialista szokása maradt meg belőle egy, a tökéletesen tudományos termelési tecnhika közepette is felhasználható tényezőként. A szocializmus előfeltételezi a kapitalista technikát, tudományt; s nem lehet elnézni a legkisebb hátralépést sem a modern civilizáció vívmányainak megszerzésében, ellenkezőleg: maximálisan és a lehető legmódszeresebben gyorsítani kell e vívmányoknak a nemzeti életbe történő bekapcsolását.

7. Egyedül a szocializmus képes megoldani a ténylegesen demokratikus és egyenlősítő elvű oktatás problémáját, amelynek értelmében a társadalom minden tagja megkapja mindazt a képzést, amelyre képességei feljogosítják. A szocialista oktatási rendszer az egyetlen, amely teljesen és rendszeresen alkalmazni tudja az egységes iskola, a munkaiskola, az iskolai közösségek elvét, s általában a kortárs forradalmi pedagógia valamennyi, a kapitalista iskolával összeegyeztethetetlen elvét. Ez utóbbi kulturális alsóbbrendűségre ítéli a szegény osztályokat, s a felsőoktatást a gazdagság monopóliumává teszi.

8. Betöltve polgári demokratikus szakaszát, a forradalom céljaiban és doktrínájában proletárforradalommá válik. A proletariátus pártja, amelyet a harc tett képessé a hatalom gyakorlására és saját programja továbbfejlesztésére, ebben a szakaszban a szocialista rend megszervezésének és védelmének feladatait valósítja meg.

9. A Perui Szocialista Párt a proletariátus élcsapata, az a politikai erő, amely vállalja a proletariátus irányításának és vezetésének feladatát az osztályeszményeiért vívott harcban.

Közvetlen követelések

A munkások szervezkedési, gyülekezési és sajtószabadságának széles körű elismerése.

A sztrájkjog elismerése valamennyi dolgozó számára.

Az útkarbantartási összeírás eltörlése.

A csavargótörvény felváltása azokkal a cikkelyekkel, amelyek specifikusan a csavargás kérdését vették figyelembe abban a büntetőtörvénykönyv-előtervezetben, amelyet éppen csak ezen, a különleges törvény szellemével és büntetési kritériumaival összeférhetetlen cikkelyek kivételével az állam életbe léptetett.

A társadalombiztosító intézmények és az állami szociális segélyezés létrehozása.

A munkahelyi balesettel, a nők és a kiskorúak munkavédelmével, a mezőgazdasági főidényben is nyolcórás munkaidővel kapcsolatos törvények betartása.

A malária foglalkozási betegséggé minősítése a partvidék völgyeiben, az ültetvényesekre háruló segélyezési felelősség következményeivel.

Hétórás munkaidő bevezetése a bányákban és az egészségtelen, veszélyes, illetve a dolgozók egészségére káros munkakörökben.

A bánya- és kőolajvállalatokat kötelezni kell, hogy állandóan és ténylegesen elismerjék dolgozóik minden, az ország törvényei által biztosított jogát.

A megélhetési költségekkel és a dolgozóknak a magasabb életszínvonalhoz fűződő jogával arányos béremelés az iparban, a mezőgazdaságban, a bányákban, a tengeri és szárazföldi szállításban, illetve a guanószigeteken.

Minden kényszermunka és ingyenes munka tényleges eltörlése; a hegyvidéki fél-rabszolgatartó-rendszer eltörlése vagy megbüntetése.

A latifundiumok földjeiből juttatni kell a comunidadoknak, hogy azok a szükségletekkel összhangban oszthassák szét a földet tagjaik között.

Valamennyi rendház és vallási kongregáció birtokainak kártalanítás nélküli kisajátítása a comunidadok javára.

Az egy területet három egymást követő évnél régebben művelő yanaconák, bérlők stb. számára biztosítani a jogot, hogy elnyerjék a parcellahasználat végleges odaítélését a jelenlegi földbérleti díj 60%-át meg nem haladó éves törlesztés fejében.

E földbérleti díj legalább 50%-os csökkentése mindazok számára, akik aparcerói vagy bérlői minőségben maradnak.

Az öntözőművekkel mezőgazdasági művelésre alkalmassá tett földekből földet juttatni a szövetkezeteknek és a szegényparasztoknak.

Minden téren fenntartani az alkalmazottaknak a vonatkozó törvényben elismert jogait. A párt különbizottsága révén szabályozni a nyugdíjjogosultságot, oly módon, hogy ez ne járjon a törvényben foglaltak legkisebb mérvű csorbításával sem.

A minimális bér és a fizetési minimum bevezetése.

A vallásszabadság és a vallásoktatás felvétele legalábbis az alkotmányos cikkely pontjaiban; ebből következően eltörölni a nem katolikus iskolákat sújtó legutóbbi dekrétumot.

Az oktatás minden szintjének ingyenessége.

Ezek a főbb követelések, amelyekért közvetlenül harcolni fog a Szocialista Párt. Valamennyi a tömegek anyagi és szellemi felszabadulását jelentő sürgető követeléseknek felel meg. Valamennyit aktívan védelmezni kell a proletariátusnak és a középosztály felvilágosult elemeinek. A párt azon szabadsága, hogy nyilvánosan és törvényesen, az alkotmány és az általa az állampolgároknak biztosított garanciák védelmét élvezve tevékenykedjen, hogy megszorítások nélkül készíthesse és terjeszthesse sajtóját, hogy összehívhassa kongresszusait, lefolytathassa vitáit, olyan jog, amit e tömörülés már nyilvános megalapításának tényével kivívott. Azok a szoros, összefonódott csoportok, amelyek ma e kiáltvánnyal a néphez fordulnak, kötelességük és történelmi felelősségük tudatában elszántan vállalják azt a küldetést, hogy bármilyen áldozat árán védik és terjesztik elveiket, fenntartják és növelik szervezetüket. A városok, a vidék, a bányák dolgozó tömegei és a bennszülött parasztság, amelyek érdekeit és törekvéseit a politikai harcban képviseljük, magukévá teszik majd ezeket a követeléseket és ezt az elvet, állhatatosan és erőteljesen küzdenek értük, s a harcok során mindig megtalálják a szocializmus végső győzelméhez vezető utat.

A PERUI DOLGOZÓK ÁLTALÁNOS KONFÖDERÁCIÓJÁNAK KIÁLTVÁNYA AZ ORSZÁG DOLGOZÓ OSZTÁLYÁHOZ

A Perui Proletariátus Központjának megteremtése zárja le a dolgozó osztály azon próbálkozásainak sorát, hogy életre hívja a munkástestületek egyesült szövetségét. 1913-ban jött létre a „Tengerészeti és Szárazföldi Föderáció" Callaóban és egy limai albizottsággal; ez különféle harcok után 1915-ben eltűnt. 1918-ban a nyolcórás munkanapért vívott harc alkalmából alapították meg a „Nyolc Óráért" bizottságot, amely tetőpontjára vitte a mozgalmat. A következő évben alakult a „Létszükségleti Cikkek Olcsóbbá tételéért" elnevezésű bizottság; ebből született a „Perui Regionális Föderáció", amely 1921-ben az első munkáskongresszust összehívta. 1922-ben a föderáció átalakult „Limai Helyi Munkásföderációvá"; ez a szervezet – bár neve után ítélve, mintha egyedül a limai munkásoknak szánták volna – foglalkozott a vidéki munkások problémáival, ismerte őket és óvást emelt az huachói munkások, az icai parasztok érdekében, a parconai vérfürdő idején csakúgy, mint az huancanéi és La Mar-i bennszülöttmészárlások kapcsán. A szervezetben uralomra került anarcho-szindikalista örökség csökkentette tevékenysége hatékonyságát; az „ideológiai" uralomért vívott harcok során súlyos konfliktusok keletkeztek, amelyek az 1926-os helyi munkáskongresszuson tetőztek. A kongresszusi küldöttek tévelygése ellenére – három hetet töltöttek az „ideológiai orientáció" fölötti vitával – ez a kongresszus elfogadott egy indítványt, a Helyi Föderációnak „Perui Szakszervezeti Egység"-gé alakításáról. Ez a határozat – amely, ha megvalósul, a szakszervezeti mozgalom nagy előrelépését eredményezte volna – nem került át a gyakorlat terepére. Egyfelől azért nem, mert kevés támogatást kapott a felbomló szervezetektől, másfelől a júniusi megtorlás miatt, amely leszámolt a

kongresszussal és a Helyi Föderációval. Miközben Limában igyekeztek életre hívni egy szakszervezeti központot, a vidéki munkások ugyanilyen cél érdekében dolgoztak, megteremtve Icában a Parasztok Föderációját, Punóban a Déli Regionális Föderációt és Trujillóban a Munka Regionális Szakszervezetét. De csak a „Május Elsejéért" bizottság fekteti le az alapokat ettől az évtől fogva a Perui Proletariátus Központja megalakításához. Ez alkalomból kibocsátott kiáltványa (amit a *Labor* 8. száma közölt) felhívás volt a proletariátushoz, hogy hozza létre központját. Központunk megszületése tehát nem a véletlen műve volt, hanem az egész folyamaté, amelyet a követeléseire fordított erőfeszítés során a perui proletariátus követett. A limai gépkocsivezető elvtársak székhelyén megtartott április 30-i és május elsejei népgyűlések a következő záradékokat hagyták jóvá központunk megteremtése érdekében: 1. Harcolni azért, hogy egyetlen, irányzatbeli különbség nélküli szakszervezeti frontot teremtsünk meg a Proletariátus Egységközpontjában. 2. Harcolni a proletár sajtó megteremtéséért és fenntartásáért. 3. Harcolni a szervezkedési, gyülekezési, sajtó- és szólásszabadságért. 4. Védelmezni és érvényesíteni a munkásokra vonatkozó, a tőkés reakció által ma durván megsértett törvényeket. Ennek érdekében a nagygyűlések egyhangúlag felhatalmazták a „Május Elsejéért" bizottságot, hogy a „Perui Dolgozók Általános Konföderációjáért" bizottság névvel folytassa szervező munkáját. A bizottság kiterjesztette tevékenységét Callaóra, így a május 17-i ülésszakon megalakult a „Perui Dolgozók Általános Konföderációjának" ideiglenes bizottsága, amelyet a gépkocsivezetők, a textilmunkások, a yanaconák föderációinak és a Sörmunkások Egyletének képviselői alkottak Lima részéről; a Vasúti Munkások Föderációja Chosicából, a Tengerészek Föderációja Cabotajéből, a Dokkmunkások Társasága Callaóból. Így született Konföderációnk: és – számítva a Tengerészeti Konföderációs Társaság, a Callaói Söripari Egylet, a Kőműves Társaság, a Tésztagyártó és Molnár Testület, az Angol Vasút Társasága a Callaói Piaci Iparosok, a Perui Pékek Föderációja, valamint más közép- és északperui csoportok csatlakozására – az ország dolgozóihoz és parasztjaihoz fordulunk, hogy osztályunk történelmi felhívására válaszolva kezdjenek hozzá a szakszervezetek megteremtéséhez mind a gyárakban, a vállalatoknál, a bányákban, a kikötőkben, mind az haciendákon, a völgyekben és a comunidadokban.

Mind ez ideig mindig szervezetről volt szó, de általános értelemben, anélkül, hogy a dolgozók észrevehették volna: az osztályszervezet mely

típusát követeli meg érdekeik védelme. A Perui Dolgozók Általános Konföderációja hozzányúl ehhez a kérdéshez, felvázolva azt a szervezeti formát, amelyért szüntelenül harcolni fog. Az ország általános helyzete – a városok csírázó ipari fejlődésével, a Costán és a Sierrában a latifundizmus feudális jellegével – idáig megakadályozta a proletariátus osztályjellegű kibontakozását. A kézművesség beérte a maga segélyegyleteivel, azokban látta a munkásösszefogás egyetlen típusát. De ma, amikor a proletártömegek hatalmas tömörülése megy végbe a bányákban, kikötőkben, gyárakban, cukorgyárakban, ültetvényeken stb., a kézművesség fokának megfelelő szervezeti típus lehanyatlik, utat adva a szakszervezetek rendszerének. Melyek a szakszervezeti szervezkedés előnyei? A szakszervezeti szervnek elsősorban az az előnye, hogy faj, kor, nem vagy vallás szerinti megkülönböztetés nélkül lehetővé teszi az egy vállalatnál vagy egy iparágban dolgozó összes munkás egyetlen szervezetbe tömörülését annak érdekében, hogy harcoljanak gazdasági helyzetük javításáért, védelmezzék osztályérdekeiket. Másodszor, kiiktatja az önsegélyező rendszerben megteremtett bürokratizmust, amely az egész igazgatási gépezetet olyan elnök kezébe adja, aki sokszor még csak nem is munkás. Harmadszor, a munkás osztálytudatának nevelésével és fejlesztésével, száműzve a szinte mindig opportunista politikusnak bizonyuló közvetítőt, megtanítja a munkást arra, hogy maga képviselje érdekeit. Végül negyedszer, mint a gazdasági védelem szervezete megoldja a munkások minden gazdasági problémáját a felügyeletük alatt álló segélypénztárak, szövetkezetek stb. megalakításával; ezek tulajdonképpen a szakszervezet szekciói, akárcsak a munkások sportolási, kulturális, szolidaritási, művészeti, könyvtári stb. szekciója. Ezek a szakszervezeti szervezettség alapvető előnyei (anélkül, hogy mindet felsoroltuk volna). A konföderáció ezért ezt a jelszót adja ki a szervezeti probléma kapcsán: meg kell alakítani a vállalati, a gyári, a bányászati, a tengerészeti, a mezőgazdasági és a bennszülött dolgozók szakszervezeteit. A szakszervezet szó nem kész recept. Jól tudjuk, vannak helyek, ahol nem lehet szakszervezetet létesíteni, akár azért, mert nincsenek gyárak, vállalatok, akár azért, mert pusztán a szakszervezet szó is riadalmat kelt a környezet előítéletei, csökevényei miatt. Ez esetben az osztályiránynak megfelelő különböző szakmai egyleteket, egyesületeket vagy társaságokat kell létrehozni, vagyis munkások által teremtett, fenntartott és vezetett szervezeteket, amelyekbe a politikusok vagy a gazdák akár elnöki vagy dísztagi címen sem avatkoznak be. A munkásnak önerejére kell támaszkodnia

érdekei képviseletében és védelmében, olyan kompromisszumok nélkül, amelyek végül is ellene fordulnának.

A szakszervezeti mozgalom a proletariátus természetes erejéből születik tehát, amelynek sokféle osztályproblémával kell szembenéznie, s kell megoldania őket; e problémák között rajzolódnak ki azok is, amelyekről a következőkben szó lesz.

1. *Az ipari proletariátus problémái. A racionalizálás*

A finánctőke előretörését semmi sem lendíti fel annyira, mint a dolgozó osztály szüntelen kizsákmányolása. Az ipar racionalizálásának jelenlegi rendszere megmutatja, hogyan szervezi meg a burzsoázia a maga kizsákmányoló rendszerét. Ezt a kizsákmányolást találjuk meg a nagy társaságokban (a többi között itt említhetjük a „Fred T. Ley és Társát"), amelyek jobb „fejlődésük" érdekében az akkordmunka és a „szerződések" rendszere révén kijátsszák a munkásvédelmi jogokat. Hogy a „professzionális" verseny által veszélyeztetett bérüket megkapják, a közvetítők olyan munkásokat fogadnak fel, akik igen alacsony bérért is napi 9–10 órás munkát vállalnak. Az a rendszer, amelyet a Frederick Snare Co. vezetett be Callao kikötői munkálataiban, hogy ennyit meg ennyit fizet óránként (a napszámosok 25 centavo órabért kapnak, a vasár- és ünnepnapok megkülönböztetése nélkül), napi 10–12 órás munkára kényszeríti a dolgozókat, hogy annyi napszámbért vihessenek haza, ami ahhoz elég, hogy éppen éhen ne haljanak. A kilométerre fizető nagy vasúttársaságok rendszere, a bányavállalatok előmunkásokat toborzó szerződéses rendszere, a textil- és faipari gyárak, a villamossági vállalatok darabbér- és akkordrendszere végső soron az ipar racionalizálásának megannyi módszere. A dolgozók – egyesek a kevés munkaalkalom miatt, mások az „egy centavóval több" perspektívája miatt – nem gondolják meg az említett módszerekben rejlő veszélyt, s amikor megértik, nincs senki, aki megvédené, oltalmazná őket, hiszen szervezetlenek. A Fejlesztési Minisztérium munkaügyi osztálya számtalan ebből eredő panaszt ismer, de a panaszok listája nem lehet teljes, hiszen csak a „legmerészebbek" tiltakoznak. E problémával szemben nincs más lehetőség, mint a kizsákmányolt tömegek szilárd szakszervezetekbe tömörítése. Amikor feltárjuk

azt a kizsákmányolási rendszert, amelyben a városi munkás küszködik, rá kell mutatnunk, milyen embertelen formák között kezelik és fizetik az ország tengerészeit, nincs bérszabályozásuk, s nincsenek olyan intézkedések, amelyek megvédenék őket a hajósgazda bosszújától. Az országos kereskedelmi flotta dolgozóinak állandó zaklatásokat kell elviselniük; a kapitányok és révkalauzok trágár szitkait és durva bánásmódját; a nevetségesen alacsony fizetést (ez havi 25–50 sol között ingadozik), egyes hajókon a biztonsági intézkedések teljes hiányát; mindez nemcsak gyűlöletessé, de egyenesen lehetetlenné teszi e bajtársaink életét. A tengerészek egyedül szervezetükben, a hajónként és kikötői bizottságok szerint felépülő országos szervezetükben találnak oltalmat.

2. *Az ifjúsági probléma*

A munkásifjúság problémája eddig nem vetődött fel közöttünk, sőt sokan nem is tulajdonítanak neki fontosságot; de ha tanulmányozásához fogunk, meggyőződhetünk róla, hogy nem szabad figyelmen kívül hagynunk ezt a problémát, s hogy az ifjúság megszervezése erőt ad harcainkhoz. Vessünk egy pillantást a műhelyekben, gyárakban dolgozó fiatal tanoncokra, máris látjuk, hogyan zsákmányolja ki őket a „főnök" belépésük pillanatától. Először azt látjuk a műhelyekben, hogy mivel nincsenek „szakmai" ismereteik, olyan háztartási és egyéb megbízatásokat kell teljesíteniük, még a főnök házában is, amelyeknek semmi közük a tanulni kívánt szakmához. A tanoncok munkaideje a legjobb esetben is tíz óra, de vannak műhelyek, ahol este 10–11-ig, vagyis napi tizennégy órát robotolnak. Ha eltekintünk azoktól, akik munkájukért semmit sem kapnak, a kezdő napibér 80 centavo vagy 1 sol, s ez a napibér nem változik, amíg a „gazda" szerint a tanoncból nem lett segéd; napidíja ekkor két solra emelkedik. Érdemes megjegyezni, hogy amikorra egy ifjúból segéd lesz, 50–60 százalékban helyettesítheti a szakmunkást, s felveszi vele a versenyt a munkában. Általában a segédek helyetteskent szolgálnak; ily módon a műhelyfőnököknek olyan személyzetük van, amely – szakképzett dolgozókat helyettesítve – „munkásként" azok bérének 40 vagy 50 százalékát keresi meg. Ha ezt a képet találjuk a műhelyekben, amelyek a bennük végzett munka jellege miatt gyakran a nyilvánosság

szeme előtt vannak, elképzelhető, milyen lehet a sora a gyárakban, a kis szatócsüzletekben, a vidéken dolgozó fiataloknak, ahol a kert bérlője vagy gazdája minden felnőtt dolgozó mellett két-három „legénykét" tart szolgálatában; ezek annyit dolgoznak, mint a nagyobb „legények", de előnyük, hogy kevesebbet esznek és kevesebbet is kell fizetni nekik. A bányákban és a vállalatoknál csakúgy, vagy még gonoszabbul kizsákmányolják a fiatalokat, mint a műhelyekben vagy a kertekben. De kétségtelenül a polgárház az ifjúság kizsákmányolásának legmagasabb foka. Ott találjuk őket a kifutó, a szárazdajka, a szakácsnő, a mosónő – végső soron a „szolgálók" valamennyi feladatkörében. Reggel hattól este tíztizenegyig dolgoznak, ekkor befejezik a munkát, hogy aludni térjenek „ágyukban" (a jobbik ágy a kutyáé a polgár házában). E „legénykék" toborzásának formája is burzsoáziánk középkori szellemét tanúsítja; a nagybirtokos vagy a gamonal azzal az ürüggyel, hogy írni-olvasni tanítsa őket, uradalmairól városban élő családtagjai, komái, barátai házába küldi e családjuktól elszakított teremtményeket, ahol aztán mezítlábasan, félmeztelenül, ótvaros fejjel, a rájuk mért „jó bánásmód" megannyi jegyével találkozunk velük. A bér, amit ez a tengernyi fiatal megkeres, a gazdag „gyermek" levetett ruhája, elnyűtt cipője, valamint a heti öt-tíz centavós borravaló. A tudatos, vagyis a szervezett dolgozóknak minden erejük latbavetésével küzdeniük kell e gyakorlat ellen, foglalkozniuk az ifjúság problémájával, amely egyúttal minden kizsákmányolt problémája is. Azzal a figyelemmel kell kezelni, a követelésekbe beleágyazni, amit megérdemel; minden szakszervezetben létre kell hozni az ifjúsági szekciót, ahol az ifjak ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a felnőtt dolgozók; e legfiatalabb és leglelkesebb bajtársakból álló szekciók lesznek azok, amelyek a munkásifjúság problémáival megbirkóznak, végül is megoldják azokat.

3. *A nőprobléma*

Ha a fiatalok tömegét ilyen kegyetlenül kizsákmányolják, a proletárasszonyok ugyanilyen vagy még rosszabb kizsákmányolás áldozatai. A legutóbbi időkig a proletárasszony munkája az otthoni házimunkára szorítkozott. Az indusztrializmus előrehaladásával versenybe lép a mun-

kással a gyárban, a műhelyben, a vállalatnál, száműzve azt az előítéletet, amely eddig a kolostori életforma kalodájába zárta. A polgári demokratikus területen ugyan a felszabadulás felé közelítenek a nők, ez a tény azonban a tőkésnek olcsó munkaerőt, a férfi dolgozóknak pedig komoly versenytársat jelent. Ezt látjuk a textilgyárakban, a pékségekben, a mosodákban, a göngyöleg- és kartondoboz-gyárakban, szappangyárakban, ahol – a gép kezelésétől a legapróbb foglalatosságig ugyanazokat a feladatokat végezve, mint a férfi munkás – a nő dolgozó 40–60 százalékkal kevesebbet keres a férfinál. A nő nemcsak az ipari munkakörök betöltésére áll készen; megjelenik az irodák, üzletházak stb. tevékenységében is, mindenütt a férfi vetélytársaként, s nagy hasznára az ipari vállalkozásoknak, amelyek jelentős bércsökkentésre és a nyereségek közvetlen emelkedésére „játszanak." A mezőgazdaságban és a bányákban is nyílt versenyben látjuk a proletárnőt és a férfi dolgozót, s akárhol vizsgálódunk, a tevékenységek minden ágában az ott foglalatoskodó kizsákmányolt nők nagy tömegeivel találkozunk. A dolgozó nő egyetlen védelme a 2851. számú törvény, amely – szabályozóinak fogyatékossága miatt – a törvényhozó szelleme ellenére sem éri el célját a gyakorlatban, következésképp nem gátolja azt a kizsákmányolást, amelynek áldozata a munkásnő. Társadalmi harcaink során a proletariátusnak szabatos követeléseket kellett felvetnie a nő védelmében; az e problémával mindmáig a legtöbbet – bár fogyatékosan – foglalkozó textiles szakszervezetek több alkalommal sztrájkba léptek azért, hogy elérjék azoknak a törvényben körülírt intézkedéseknek a teljesítését, amelyek végrehajtását a vállalkozók megtagadták. Vannak tőkések (ilyen a munkások „barátja", Tizón y Bueno úr is), akik nem haboztak „bűnnek" tekinteni, ha egy munkásnőn az anyaság jelei mutatkoznak; olyan „bűn" ez, amelyet azonnali elbocsátással sújtanak... A pékségekben is vérlázító a nők kizsákmányolása... Szaporodnak azután a kis mosodák is, amelyek hazai, ázsiai vagy európai tulajdonosai mind szorosabbra fogják a kizsákmányolás gyeplőjét, elnyomva nőmunkásaikat. Ez a helyzet is figyelmet és segítséget követel az elvtársnők számára. (1926-ban megalakították Limában a Mosónők Szövetségét, amely aztán eltűnt, mert kevés támogatásban részesítették az elvtársak, de számos elvtársnőben is fennmaradtak az előítéletek csökevényei.) A kisüzemek, a göngyöleg-, papírdoboz-, szappangyárak, a divatműhelyek, a vegyianyag-üzemek a nő könyörtelen kizsákmányolásának központjai. A katonaság számára „bedolgozó" asszonyok is nyomorúságos bért kapnak a ruhaneműk otthoni varrá-

sáért. Az ültetvényeken a cséplő, furkózó, gyapotszedő, a bányákban a csilléket vonszoló, valamint egyéb nehéz fizikai munkát végző nőt szinte igavonó baromként kezelik. A kizsákmányolt asszonyra nehezedő bajok e tömegét csak haladéktalan szervezkedéssel lehet megoldani. A szakszervezeteknek éppen úgy, ahogyan ifjúsági káderállományukat ki kell alakítaniuk, meg kell teremteniük a női szekciókat is, ahol a jövendő női harcosait nevelik.

4. *Az agrárproletariátus problémája*

Az agrármunkások nagy tömegeinek életfeltételei ugyancsak nagyobb figyelmet érdemelnek. A gyakorlati munka során összekeverték ezt a kérdést a parasztproblémával; ebben tehát különbséget kell tenni, hogy ne kövessük el ugyanezt a tévedést. Kik alkotják az agrárproletariátust? Dolgozók nagy tömegei, akik az haciendákon, kertekben, tanyákon, ültetvényeken pazarolják energiájukat, akik a *patrón*nak a felügyelők, háznagyok, spiclik, adminisztrátorok hada által gyakorolt hatalmától függenek, akik napszámot vagy „feladatbért" kapnak, nyomorúságos odukban élnek; ők az agrárproletárok. A dolgozók, akiknek hajnali négykor fel kell kelniük, hogy névsorolvasásra menjenek, s napnyugtáig dolgoznak nehéz fizikai munkával, kapásként, béresként, öntözőként, nádvágóként. Egyesek napszámra, mások „feladatbérre"; a nők és ifjak napszáma 60 centavo, a felnőtteké 2 sol 20 centavóig terjed. Ezeknek az embereknek – nagyon ritka kivételtől eltekintve – mindmáig nincsenek osztályérdekeiket őrző szervezeteik; ebből adódik, hogy az agrármunkás számára mindegy, létezik-e vagy sem a nyolcórás munkaidőt elrendelő, a munkahelyi balesetről szóló, nő- és gyermekvédelmi törvény. A mezőgazdasági bérmunkások – akik a nyomorúságos kizsákmányolásban dolgoznak az haciendákon (e valóságos latifundiumokon), akik olyan betegségektől szenvednek (az egészségügyi előírások be nem tartása miatt), mint a malária (amit foglalkozási betegségnek kellene nyilvánítani), akik éhbért kapnak – csakis szervezettség révén enyhítik szenvedéseiket. Ebben a kiáltványban nem sorolhatjuk fel mindazon önkényességeket, amelyeket völgyeink és haciendáink dolgozói elszenvednek. Olyan nyomorúságosak és keservesek az életfeltételeik, hogy nem egy liberális

újságíró keltett feltűnést velük a vidéki újságok hasábjain és Limában az *El Mundo* hírei között.

Szükséges tehát, hogy mezőgazdasági munkásokból is képezzünk szakszervezeti káderekt, hogy életre hívjuk az ültetvényi bizottságokat, az agrármunkások szakszervezeteit.

5. *A parasztprobléma*

A parasztprobléma bizonyos objektív hasonlóságot mutat az agrárproblémával a benne képviselt nehéz fizikai munka kapcsán, ugyanakkor – minthogy földprobléma – azonosul a bennszülöttproblémával is; tárgyalása ezért különös gondot igényel. Az országban különféle paraszti típusok élnek: a colono vagy „partner", aki csak azért dolgozik a földön, hogy aztán megossza a patrónnal termékeit vagy terményeit; a yanacón, aki bérletbe veszi a földet (s az ültetvényesek többsége gyapotbálákban követeli a fizetséget); s a kis földparcella, az elődeitől származó örökség gazdája. Különféle paraszttípusok ezek, de közös megoldandó problémáik vannak. Vannak nálunk paraszti szervezetek, mint Icában az Icai Parasztok Föderációja és Limában a Yanaconák Általános Föderációja; ezenkívül a partvidék mentén vannak kis öntözési társulások. De a parasztság nagy tömegei szervezetlenek, a megoldandó problémák igen sokrétűek, ám a legszembetűnőbbek, a legközvetlenebbek ezek: a földbérlet csökkentése, a nekik leginkább alkalmas vetemény ültetésének szabadsága, az öntözővizek egyenlő elosztása, a földtől való megfosztás megakadályozása, a nemzeti pénzben fizethető bérleti díj jogának érvényesítése stb.; e problémák megközelítéséhez és megoldásához a paraszti szervezetnek arra van szüksége, hogy megtanítsa a tömegeket osztályszerepükre, s hogy olyan paraszti ligákba és paraszti közösségekbe tömörítse őket, amelyek a Paraszti Ligák Országos Föderációjának megalapítása felé mutatnak.

6. *A bennszülöttprobléma*

Ha az agrár- és a parasztprobléma nagy figyelmet követel, a bennszülöttprobléma sem elhanyagolható. Fel kell figyelnünk összefüggésére az agrár-, a paraszti és bányászproblémával. Ebből adódik, hogy e probléma szakszervezeti szempontból való tárgyalását a szervezet, az osztályjellegű nevelés alapján kell megvalósítani. A bennszülöttprobléma a földproblémához kötődik, s annak megoldásában csupán a bennszülött tömegek megszervezésének alapján lehet előrelépni. Hegyvidékeinken az indián évi hat-hét hónapot dolgozik; általában ennyi ideig tart terményeinek elvetése és aratása. Az év többi hónapjában egyesek a hegyi latifundiumokon és bányákban vállalnak munkát, mások a part menti haciendákon; ők ezáltal automatikusan agrármunkások lesznek. Az időszakos elvándorlásnak ez a formája is megköveteli, hogy a szakszervezeti szempontból szükséges figyelemmel kísérjék. Az agrárproletariátusra és a bányászok szakszervezeteire súlyos teher hárul azokkal a feladatokkal, amelyeket e bennszülött tömegek időszakos beáramlása ró rájuk, s a szakszervezet általi nevelésük annál nehezebb lehet, minél kevesebb bennük az osztálytudat. Nagy munkára van tehát szükség a comunidadokban és az ayllukban, ahol könyvtárakat, az írástudatlanság ellen harcoló oktatási bizottságokat, sportszekciókat kell létrehozni (az analfabetizmus, mondhatni, a bennszülött faj egyik társadalmi rákfenéje), hogy ezek a képzett elvtársak vezetésével olyan aktív oktatást valósítsanak meg, amely felkészíti a bennszülötteket osztályszerepükre, megmagyarázza nekik kizsákmányolt mivoltukat, ismerteti velük jogaikat és azon eszközöket, amelyekkel jogaikat követelhetik. Ily módon az indián a szakszervezeti mozgalom tagja lesz, vagyis olyan katonája, aki osztályának társadalmi felszabadításáért harcol. A comunidadok célkitűzése tehát tagjaik felkészítése lesz, valamint az, hogy valamennyi comunidad közös védelmi front kereteiben szövetkezzék.

7. *A bevándorlás*

A bevándorló munkások nap mint nap nagyobb arányú beáramlása megköveteli, hogy a szakszervezeti szervezkedésben ezt a problémát se hagyjuk figyelmen kívül. A szakszervezeteket nem lehet hamis nacionalista előítéletekkel beoltani, mert ezek az előítéletek mindenestül a kapitalizmusnak kedveznek, amely mindig talál a bevándorló elvtársak között engedelmes elemeket, akiket szembeállít a „hazai" munkásokkal, s sztrájktörésre bírja rá őket. Minthogy azon elvek szerint tömörülünk, amelyek ezt mondják: „Világ proletárjai, egyesüljetek!", úgy kell tennünk, hogy befogadunk szakszervezeteinkbe minden ázsiai, európai, amerikai vagy afrikai dolgozót, aki – kizsákmányoltságát felismerve – képviseleti és védelmi szervét látja a szakszervezetben. Szükséges, hogy a szakszervezetek olyan bizottságokat jelöljenek ki soraikból, amelyek a „külföldi" dolgozók között elvegyülve tanulmányozzák életfeltételeiket és igényeiket, hogy felvethessék ezeket a szakszervezetekben, amelyek viszont teljes érdekeltséggel védik ezen elvtársak követeléseit, felvéve őket a vállalatoknál előterjesztett követelési listákra. Így lehet meghódítani a bevándorló munkások tömegeit, miközben nem is egy tudatos harcost nyerünk meg szervezetünk számára.

8. *Szociális törvények*

A perui dolgozót mindmáig nem védik hatékony szociális törvények. A nyolcórás munkanapról szóló 1919-es dekrétum, a munkahelyi baleseti törvény és a nő- és gyermekvédelmi törvény éppen csak törvényhozási kísérletek. A nyolc óráról szóló dekrétumot, amit 1919-ben csikart ki a főváros proletariátusának szolidáris ereje, mindmáig csak meghatározott területeken teljesítették, egyik-másik gyárban, ahol a dolgozók szervezettségének ereje megakadályozta a törvényszegést, de másutt, kezdve a kis limai gyáracskákon, mint a göngyöleggyár, a kartondoboz-, cipő-, szappangyár, a mosodák, divatszabóságok, pékségek, s eljutva a legnagyobb vállalatokhoz is, mindenütt kijátsszák e dekrétum rendelkezéseit. Az ipar racionalizálásával párhuzamosan ez a törvényszegés mind arcátlanabb

lesz. Az Egyesült Elektromos Vállalatok legutóbb elfogadták a szerződéses rendszert (amit nem egyedül ők alkalmaznak), ennek eredményeként összeállították a különböző munkák bérskáláját, ezt bemutatták a legszakképzettebb és legrégibb munkásoknak, azon dilemma elé állítva őket, hogy vagy elfogadják, vagy azonnal elbocsátják őket. Az a munkás, aki ezt a tarifát elfogadja, tényszerűen szerződötté válik, elveszti törzsgárdatagságát, s azt a kevés nyereséget, amit ezért a törvényhozás megítél neki. A vasúti munkások által legutóbb benyújtott memorandum kézenfekvően bebizonyítja, hogy a vasúttársaságok nem tartják be a nyolcórás munkanapot. Egyes gyárak és vállalatok órabérrendszere újabb cselfogás a tőke részéről. De ha ezt találjuk Limában és Callaóban, gondoljuk meg, hogyan tartják be vajon a nyolcórás munkaidőt az haciendákon, a bányákban és az ország más területein működő többi gyárban és vállalatnál. A munkahelyi baleseti törvényt sem kevésbé sértik meg, mint a nyolcórásét. Callao kikötői munkálataiban, a kereskedelmi tengerészet hajóin, az haciendákon, a bányákban, a kőolajvállalatoknál, végül pedig fővároson kívül eső minden kis gyárban nemcsak hogy nem tartják be őket, hanem kegyetlenül üldözik azokat, akik szeretnék ismertetni e törvényeket a dolgozókkal. A törvény felülvizsgálása és tökéletesítése olyan dolog, ami az egész dolgozó osztály érdeke. Világos, hogy ez a törvény, amelyet olyan korban hoztak, amikor az élet követelményei mások voltak, mint ma, nem tudja méltányosan rögzíteni a szükséges kártalanítási skálát. A törvény értelmében például baleset esetén bérének 33%-át kapja meg a munkás kártalanításképpen. Ha a jelenlegi bérskálát vesszük, amelynek középarányosa három solra tehető, látjuk, hogy a munkás napi 99 centavo kártalanítást kap (a peónok bére 60 centavo körüli a hegyvidéken, 1 sol 20 centavo körüli az haciendákon, 2–2,5 sol a fővárosban, a szakképzett munkásoké pedig 3–6 sol). Olyan összeg ez, amely nem fedezi egy háztartásnak – a létfenntartási cikkek drágulásával meglehetősen megnövekedett – költségeit. Ezenkívül e törvény a jogosultság felső bérhatárát havi 100 solban, vagyis napi 4 solban határozza meg, ily módon a munkás legjobb esetben is 1 sol 32 centavót kap a törvény szerint; ebből, hangsúlyozzuk, létfenntartási költségeit sem fedezheti. A munkás máig sem számíthat semmi olyan rendelkezésre, amely betegség, természetes halál, öregség, elbocsátás stb. esetén oltalmazná. Egy olyan társadalombiztosítási törvény meghirdetése, amely mindezen eseteket figyelembe venné, a pénzalapok összetételében előírva a tőkés és az állam egyenlő mértékű hozzájárulását; ez az, amit – szociális törvényekről be-

szélve – a munkás számon kér és követel. A nő- és gyermekvédelmi törvényről sem lehet elmondani, hogy kielégítené a proletárnő szükségleteit, s még kevésbé azt, hogy érvényes rendelkezéseit figyelembe vennék. E probléma tárgyalásakor láthattuk a nők szenvedésének formáit s azt, hogy hogyan kezelik őt a gyárban, a műhelyben, a vállalatoknál, vidéken. Ennek vagy bármely más törvénynek a betartását nem lehet a munkások egyéni akcióitól függővé tenni; határozott intézkedésekre van szükség, s egyidejűleg arra is, hogy az ellenőrzést átadják a munkásszervezeteknek, minthogy ez az egyetlen lehetősége annak, hogy realizáljuk a törvényes jogokat. Egyébként nem a Perui Dolgozók Általános Konföderációja az egyetlen, amely ezt a szempontot fogadja el szociális törvényhozásunk előírásait illetően; egybeesik azokkal a szempontokkal, amiket a sajtókampányok hangoztattak, bírálva és ismertetve e törvények fogyatékosságait és be nem tartásukat.

9. *Következtetések*

Ha csupán felületesen tanulmányozzuk is szervezetünk alapvető problémáit, utalnunk kell az általunk becsben tartott és kezdeményezett szervezet legalitásának kérdésére. A kizsákmányolás és a Peru kilenctized részére kiterjedő fél-rabszolgatartó rendszer feltételeiből következik, hogy szervezkedéskor a munkások erre a kérdésre is gondolnak. Burzsoáziánk mindig olyan „kísértetet" látott a munkásszervezetben, amely végveszéllyel fenyegeti kizsákmányoló rendszerét, tehát önkényes legendákat teremtett körülötte. Peru kormánya, mint a versailles-i szerződés aláírója, elismerte a dolgozók szervezkedési jogát. Mi több, a Fejlesztési Minisztériumban szekciót létesítettek a szóban forgó intézmények elismertetésének ellenőrzésére. A Perui Dolgozók Általános Konföderációja azt az elvet vallja, hogy a szakszervezet legális, jogi létezéséhez tehát nincs szükség másra, mint a tagok egyetértésére (ez nem áll ellentétben azzal, hogy hivatalos elismerését kérje, elnyerve ezáltal a törvényes védelmet). A konföderáció követeli valamennyi iparban és foglalkoztatási ágban a munkásszervezetek törvényes elismerését, valamint az őket megillető jogi garanciákat, hogy ezek a szervezetek képviseljék és védelmezzék a proletárérdekeket. Egyébként a dolgozó tömegek problémáit nem lehet meg-

oldani, sőt elismertetni sem másként, mint szervezettség – egy olyan szervezet – révén, amely kifejezi szükségleteiket, tanulmányozza társadalmi rendszerünk fogyatékosságait, előterjeszti és védelmezi Peru valamennyi dolgozójának követeléseit. A perui proletárközpont megteremtésének problémája az, hogy nemcsak történetileg igazolnia, hanem természetszerűleg képviselnie is kell országunk kizsákmányolt osztályait. Nem puszta szeszélyből születik, hanem az elmúlt harcokban szerzett tapasztalatokból, mint Peru kizsákmányolt tömegeinek alapvető szükséglete. Az ország munkásságának képviseletét mindmáig ravaszul elragadták a hamis „képviseleti" tömörülések; ezek, például a Kézművesek Általános Egységszervezete és az Egyesült Társaságok Közgyűlései, azok egyhangú beleegyezése nélkül ragadták magukhoz ezt a képviseletet, akiket képviselni vélnek. Egyesek kétes társulásokból alakultak, másokból hiányzott a tömegszervezeteknek életet adó osztályszellem, éppen ezért tevékenységük a segélypénztárakra szorítkozik anélkül, hogy a gazdasági jogvédelemmel törődnének, mert nem ez a szerepük. Az ország munkásságának képviselete az alulról fölfelé – vagyis a gyárakban, műhelyekben, bányákban, tengerészeti és szárazföldi vállalatoknál, az agrármunkások és parasztok, a kizsákmányolt indiánok nagy tömegei között született szervezetekből – kialakított központot illeti meg. Az egyetlen központ, amelynek joga van a perui dolgozók nevében beszélni, az lesz, amely ezekre az elemekre épít, otthont adva az ország munkásszakszervezeteinek. A „Perui Dolgozók Általános Konföderációja", e funkcióját betöltve, így határozza meg azokat a közvetlen követeléseket, amelyekért a proletártömegek támogatásával, azok érdekeit védelmezve fog harcolni:

a) A nyolcórás munkanap figyelembevétele és betartása a városok, a vidék és a bányák dolgozói között.

b) Heti 40 órás munkaidő a nők és a 18 évesnél fiatalabbak számára.

c) A munkásszervezkedés széles körű joga.

d) A munkások nyomdai, sajtó-, gyülekezési és szólási szabadsága.

e) A tanoncmunka ingyenes igénybevételének betiltása.

f) Valamennyi felnőtt és ifjúmunkás számára, nemzetiségre, fajra vagy bőrszínre való tekintet nélkül, egyenlő jogok a munkához; végül

g) A Perui Dolgozók Általános Konföderációja, miután majd megalakul és kifejti azon követeléseket, amelyekért harcolni fog, azt javasolja minden dolgozónak, a munkásszervezetek képviselőinek, hogy még ma lépjenek kapcsolatba a Központtal, ugyanakkor döntsenek csatlakozá-

sukról. Ugyancsak javasolja a szervezeti szabályzat tervezetének megvitatását és megszavazását.

A Központ ideiglenes címe: Vía Cotabambas 389, Lima. Postafiók: 2076. Lima.

ÉLJEN A VÁROS ÉS A VIDÉK DOLGOZÓINAK SZERVEZETE!

ÉLJEN A SZERVEZKEDÉSI, A SZÓLÁS-, A SAJTÓ- ÉS A GYÜLEKEZÉSI SZABADSÁG!

ÉLJEN PERU DOLGOZÓINAK TÉNYLEGES EGYSÉGE!

ÉLJEN A PERUI DOLGOZÓK ÁLTALÁNOS KONFÖDERÁCIÓJA!

A Végrehajtó Bizottság
(1929)

[A *Labor* 9. száma közölte.]

A MEXIKÓI FORRADALOM

1. *Mexikó és a forradalom*

Porfirio Díaz diktatúrája felszínes gazdasági jólétet, de mélységesen rossz társadalmi közérzetet teremtett Mexikóban. Porfirio Díaz a hatalomban a mexikói plutokrácia eszköze, képviselője és rabja volt. A mexikói nép a „reform-forradalom" és a Miksa elleni forradalom alatt a plutokrácia feudális kiváltságai ellen küzdött. Miksa leverése után e liberális és nacionalista forradalom egyik tábornokát nyerték meg a földbirtokosok Porfirio Díaz személyében. Őt tették meg a forradalmi követelések elfojtására hivatott bürokratikus katonai diktatúra vezetőjévé. Díaz politikája lényegileg plutokrata politika volt. Ravasz és csalárd törvények fosztották meg földjeitől a mexikói indiánt a hazai és külföldi tőkések javára. Az *ejidó*kat*, a bennszülött közösségek tradicionális földjeit felszívták a latifundiumok. A paraszti osztály teljességgel proletarizálódott. A plutokraták, a latifundisták, valamint ügyvédi és értelmiségi híveik köre szerkezetét tekintve a perui civilizmussal analóg csoportosulást alkotott, amely a külföldi tőke segítségével uralkodott a feudalizált országban. Ideális zsandárjuk Porfirio Díaz volt. Ez a *científicos*nak („tudósoknak") nevezett oligarchia feudalizálta Mexikót. Katonailag nagy létszámú testőrgárda védelmezte. Az ekkor különös kedvezményekben részesült külföldi tőke támogatta. A vezérétől ideiglenesen megfosztott tömeg letargiája és érzéketlensége bátorította az oligarchiát. De a nép, amely oly makacsul verekedett a földbirtoklás jogáért, nem nyugodhatott bele e feudális rezsimbe, s nem mondhatott le követeléseiről. Amellett a gyáripar fejlődése megteremtette az ipari proletariátust, amelynek a külföldi beván-

* Kommunitárius típusú paraszti szövetkezetek. – Mariátegui jegyzete.

dorlás adta meg az új társadalmi eszmék ösztönzését. Kis szocialista és szindikalista gócok jelentek meg. Flores Magón Los Angelesből néhány adag szocialista ideológiát oltott be Mexikóba. S mindenekfölött, maró forradalmi kedv erjedt vidéken. Egy caudillo, egy bármiféle csetepaté felgyújthatta és lángba boríthatta az országot.

Ahogy Porfirio Díaz hetedik elnöki periódusának vége közeledett, megjelent a vezér: Francisco Madero. Madero, az addig politikailag jelentéktelen földbirtokos egy újraválasztás-ellenes könyvet publikált. Ez a könyv, a Díaz-kormányzat elleni vádirat hatalmas népi visszhangot keltett. Azzal a saját hatalmába vetett gőgös önbizalommal, amely elvakítja a hanyatló despotákat, Porfirio Díazt kezdetben nem aggasztotta a Madero személye és műve által keltett felindulás. Jelentéktelen, tehetetlen embernek ítélte Maderót. Eközben az apostolként fogadott és követett Madero újraválasztás-ellenes hadjárata kibontakozott Mexikóban. S végül a megriadt és haragos diktatúra is szükségét érezte, hogy erőszakkal szegüljön szembe vele. Maderót bebörtönözték. A reakciós offenzíva nyomán szétolvadt az újraválasztás-ellenes párt; a „tudósok" visszaállították tekintélyuralmuk bástyáit; Porfirio Díazt nyolcadszorra is újraválasztották, s Mexikó centenáriumi ünnepsége a diktatúra fényűző apoteózisa lett. Ezek a sikerek bizakodással töltötték el Díazt és párthíveit. Mindazonáltal a kormány utolsó napjait élte. A feltételesen szabadlábra helyezett Madero az Egyesült Államokba menekült, ahol forradalmi mozgalmat szervezett. Kevéssel később Orozco összegyűjtötte az első felkelő hadsereget. A felkelés pedig sebesen terjedt. A „tudósok" politikai fegyverekkel próbálták megtámadni. Késznek nyilvánították magukat a forradalmi törekvések teljesítésére. Kiadtak egy törvényt, amely elzárta az utat egy másik újraválasztás előtt. De ez a mesterkedés nem tartóztatta fel a felfejlődő mozgalmat. Az újraválasztás-ellenes zászló veszélyes lobogó volt. Körülötte tömörült minden elégedetlen, minden kizsákmányolt, minden idealista. A forradalomnak még nem volt programja, de ez a program kezdett kirajzolódni. Első konkrét követelése a latifundisták bitorolta földek visszakövetelése volt.

A mexikói plutokrácia – a plutokráciákat jellemző konzerváló ösztönnel – sietett tárgyalni a forradalmárokkal. S elkerülte, hogy a forradalom erőszakosan szétzúzza a diktatúrát. 1912-ben Porfirio Díaz a választásokat irányító De la Barrára bízta a kormányzást. Madero a „tudósokkal" kötött kompromisszum révén jutott hatalomra. Következésképp elfogadta együttműködésüket; megtartotta a régi parlamentet. Ezek az

egyezkedések azonban aláásták hatalmát. A „tudósok" szabotálták a forradalmi programot, és elszigetelték Maderót azoktól a társadalmi rétegektől, amelyekből híveit toborozta; ugyanakkor pedig a hatalom visszahódítására készültek. Lesték a pillanatot, hogy a lejáratott és aláaknázott Maderót elűzzék a köztársaság elnöki székéből. Madero gyorsan elvesztette népi bázisát. Jött Félix Díaz felkelése. S azután következett Victoriano Huerta árulása, aki Madero és Pino Suárez holttestén át jutott a kormányba. A „tudós" reakció győzedelmeskedett. Csakhogy egy katonai vezető puccsa nem tarthatta fel a mexikói forradalom menetét. Élt e forradalom minden gyökere. Madero zászlóját Venustiano Carranza tábornok ragadta kezébe, súlyos harcok után elűzve a hatalomból Victoriano Huertát. A forradalom követelései nyomatékosabbá váltak és markánsabban kirajzolódtak. S Mexikó e követelésekkel összhangban revideálta az Alapító Chartát. A querétarói alkotmányreform 27. paragrafusa kimondja, hogy a földek eredendően a nemzetet illetik, s elrendeli a latifundiumok felosztását. A 123. paragrafus különféle munkástörekvéseket épít be a mexikói alkotmányba: a maximált munkaidőt, a minimumbért, a rokkantsági és öregségi biztosítást, a munkahelyi balesetek utáni kártalanítást, a nyereségből való részesedést.

De az elnökké választott Carranzából hiányoztak a feltételek a forradalmi program megvalósításához. Földbirtokos mivolta és a nagybirtokos osztállyal kötött kompromisszumai megakadályozták az agrárreform teljesítésében. A forradalom által megígért és az alkotmányreformban elrendelt földosztásra nem került sor. A Carranza-rezsim fokozatosan megmerevedett és elbürokratizálódott. Carranza végül ki akarta jelölni utódját. A szüntelen forradalmi zendülésektől rengő ország fellázadt e szándék ellen. A címétől hallgatólagosan megfosztott Carranzával irreguláris fegyveresek végeztek. S De la Huerta ideiglenes elnöksége alatt végrehajtották az Obregón tábornok elnökségéhez vezető választásokat.

Obregón kormánya határozott lépést tett a forradalom egyik legmélyebb vágyának kielégítése felé: földet adott a szegényparasztoknak. E kormány árnyékában virágzott fel Yucatán államban egy kollektivista rezsim. Óvatos és szervező politikája normalizálta Mexikó életét, az Egyesült Államokat pedig rávette Mexikó elismerésére.

De Obregón kormányának legforradalmibb és legnagyobb horderejű tevékenysége az oktatás területén érvényesült. José Vasconcelos, a kortárs Amerika egyik legnagyobb történelmi tekintélyű alakja irányította a kiterjedt és radikális közoktatási reformot. Vasconcelos a legeredetibb

módszereket használta fel az írástudatlanság csökkentésére; megnyitotta az egyetemeket a szegény osztályok előtt; mint a kor evangéliumát, úgy terjesztette minden iskolában és minden könyvtárban Tolsztoj és Romain Rolland könyveit; oktatási törvénybe foglalta az államnak azt a kötelezettségét, hogy eltartsa és nevelje a munkaképtelenek gyermekeit és az árvákat; iskolákkal, könyvekkel és eszmékkel vetette be a végtelen, termékeny mexikói földet.

Megjelent: Variedades (Lima), 1924. január 5.

2. *Portes Gil a CROM* ellen*

Semmi kétség nem férhet már az ideiglenes mexikói elnök politikájának reakciós irányzatához. A CROM elleni offenzíva – noha demagóg szavakkal álcázza igazi indítékait – a munkástömegek politikai hatalmának szétzúzására vagy csökkentésére irányul. Egyértelműen ellenforradalmi célkitűzés, amelyet semmilyen szónoki fordulat nem képes elkendőzni.

A felelősség ezért a politikáért nem Portes Gilre hárul, aki a vezetésben a személyes nézőpontjánál magasabb rendű tényezőknek engedelmeskedik. Íme, egy másik, nem kevésbé biztos tény. Nem Portes Gil változtatta meg hirtelen sugallat alapján a kormánynak a CROM-mal szembeni magatartását. Ideiglenes elnökké való kinevezését a CROM-mal szembenálló, az utóbbi években a kormányzó blokkban kifejlődött erők döntötték el. E kormány születési folyamata akkor kezdődött, amikor a CROM leglelkesebb ellenségei azt a vádat röppentették fel a CROM vezére, Morones ellen, hogy Obregón tábornok meggyilkolásának ő a machiavellisztikus felbujtója. E pillanattól végérvényesen széthullott az a népi front, amely a forradalmi elvek nevében kormányozta Mexikót. Az úgynevezett obregónisták hatalomrajutása óhatatlanul ahhoz a válsághoz vezette a forradalmat, amelynek most vagyunk szemtanúi.

Obregón és Calles kormánya idején a forradalmi rendszer stabilizálását a lázadó kispolgárság és a munkás és paraszt szervezet hallgatólagos

* Confederación Regional Obrera Mexicana (Mexikói Regionális Munkásszövetség), az 1918-ban alakult szakszervezeti szövetség elnevezése.

megállapodása értelmében sikerült elérni, amely szerint ezek az erők – egy szorosan vett reformista területen – együttműködnek. A reakciós támadások ellen továbbra is radikális frazeológiát használhattak, amelynek célja az volt, hogy elevenen tartsa a tömegek lelkesedését. De valójában minden radikalizmust fel kellett áldozni a normalizáló, újjáépítő politika oltárán. A forradalom vívmányait csak ezen az áron lehetett megszilárdítani. A forradalmi caudillo-időszakban felbukkant CROM-ból, amelynek keresztlevele az 1918-as saltillói Munkáskonvent okmánya volt, hiányzott a felkészültség és a becsvágy, hogy – akár Obregón első megválasztása, akár Calles megválasztása idején – materiális és intellektuális értelemben uralkodó pozíciót szerezzen a kormányban. Híveinek száma, amely a saltillói kongresszuson alig 7000 volt, 1926-ra csak 5000-rel emelkedett. A CROM fejlődésének egész menete az általa támogatott Obregón és Calles kormányzása alatt teljesült ki, akiktől ugyanakkor megkapta a nélkülözhetetlen biztosítékokat a munkás- és parasztttömegek közötti szervezői munkához. Fénykora idején a CROM tényleges taglétszáma kétmillióig emelkedett. Politikai funkciója – kormányképviselete ellenére – nem állt arányban társadalmi erejével. De nem alakíthatta volna ki és nem duzzaszthatta volna fel ezt a társadalmi erőt ilyen rövid idő alatt egy olyan kivételes helyzet nélkül, mint ami a győzedelmes forradalmi agitáció hosszú évei után Mexikóban és a kormányban kialakult.

Ebben a rendszerben nemcsak a reformista mederbe terelt munkáserők fejlődtek, hanem a tőke és a burzsoázia erői is. A reakció legtapasztalatlanabb erői felemésztődtek abban a kísérletben, hogy kívülről támadják a forradalmat. A legokosabbak a forradalom keretein belül működtek, arra várva, hogy üssön egy thermidori fordulat órája.

A mexikói állam sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem volt szocialista állam. A forradalom tiszteletben tartotta a kapitalizmus elveit és formáit. Az, ami ebben az államban szocialista volt, az a munkásság politikai bázisából állt. Bármilyen mérsékelt programot dolgozott is ki, a CROM-nak mint osztályszervezetnek nap mint nap hangsúlyoznia kellett a gazdaság társadalmasítására vonatkozó programját. De a forradalom által teremtett rendszerben a munkásosztály mellett megszilárdult a tőkésosztály is. S ennek javát szolgálta a maga nagyobb politikai érettsége. A két hatás között álló kispolgári elemeknek, a forradalom katonai vezetőinek rendszerint a tőkés befolyásnak kellett engedniük.

Így készítették elő a konfliktust, amely – kissé elhamarkodottan – a megválasztott elnök, Obregón tábornok meggyilkolásával robbant ki, az egyetlen caudillo megölésével, aki fenntarthatta volna a két versengő erő közötti kompromisszumot.

A CROM kedvezőtlen feltételek között és kedvezőtlen pillanatban kezdi az ütközetet. Reformista vezérkara – Morones és alvezérei – nem képes a hatalom elleni harcba szállni a békés, legális, evolúciós gyakorlatból. Morones heves és polemikus beszédeket mondott a CROM legutóbbi gyűlésén, de nem jutott el bennük a munkásosztály azon jogának és szándékának megerősítéséig, hogy a munkások a maguk kezébe vegyék a kormányt, mihelyt körülményeik és erőik megengedik. Ugyancsak világosan látszik, hogy Morones nem adja fel opportunizmusát, s jobban bízik a caudillók közötti megosztottság és versengés kiaknázásának lehetőségében, mint abban a lehetőségben, hogy világos forradalmi politikába viszi a munkástömegeket. Ilyen stratégiai jellegű manővert jelentett az a tény is, hogy Callest bevonta a konventbe.

Nagy horderejű tehát az az erőfeszítés, amelyet különböző – a CROM-tól független – forradalmi munkásszervezetek annak érdekében fejtenek ki, hogy létrehozzák azt a proletár egységfrontot, amely egy országos paraszt-nagygyűlésen keresztül valamennyi aktív elemet magába foglal. A Kommunista Párt és az őt követő munkás- és parasztcsoportok harci kiáltása ez: „Éljen a CROM! Le a Központi Bizottságával!" Valamennyi munkáserőt felhívják a CROM támogatására a reakciós offenzíva elleni harcban. Elítélnek mindenféle türelmetlen szándékot, amely arra irányul, hogy új központot hívjanak életre. Megértik, hogy a CROM olyan bázis, amelyet a proletariátusnak nem szabad elveszítenie.

A forradalom a legsúlyosabb próbatétel előtt áll. S Mexikó – ma inkább, mint bármikor – a forradalmi tapasztalat tábora. Az osztályok politikája legérdekesebb szakaszába lép ebben az országban.

Megjelent: Variedades (Lima), 1929. január 19.

3. *A mexikói politika új irányzatának margójára*

A mexikói eseményeket azért érdemes figyelemmel kísérni, hogy a latin-amerikai szocializmus elméleti és gyakorlati képviselői számára megvilágítsa azokat a kérdéseket, amelyek olyan gyakran összekuszálják és eltorzítják a trópusi szuper-amerikanisták dilettáns elemzéseit. A Mexikóban Madero felkelésével és Porfirio Díaz megdöntésével kezdődött történelmi tapasztalat mind a forradalmi dagály, mind az ellenforradalmi apály idejében – s az utóbbiban talán pontosabban és világosabban, mint az előbbiben – bizonyítékok értékes és egyedülálló konstellációját mutatja a szemlélőnek arra nézve, mennyire óhatatlanul tőkés és burzsoá irányzatú lesz minden olyan politikai mozgalom, amelyet a kispolgárság vezet, a rá jellemző ideológiai zavarossággal.

Az elhamarkodott és túlzó apologétákban Mexikó azt a hallgatólagos reményt keltette, hogy forradalma megadja Latin-Amerikának azon szocialista forradalom mintáját és módszerét, amelyet – az európaizáló elméletieskedés maximális megtakarításával – lényegében latin-amerikai tényezők szabályoznak. A tények cáfolták meg ezt a trópusi és messianisztikus reményt. S ma egyetlen körültekintő kritikus sem kockáztatná meg azt a hipotézist, hogy a mexikói forradalom caudilliói a szocializmus felé vezetik az azték népet.

Luis Araquistan könyvében – amelyet a Mexikóban két éve megismert és tanulmányozott politikai rezsim műve iránti nyilvánvaló rokonszenvvel írt – úgy érzi, semmire sem kötelezi annyira a tárgyilagosság, mint arra, hogy eloszlassa a „szocialista forradalom" legendáját. Ez a célkitűzése – specifikusabban és rendszerezettebben – a fiatal perui író, Esteban Pavletich cikksorozatának is; Pavletich 1926 óta közvetlen kapcsolatban áll a mexikói emberekkel és realitásokkal. Maguk a rendszerhez hű vagy vele szövetséges írók is elismerik, hogy jelenleg nem egy szocialista államot igyekszik megteremteni a rezsim politikája. Froylán C. Manjarrez a *Crisol* című folyóiratban megjelent tanulmányában azt bizonygatja, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való fokozatos átmenet szakaszához az élet „most ezt a megoldást kínálja: a kapitalista állam és a szocialista állam között van egy közbülső állam: az állam, mint a nemzetgazdaság *szabályozója;* ennek küldetése megfelel a ma győzedelmeskedő keresztény tulajdonfelfogásnak, amely meghatározza az állam társadalmi funkcióit...". Távol mindenféle finalizmustól és determinizmustól, Olasz-

országban éppenséggel a fasiszták követelik maguknak azt a feladatot, hogy megteremtsék ezt a nemzeti és egységesített államot. Az osztályállamot elítélik az osztályérdekek fölötti állam nevében, amely alkalmanként ezen érdekek összebékítője és döntőbírája. Nem furcsa, hogy ez az eszme, amelyet mindenekelőtt a fasizmus követelt egy félreérthetetlenül ellenforradalmi cselekvési folyamatban, most e forradalmi hullámverésből fölmerülő politikai rezsim eszmerendszerébe bekapcsolódva bukkan fel, minthogy ez a rezsim ritka módon kispolgári jellegű. A világ valamennyi kispolgára hasonlít egymásra, noha egyesek Machiavellitől, a középkortól vagy a római birodalomtól származtatják magukat, mások pedig kereszténvi módon a tulajdon olyan felfogásáról álmodoznak, amely társadalmi funkciókat adna a tulajdonnak. Froylán C. Manjarrez szabályozó állama nem más, mint a fasiszta állam. Nem sokat számít, hogy Manjarrez inkább a német államban szeretne ráismerni, úgy, ahogy az a weimari alkotmányban megjelenik.

Sem a weimari Charta, sem a Szocialista Párt jelenléte a kormányban nem fosztotta meg a német államot osztályállam, demokratikus burzsoá állam jellegétől. A német szocialisták, akik 1918-ban meghátráltak a forradalom előtt – s e magatartásuk formális kifejezése pontosan fellelhető a weimari alkotmányban –, nem javasolnak többet, mint lassú, óvatos átalakítását annak az államnak, amelyről tudják, hogy a tőkés érdekek uralma alatt áll. A reformista vezetők, például a belga Vandervelde magyarázata szerint a minisztériumi szintű együttműködést az a szükség kényszerítette ki, hogy a kormányban védelmezzék a dolgozók érdekeit a kapitalizmus elhatalmasodása ellen, valamint az a jelentőség és felelősség, amit a szocialista parlamenti képviselet jelent. Másrészt az olyan incidensek, mint a szociáldemokrata Hilferding pénzügyminiszter kizárása a kormányból a Schachttal, a Reichsbank diktátorával és a nagy finánccburzsoázia hitelezőjével történt konfliktusa miatt, elégségesek ahhoz, hogy emlékeztessék a német szocialistákat a tőkés érdekek tényleges hatalmára a kormányban, illetve a szociáldemokrata együttműködés gyakorlati feltételeire.

A német államot az határozza meg, hogy milyen fokon valósul meg benne a polgári demokrácia. Németország politikai fejlődését nem a weimari charta bizonytalan gazdaságállamosítási javaslatain mérik, hanem a burzsoá demokratikus intézmények által elért funkción: az általános választáson, a parlamentarizmuson, valamennyi pártnak a törvényes létezésre és tanai terjesztésére való jogán stb.

Ugyanígy Mexikóban az Obregón halálát követő visszalépést, Portes Gill és Ortiz Rubio rendszerének jobbrafordulását azoknak a demokratikus jogoknak felfüggesztésén lehet lemérni, amelyeket korábban a szélsőbal elemei számára elismertek. A mexikói kormány – amely a kormány imperializmussal szembeni engedékenységének bírálata, illetve a proletár program terjesztése miatt üldözi az Egységes Mexikói Szakszervezeti Konföderáció tagjait, a Kommunista Pártot, a Munkás Segélyt, az Antiimperialista Ligát – megtagadja a mexikói forradalom igazi küldetését: a despotikus és félfeudális porfirista rezsim felváltását egy burzsoá demokratikus rendszerrel.

A szabályozó állam, a közbülső állam, amelyet a kapitalizmusból való átmenet szerveként definiálnak, konkrétan visszalépést jelent. Nemcsak hogy nem képes biztosítani a proletariátus politikai és gazdasági szervezetének a demokratikus burzsoá törvényesség garanciáit, hanem magához ragadja e szervek megtámadásának és lerombolásának feladatát is, mihelyt ezek legelemibb megnyilvánulásai zavarni kezdik. A forradalmi eszmények abszolút és csalhatatlan letéteményesének hirdeti magát. Patriarchális mentalitású állam, amely anélkül, hogy a szocializmust hirdetné, szembeszegül azzal, hogy a proletariátus – vagyis az az osztály, amelyre történetileg a szocializmus felépítésének feladata hárul – mindenfajta burzsoá vagy kispolgári hatástól mentesen megerősítse és gyakorolja a szocializmusért való harc jogát.

E megállapítások egyikével sem vitatjuk a mexikói forradalom társadalmi hátterét, nem csökkentjük történelmi jelentőségét. A Mexikóban a porfirizmust megdöntő politikai mozgalom a tömegek érzelmeiből táplálkozott, az ő erőikre támaszkodott mindabban, ami előrehaladást és győzelmet hozott a feudalitás és az oligarchák fölött, s vitathatatlan, hogy forradalmi szellem lendítette tovább. Ez minden szempontból rendkívüli és tanulságos tapasztalat. De e forradalom jellege és célkitűzései – vezető emberei miatt, azon gazdasági tényezők miatt, amelyeknek engedelmeskedett, valamint folyamatának természete miatt – a polgári demokratikus forradalomra jellemzőek. A szocializmust csak osztálypárt hajthatja végre; csak szocialista elmélet és gyakorlat eredménye lehet. A *Crisol* folyóirat köré csoportosuló, a rendszerhez csatlakozó értelmiségiek vállalják a „forradalmi ideológia meghatározásának és megvilágításának" feladatát. Következésképpen elismerik, hogy ez az ideológia nem volt sem meghatározva, sem megvilágítva. A legutóbbi, főként a külföldi – kubai, venezuelai stb. – politikai menekültek ellen irányuló

megtorló akciók jelzik, hogy ez a megvilágítás ugyancsak későn érkezik. A mexikói forradalom politikusai – akik egyébként meglehetősen eltávolodtak egymástól – nap mint nap kevesebb készséget tanúsítanak arra, hogy polgári demokratikus forradalomként folytassák ezt a forradalmat. A hajtóművet hátramenetbe állították már. Ezért teoretikusai már csak a szabályozó állam, a közbülső állam tézisét nyújtják, latin-amerikai bőbeszédűséggel, amely úgy hasonlít a fasiszta állam tézisére, mint egyik tojás a másikra.

Megjelent: Variedades (Lima), 1930. március 19.

A MŰVÉSZ ÉS A KOR

1. *A művész és a kor*

A modern művész gyakran panaszolja, hogy ez a társadalom, ez a civilizáció nem szolgáltat igazságot neki. Panasza nem önkényes. A jólét és a hírnév kivívása a mai időkben valóban nagyon nehéz. A burzsoázia olyan művészetet követel a művésztől, amely középszerű ízlésének hajbókolna. Mindenesetre szakértői és becsüsei által megszentelt művészetre sóvárog. A burzsoá piacon a műalkotásnak nem belső értéke, hanem bankjeggyel mérhető értéke van. Egy festő sikere többé-kevésbé ugyanazokon a feltételeken múlik, mint egy üzlet sikere. Festészetének egy vagy több vállalkozóra van szüksége, aki ügyesen és ravaszul vezeti. A hírnevet a publicitás alapján gyártják. Ára elérhetetlen a szegény művész zsebével mérve. A művész néha még csak nem is azt kívánja, hogy megengedjék neki a vagyonszerzést. Szerényen beéri azzal, ha megengedik, hogy művét megalkossa. Nincs más becsvágya, mint személyiségének megvalósítása. De még e jogos becsvágyával is szembeszegülnek. A művésznek fel kell áldoznia személyiségét, temperamentumát, stílusát, ha nem akar hősiesen éhen halni.

Az igazságtalan bánásmódért a művész a polgárság általános becsmérlésével áll bosszút. Önnön soványságával szembeállítva – vagy korlátozott fantáziája miatt – a művész változatlanul kövérnek, érzékinek, disznó formájúnak ábrázolja a polgárt. A művész e lény valóságos vagy képzelt zsírpárnáiban keresi a szatíra és az irónia dühödt ösztönzéseit.

A tőkés rend elégedetlenjei között nem a festő, a szobrász, az író a legaktívabb, de igenis ő közöttük a legmaróbb és a leghevesebb. A munkás úgy érzi, kizsákmányolják munkáját. A művész úgy érzi, elnyomják szellemét, kikényszerítik alkotását, elfojtják a hírnévhez és boldogsághoz

fűződő jogát. Az általa elszenvedett igazságtalanság háromszorosnak, négyszeresnek, sokszorosnak tűnik. Tiltakozása arányos többnyire mértéktelen hiúságával, szinte mindig túlzott büszkeségével.

De következményeiben vagy következtetéseiben e tiltakozás sokszor reakciós tiltakozás. Ilyenkor a burzsoá rendtől megundorodott művész szkeptikusan vagy bizalmatlanul viselkedik az új rend megteremtésére irányuló proletár erőfeszítés láttán. Szívesebben fogadja el azok romantikus nézetét, akik a múlt iránt érzett nosztalgia nevében utasítják el a jelent. A burzsoáziát kizárja, hogy az arisztokráciát követelje vissza. Megtagadja a demokrácia mítoszait, hogy elfogadja a feudalitáséit. Úgy véli, hogy például a középkor, a reneszánsz művésze intelligensebb, megértőbb, nagylelkűbb osztályra lelt az akkori uralkodó osztályban. A pápa, a kardinális, a fejedelem típusát állítja szembe a *nouveau riche*, az *újgazdag* típusával. Ebből az összehasonlításból természetesen az újgazdag kerül ki vesztesen. Így a művész arra a következtetésre jut, hogy az arisztokrácia és az egyház fénykora kedvezőbb volt, mint a demokrácia és a burzsoázia korszaka.

Valóban szabadabbak és boldogabbak lettek volna a feudális társadalom művészei, mint a kapitalista társadalomé? Vizsgáljuk meg e tézis híveinek okfejtéseit.

Először. Az arisztokratikus társadalom elitje több művészeti nevelést és több esztétikai készséget kapott, mint a polgári társadalom elitje. Szerepük, szokásuk, ízlésük sokkal inkább a művészethez közelítette őket. A pápák és a fejedelmek örömöt leltek benne, hogy festők, szobrászok, írók sürögnek-forognak körülöttük. Összejöveteleiken elegáns beszédeket hallgattak a művészetről és az irodalomról. A kor elmélete és gyakorlata szerint a művészi alkotás jelentette az egyik alapvető emberi célt. Raffaello képe előtt nem úgy viselkedett a reneszánsz úr, mint egy mai burzsoá Arhipenko szobra vagy Franz Marc képe előtt. Az arisztokrata elit a művészet és az irodalom kifinomult műértőiből és szerelmeseiből állt. A burzsoá elitet bankárok, ipari tőkések, műszakiak alkotják. A gyakorlati tevékenység minden esztétikai tevékenységet kizár e népség életéből.

Másodszor. A kritika nem hivatást vagy hivatalt jelentett akkoriban. Maga az uralkodó osztály gyakorolta, méltón és művelten. A Tizianót szerződtető feudális úr maga is nagyon jól tudta, mit ér Tiziano. A művé-

szet és a vevők vagy a mecénások között nem álltak közvetítők, nem serénykedtek ügynökök.

Harmadszor. Mindenekfölött nem létezett a sajtó. Egy művész nagy vagy szerény hírnevét kizárólag önnön műve alapozta meg. Nem egy halom nyomtatott papíron múlott, mint ma. Nem az újságok ítélkeztek egy kép, egy szobor vagy vers érdeme fölött.

Különösen a sajtót vádolják. A művészek többsége úgy érzi, annak hatalma szegül szembe vele, az nyomja el. A romantikus Théophile Gauthier így írt sok évvel ezelőtt: „Az újság az ügynök egy nemét alkotja, amely a művész és a közönség közé ékelődik. Az újságolvasás megakadályozza, hogy igazi tudósok és igazi művészek emelkedjenek föl." Ezt a véleményt napjainkban minden romantikus fenntartás és finomítás nélkül aláírja.

A modern művészek sorsára túlzottan ránehezedik a sajtó diktatúrája. Az újságok egekig magasztalhatnak egy középszerű művészt, ugyanakkor az utolsó helyre száműzhetnek egy kiemelkedő pályatársat. Az újságírói kritika tudatában van saját befolyásának, s vissza is él vele. Minden félvilági sikert szentesít. Tömjénezi a hivatalos tekintélyt. Mindig nagyon is figyelembe veszi rangos vevőkörének ízlését.

De a sajtó a híresség gyártó iparnak csak egyik eszköze. A sajtó csak azért felelős, hogy végrehajtsa azt, amit ennek az iparnak nagy érdekei előírnak. A hírnév emeltyűi a művészeti és irodalmi menedzserek kezében vannak. Emellett abban a korban, amikor a híresség reklám, propaganda kérdése, nem is lehet arra törekedni, hogy a hírnevet egyenlően, részrehajlás nélkül ítéljék oda.

Korunkban a reklám, a publicitás általában mindenható. Következésképp egy művész szerencséje sokszor a jó impresszárión múlik. A művészek többségének sorsát a könyvárusok, a szobor- és képkereskedők döntik el. Többé-kevésbé ugyanazokkal az eszközökkel vetik rá magukat egy művészre, mint bármilyen termékre vagy üzletre. S ez a rendszer, amely egyfelől hírnevet és jólétet ad egy Beltrán Massesnek, másfelől nyomorra és öngyilkosságra ítél egy Modiglianit. A párizsi Montmartre-negyed és a Montparnasse-negyed sok ilyen történetet ismer.

A tőkés civilizációt úgy definiálták, mint a hajtóerő civilizációját. Ezért igazán természetes, hogy szellemileg és materiálisan nem az esztétikai tevékenység, hanem a gyakorlati tevékenység céljából szerveződött

meg. E civilizáció reprezentatív emberei a Hugo Stinnesek és Pierpont Morganok.

De a mai valóság e tényeit a modern művésznek nem a korábbi valóság romantikus visszavágyásával kell regisztrálnia. Ebben a témában Oscar Wilde-é a helyes álláspont: ő *Az emberi lélek és a szocializmus* című tanulmányában a munka felszabadulásától remélte a művészet felszabadulását. A művészekkel szemben jótékony és nagylelkű arisztokrácia képzete illúzió. Egyáltalában nem bizonyos, hogy az arisztokrata társadalom gyöngéd mecénások társadalma lett volna. Elég emlékezni a kor megannyi nemes művészének hányatott életére. Az sem igaz, hogy akkor jobban elismerték és honorálták a nagy művészek érdemeit, mint manapság. Akkor is tömegesen prosperáltak a kontárok. (Például a végtelenül középszerű Arpino lovag olyan tiszteletet és kegyeket élvezett, amelyeket a kor megtagadott Caravaggiótól, vagy ugyancsak szűkösen mért neki.) A művészetet ma a pénz kormányozza, de tegnap egy kasztól függött. A mai művész a burzsoázia udvaronca; de a tegnapi az arisztokrácia udvaronca volt. Végül is, egyik szolgaság annyit ér, mint a másik.

Megjelent: Mundial (Lima), 1925. október 14.

2. *Művészet, forradalom és dekadencia*

Érdemes hamar eloszlatni azt a tévedést, amely megcsal egynémely fiatal művészt. Bizonyos elhamarkodott definíciókat helyreigazítva ki kell mondani, hogy nem minden új művészet forradalmi, s nem is igazán új. A mai világban két lélek él egy kebelben: a forradalomé és a dekadenciáé. Csak az előbbi jelenléte adja meg egy versnek vagy képnek az új művészet értékét.

Nem fogadhatjuk el újnak azt a művészetet, amely csak új technikát vezetett be. Ez csupán azt jelentené, mintha a legcsalókább mai délibáb képében gyönyörködnénk. Semmiféle esztétika sem redukálhatja technikai kérdéssé a művészi munkát. Az új technikának egy ugyancsak új szellemhez kell igazodnia. Ha nem így van, akkor egyedül a díszítés, a

dekoráció változott. Márpedig egy művészeti forradalom nem érheti be formális vívmányokkal.

A művészek két kortárs kategóriáját nem könnyű megkülönböztetni. Ahogy magában a világban egymás mellett létezik a dekadencia és a forradalom, ugyanúgy egymás mellett él magában az egyénben is. A művész tudata a két szellem harcának porondja. E harc megértéséhez néha – csaknem mindig – maga a művész sem jut el. De végül is felülkerekedik a két szellem egyike. A másik kiterítve fekszik a porondon.

A tőkés civilizáció dekadenciája tükröződik a kapitalista művészet atomizálódásában, felbomlásában. Ebben a válságban a művészet mindenekelőtt lényegi egységét vesztette el. Minden egyes elve, minden egyes eleme önállóságot követelt. A szakadás (szecesszió) a legjellegzetesebb kifejezője. Az iskolák a végtelenségig osztódnak, mivel csak centrifugális erők hatnak rájuk.

De ez az anarchia, amelyben megfullad a polgári művészet gyógyíthatatlanul széthasadozott és felbomlott szelleme, új rend előjátéka és előkészítője is. Átmenet a napnyugtából a hajnalba. E válságban szétszórtan formálódnak ki a jövő művészetének elemei. A kubizmus, a dadaizmus, az expresszionizmus újjáépítést hirdet, miközben a válságot igazolja. Elszigetelten egyik mozgalom sem teremti meg a csodaszert: de valamennyi hozzájárul kimunkálásához, egy-egy elemet, értéket, elvet adagolva hozzá.

A kortárs iskolák vagy irányzatok forradalmi értelme nem egy új technika megteremtésében rejlik. Nem is a régi technika lerombolásában. Hanem a burzsoá abszolútum visszautasításában, felmondásában, kigúnyolásában. A művészet mindig kora abszolútumából táplálkozik, hogy tudatosan-e vagy sem, az kisebb jelentőségű. A modern művésznek az esetek többségében üres a lelke. A dekadencia irodalma abszolútum nélküli irodalom. De így csak néhány lépést tántoroghat. Az ember nem haladhat előre hit nélkül, mert ha nincs hit, az annyi, hogy nincsen cél sem. Hit nélkül menetelni annyi, mint *patiner sur place*, egy helyben topogni. A magát a legelkeseredettebben szkeptikusnak és nihilistának valló művésznek van a legkétségbeesettebben szüksége a mítoszra.

Az orosz futuristák a kommunizmushoz csatlakoztak; az olasz futuristák a fasizmushoz. Kell-e jobb történelmi bizonyíték arra, hogy a művészek nem vonhatják ki magukat a politikai gravitáció alól? Massimo Bontempelli azt mondja, hogy 1920-ban majdnem kommunistának érezte magát, s 1923-ban, a *marcia su Roma* évében majdnem fasisztának.

Most mindenestül fasisztának látszik. Sokan gúnyolták Bontempellit ezért a vallomásáért. Én megvédem őt: őszintének találom. Szegény Bontempelli üres lelkének azt a mítoszt kellett befogadnia és elfogadnia, amit Mussolini helyezett oltárára. (Az olasz futuristák szentül vallják, hogy a fasizmus a forradalom.)

Vicente Huidobro azt állítja, hogy a művészet független a politikától. Ez az állítás okfejtéseiben és motívumaiban annyira régi, hogy el sem tudnám képzelni egy *ultraista* költő kapcsán, ha azt hinném, az ultraista költők azon a fokon vannak, ahol politikáról, gazdaságról és vallásról vitatkozhatnak. Ha Huidobro számára kizárólag az a politika, ami a Bourbon-palotában folyik, világos, hogy a művészet akkora önállóságát ismerhetjük el, amekkorához csak kedvünk van. A helyzet azonban az, hogy a politika számunkra – akik, mint Unamuno mondja, egy vallás kategóriájává emeltnek érezzük azt – maga a történelmi cselekmény. A klasszikus korokban vagy egy rend kiteljesedésének korában a politika lehet pusztán közigazgatás és parlament: a romantikus korokban, vagyis egy rend válságának korában a politika első helyet foglal el az életben.

Ezt vallja egész magatartásával Louis Aragon, André Breton és a *La Revolution Surréaliste*-ban őket követő bajtársak – a francia avantgarde legjobb szellemei –, a kommunizmus felé menetelve. Drieu La Rochelle, aki olyan közel került ehhez a lelkiállapothoz, amikor a *Mesure de la France* és *Plainte contre inconnu* című műveit írta, nem tudta követni őket; de minthogy nem is szabadulhatott meg a politikától, bizonytalanul fasisztának és világosan reakciósnak nyilvánította magát.

A hispán világban Ortega y Gasset a felelős az új művészettel kapcsolatos félreértések egy részéért. Ahogy nem különböztetett meg iskolákat vagy irányzatokat – nem különböztette meg, legalábbis a modern művészetben nem, a forradalom elemeit és a dekadencia elemeit. A *Deshumanización del Arte* szerzője nem definiálta az új művészetet. De azokat vette a forradalom jegyeinek, amelyek tipikusan a dekadenciának felelnek meg. Ez vezette többek között ahhoz az elváráshoz, hogy „az új ihlet mindig, csalhatatlanul kozmikus". Szimptomatikus képe általában igaz; de diagnosztikája hiányos és téves.

Nem elég az eljárás. Nem elég a technika. Paul Morand – képzetei és modernsége ellenére is – a dekadencia terméke. Irodalmában a bomlás atmoszférája gőzölög. Jean Cocteau, miután egy ideig a dadaizmussal kacérkodott, most a *Rappel à l'ardre*-ral rukkol elő.

Meg kell világítani ezt a kérdést, hogy eloszlassuk az utolsó félreértést is. A vállalkozás nehéz. Sok ponton meg kell dolgozni érte, hogy egyetértésre jussunk. Az avantgarde művészetben gyakori a dekadencia visszaverődése, még akkor is, ha annak – túllépve a szubjektivizmuson, amely időnként árt neki – valóságos forradalmi céljai vannak. A Lenint egy többdimenziós versébe behelyező Hidalgo mondja, hogy a nő társadalmasulása felé a „salomei kebel" és a „bubifrizura" jelenti az első lépést. S ezen nem kell meglepődni. Léteznek költők, akik azt hiszik, hogy a jazzband a forradalom előhírnöke.

Szerencsére maradnak a világon olyan művészek is, akik – mint Bernard Shaw – képesek megérteni, hogy „a művészet sohasem volt nagy, amikor nem egy eleven valláshoz nyújtott ikonográfiát; és sohasem volt olyan teljesen lebecsülhető, mintha ikonográfiát imitált akkor, amikor a vallás babonává züllött". Úgy látszik, ez utóbbi útra lépett a francia irodalom és néhány más irodalom több új művésze. Az utókor embere jót nevet majd azon a boldog ostobaságon, amellyel korunk néhány kritikusa „újnak", sőt „forradalminak" nevezte őket.

Megjelent: Amauta, No. 3. (Lima), 1926. november

3. *Valóság és fikció*

A fantázia visszaszerzi előjogait és pozícióit a nyugati irodalomban. Oscar Wilde a modern esztétika tanítójának bizonyul. Jelenlegi mestervoltát nem művének és életének, hanem a dolgokról és a művészetről alkotott felfogásának köszönheti. Olyan korban élünk, amely kedvez a paradoxonoknak. Wilde kijelentette, hogy a londoni ködöt a festészet találta ki. Nem bizonyos, mondta, hogy a művészet másolja a természetet. A természet másolja a művészetet. Massimo Bontempelli most a végletekig viszi ezt a tézist. Bizarr elmélete szerint, amit egy hegyi faluban folytatott nyári meditációja idején dolgozott ki, a föld az első időkben szinte kizárólag ásványi jellegű volt. Nem volt más, csak ember és kő. Az ember ásványi kivonatokkal táplálkozott. De képzelete segítségével felfedezte a természet másik két birodalmát. A fákat, az állatokat a művészek képzelték el. Ezek a lények és növények – miután eszményileg léteztek már

a művészetben – kezdtek valóságosan is létezni a természetben. Miután planétáját így bebútorozta, az ember képzelete új dolgokat teremtett. Megjelentek a gépek. Megszületett a gépi civilizáció. A földet villamosították és gépesítették. De miután a gépkorszak kiteljesedett, a folyamat megismétlődött visszafelé. Az ásványokat, a vegetációt, a gépeket újra felszívta a természet. A föld fokozatosan megkövesült, ásvánnyá vált, amíg vissza nem esett primitív állapotába. Ez az evolúció sokszor beteljesült. Ma ismét a mechanika és a gépkorszak periódusát éli a világ.

Bontempelli a kortárs Olaszország egyik legdivatosabb írója. Pár éve, amikor az olasz irodalomban a verizmus uralkodott, más sors várt volna könyvére. Bontempelli, aki kezdetben többé-kevésbé klasszicista volt, nem írta volna meg őket. Ma Pirandello híve; tegnap D'Annunzióé lett volna.

D'Annunzióé? De vajon D'Annunzióban is nem több-e a fikció, mint a realizmus? D'Annunzió fantáziája inkább művei külsőségeiben, semmint mélyében van. D'Annunzió fantasztikusan, bizantin módon öltöztette fel regényeit; de ezek váza nem sokban különbözött a naturalista regényekétől. D'Annunzió igyekezett arisztokratikus lenni; de nem mert valószínűtlen lenni. Pirandello viszont egy dísztelen műben – ez az *El difunto Matias Pascal* – bemutatott egy olyan esetet, amelyet a kritika rendkívülinek és valószínűtlennek nevezett, de amelyet, évekkel később, az élet híven reprodukált.

Az irodalomban a realizmus eltávolított minket a valóságtól. A realista tapasztalat csak annak bizonyítására szolgált, hogy csak a fantázia útjain találhatunk rá a valóságra. S ez váltotta ki a szürrealizmust, amely nemcsak a francia irodalom iskolája vagy mozgalma, hanem a világirodalom egyik irányzata, egyik útja is. Szürrealista az olasz Pirandello. Szürrealista az észak-amerikai Waldo Frank, szürrealista a román Panait Istrati. Szürrealista az orosz Borisz Pilnyak. Mit sem számít, hogy mindezek a párizsi szürrealista csoporton kívül, tőle távol dolgoznak; a párizsiak vezéregyéniségei Aragon, Breton, Éluard és Soupault.

De a fikció nem uralkodik szabadon. Nem annyira a csodás elem felfedezésére, inkább a valóság feltárására rendeltetett. A fantázia kevés hasznunkra szolgál, ha nem a valósághoz visz közelebb. A filozófusok hamis fogalmakkal dolgoznak, hogy eljussanak az igazsághoz. Az irodalmárok ugyanebből az okból alkalmazzák a fikciót. A fantáziának csak akkor van értéke, ha valóságosat teremt. Ez a korlátja, ez a drámája.

A régi realizmus halála egyáltalában nem ártott a valóság megismeré-

sének. Ellenkezőleg, elősegítette azt. Felszabadított minket a megismerést leszűkítő dogmák és előítéletek alól. A *valószínűtlenben* néha több igazság, több emberiesség rejlik, mint a *valószínűben*. Az emberi lélek mélységeibe jobban behatol Pirandello egy valószínűtlen bohózata, mint Capus úr egy hihető komédiája. S a zseniális Fernando Crommelynk *Csodálatos Felszarvazottja* bizonnyal többet ér, mint a középszerű házasságtörések és válások egész francia színháza, ahová *A vetélytárs* és a *Ña Falena* tartozik.

A valószínűség előítélete ma úgy jelentkezik, mint a művészetet leginkább akadályozó tényezők egyike. A szerényebb képességű művészek hevesen kikelnek ellene. „Az életnek – írja Pirandello – megvan az a felbecsülhetetlen kiváltsága, hogy az őt gyönyörűen megtöltő szemtelen kis és nagy abszurditások révén eltekinthet a valószínűségtől, amelynek a művészet kényszerből engedelmeskedik. Az élet abszurditásainak nem kell hihetőeknek tűnniük, mert igazak. Szemben a művészet abszurditásaival, amelyeknek valószínűeknek kell lenniük azért, hogy igazaknak tűnjenek."

Ha e béklyókból kiszabadulnak, a művészek új horizontok meghódítására vethetik magukat. Olyan műveket írnak napjainkban, amelyek e szabadság nélkül nem lennének elképzelhetők. Például Joseph Delteil Jeanne d'Arcja. Ebben a regényben Delteil bemutatja a domrémyi leánykát, aki oly naivul és természetesen társalog Szent Katalinnal és Szent Margittal, mint két korabeli kislánnyal. A csodát ugyanolyan egyszerűen és őszintén meséli el, mint a gyermekmesék. Ebben a regényben a valószínűtlen nem akar hihetőnek tűnni. S így, a csoda – vagyis a csodálatos – elfogadásával közelítjük meg leginkább a leányka körüli igazságot. Joseph Delteil könyve igazabb és élőbb képet ad Jeanne d'Arcról, mint Anatole France könyve.

A valóságosnak ebből az új felfogásából meríti legjobb energiáit a modern irodalom. Nem az önmagában vett fantázia teszi anarchikussá ezt az irodalmat, hanem az egyénnek és a szubjektivitásnak az a megkeseredése, amely a nyugati civilizáció egyik válságtünete. E kór gyökerét nem a fikciók túltengésében kell keresni, hanem egy nagy fikció hiányában, amely ennek mítosza és vezércsillaga lehet.

Megjelent: Perricholi, 1926. III. 25.

4. *Az elefántcsonttorony*

Meglehet, a melankolikus, tagadó és múltbaforduló népek földjén az elefántcsonttoronynak még van néhány szerelmese. Meglehet, egyes művészek és értelmiségiek még elegáns menedéknek találják. Az alkirályság nemesi ízlésformákat hagyott ránk. Itt mindig lelkes utánzásra leltek a disztingvált, arisztokratikus, individualista magatartásformák. Ezért tehát nem fölösleges megállapítani, hogy szegény elefántcsonttoronyból a modern világban már csak sápatag rom maradt. Túlságosan törékeny, becses és romlékony anyagból épült. Ez az elavult, lakatlan, divatjamúlt torony a háborúig még csak szállást adott néhány nyálkás művésznek. De a háborús hullámverés földre döntötte. Az elefántcsonttorony mennydörgés és drámai körülmények nélkül omlott le. S ma, miután a lakásínségnek vége, senki sem szándékszik újjáépíteni.

Az elefántcsonttorony a dekadens irodalom egyik terméke volt. Ahhoz a korhoz tartozott, amelyben embergyűlölő hangulat terjedt a művészek között. Az elefántcsonttorony, a dekadencia gyenge és modoros épülete, a vékonyka falai közé elszállásolt irodalommal együtt pusztult el. A nyugodt, normális, bürokratikus idők megtűrhették. De a mai viharos, képromboló, eretnek, zajos idők nem. Ezek az idők a pisai ferde tornyot sem tisztelik, amely – talán szédülést és émelygést okozva – arra szolgált Galileinek, hogy megérezze: a föld forog.

Az elefántcsonttorony szellemi rendje, történelmi motivációja nagyon távolinak és korunktól nagyon idegennek látszik. Az „elefántcsonttoronyba zárkózás" annak a romantikus reakciónak része volt, amit sok múlt századi művész tanúsított a tőkés és polgári demokráciával szemben. A művészek úgy találták, a tőke és a burzsoázia megvetően bánik velük. Ezért telepedett szellemükre az elmúlt korok iránti bizonytalan nosztalgia. Úgy gondolták, hogy az arisztokrácia és az egyház fénykorában jobban ment soruk. Irritálta őket annak a civilizációnak a materializmusa, amely úgy fizetett egy műalkotásért, mint valami árucikkért. Szörnyűnek tartották, hogy a műalkotásnak ugyanúgy reklámra, vállalkozóra van szüksége, hogy árra, vevőre, piacra tegyen szert, mint az iparcikkeknek. E lelkiállapotnak felel meg a burzsoázia elleni sértődöttséggel és megvetéssel telített irodalom. A burzsoákat nem forradalmi álláspontról támadták, mint manapság, hanem reakciós szempontból.

A torony vált természetes jelképévé ennek a közönségestől viszolygó,

a feudalizmus iránt nosztalgikus irodalomnak. A torony, természete szerint, középkorias, gótikus, arisztokratikus. A görögöknek sem az építészetben, sem a városokban nem volt szükségük toronyra. A görög nép a démosz, az agóra, a fórum népe volt. A rómaiak vonzódtak a kolosszális, a grandiózus, a gigantikus iránt. De a rómaiak a nagy tömeget találták ki, nem a tornyot. A torony magányos és arisztokratikus építmény; a nagy test tömegszerű jelenség. A középkor szelleme és élete viszont nem mondhatott le a tornyokról, ezért az egyház és az arisztokrácia uralma idején tornyok emelkedtek mindenfelé Európában. A középkori ember páncélban élt. A városok falak és csipkés oromzatok mögött húzódtak meg. A középkorban mindenki a klauzúra, az elszigeteltség, az összeköttetés-nélküliség iránt érzett heves vágyakozást. A városfalak és páncélok vas- és kőtömege fölött csak a torony tekintélye érvényesülhetett. Egyedül Firenzében több mint száz torony szökött az égnek: a feudalizmus tornyai és az egyház tornyai.

A torony dekadenciája a reneszánsszal kezdődött. Európa ekkor a klasszikus építészethez és ízléshez tért vissza. De a torony makacsul védi a maga uralmát. A reneszánsz utáni építészeti stílusok visszafogadták a tornyot. Tornyaik törpék, lenyesettek, csonkák voltak; mindazonáltal tornyok. Emellett, miközben a katolikus építészet pogány motívumokkal és cicomákkal ékesítette magát, a reformáció építészete megőrizte az északi zord vonzalmat a gótikus iránt. A tornyok északra vándoroltak, ahol még alig vert gyökeret a reneszánsz stílus. A torony végérvényes válsága a liberalizmussal, a kapitalizmussal és a gépkorszakkal következett be. Egyszóval, a tőkés civilizációval.

E civilizáció tornyai utilitárius és ipari jellegűek. New York felhőkarcolói nem tornyok, hanem nagy tömegek. Nem egy harangozónak vagy hidalgónak adnak magányos, nemesi szállást. A dolgozó tömeg kaptárai ezek. Mindenekfölött, a felhőkarcoló demokratikus, amíg a torony arisztokratikus.

A kristálytorony romantikus és reakciós tiltakozás volt egyidejűleg. A reakciós vérmérsékletű művészek úgy döntöttek, hogy a demokrácia terével, üzemével, börzéjével embergyűlölő és kifinomult tornyaikat szegezik szembe. De a klauzúra nagyon szegényes művészetet produkált. A művészetnek, akárcsak az embernek és a növénynek, szabad levegőre van szüksége. „Az élet a földből származik" – mondotta Wilson. Az élet keringés, mozgás, hullámzás. Az életről is elmondható, amit Mussolini a politikáról mondott. (Mussolini megvetendő mint a reakció condottiéré-

je, de értékelhető, mint szellemes ember.) Az élet „nem monológ". Az élet dialógus, beszélgetés.

Az elefántcsonttornyot nem téveszthetjük össze, nem azonosíthatjuk a magánnyal. A magány nagy, aszkétikus, vallásos; az elefántcsonttorony kicsiny, nőies, beteges. S maga a magány lehet az élet egy epizódja, állomása; de nem az egész élet. A magányos aktusok végzetesen meddők. Olyan arisztokratikus és individualista művészek is elítélik a magányt, mint Oscar Wilde. „Az ember – írta Oscar Wilde – természeténél fogva társadalmasítható. A Tebaida is benépesült végül, s noha a zenobita személyiségét valósítja meg, az, amit megvalósít, gyakran az elszegényedett személyiség." Baudelaire – hogy szűzen írja meg eklogáit – azt akarta, hogy „szabad ég alatt heverésszen, akár az asztrológusok" *(coucher auprès du ciel comme les astrologues)*. De Baudelaire egész műve a szegények és nyomorultak fájdalmával telített. Nagy emberi megindultság lüktet verssoraiban. S egyetlen klauzúrába zárkózott bencésrendi művész sem érhet el ilyen eredményeket. Következésképpen az „elefántcsonttoronyba zárkózás" csupán az irodalom és művészet egy kétes, dekadens és agonizáló epizódja volt. A tőkés civilizáció elleni tiltakozás korunkban forradalmi, nem pedig reakciós. A büszke és tehetetlen toronyból a művészek és értelmiségiek leereszkednek a mérhetetlen és termékeny síkságra. Belátják, hogy az elefántcsonttorony unalmas, egyhangú, beteg, lápvidéki vagy kórokozó növényzettől burjánzó mocsárban álldogált.

Egyetlen nagy művész sem volt kora indulataitól idegen. Dante, Shakespeare, Goethe, Dosztojevszkij, Tolsztoj és minden hasonló rangú művész tudomást sem vett az elefántcsonttoronyról. Sohasem érték be a bágyadt belső monológgal. A történelem nagy főszereplői akartak és tudtak lenni. Egyes értelmiségiekből és művészekből hiányzik az a képesség, hogy a tömeggel együtt meneteljenek. Azért harcolnak, hogy az élettel szemben megkülönböztetett személyi magatartásukat őrizzék meg. Romain Rolland például szereti egy kissé a tülekedés fölött *(au-dessus de la mêlée)* érezni magát. De Romain Rolland nem agnosztikus, nem is magányos. Osztja és megérti a szociális utópiákat és álmokat, noha – az erőszakmentesség miszticizmusától fertőzötten – visszautasítja megvalósításuk egyedüli gyakorlati eszközeit. A modern válság lármája között él. A nép színházának egyik alkotója, a forradalom színházának egyik esztétája. S ha személyiségének és művének valamire még szüksége van, az éppenséggel a szükséges lendület, hogy fenntartás nélkül belevesse magát a küzdelembe.

A divatos európai irodalomból – e kozmopolita, városi, szkeptikus, humorizáló irodalomból – teljesen hiányzik a szegény néhai elefántcsonttorony iránti szolidaritás és az elzártság iránti vonzalom. Ez az irodalom, mint mondottam, egy túlérzékeny, kvintesszenciális civilizáció tajtékja. A nagyváros természetes produktuma.

Az emberi drámának ma, mint a görög tragédiákban, népes kórusa van. Pirandello egyik művében az egyik szereplő az utca. Az utca a maga zörejeivel és kiáltásaival jelen van a pirandellói dráma három felvonásában. Az utca, e névtelen és tapogatózó szereplő, akit az elefántcsonttorony és aszott szerzetesei negligálnak és megvetnek. Az utca, vagyis a köznép; vagyis a tömeg. Az utca; az élet, a fájdalom, a gyönyör, a jó és a rossz viharos medre.

Megjelent: Mundial (Lima), 1924. nov. 7.

5. *Irodalmi populizmus és tőkés stabilizáció*

Egyáltalában nem különös, hogy a stabilizáció és a poincarizmus periódusában – hiszen Tardieu miniszterségé, mint legfontosabb bírálói rámutatnak, egyáltalán nem tagadja meg a poincarista szellemet, hanem folytatja, beléoltva a maga rendőri technikáját – olyan áramlat vagy divat tűnik fel a francia irodalomban, amely eltér az ultradekadens esztetizálástól és a nihilista és anarchikus kétségbeeséstől is: a *populizmus*. A *populizmus* nyilvánvaló lélektani és politikai tényezők közrejátszásával számol, hogy biztosítsa jó jegyzését az irodalmi börzén. A Harmadik Köztársaság irodalmában visszanyeri szerepét a futó külvárosi látogatásokon, vagy a *metró* csúcsforgalmában megfigyelt boltos, portás, kistisztviselő, munkás naturalista leírása.

Bizonyos, hogy az olyan mozgalom, amely a *Le Temps* irodalmi kritikájában a Paul Souday urat követő André Thérive urat ismeri el mentorának, semmiféle társadalmi vagy politikai megújító funkciót sem tulajdoníthat magának. A *populizmus* agnoszticizmust, politikai semlegességet hirdet. Arra törekszik, hogy realizmus és tárgyilagosság tekintetében találkozzék az orosz és a német forradalmi irodalommal. Ezek értékemelkedésére játszik egy olyan pillanatban, amikor előreveti árnyékát

azok részvényeinek esése, akik Giraudoux vagy Morand regényeinek divatját tették meg a tőzsdén.

Akkor hát miért nyilvánítja Augustin Habaru a *Monde*-ban fontosabbnak a *populizmus*t, mint azt a kiáltványt, amelyben (a *La Révolution Surréaliste* utolsó számában) André Breton megvonja a szürrealista tapasztalat mérlegét? Habaru elismeri, hogy „a populizmus satnya magzat, amelynek tartálya kisebb helyet foglal el majd az irodalomtörténet polcain, mint a szürrealizmus üveglombikja". A földomlás és a káosz időszakában a lélektani elemzés irodalmát folytató Dada és a szürrealizmus egy kor erőteljes reprezentatív megnyilatkozásait jelentették. A nehézkes formula – *a nép megfestése* – manapság semmi hasonlót nem kínál. A *populizmus* szellemét meghatározva, Habaru hozzáfűzi: „André Thérive, aki dicséretes erőfeszítést tett azért, hogy a kis alkalmazottak lelkéhez közeledjék, a nép életét az autóbuszok peronján keresi. Olyan ő, mint a Cook utazási ügynökség turistája, aki Belleville *látnivalóit* keresi. A társadalom magas szféráit és mély alapjait a húszéves irodalmi üzletelés kifosztotta. Más dolgot keresnek a kisemberek lakta vidékeken, más dolgot, vagyis más irodalmi témákat."

Egy ilyen kísérlettel, jobban mondva spekulációval szemben a forradalmi kritika nem tanúsíthat más magatartást, mint a kérlelhetetlen visszautasítást. A túlzó, ultraista szürrealizmus forradalmi erő, amely ettől teljesen eltérő értékelést követel és érdemel. A marxizmus érvényességét társadalmi és politikai síkon elfogadva, a legtiszteletreméltóbb erőfeszítéseket tette annak érdekében, hogy a centrifugális és anarchikus lendülettel szemben fegyelmet teremtsen a tőkés rend elleni harcban. Eközben a *populizmus* nem más, mint a leghamisabb manőverezés annak érdekében, hogy a polgári irodalmat összebékítsék a *kisemberek* nagyszámú vevőkörével, azzal a hatalmas közönséggel, amelyet elidegenített ettől az irodalomtól a háború utáni bizonytalanság túlzott alkalmazása, a Proust utáni és Gide utáni divatok tetőzése.

Mind a politikában, mind az irodalomban a demagógia a forradalom leggonoszabb ellensége. A *populizmus* lényegében demagógia. A polgári regény és kritika érzi Franciaországban, hogy a differenciálatlan, a félig konzervatív, félig frondeur démosz nagy olvasótömegei számára rövidesen nem maradnak más tekintélyes művek, mint Zola munkái, ha az irodalom makacsul tovább követi a nehézkes pszichoanalízis és a preciőz próza mestereinek lábanyomát. Ezért ösztönzik olyan regények nagy sorozatának tömegtermelését, amelyek – éppen Zola ellen fellépve – ellátják

a népet az ízléséhez alkalmazkodó, érzelmeire ható irodalommal. A francia burzsoázia választási és irodalmi érdekeire nézve veszélyes lenne, ha Zola száműzése után az orosz forradalom regényei kerülnének a közönség birtokába. A *populista* irodalom tervét pontosan úgy vázolják fel, mintha egy gyár tervét vázolnák fel, védővámok mögé bújva, figyelembe véve a belső piac keresletét és szükségleteit. Erről az oldalról a *populizmus* szoros kapcsolatban áll a frank stabilizálási politikájával. Nem egyéb, mint a francia gazdaság újjászervezésének egyik aspektusa, a *poincarizmus* óvatos elveinek körében. A burzsoázia számára – tudat alatt vagy tudatosan – a regény csupán az iparágak egyike, termelési szektor. Az ipari szervezet bizonyos fellazulása folytán szinte kizárólag csak luxusregényt termeltek. A népi regényt forradalmi szerzőkre hagyták, vagy régi szedések nyomán, elhasznált matricákkal gyártották. Meg kell előzni a piac egy részének elvesztését, ezért új gyárat építenek, számítva az ízlés fejlődésére, a fogyasztók szükségleteire.

Nem a tárgyilagossághoz, a realizmushoz való tisztes visszatérés miatt bukkan fel a *populizmus*. Ne áltassuk magunkat szándékosan vagy szórakozottságból. A *populizmus* egészében úgy jellemezhető, mint a burzsoá irodalom egyik legrégibb eljárásához való visszatérés. Mást nem is védelmezne a *Temps* kritikusa. Végső soron tehát nem sok reményt fűzhetünk e mozgalomhoz, nem lehetünk toleránsak vele szemben.

Bennünket a burzsoá irodalom őszintesége, pőresége érdekel. Mi több, cinizmusa. Ismertesse csak meg velünk a burzsoá szellem egész zavarosságát, egész bágyadtságát, egész kimerültségét. Társadalmilag vagy történetileg mindig fontosabb lesz számunkra Proust vagy Gide egyetlen könyvoldala, mint a *populizmus* és a *Temps* különféle Thérive-jeinek összes művei. Művészileg, esztétikailag az irodalom fennmaradásának egyetlen lehetősége a legszigorúbb – és legbotrányosabb – őszinteség. Minden hierarchikus megfontolástól függetlenül, a forradalmi kritika asztalán Joyce egyetlen könyve mindenkor értékesebb dokumentum lesz, mint akármelyik neo-Zoláé.

Az öreg, a nagy Zola, mint már írtam, a kispolgárság szublimátuma volt. A modern irodalom és politika minden *populista* spekulációja is kispolgári, de az elfajulás és az utilitarianizmus legmegvetendőbb stigmáit mutatják.

Ernst Glaeser, a *Tizenkét évesek voltunk* szerzője – aki kétségtelenül több figyelmet érdemel tőlünk, akik ugyanabból a társadalmi szögből nézzük és értjük a kort, mint André Thérive úr – az *osztály nélküli em-*

berről beszél, s így definiálja: „Az az ember, aki a háború miatt elvesztette hitét neveltetése eszméiben, az az ember, aki már semmiféle receptben nem hisz; az az ember, aki egy nap hiába harcolt eszményekért; az az ember, aki ezért többé nem adja át magát egy programnak, az univerzum elméletének; aki tudatosan távol tartja magát az élet mindenfajta értelmezésétől. A pártok az abszentisták nagy tömegének hívják ezeket az embereket; mi a kétségbeesettek nagy tömegének nevezzük őket. Ez az embertípus ma fontos szerepet játszik, hiszen milliókat számlál. Ő a nagy talány a népben; nagy anarchikus réteget alkot, amelyet semmi nem támogat, sem egyetemes doktrína, sem program; bizonytalan alakzat: korunk nyersanyaga." Amikor kísérletet tesz e réteg társadalmi osztályozásának pontosítására, Glaeser nem tud mást mondani, mint hogy a proletariátus és a kispolgárság között helyezkedik el. Még ha elfogadjuk is a deklasszáltak mérhetetlen tömegének létezését, az a réteg, amelyre Glaeser gondol, nem más, mint maga a kispolgárság. Glaeser azt szeretné, ha a művészet az *osztály nélküli embereket* fejezné ki, de nem azzal a naturalista módszerrel, amely egy társadalmi genus variánsát írja le, hanem olyanformán, hogy elmélyed remény nélküli, szétszórt lelkű, cél nélküli emberként átélt drámájának patetikus és individuális hányattatásaiban. S ennek az időszerű művészeti feladatnak a kapcsán Glaeser bizonnyal nem a középszerű neonaturalista spekulációkra gondol, hanem olyan könyvekre, mint Joyce *Ulysses*-e és Döblin *Berlin, Alexanderplatz* című munkája. Itt más a szándék. Glaeser túlozza az *osztály nélküli ember* minőségi és mennyiségi értékét. Messianisztikus, utópikus reménye kétségbeesésekből táplálkozik. De e vállalkozásban Glaeser világosan és kategorikusan az uralkodó társadalmi rend ellen foglal állást. S a művészetnek nem azt a funkciót tulajdonítja, hogy megőrizze a kispolgárság vonzalmát önnön szokásainak naturalista rajza iránt, hanem azt, hogy kétségbeesett harcra buzdítsa magányának és ürességének szörnyű látványával.

Megjelent: Amauta 28. sz. (Lima), 1930. január

6. *A szürrealista csoport és a „Clarté"*

A szürrealista felkelés olyan fázisba lép, amely azt bizonyítja: ez a mozgalom nem egyszerű irodalmi, hanem bonyolult szellemi jelenség. Nem művészeti divat, hanem a szellem tiltakozása. A szürrealisták a művészet mezejéről a politika mezejére lépnek. Nemcsak a művészet és a dekadens polgári gondolkodás kölcsönviszonyát leplezik le és ítélik el. Egészében leleplezik és elítélik a tőkés civilizációt.

A szürrealizmus, mint jól tudjuk, a dadaizmusból ered. Ez az eredet mindazokat mosolyra készteti, akik irodalmi áruja vagy termékei, nem pedig szellemi tartalma vagy történeti iránya szerint akarják megítélni a dadaizmust. De az a tény, hogy a dadaista mozgalomból jönnek Franciaország legérdekesebb ifjú írói és költői – egyesek részvételük miatt, mások rokonszenvük és csatlakozásuk révén –, kétségkívül elegendő ahhoz, hogy még ettől a népségtől is tiszteletteljesebb, jobban mondva óvatosabb magatartást követeljünk a Dadával kapcsolatban. Kell-e emlékeztetni Aragon, Breton, Éluard, Soupault, Cendrars, Drieu La Rochelle, Delteil és Morand nevére? A kritika legalábbis e három utóbbitól nem vitatja el e nemzedék elsőrangú helyezését, azoktól, akiket már teljességgel megszerzett a burzsoázia. S amióta Jacques Rivière megírta a *La Nouvelle Revue Française*-ban a *Dada elismerése* című dolgozatát, az a nemzedék is sokban módosította felfogását erről az epizódról, amelyet a dadaizmus támadott, amellyel szembeszállt.

A Dada nem volt iskola vagy doktrína, csupán tiltakozás, fintor, dühroham. A modern művészet intellektualizmusával szembeni reakciója egy új esztétikai elmélet csíráit foglalta magába. De a Dada nem akart tézis, krédó lenni, nem is kellett azzá lennie. Alapvető hisztrionizmusa, humorizálása gátolta meg ebben. S ezért a Dada legjobbjai érezték elsőként annak szükségét, hogy dezertáljanak soraiból, s magasztosabb kísérlettel próbálkozzanak. A dadaizmus úgy élt tovább, mint az irodalmi sznobizmus és extravagancia Tzara és Picabia által vezérelt klubja; de mint mozgalom, meghalt. Életereje és vitalitástól duzzadó lendülete más térre került Aragonnal, Bretonnal, Éluard-ral és Soupault-lal, akik nem megtagadták, hanem meghaladták a dadaizmust, amikor felvázolták a „szürrealista forradalom" programját.

A szürrealizmus az, amivé nem lehet a dadaizmus: mozgalom és doktrína. Racionalizmusellenessége a modern filozófiával és pszichológiával

rokonítja. Szelleme és akciója révén új romanticizmus ez. A kapitalista gondolkodás és társadalom visszautasítása révén politikai síkon történetileg egybecsik a kommunizmussal. André Breton, egyik vezére, így definiálja a szürrealizmust: „Tiszta pszichikai automatizmus, amely révén mind szóban, mind írásban, mind bármi más módon a gondolkodás valóságos működését akarjuk kifejezni. A gondolat diktátuma, a ráció által gyakorolt mindenfajta ellenőrzés távoltartásával, bármiféle esztétikai vagy erkölcsi aggályon kívül állva."

A francia szürrealista csoport – hiszen a szürrealizmus mint művészeti irányzat világjelenség, amely sok olyan írónál és költőnél is megnyilatkozik, akiket nem minősítenek szürrealistáknak – logikusan nem tudta kikerülni a politikát. Miután megfogalmazta esztétikai és filozófiai deklarációit, meg kellett fogalmaznia egy politikai deklarációt is. Kénytelen volt válaszolni arra a kérdésre, amelyet mind aggodalmasabban tesz fel Franciaország: reakció, demokrácia vagy forradalom?

A „szürrealista forradalom" nyíltan és kategorikusan a társadalmi forradalom mellett foglalt állást. Mielőtt e magatartásig eljutott volna, elszenvedte néhány régi híve hitszegését. A *Jeanne d'Arc* visszhangot keltő publikálása óta Delteil a konzervatív és tradicionalista faunával flörtöl. Drieu La Rochelle is cserbenhagyta azt az irányt, amelyet *Plainte contre Inconnu* és *Mesure de la France* című könyveiben önként választott, s ugyancsak a reakció soraiba kéri felvételét. Egy Frédéric Lefèbre-nek adott interjúban Drieu La Rochelle „ifjak és költők csodálatos csoportjának" és „a mai világ legelevenebb csoportjának" nevezi Bretont, Aragont, Éluard-t és barátaikat. Aragonról és Bretonról külön azt mondja, hogy ők „azok az emberek, akik Barrès halála óta a legjobban írnak franciául, úgy mint Claudel és Valéry, jobban mint Gide." De „a századon kívülieknek" nyilvánítja őket.

Amikor a *Clarté* csoporttal fuzionált, a szürrealista csoport kétségkívül nem tett egyebet, mint elfogadta magatartása és gondolkodása végső következményeit, legnagyobb felelősségét. A *Clarté* és a szürrealizmus közeledése akkor kezdődött, amikor szellemileg rokon dokumentumaikban egyidejűleg leplezték le és utasították el Anatole France-ot. Később a közeledés új motívumát képviselte a marokkói háború elleni tiltakozás. Ekkor négy csoport – négy folyóirat: a *Clarté*, a *Correspondance*, a *Philosophies* és a *La Révolution Surréaliste* – aláírt egy forradalompárti manifesztumot. „A szellem felfordulása vagyunk – mondta ez a kiáltvány –; úgy tekintjük a véres forradalmat, mint a műveitek által megalá-

zott szellem feltartóztathatatlan bosszúját. Nem vagyunk utópisták: e forradalmat társadalmi forradalomként képzeljük el." A *Clarté* szerkesztői – Marcel Fourrier, Jean Bernier, Victor Crastre és mások – ekkor közös akció formuláját vitatták meg és fogadták el a *La Révolution Surréaliste* szerkesztőivel.

Ebből a tanácskozásból meg kellett volna születnie már a *La Guerre Civil* című új folyóiratnak. De a fúzióra még nem volt lehetőség. A *Clarté* olyan álláspontot képvisel, amelyről szerkesztői és párthívei még nem tudtak lemondani. Eddig tehát mindkét csoport megtartotta a maga folyóiratát. De a Barbusse nélküli *Clarté*ban több szám megjelenése óta közreműködik valamennyi szürrealista vezér. És mind André Breton, a *Le pas perdus* csodálatos lapjainak szerzője, mind az André Gide által annyira csodált költő, Louis Aragon osztja a marxista forradalmi felfogást. Vagy talán nem vallották sokszor magukat Rimbaud, a nagy költő örököseinek, aki – miután a Kommünért küzdött – mindörökre felhagyott az irodalommal?

Megjelent: Variedades (Lima), 1926. július 24.

7. *A szürrealizmus mérlege*

Ellentétben azzal, amit olcsó látszatok sugallnak, Nyugat-Európa egyik avantgarde irodalmi és művészeti mozgalma sem volt olyan jelentős, olyan történeti tartalommal telített, mint a szürrealizmus. A többi mozgalom néhány esztétikai posztulátum megszilárdítására, néhány művészeti elv kikísérletezésére szorítkozott.

Az olasz „futurizmus" kétségtelenül kivétel volt, amely csak erősíti e szabályt. Marinetti és hívei nemcsak művészileg, hanem politikailag, érzelmileg is az új Olaszország képviseletére törekedtek. De a „futurizmus", amely – távolról nézve – inkább késztet mosolyra komédiázó megalomániájának ezzel az oldalával, mint talán bármely más aspektusával, jó ideje belépett már a „sorba" – és az akadémiára. Minden erőfeszítés nélkül megemésztette a fasizmus, ami nem a feketeinges rezsim emésztőképességét bizonyítja, hanem a futuristák alapvető ártalmatlanságát. Bizonyos mértékig a futurizmusban is megvolt a tartósság erénye. De az ő esetük

e tekintetben a hosszú élet volt, nem pedig a folytonosság vagy a fejlődés. Minden reinkarnációjában a háború előtti régi futurizmust ismertük fel. A paróka, a kendőzés, a trükkök nem akadályozhatták meg, hogy észrevegyük a megtört hangot, az elgépiesedett fintorokat. Marinetti ugyanis képtelen volt elérni, hogy a futurizmus folyamatosan, dialektikusan jelen legyen az olasz irodalomban és történelemben, ezért lármás visszatérésekkel mentette meg a feledéstől. Végső soron a futurizmust eredendően az a látványossághajhászó ízlés, az a történetiséggel való visszaélés rontotta meg, amely proszcénium-életre, hamis és fiktív deklamáló szerepre kárhoztatta. (Ezek, annyi bizonyos, nagyon is olasz vonások, s talán ennyi mentsége van a becsületes kritikában.) Az a tény, hogy a futurizmusról nem lehet a színházi terminológia használata nélkül beszélni, megerősíti jellemének ezt az uralkodó vonását.

A szürrealizmus másként időálló. A szürrealizmus valóban *mozgalom, kísérlet*. Ma nem azon a ponton áll, ahol például két éve hagyták azok, akik addig abban a reményben figyelték, hogy szétfoszlik vagy békéssé tunyul. Egyáltalán nem ismeri a szürrealizmust az, aki valamelyik szakaszának képlete vagy definíciója alapján véli ismerni vagy érteni. A szürrealizmus már felbukkanásában is különbözik a többi művészeti és irodalmi irányzattól vagy programtól. Nem teljes fegyverzetben és tökéletes formában született meg kitalálói fejében. Fejlődési folyamata volt. Gyermekkorának Dada a neve. Ha figyelmesen követjük növekedését, fel lehet fedezni pubertáskori válságát. Felnőtt korába lépve megérezte politikai felelősségét, állampolgári kötelességeit, s beiratkozott egy pártba, csatlakozott egy doktrínához.

S ezen a síkon a futurizmustól nagyon eltérően viselkedett. Ahelyett, hogy szürrealista politikai programot bocsátott volna ki, elfogadja és aláírja a konkrét, jelenlevő forradalom programját, a proletárforradalom marxista programját. Társadalmi, politikai, gazdasági síkon elismeri a marxista mozgalom érvényességét. Mint ahogy a fizika birodalmában sem tud semmit szembeállítani a tudomány adataival, a politika és a gazdaság birodalmában is kamaszosnak és képtelennek tartja, hogy a művészet elemeire alapozott eredeti spekulációra törekedjen. A szürrealisták csak a művészetben gyakorolják a bolondozásra, az abszolút szubjektivizmusra való jogukat; minden másban józanul viselkednek; s ez a másik dolog, ami megkülönbözteti őket az irodalomtörténet előző, forradalmi vagy romantikus, botránykeltő változataitól.

De mit sem utasítanak vissza annyira a szürrealisták, mint azt, hogy

önként bezárkózzanak a tisztán művészeti spekulációba. A művészet autonómiáját, azt igen, de nem a művészet klauzúráját. Semmi sem idegenebb tőlük, mint a l'art pour l'art képlete. Az a művész, aki az adott pillanatban nem teljesíti kötelességét, hogy a Szajnába lökje Tardieu úr zsaruját, vagy káromkodással szakítsa félbe Briand beszédét, bizony szegény ördög. A szürrealizmus megtagadja tőle a jogot, hogy az esztétikában keressen oltalmat, s hogy ezért ne érezze meg Mr. Chiappe foglalkozásának, vagy az Európai Egyesült Államok pacifizmusában rejlő orális érzéstelenítőnek visszataszító, gyűlöletes voltát. Bizonyos viszályok, hitszegések éppenséggel az ember és művész egységének e felfogásából erednek. Konstatálva Robert Desnos eltávolodását, aki valaha nagymértékben hozzájárult a *La Révolution Surréaliste* füzeteihez, André Breton így beszél: „Azt hitte, büntetlenül átadhatja magát az egyik legveszélyesebb létező tevékenységnek, az újságírásnak, s ennek gyakorlásában elhanyagolhatja a válaszadást azokra a brutális felszólításokra, amelyekkel az útján haladó szürrealizmus szembetalálta magát, például: marxizmus vagy antimarxizmus."

Azoknak, akik e trópusi Amerikában valamiféle szabadosságnak képzelik a szürrealizmust, sok fáradságukba kerül, s talán lehetetlen lesz elfogadniuk azt a megállapítást, hogy a szürrealizmus nehéz, keserves elmélet. Ezt a megállapítást enyhíthetem, mérsékelhetem, behelyettesítve egy pontoskodóbb definícióval: hogy az elmélet nehéz, keserves keresése. De teljes mértékben kitartok a szürrealisták munkájának és kísérletének ritka – a sznobizmus és az epigonizmus számára elérhetetlen és tiltott – minősége mellett.

A *La Révolution Surréaliste* XII. számához és ötödik évéhez érkezett. A XII. szám mérleget von a tevékenység egy részéről; André Breton ezt a címet adja: *Második Szürrealista Kiáltvány.*

E kiáltvány elemzése előtt néhány bekezdésben rögzíteni akartam a szürrealizmus jelentőségét és értékét, azét a mozgalomét, amelyet – mint nemegyszer, s nem csak epizodikusan tükröződött cikkeimben – figyelemmel követtem. Az ebből a rokonszenvből és reménységből táplálkozó figyelem biztosítja annak tisztességét, amit a szürrealista szövegekkel és szándékokkal polemizálva írok. A XII. szám kapcsán megjegyezném, hogy a szöveg és hangneme megerősíti a szürrealista kísérlet, illetve az e kísérletet bemutató, kifejező folyóirat jellegét. A *La Révolution Surréaliste* egy száma szinte mindig a tudat vizsgáztatását, új kérdezést, kockázatos kísérletet képvisel. Minden szám az erők új csoportosítását igazolja.

A folyóirat vezetősége is megváltozott néhányszor funkcionális és személyi értelemben is, amíg ezt a feladatot el nem vállalta André Breton, a folytonosság jegyét kölcsönözve neki. Egy ilyenfajta folyóiratot nem lehet periodikusan, pontosan publikálni. Minden kifejezésének hűnek kell lennie kutatásai és kísérletei gyötrelmes, veszélyes, kihívó vonalához.

*

A második szürrealista kiáltványban André Breton perbe fogja azokat az írókat és művészeket, akik többé-kevésbé nyíltan megtagadták a mozgalmat, miután részt vettek benne. Ebben a tekintetben a kiáltványnak van valamiféle számonkérő jellege, s hamarosan heves reakciókat váltott ki a szerző és munkatársai ellen. De e számonkérésben a lehető legkevesebb a személyi kérdés. Ebben a polemikus számban a hitehagyások és hitszegések elleni per mindenekfölött arra irányul, hogy ragaszkodjon ahhoz a nehéz és értékes szellemi és művészi tanításhoz, ahová a szürrealista tapasztalat elvezetett. „Kiemelendő – írja Breton –, hogy azok az önmagukat és csak magukat elhagyó emberek, akik egy napon szükségessé tették számunkra, hogy lemondjunk társaságukról, rögtön elvesztették lábuk alól a biztos talajt, később tehát a legnyomorúságosabb eszközökhöz kellett folyamodniuk, hogy kegyelemben visszatérhessenek a *rend* védelmezőinek, a fej szerinti nivelláció nagy híveinek közelébe. Arról van szó, hogy a szürrealizmus erőfeszítései iránti lankadatlan hűség feltételezi az önzetlenséget, a kockázat semmibevételét, a megbékélés visszautasítását, s erre hosszú távon kevés ember képes. A szürrealizmus élni fog, még ha senki sem marad meg azok közül, akik elsőként mérték fel benne nagysághoz fűződő esélyüket és igazság utáni vágyukat".

Breton alig említi meg ebben a kiáltványban a mozgalom notórius régi viszálykeltőit; viszont szigorúan vizsgálja azok magatartását, akik az utóbbi időben váltak el a szürrealizmustól. Breton végsőkig viszi személyes támadását Pierre Maville ellen, aki olyan markánsan tűnt ki Marcel Fourrier mellett a *Clarté* likvidálásában és felváltásában a *La Lutte des Classes* című folyóirattal. Úgy mutatja be Maville-t, mint egy milliomos bankár törtető csemetéjét, aki kétségbeesetten hajhássza a hírnevet, s akit a nagyravágyás démona kalauzolt útján a szürrealista folyóirat vezetésétől a *La Lutte des Classes*-hez, a *La Vérité*-hez, a trockista ellenzékiséghez.

Úgy érzem, Maville-ben valami sokkal komolyabb volt. S nem zárom ki annak lehetőségét, hogy – ha Maville megfelel reményemnek – Breton később ugyanazzal a nemeslelkűséggel revideálja álláspontját, ahogy, hosszú veszekedés után, elismerte Tristan Tzara állhatatosságát a merész vállalkozásban és a szigorú munkában.

Ugyanezt a becsületességet, ugyanezt az aggályos precizitást lehetett megállapítani azokban az értékelésekben, amelyek megvonják a szürrealizmus mérlegét, meghatározva, hogy „semmire sem törekedett annyira, mint arra, hogy intellektuális és morális szempontból a legáltalánosabb és legsúlyosabb *tudati válságot* váltsa ki, s hogy csak ennek az eredménynek az elérése vagy el nem érése döntheti el történeti sikerét vagy kudarcát". „Intellektuális szempontból – írja Breton – azon igyekezett s igyekszik még, hogy minden eszközzel bebizonyítsa, mindenáron elismertesse azon régi antinómiák fiktív jellegét, amelyek képmutató rendeltetése az, hogy elhárítsanak az embertől kiinduló minden szokatlan felindulást; még ha úgy teszi is, hogy eszközeik nyomorúságos eszméjét adja meg az embereknek, kiprovokálva belőlük, hogy megfelelő mértékben kimeneküljenek az egyetemes kényszerből." Nem lehet elfogadni a következő mondatokat, éppen azon oknál fogva, amely a szürrealizmus kísérletként való definiálásához, pontosításához csatlakozik: „Minden azon hit felé mozog, hogy van a szellemnek egy pontja, ahonnan immár nem ellentmondásosan fogja fel az életet és a halált, a valóságot és a valóság alattit. Nos, hiábavaló tehát más indítékot keresni a szürrealizmusban, mint azt a reményt, hogy ezt a pontot meghatározza."

A szürrealizmus szelleme és programja nem az ilyen vagy más nagyravágyó, *épatante* és ultraista szándékú mondatokban jut kifejezésre. A kiáltvány talán legjobb részlete az a másik, ahol André Breton a romanticizmus ezerszer világosabb történeti értelmezésével hangsúlyozza a szürrealista forradalom romantikus eredetét, mint amire a romanticizmus és klasszicizmus tudósai eljutnak a maguk néha oly banális kutatásaiban. „Abban az órában, amikor francia földön a közhatalom groteszk módon ünnepségekkel méltatja a romanticizmus centenáriumát, mi azt mondjuk, hogy az a romanticizmus, amelynek ma a farkára – a már olyannyira megragadott farkára – akarunk lépni, éppen lényege miatt 1930-ban ezeknek a hatalmaknak és ezeknek az ünnepeknek a megtagadásában rejlik. Hogy százéves létezés számára csupán az ifjúkor még, s hogy amit tévesen hőskorának neveztek, azt nem lehet másnak tekinteni, mint egy olyan lény csecsemősírásának, aki csak most, rajtunk keresztül kezdi is-

mertetni kívánságát, s aki – ha elfogadjuk, hogy minden jó volt, amit előtte klasszikusan kigondoltak – tagadhatatlanul *mindazt* akarja, ami *rossz*."

De nem hiányoznak a kiáltványból a dadaista ízlésű mondatok. Az ilyen részletek – „a szürrealizmus mély, igazi eltitkolását követelem", „semmi engedményt a világnak" stb. – hangneme olyan gyerekes, amelyet már nem lehet megbocsátani a mozgalomnak azon a ponton, ahová történetileg elérkezett.

Megjelent: Variedades (Lima), 1930. február 19., március 5.

A VILÁGVÁLSÁG TÖRTÉNETE*

1. ELSŐ ELŐADÁS

A világválság és a perui proletariátus

Ezen az előadáson – nevezzük inkább beszélgetésnek, semmint előadásnak – arra szorítkozom, hogy kifejtsem a tanfolyam programját, valamint némileg megindokoljam, miért kell a proletariátust megismertetni a világválsággal. Peruban sajnos hiányzik az oktató sajtó, amely figyelemmel, okosan és ideológiai elkötelezettséggel követné e nagy válság fejlődését; ugyancsak hiányoznak a José Ingenieroshoz hasonló egyetemi mesterek, akik képesek szenvedélyre lobbanni a világot ma átalakító, megújító eszméktől, s megszabadulni a konzervatív és burzsoá kultúra és nevelés befolyásától és előítéleteitől; hiányoznak a népi kultúra sajátos eszközeit birtokló szocialista és szindikalista csoportok, amelyek érdeklődést kelthetnének a népben a válság tanulmányozása iránt. A népoktatás egyetlen forradalmi szellemű szószéke a Népi Egyetem e kialakuló katedrája. Következésképpen rá hárul, hogy – kezdeti tevékenysége szerény tervein túllépve – bemutassa a népnek a kortárs valóságot, megmagyarázza a népnek, hogy a történelem egyik legnagyobb – és legnagyobb horderejű – pillanatában élünk, megfertőzze a népet azzal

* 1923. június 15. és 1924. január 26. között Mariátegui 17 előadást tartott e témakörben a perui egyetemi Diákszövetség irányítása alatt álló limai Népi Egyetemen. Az előadások címe: „A világválság és a perui proletariátus"; „Háborús irodalom"; „A II. Internacionálé csődje"; „Olaszország beavatkozása a háborúba"; „Az orosz forradalom"; „A német forradalom"; „A magyar forradalom"; „A német politika aktualitása"; „A versailles-i béke és a Népszövetség"; „Proletárnyugtalanság Európában 1919-ben és 1920-ban"; „A béke gazdasági problémái"; „A demokrácia válsága"; „A keleti világ forradalmi és szocialista nyugtalansága"; „Az orosz rendszer intézményei"; „Internacionalizmus és nacionalizmus"; „A mexikói forradalom"; „Lenin dicsérete".

a termékeny nyugtalansággal, amely a világ többi civilizált népét mozgatja napjainkban.

E jelenlegi nagy válságban a proletariátus nem szemlélő, hanem szereplő. Itt fog megoldódni a világ proletariátusának sorsa. Minden valószínűség szerint ebből a válságból bukkan elő a proletár civilizáció, a szocialista civilizáció, amelynek sorsa az, hogy kövesse a hanyatló, dekadens, halódó, individualista és polgári tőkés civilizációt. A proletariátusnak ma nagyobb szüksége van rá, mint korábban bármikor, hogy tudja, mi történik a világban. S nem tudhatja meg a napihírek töredékes, epizodikus, homeopátiás, az esetek többségében rosszul értelmezett s még rosszabbul szerkesztett információiból, hiszen ezek mindig reakciós ügynökségektől erednek, amelyek megbízatása az, hogy lejárassák a forradalom pártjait, szervezeteit és harcosait, kedvét szegve és dezorientálva a világ proletariátusát.

Az európai válságban a világ minden dolgozójának sorsa forog kockán. E válság fejlődésének tehát egyaránt kell érdekelnie Peru és a Távol-Kelet dolgozóit. A válság fő színpada Európa; de az európai intézmények válsága a nyugati civilizáció intézményeinek válsága. S Peru – akárcsak Amerika többi népe – e civilizáció pályáján kering: nemcsak azért, mert politikailag független, de gazdaságilag gyarmati, a brit kapitalizmus, az amerikai kapitalizmus vagy a francia kapitalizmus szekeréhez kötött országokról van szó, hanem azért is, mert európai a kultúránk, európai típusúak az intézményeink. S éppen ezek az Európából másolt demokratikus intézmények, éppen ez az úgyszintén Európából másolt kultúra került a végérvényes, a totális válság szakaszába. A tőkés civilizáció mindenekfölött internacionalizálta az emberiség életét, megteremtette azokat a valamennyi nép közötti materiális kötelékeket, amelyek elkerülhetetlen összefogást teremtenek közöttük. Az internacionalizmus nemcsak eszmény; történelmi realitás. A haladás révén a népek érdekei, eszméi, szokásai, rendszerei egyesülnek és összekeverednek egymással. Peru tehát, akár a többi amerikai nép, nem marad ki a válságból; benne van. A világválság már visszaütött a népekre. S persze továbbra is vissza fog ütni. Egy reakciós periódus Európában reakciós periódus lesz Amerikában is. Egy forradalmi periódus Európában forradalmi periódus lesz Amerikában is. Több mint egy évszázada – amikor még nem léteztek a ma létező kommunikációs eszközök, amikor még az európai események távoli szemlélői voltunk – a francia forradalom volt a függetlenségi háború és e köztársaságok előbukkanásának forrása. Elegendő ezt az em-

lékképet felidéznünk arra, hogy észrevehessük, milyen gyorsan tükröződik a társadalom átalakulása az amerikai társadalmakban. Akik azt mondják, hogy Peru – és általában Amerika – nagyon távol él az európai forradalomtól, nem ismerik a mai életet, hozzávetőlegesen sem értik a történelmet. E népséget meglepi, hogy a legprogresszívabb eszmék eljutnak Peruba; nem lepi meg viszont, hogy eljut az aeroplán, az óceánjáró, a drótnélküli távíró, a rádió; végső soron az európai materiális haladás minden progresszív kifejezője. Azon az alapon, hogy nem vesznek tudomást a szocialista mozgalomról, nem lehetne tudomást venniük például Einstein relativitáselméletéről. S bizonyos vagyok benne, hogy értelmiségünk legreakciósabb képviselőjével sem eshetik meg – szinte mind keményen reakciósok –, hogy megtagadják az új fizika tanulmányozását és népszerűsítését, amelynek Einstein a legkiválóbb és legnagyobb képviselője.

S ha általában a proletariátusnak szüksége van rá, hogy nagy vonalakban értesüljön a világválságról, még nagyobb szüksége van erre a proletariátus azon szocialista, labourista, szindikalista vagy anarchista részének, amely az élcsapatot alkotja; a proletariátus e legküzdőképesebb, legtudatosabb, legharcosabb és legfelkészültebb részének; a proletariátus azon részének, amely a nagy proletárakciók vezetésére hivatott; a proletariátus azon részének, amelyre az a történelmi szerep hárul, hogy a perui proletariátust e társadalmi pillanatban képviselje; egyszóval a proletariátus azon részének, amelynek – bármi legyen is egyéni hitvallása – osztálytudata, forradalmi tudata van. Mindenekfölött a perui proletariátus ezen élcsapatának szánom előadásaimat. Senki másnak nincs annyira szüksége a világválság tanulmányozására, mint a proletariátus élenjáró csoportjainak. Célom nem az, hogy a szabadegyetem szabad szószékéről tanítsam nekik e világválság történetét, hanem az, hogy velük tanulmányozzam én is. E szószékről nem tanítom a világválság történetét, elvtársak, hanem veletek együtt tanulmányozom. Csak az a szerény érdemem van ebben a tanulmányozásban, hogy felhasználhatom három és fél éves európai életem – vagyis a válságot tetőző három és fél év – során szerzett személyes megfigyeléseimet, valamint a modern európai gondolkodás visszhangját.

Különféle nagy horderejű okok miatt hívom fel éppen a proletariátus élcsapatát, hogy tanulmányozza velem együtt a világválság folyamatát. Röviden felsorolom ezeket. Az első ok az, hogy e proletár élcsapat forradalmi felkészültsége, forradalmi kultúrája, forradalmi orientációja az európai háború előtti – vagy legalábbis a válság tetőző szakasza előtti –

szocialista, szindikalista és anarchista irodalom bázisán jött létre. Általában régi keletű szocialista, szindikalista, anarchista könyvek forognak közöttünk. Nálunk csak kevéssé ismerjük a szocializmus és a szindikalizmus klasszikus irodalmát; s nem ismerjük az új forradalmi irodalmat. Nálunk a forradalmi kultúra klasszikus kultúra; emellett – mint nagyon jól tudjátok, elvtársak – igencsak sarjadó, nagyon szervezetlen, nagyon rendezetlen és hiányos kultúra. Nos hát, ez az egész háború előtti szocialista és szindikalista irodalom revízió alá került. S e revíziót nem a teoretikusok szeszélye, hanem a tények ereje kényszerítette ki. Következésképpen ezt az irodalmat ma nem lehet fenntartások nélkül használni. Természetesen nem arról van szó, hogy ne lennének továbbra is pontosak elveikben, alapjaikban, mindabban, ami az eszményiből és az örökérvényűből bennük van; hanem arról van szó, hogy sok esetben nem pontos többé taktikai inspirációjuk, történeti megfontolásuk, mindaz, ami tettet, metodikát, harci eszközt jelent. A dolgozók célja továbbra is ugyanaz; szükségszerűen megváltoztak viszont a legutóbbi történelmi események nyomán a választott utak, amelyeken át ez az eszményi cél elérhető, de legalábbis megközelíthető. Ebből ered, hogy e történeti események – és ezek horderejének – tanulmányozása elengedhetetlen az osztályszervezetekben részt vevő dolgozók számára.

Tudjátok, elvtársak, hogy az európai proletárerők két nagy táborra – reformistákra és forradalmárokra – oszlanak. Van egy reformista, kollaboráns, evolucionista Munkás Internacionálé, és van egy maximalista, antikollaboráns, forradalmi Munkás Internacionálé. A kettő között igyekezett előbukkanni egy közbülső Internacionálé. De ez arra a sorsra jutott, hogy az elsővel szolgált közös ügyet a második ellen. Mindkét oldalon különféle árnyalatok vannak, de csak két világos és összetéveszthetetlen tábor van. Azok tábora, akik a burzsoáziával való politikai együttműködés útján akarják megvalósítani a szocializmust; és azoké, akik úgy akarják megvalósítani a szocializmust, hogy teljességgel a proletariátus számára hódítják meg a politikai hatalmat. Nos, e két tábor létezése a jelenlegi történelmi pillanat két eltérő koncepciójának, két ellentétes koncepciójának, két antitézisként jelentkező felfogásának létezéséből fakad. A proletariátus egy része azt vallja, hogy e pillanat nem forradalmi; hogy a burzsoázia még nem töltötte be történelmi feladatát, hogy a burzsoázia még eléggé erős a politikai hatalom megőrzésére; egyszóval, hogy még nem érkezett el a társadalmi forradalom órája. A proletariátus másik része azt vallja, hogy ez a történelmi pillanat forradalmi;

hogy a burzsoázia képtelen újjáépíteni a háborúban romba döntött társadalmi struktúrát, így képtelen megoldani a béke problémáit; hogy a háború olyan válságot szült, amelynek megoldása csak proletár megoldás, szocialista megoldás lehet; s hogy az Orosz Forradalommal megkezdődött a társadalmi forradalom.

Két proletár hadsereg van tehát, mivel a proletariátusban a történelmi pillanat két ellentett felfogása, a világválság két különböző értelmezése él. A két proletársereg számszerű ereje attól függ, hogy az események megerősíteni látszanak-e vagy sem egyik vagy másik történelemfelfogást. Ezért van az, hogy a két proletársereg gondolkodói, teoretikusai, kutatói mindenekfölött azon erőlködnek, hogy felmérjék a válság irányát, megértsék, feltárják jelentőségét.

A háború előtt két tendencia hatott a proletariátusra; a szocialista irányzat és a szindikalista irányzat. A szocialista irányzat uralkodóan reformista, szociáldemokrata, kollaboráció párti volt. A szocialisták úgy gondolták, hogy a szocialista forradalom órája messze van, s a hatalom fokozatos meghódítására törekedtek a törvényhozási tevékenység, illetve a kormányzati – vagy legalábbis törvényes – együttműködés révén. Ez a politikai akció néhány országban túlságosan meggyöngítette a szocializmus forradalmi akaratát és szellemét. A szocializmus jelentős mértékben elpolgáriasodott. A szocializmus ezen elpolgáriasodásának reakciójaként jött a szindikalizmus. A szindikalizmus a szakszervezetek közvetlen akcióját állította szembe a szocialista pártok politikai akciójával. A szindikalizmusba menekültek a proletariátus legforradalmibb és legállhatatosabb szellemei. De alapjában a szindikalizmus is némileg együttműködés pártinak és reformisztikusnak bizonyult. A szindikalizmusban is az igazi forradalmi lelkület nélküli szakszervezeti bürokrácia uralkodott. S egyes országokban – például Olaszországban, ahol a Szocialista Párt nem vett részt a kormányban, s hű maradt más formális függetlenségi elvekhez is – a szindikalizmus és a szocializmus többé-kevésbé szolidáris volt egymással, szövetségre lépett. Akárhogy történt is, a nemzetenként többé-kevésbé egymással szemben harcoló vagy egymáshoz közeledő irányzatokból kettő létezett: a szindikalista és a szocialista. Szinte egészében a társadalmi harc e periódusának felel meg az a forradalmi irodalom, amelyből proletárvezetőink gondolkodásmódja táplálkozik.

De a háború után megváltozott a helyzet. A proletártábor nem szocialistákra és szindikalistákra oszlik már, mint az előbb emlékeztettünk rá, hanem reformistákra és forradalmárokra. Előbb a szocialista tábor sza-

kadásánál, kettéoszlásánál lehettünk jelen. A szocializmus egy része megszilárdult a maga szociáldemokrata, együttműködés-párti orientációjában; a másik rész együttműködés-ellenes, forradalmi orientációt követett. S a szocialistáknak ez a része az, amely – hogy az elsőtől világosan megkülönböztesse magát – felvette a kommunista nevet. A szakadás ugyanebben a formában ment végbe a szindikalista táborban is. A szakszervezetek egy része a szociáldemokratákat támogatja; a másik részük a kommunistákat. Így hát radikálisan megváltozott az európai társadalmi harc aspektusa. Láttuk, ahogy sok háború előtti állhatatos szindikalista a reformizmus felé közeledett. Láttunk viszont másokat, akik a kommunizmust követték. S mint nemrég egy beszélgetés során Fonkén elvtárs emlékeztetett rá, nem kisebb embert számíthatunk ide, mint a szindikalizmus legnagyobb és leghíresebb teoretikusát, a francia George Sorelt. Sorel, akinek halála keserű gyász volt a francia proletariátus és értelmiség számára, teljes odaadást tanúsított az Orosz Forradalom és az Orosz Forradalom harcosai iránt.

Így a proletariátusnak – akárcsak Európában – nem szindikalistákra és szocialistákra kell oszlaniuk, hiszen ez anakronisztikus osztályozás, hanem együttműködés-pártiakra és együttműködés-ellenesekre, reformistákra és maximalistákra. De ahhoz, hogy ez az osztályozás világosan, összetartozás szerint végbemenjen, elengedhetetlen, hogy a proletariátus nagy vonásaiban megismerje és megértse a jelenlegi nagy válságot. Másként a zűrzavar elkerülhetetlen.

Én azok nézetét osztom, akik vallják, hogy az emberiség forradalmi időszakot él át. S meggyőződésem, hogy valamennyi szociáldemokrata tézis, valamennyi reformista tézis, valamennyi evolucionista tézis hamarosan lehanyatlik.

A háború előtt ezek a tézisek érthetőek voltak, mert más történelmi feltételeknek feleltek meg. A kapitalizmus elérte zenitjét. Túltengett a termelés. A kapitalizmus megengedhette magának azt a luxust, hogy sorozatos gazdasági engedményeket tegyen a proletariátusnak. S profithatárai olyan tágak voltak, hogy lehetővé vált egy nagyszámú középosztály, nagyszámú kispolgárság kialakulása, amely kényelmes és komfortos életvitelt élvezhetett. Az európai munkás eleget keresett ahhoz, hogy rendesen táplálkozzon, s néhány országban – mint Angliában és Németországban – adott volt számára bizonyos szellemi szükségletek kielégítése is. Nem létezett tehát forradalomra alkalmas közeg. A háború után minden megváltozott. Az európai társadalmi gazdagság nagy része

elpusztult. A háborúért felelős kapitalizmusnak a proletariátus rovására kell újjáépítenie ezt a gazdagságot. Ezért kívánja, hogy a szocialisták együttműködjenek a kormányban, megerősítsék a demokratikus intézményeket; de nem azért, hogy a szocialista célkitűzések útján haladjanak. Korábban a szocialisták azért működtek velük együtt, hogy fokozatosan javítsák a dolgozók létfeltételeit. Most azért működnének együtt, hogy lemondjanak minden proletárvívmányról. A burzsoáziának Európa újjáépítéséhez arra van szüksége, hogy a proletariátus elfogadja ezt az elvet: többet termel és kevesebbet fogyaszt. De a proletariátus ennek az elvnek ellenáll, s azt mondja magában: nem érdemes azt a társadalmi osztályt megszilárdítani a hatalomban, amely bűnös e háború miatt, s amelynek sorsa végzetszerűen az, hogy új, még kegyetlenebb háborúba taszítsa az emberiséget. A burzsoázia és a proletariátus együttműködéséhez tehát természetüknél fogva olyanok a feltételek, hogy az együttműködés-pártiaknak lépésről lépésre el kell veszíteniük ma még nagyszámú híveiket.

A kapitalizmus nem tehet engedményeket a szocializmusnak. Az európai államoknak az újjáépítéshez szigorú pénzgazdálkodási rendszerre, a munkaidő emelésére, a bérek csökkentésére, egyszóval a proletárakarat elismerésekor eltörölt gazdasági koncepciók és módszerek visszaállítására van szüksége. A proletariátus logikus módon nem egyezhet bele e visszalépésbe. Nem tud, de nem is akar beleegyezni. Kizártnak tekinthető tehát a tőkés gazdaság újjáépítésének minden lehetősége. Ez a mai Európa tragédiája. Az európai országokban a reakció eltörli a szocialistáknak tett gazdasági engedményeket. De miközben e reakciós politika egyfelől nem lehet eléggé energikus vagy hatékony az elvérzett társadalmi gazdagság visszaállításához, másfelől e reakciós politika ellen lassan felkészül a proletariátus egységfrontja. Így a forradalomtól rettegő reakció nemcsak a tömegek gazdasági vívmányait érvényteleníti, hanem a politikai vívmányokat is. Ezért lehetünk tanúi Olaszországban a fasiszta diktatúrának. De a burzsoázia ilyenformán a demokratikus intézményeket aknázza alá és sebzi halálra. S elveszti minden morális erejét, minden ideológiai tekintélyét.

Másrészt a nemzetközi kapcsolatok terén a reakció a nacionalista és antidemokratikus kisebbségek kezébe adja a külügyek irányítását. S e nacionalista kisebbségek sovinizmussal töltik meg a külpolitikát. Imperialista orientációjukkal, az európai hegemóniáért vívott harcukkal megakadályozzák az európai összefogás azon légkörének visszaállítását, amely megengedné az államoknak, hogy együttműködési és munka-

programban fogjanak össze. E nacionalizmus, e reakció művét láthatjuk a Ruhr-vidék megszállásában.

A világválság tehát gazdasági válság és politikai válság. S emellett mindenekelőtt ideológiai válság. A burzsoá társadalmat igenlő, pozitivista filozófiákat jó ideje aláaknázza egy szkepticista, relativista áramlat. Orvosolhatatlanul hanyatlik a racionalizmus, a historicizmus, a pozitivizmus. Ez kétségkívül a válság legsúlyosabb tünete. Ez a leghatározottabb előjele annak, hogy nemcsak egyedül a polgári gazdaság és társadalom van válságban, hanem válságban van az egész tőkés civilizáció, a nyugati civilizáció, az európai civilizáció.

Nos hát, a társadalmi forradalom ideológusai, Marx és Bakunyin, Engels és Kropotkin a tőkés civilizáció és a historicista és pozitivista filozófia fénykorában éltek. Következésképpen nem láthatták előre, hogy a proletariátus felemelkedésének a nyugati civilizáció hanyatlása révén kell bekövetkeznie. A proletariátus lett arra hivatott, hogy megteremtsen egy új típusú civilizációt és kultúrát. A burzsoá gazdaság romjai egyidejűleg a polgári civilizáció romjai lettek. S a szocializmus nem a teljesség, a gazdagság és a túlzott bőség korában került a kormányzás szükségszerűsége elé, hanem a szegénység, a nyomor és a nélkülözések korában. A reformista szocialisták, akik hozzászoktak ahhoz az eszméhez, hogy a szocialista rendszer nem annyira termelési, inkább elosztási rendszer, ebből a tünetből azt vélik kiolvasni, hogy még nem merült ki a burzsoázia történeti küldetése, s hogy a pillanat még nem érett meg a szocializmus megvalósítására. A *La Crónica* egyik riportjában utaltam már azokra a mondatokra, amelyek szerint Európa tragédiája ez: a kapitalizmus *már* nem képes cselekvésre, a szocializmus *még* nem. Ez a mondat, amely valóban érzékelteti az európai tragédiát, egy reformista mondása, egy evolucionista mentalitással telített mondat, amelyet átitat az individualista társadalomból a kollektivista társadalomba való lassú, fokozatos és boldogító, megrázkódtatások és felfordulások nélküli átlépés koncepciója. S a történelem azt tanítja, hogy minden új társadalmi állapot az előző társadalmi állapot romjain alakult ki. S hogy az egyik előbukkanása és a másik romba dőlése között – logikus módon – egy közbülső válságperiódus volt.

Egy elaggott, szenilis, hanyatló társadalom feloszlásának, agóniájának tanúi vagyunk; ugyanakkor ott állunk az új társadalom fogantatásánál, kialakulásánál, lassú és nyugtalan kimunkálásánál. Mindnyájunknak,

akiket őszinte ideológiai elkötelezettség köt az új társadalomhoz és választ el a régitől, mélyen az emberi történelem e nagy horderejű, nyugtalan, intenzív szakaszára kell függesztenünk tekintetünket.

Elhangzott: 1923. június 15-én, pénteken, a Diákszövetség székhelyén

2. HETEDIK ELŐADÁS

A magyar forradalom

Ma este újra elkezdjük a világválság történetéről folytatott, háromheti vakációval megszakított beszélgetéseinket. A világválság történetének hevesen drámai fejezetéhez érkeztünk. Az előadássorozat programfüzete így jelöli a témát: „A magyar forradalom. Károlyi gróf. Kun Béla. Horthy." Ez a három név: Károlyi, Kun Béla, Horthy foglalja össze a magyar forradalom szakaszait: a forradalmi-demokratikus szakaszt, a kommunista és proletár szakaszt, végül a reakciós és terrorisztikus szakaszt. A magyar felkelés embere Károlyi volt; a proletárhatalomé Kun Béla; a burzsoá reakcióé, a fehérterroré és a proletariátussal szembeni brutális és vérszomjas megtorlásé pedig Horthy.

Nálunk, ahol rosszul ismerik az orosz forradalmat, még kevésbé ismert a magyar forradalom, s ez érthető. Az orosz forradalom története egy győztes forradalom története, amíg a magyar forradalom históriája eddig a legyőzött forradalomé. A táviratok szüntelenül hajmeresztő dolgokról adtak hírt az Orosz Forradalom és annak személyiségei kapcsán, de szinte semmit sem mondtak a magyar reakcióról vagy annak embereiről. S a jó polgárok, akiket annyira megdöbbent a vörösterror, az orosz terror, egyáltalán nem ütköznek meg a fehérterroron, Horthy diktatúrájának magyarországi terrorján. Mindazonáltal semmi sem lehet véresebb, tragikusabb, mint a magyar élet e sötét és középkori periódusa. Az Orosz Forradalomnak tulajdonított bűntettek egyikét sem lehet összehasonlítani azokkal a bűntettekkel, amelyeket a burzsoá reakció Magyarországon elkövetett.

Nézzük sorjában a magyar forradalom három szakaszát. Elmagyaráztam már a német és az osztrák forradalom folyamatát. Nos, a magyar

forradalom folyamata nagy vonásokban ugyanez. De mindenkor megvan a maga arculata, sajátos jellege. A magyar forradalmat a háborús kifáradás, kimerültség, elégedetlenség mellett előkészítette a nemzeti függetlenség vágya is, amit a wilsoni propaganda váratlanul felébresztett és ösztönzött.

Wilson az autokrácia és az abszolutizmus ellen bujtogatta a népeket, ugyanakkor a külföldi iga ellen uszította őket. Magyarország, mint tudjátok, a Habsburgok osztrák dinasztiájának uralma alatt szenvedett.

Az osztrákoktól faj, nyelv és történelem tekintetében különböző magyarok nem önként éltek együtt velük az osztrák–magyar birodalomban. Így a vereség nemcsak forradalmat robbantott ki Ausztria–Magyarországon; a birodalom feloszlását is okozta. Az osztrák–magyar birodalmat alkotó nemzetiségek függetlenné váltak és elszakadtak. S a győztes hatalmak természetesen ösztönözték Ausztria–Magyarország különféle kis államokra való széttöredezését.

Mint más alkalommal említettem már, az osztrák front – éppen az Ausztria–Magyarországot alkotó nemzetiségek szeparatista eszméi miatt – hamarabb összeomlott, mint a német; következésképpen az osztrák katonai front előbb hullott szét, mint a német. Az olaszok győztes piavéi offenzívája láttán a háborúba belefáradt csehszlovák és magyar katonák hamar eldobták fegyverüket, s megtagadták a harc folytatását. Ez 1918 októberének végén történt. A frontcsapatok háborúellenes lázadása sebesen terjedt az egész magyar hadseregben. Így kezdődött a magyar forradalom, amely – akár a német – kezdetben, mint Walther Rathenau mondta, egy legyőzött hadsereg általános sztrájkja volt. Mind a német, mind a magyar forradalom katonai felkeléssel kezdődött, de Magyarországon ezt a katonai felkelést nem követte nyomban proletárfelkelés. A proletármozgalom túlságosan éretlen, túlságosan zsenge volt még. A magyar proletariátusnak még nem volt szilárd forradalmi osztálytudata. Az első forradalmi kormány elnöke Károlyi Mihály gróf volt. Ez a kormány, amely az október 31-i felkelésből bukkant elő, a szociáldemokráciával szövetkezett radikális burzsoázia kormányát jelentette.

Károlyi gróf valamilyen formában a magyar forradalom Kerenszkije. De kevésbé szektás, forradalmibb, érdekesebb, szuggesztívebb Kerenszkij. Károlyi gróf a magyar nacionalizmus régi agitátora. Radikális típusú agitátor, aki a magyar arisztokráciából érkezett, akit azonban megfertőzött korának szociáldemokrata mentalitása. Romantikus vérmérsékletű,

könnyen lángra lobbanó, bármilyen bizarr őrültségre képes, a középszerű Kerenszkij demokratikus és burzsoá babonáitól mentes agitátor ő.

A két figurát elválasztó intellektuális távolság világosabban és nyilvánvalóbban mutatkozott meg kormányzása után, mint annak időtartama alatt. Miközben Kerenszkij szüntelenül jobbra sodródott, közeledve a tőkésekhez, sőt az orosz monarchistákhoz, Károlyi nap mint nap bal felé haladt. Olyannyira, hogy mintegy két éve – bolsevik ügynöknek vádolva – kiutasították Olaszországból. Alkalmam volt őt Firenzében megismerni 1921 januárjában, vagyis két és fél esztendeje. Találkozásunkra közvetlenül a híres livornói Szocialista Kongresszus előtt került sor, amelyen az olasz Szocialista Párt kettészakadt.

César Falcón meg én a Livornótól alig négyórányira levő Firenzében vártuk a kongresszus kezdetét. A firenzei múzeumok, paloták és templomok látogatásával ütöttük el az időt. Én már tökéletesen ismertem Firenzét. Én voltam tehát a cicerone Falcón mellett, aki először látogatta meg ezt a várost.

Egyik nap valamelyik újságíró barátunk értesített, hogy Károlyi gróf egy firenzei penzió lakója, inkognitóban. Persze nyomban elhatároztuk, hogy felkeressük. A pillanat nem volt alkalmas arra, hogy kapcsolatba lépjünk a volt magyar elnökkel. Az újságírók épp ekkortájt leplezték le firenzei inkognitóját, s valósággal ostromolták, hogy riportot készíthessenek vele. Következésképpen Károlyi gróf kerülte az ismeretlen személyeket. Mindazonáltal Falcónnak és nekem sikerült beszélnünk vele. Átfogóan beszélgettünk általában az európai helyzetről, majd különösen a magyar helyzetről. A Horthy-kormány azokban a napokban öt magyar kommunistát (Ágoston, Nyisztor, Szabados, Bokányi és Kalmár) ítélt halálra, Kun Béla kormányának népbiztosait. Károlyit mélységesen megdöbbentette ez a hír, s minthogy inkognitóját már több újságíró leleplezte, úgy döntött: végérvényesen elhatározta, hogy a nemzetközi közvélemény előtt kampányt indít a magyar nép halálra ítélt volt népbiztosai mellett.

Minden vele készített riportot felhasznált, hogy Európa becsületes szellemeinek beavatkozását kérje e nemes és kiemelkedő életek védelmében. Falcónt és engem megkért, hogy ebbe az irányba befolyásoljuk a spanyol újságírókat.

Egyszóval ekkor Károlyi közös ügyet képviselt a magyar kommunistákkal, ahogyan Kerenszkij az orosz tőkésekkel, sőt monarchistákkal vállalt közös ügyet.

Ez az anekdotikus ízű történet hozzájárul Károlyi személyiségének megértéséhez, ezért iktattam be előadásomba. De térjünk most vissza a forradalom történetéhez. Vizsgáljuk meg Károlyi bizonytalan kormányát.

A két vezér közötti eltérő morális különbség ellenére Magyarországon Károlyi kormányával megközelítőleg az történt, ami Kerenszkij kormányával Oroszországban. Nem képviselte a kapitalizmus eszményeit és érdekeit, de nem képviselte a proletariátus eszményeit és érdekeit sem.

A frontról és a háborúból hazatérő katonák egy darab földet akartak, az elesettek, rokkantak özvegyei és árvái pénzbeli támogatást követeltek. Károlyi kormánya sem egyik, sem másik követelést nem elégíthette ki, mert csak a burzsoázia, a kapitalizmus rovására lehetett volna kielégíteni őket. De e kielégítetlen követeléseket nap mint nap mind dühödtebben hangoztatták.

A magyar proletariátus forradalmi tudatra tett szert. Itt is, ott is üzemi tanácsok bukkantak fel. A proletariátus balszárnya szakított az együttműködés híveivel, a szociáldemokratákkal, Kun Béla vezetésével pedig megalakult a Kommunista Párt. Ez a Kommunista Párt, akár a német spartakisták, a maximalista program végrehajtását képviselte. A munkások elfoglaltak néhány gyárat. E növekvő forradalmi hullám persze szélsőségesen megriasztotta a reakciós elemeket.

A tőkések úgy érezték, veszélybe került a földek és gyárak magántulajdona; gyorsan és aktívan megszervezték hát a reakciót. A nemesek, a nagybirtokosok, a katonatisztek, egyszóval a szélsőjobboldaliak felkészültek Károlyi gyenge kormányának megdöntésére, amely nem elégítette ki a proletártömegeket, de nem garantálta kellőképpen a tőkés rend biztonságát sem.

Ugyanekkor a nemzetközi helyzet is összeesküdött Károlyi kormánya ellen. A fegyverszünet és a béke vajúdásának napjai voltak ezek. A szövetséges hatalmak ellenezték egy erős Magyarország megalakítását, vagyis az volt az érdekük, hogy egyrészt Jugoszlávia, másrészt Csehszlovákia terjeszkedjen a magyar terület rovására.

A nacionalista elemek energikus terület-visszakövetelési politikát követeltek Károlyitól. Károlyi minden térvesztése a nemzetközi terepen térvesztést képviselt a belpolitikában is.

S elérkezett a Károlyi-kormány számára végzetes nap. A szövetséges hatalmak, budapesti képviselőjük, Vyx alezredes révén, jegyzéket küldtek, amely szerint Magyarország akkoriban létező határait véglegesnek kell tekinteni. Ezek az új határok óriási területek elvesztését jelentették.

Károlyi nem fogadhatta el ezeket a feltételeket. Ha megteszi, egy soviniszta fordulat pár nap alatt megdöntötte volna kormányát. Nem maradt hát számára más kiút, mint a lemondás, a hatalom elhagyása, amit azonnal a proletariátus vett birtokába. Károlyit gyakran vádolták a burzsoá rend elárulásával. Azzal vádolták, hogy átengedte a hatalmat a dolgozó osztályoknak. De valójában az események felülemelkedtek Károlyi akaratán, és minden egyéni akaraton. Egyik oldalról a reakciós hullám, másik oldalról a forradalmi hullám fenyegette Károlyi kormányát, következésképpen ennek sorsa az volt, hogy eltűnjön, akár az egyik, akár a másik falja fel. Egyidejűleg készült a hatalomátvételre a reakció és a forradalom. De az óra a forradalom órája volt. A Károlyi-kormány által megnyitott forradalmi periódusnak ki kellett teljesednie, mielőtt hanyatlani kezd. S amikor Károlyi lemondott, a proletariátus sietett megragadni a hatalmat, hogy elkerülje az arisztokrácia és a legreakciósabb burzsoázia ellenlépését.

Így jelent meg Kun Béla kormánya. 1919. március 21-én, vagyis nem egészen öt hónappal a Károlyi-kormány megalakulása után megalakult a Forradalmi Kormányzótanács, amely Magyarországot tanácsköztársaságnak nyilvánította.

E forradalmi kormány megalkotásában kommunisták és szociáldemokraták működtek közre. S ez az a jellemző vonás, amely megkülönbözteti a magyar kommunista forradalmat az orosz kommunista forradalomtól. Oroszországban a proletárdiktatúrát kizárólag a maximalista párt vállalta, a baloldali szociálforradalmárok jóindulatú semlegessége, ám a jobboldali és centrista szociálforradalmárok és a mensevikek ellenszenve közepette. Magyarországon viszont a kommunisták és a szociáldemokraták együtt gyakorolták a proletárdiktatúrát. Ez látszólag erőt adott a magyarországi munkáskormánynak, mert a kommunisták és szociáldemokraták közötti egyetértés révén e munkáskormány a proletariátus egységes fellépését képviselte. A hatalomban jelen volt minden proletár tendencia, de egyúttal ebben rejlett a Magyar Tanácsköztársaság gyengesége is.

A Szociáldemokrata Pártnak nem volt elégséges forradalmi tudata. Vezető rétegét reformista elemek alkották, akik eszükkel és szellemükkel is a maximalizmus ellenségei voltak. Ezek az elemek a szakszervezeti bürokráciából jöttek. Régi szakszervezeti aktivisták voltak, akik a szakszervezeti élet minimalista és lehetséges tevékenységében öregedtek meg, babonásan tisztelve a burzsoázia erejét; hiányzott belőlük a képesség és

az akarat, hogy szolidárisan együttműködjenek a maximalistákkal, akiket mint fiatal, tapasztalatlan, szélsőséges elemeket bíráltak. Akkor hát a magyar szociáldemokraták miért működtek együtt velük, miért vettek részt a forradalomban? A magyarázat a Károlyi-kormány idején kialakult magyarországi politikai helyzetben rejlik, amit előbb vázoltam.

A Károlyi-kormány sorsa – amelyben a szociáldemokraták is részt vettek – menthetetlenül az volt, hogy elbukjon, amint a forradalom vagy a reakció maga alá gyűri. A szociáldemokraták tehát szükséghelyzetbe kerültek, ahol a kommunista forradalom és a feudális és arisztokrata reakció között kellett választaniuk; s természetesen a kommunista forradalom javára kellett dönteniük. Sőt siettetniük kellett azt, hogy kiküszöböljék a reakció időnyerésének veszélyét.

Amikor Károlyi lemondott, a Kommunista Párt vezetősége börtönben volt. A szociáldemokraták és a kommunista vezérek tárgyaltak és megállapodtak, de az előbbiek a hatalom pozíciójából, az utóbbiak viszont a fogságból. A kommunista vezetők körül tömörült a tömegek forradalomra elszánt többsége. A szociáldemokraták tehát nem a kommunista vezetők előtt kapituláltak, hanem a proletariátus többsége előtt. Engedtek a tömegek akaratának. Kapitulációjuk látszólag teljes volt. A szociáldemokraták mindenestül elfogadták a kommunista program végrehajtását. De meggyőződés nélkül, hit nélkül, igazi szellemi és erkölcsi odaadás nélkül fogadták el. Azért fogadták el, mert a körülmények kényszerítették őket erre, a körülmények rabjai voltak. A kommunista programhoz való csatlakozásukért cserében nem követeltek mást, mint a megvalósításban való részvétel jogát.

Ezt mondták a kommunistáknak: „Elfogadjuk a programotokat; de együtt akarunk működni a végrehajtására rendeltetett kormányban." Logikus követelés, természetes követelés, jogos követelés volt ez. A kommunisták pedig hozzájárultak. S ez volt első hibájuk. Mert a szociáldemokrata–kommunista koalíció révén a magyarországi szovjetkormány hibrid kormány, vegyes kormány lett. E munkáskormány programja egyszínű volt; de a program megvalósításával megbízott emberek különféle színűek voltak. A kormány egy része őszintén kívánta a program megvalósítását, átérezte történelmi szükségszerűségét; a kormány másik része lelke mélyén nem hitt e program megvalósításának lehetőségében, kelletlenül fogadta el, optimizmus, bizakodás nélkül. A szociáldemokraták többsége az általános európai forradalomban látta a magyar proletárforradalom megmentésének egyetlen reményét. Hiányzott belőlük az

intellektuális felkészültség, hogy akkor is megvédjék a magyar proletárforradalmat, ha az európai nagyhatalmak proletariátusa nem válaszolna az orosz forradalom felhívására, ösztönzésére. A magyarországi proletárdiktatúra bukásának ez a szellemi oka, ez az erkölcsi oka.

Fennállásának rövid hónapjai alatt Kun Béla kormánya nagyrészt véghezvitte a proletariátus gazdasági és szociális programját, a szociáldemokraták csöndes szabotázsa ellenére. Sor került a latifundiumok, a nagybirtokok, a termelési eszközök és az ipari létesítmények kisajátítására. A latifundiumokat, a nagybirtokokat – a magyar arisztokrácia régi tulajdonát – átadták a termelőszövetkezetekbe szervezett parasztoknak. A feudális tulajdon helyén minden latifundiumon, minden nagybirtokon egy-egy szövetkezet bukkant fel. Ugyanakkor figyelmesen gondoskodtak a háború áldozatairól, akiknek követeléseit az óvatoskodás és a tőkés rezsim tiszteletben tartása révén gúzsba kötött Károlyi-kormány nem tudta kielégíteni. A rokkantakat, a nyomorékokat, az özvegyeket, az árvákat és a munkanélkülieket segélyezték. A luxusszanatóriumokat népkórházakká alakították. Az arisztokraták palotáit, kastélyait, nyaralóit a nyomorékok, az öregek vagy a beteg proletárgyermekek elhelyezésére fordították. Osztályalapon, forradalmi szellemben újjászervezték a közoktatást, az általános kultúrát, hogy a szocialista nevelés eszközévé változtassák, s hogy a kultúra, a technikai képesség – ami korábban a burzsoázia kizárólagos, öröksége volt – a proletariátus javára társadalmasuljon.

De a Kun Béla-kormány ellen összeesküvést szőtt egyfelől a szociáldemokraták szkepticizmusa és ellenállása, másfelől a győztes hatalmak fondorlatossága. A tőkéshatalmak a kommunista eszme veszélyes terjeszkedési gócát látták a tanácsok Magyarországában. Azon erőlködtek tehát, hogy felszámolják a Magyar Tanácsköztársaságot, ellene ösztökélve a győztes antant gyámsága alá helyezett szomszédos nemzeteket.

Időközben a szociáldemokraták korlátozták és akadályozták a munkáskormánynak a reakciós készülődésekkel és összeesküvésekkel szembeni intézkedéseit. A demokratikus és liberális előítéletek, a szabadság-babonák mögé búvó szociáldemokraták nem engedték meg, hogy a kormány felfüggessze a személyi garanciákat az összeesküvő arisztokraták, burzsoák és katonatisztek vonatkozásában. Kun Béla kormányának igazságügyminisztere szociáldemokrata volt. Szociáldemokrata, akit – úgy tűnt – sokkal jobban foglalkoztatott az ellenforradalmi elemek oltalmazása, mint a forradalom létének védelme.

A magyar forradalmat végső soron két fronton – külső és belső fronton – támadták. Kívülről a szövetséges hatalmak ellenforradalmi intervenciója fenyegette; ezek gazdasági blokád alá vetették Magyarországot, hogy kiéheztessék. Belülről a szociáldemokrácia forradalmi felkészületlensége fenyegette, a forradalom egyik bázisának, egyik támaszának, a két kormánypárt egyikének forradalmi állhatatlansága.

Kun Béla március 21-én hivatalba lépett kormánya így jutott el április közepéig. Április közepe táján Románia, az antant egyik figurája ebben a nagy politikai sakkjátszmában, megrohanta Magyarországot. A román csapatok megkaparintották Magyarország leggazdagabb mezőgazdasági övezetét; a Tisza folyóig előrenyomultak, Budapestet fenyegetve. Szinte ugyanekkor a csehek is megmozdultak a Magyar Tanácsköztársaság ellen. A cseh hadsereg behatolt magyar területre, és már csak hetvennyolcvan kilométerre állt Budapesttől. A pillanat válságos volt. Május 2-án a Budapesti Munkástanács drámai ülésén Kun Béla feltárta a helyzetet. S a következő kérdést vetette fel: mi lenne a megfelelőbb, megszervezni az ellenállást, vagy engedni a szövetséges hatalmaknak? Sok szociáldemokrata a második megoldás mellett nyilatkozott, de a Munkástanács Kun Béla téziséhez csatlakozott. Ellenállás a végsőkig. Csak a forradalom teljes győzelme vagy teljes veresége lehet a végeredmény. Nem volt középút. A tőkéshatalmak előtt kapitulálni annyi lett volna, mint teljesen lemondani a forradalomról és vívmányairól. A Munkástanács a végsőkig való ellenállásra szavazott. S a kormány munkához látott; a budapesti gyárak munkássága, a magyar proletariátus élcsapata nagy vörös hadsereget alakított, amely feltartóztatta a román offenzívát, és teljes vereséget mért a csehszlovákokra. A magyar forradalmárok behatoltak Csehszlovákiába, jókora darab területet foglalva el. A helyzet a Szovjet-Magyarország elleni szövetséges offenzíva szempontjából fordult válságosra. A csehszlovák hadseregben forradalmi eszmék terjedtek.

A ravasz tőkés diplomácia ekkor taktikát változtatott. A szövetséges hatalmak felszólították Magyarországot, hogy vonja vissza a Vörös Hadsereget a csehszlovák területről, cserében felajánlották, hogy visszavonják a román hadsereget az elfoglalt tiszántúli területekről. A szociáldemokraták e javaslat elfogadása mellett nyilatkoztak, kihasználva, hogy a háború folytatásának gondolata népszerűtlen volt az ötévi háborús fáradalmakba belefásult proletárlélekben. A kommunisták nem szállhattak szembe energikusan ezzel a propagandával. Hiányoztak Budapestről a Kommunista Párt legaktívabb elemei, akik önként bevonultak a Vörös Had-

seregbe. A budapesti proletariátus élcsapata a fronton harcolt a forradalom külső ellenségei ellen. A budapesti szociáldemokrata légkör befolyása alatt tehát a kormány és a kormányzótanács végül kezdett meghajolni a szövetségesek javaslata előtt. A Vörös Hadsereg – elégedetlenül, küzdőszellemében megingatva – visszavonult Csehszlovákiából. S áldozatuk haszontalan volt; a szövetséges hatalmak nem teljesítették kötelezettségüket. A románok nem vonultak ki a magyar területről.

Ez a csalódás, ez a kudarc végtelenül elcsüggesztette a magyar proletariátust; másfelől pedig a szociáldemokraták defetizmusa aknázta alá forradalmi hitét. A szociáldemokraták titokban tárgyalásokat kezdtek a szövetséges hatalmak diplomáciai képviselőivel a megegyezéses megoldásról.

Időközben a reakció felkészült a hatalomátvételre. Június 24-én a reakciós elemek, a volt katonai iskola háromszáz növendékével karöltve, elfoglalták a dunai monitorokat. E lázadás fölött úrrá lett a forradalom, de a forradalmi bíróságok túlzott nagylelkűséggel kezelték a lázadókat. A háromszáz fellázadt tisztiiskolásnak megbocsátottak. A felkelés tizenhárom felbujtóját és szervezőjét halálra ítélték; de engedve a szövetséges diplomáciai missziók nyomásának, végül nekik is megkegyelmeztek.

Közben a kommunista rendszer hatalmas nehézségek közepette folytatta a harcot. Részben a blokád miatt, részben azért, mert a románok elfoglalták a Tisza termékeny síkságát, élelmiszerhiány támadt. A rendelkezésre álló élelmiszer kevés volt a lakosság teljes ellátásához. Ez a hiány hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon az elégedetlenség és a kommunista rendszer iránti bizalmatlanság légköre. Ekkor Kun Béla kormánya elhatározta: offenzívával próbálkozik a románok ellen, hogy kiűzze őket a tiszántúli területekről. De ez a július 20-án megindított offenzíva nem járt szerencsével. Az annyi csalódás miatt elcsüggedt Vörös Hadsereget a román hadsereg visszaverte és megsemmisítette. Ez a katonai csapás halálra ítélte a kommunista rendszert.

A szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők formális béketárgyalásokba kezdtek a szövetséges diplomáciai missziókkal. Ezek a képviseletek megígérték egy szociáldemokrata kormány elismerését. A béke áraként tömören a kommunisták eltávolítását és művük lerombolását szabták meg.

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek elfogadták az antant feltételeit, abban az illúzióban, hogy a szövetséges diplomáciai missziók

által támogatott szociáldemokrata kormány megtarthatja a hatalmat. Így dőlt meg Kun Béla kormánya.

Augusztus 2-án a kormányzótanács lemondott a vezetésről. Szociáldemokrata kormány lépett a helyébe. Hogy a szövetséges hatalmakat kielégítse, ez a szociáldemokrata kormány semmisnek nyilvánította a kommunista kormány intézkedéseit. Visszaállította a gyárak, a latifundiumok és a nagybirtokok magántulajdonát, visszaállította a kereskedelmi szabadságot, visszahelyezte kormányzó pozícióiba a burzsoá államigazgatás funkcionáriusait és alkalmazottait, egyszóval visszaállította a tőkés, individualista és burzsoá rendszert. De mindezzel együtt is csak három napig állt fenn a szociáldemokrata kormány. A forradalom legyőzése után a hatalomnak elkerülhetetlenül a reakció kezébe kellett kerülnie, s így is lett. A szociáldemokrata kormány csak annyi ideig állt fenn, amennyi időre a kommunista törvénykezés eltörléséhez s ahhoz volt szükség, hogy az arisztokrácia, a katonatiszti kar és a feudalizmus megszervezze a hatalomátvételt.

A szociáldemokraták nem állhattak ellen a reakciós hullámnak, de nem számíthattak a tömegekre sem, amelyek attól fogva rezignáltan szemlélték a demokratikus kormányt, mihelyt hozzálátott a forradalmi mű lerombolásához. A reakciósok első csapására el kellett bukniuk.

Így ért véget a kommunista rendszer Magyarországon. Így született meg Horthy tengernagy reakciós kormánya. Így kezdődött a magyar proletariátus mártíriuma. Soha proletárforradalmat nem büntettek ilyen kegyetlenül, ilyen brutálisan. Horthy kormánya teljes erővel mindazon állampolgárok üldözésére vetette magát, akik a kommunista közigazgatásban részt vettek. A fehérterror rettenetes korbácsa sújtott le Magyarországra. Előbb a kommunistákra sújtott, majd a szociáldemokratákra, később a zsidókra, a szabadkőművesekre, a protestánsokra, végül magukra a túlzott liberalizmussal és demokratizmussal gyanúsított polgárokra. De mindenekfölött a proletariátussal számolt le kegyetlenül. Elrettentő módon büntették meg azokat a városokat és falvakat, amelyeket a kommunista kormány alatti forradalmi lelkesedés vétkében találtak bűnösnek.

A Dunántúlon valósággal megtizedeltek néhány kommunista érzelmű helységet. Számtalan dolgozót mészároltak le; másokat bebörtönöztek, ismét mások emigrációba kényszerültek, hogy megmeneküljenek a megtorlástól vagy az állandó zaklatásoktól. Ausztriába, Olaszországba nap mint nap a fehérterror elől menekülő, Magyarországot elhagyó menekül-

tek nagy csoportjai, a dolgozók valóságos hadseregei érkeztek. Szinte minden általam bejárt jelentősebb olasz városban légiónyi magyar menekülttel találkoztam.

A magyarországi fehérterror leírása halványabb, mint a valóság.

1919 augusztusától egymást követték Magyarországon a főbelövetések, felnégyelések, rablások, gyújtogatások, embercsonkítások, megerőszakolások, fosztogatások, mint a proletariátussal szembeni megtorlás és büntetés eszközei. Ahhoz, hogy a bűntettek és üldözések ereje csökkenjen, arra volt szükség, hogy csillapodjon a reakciósok vérszomja, s hogy Európa civilizált embereinek jajkiáltása fékezze a terrort.

Egy könyvet tartok a kezemben, amely néhány részletet tartalmaz a magyarországi fehérterrorról.

Ezeket a részleteket túlzásnak tarthatja a burzsoá elme. Azt mondhatják, hogy olasz változat, az olaszok pedig, mint jó latinok, mindig túlozzák, szenvedéllyel telítik impresszióikat.

A valóság azonban az, hogy megközelítőleg ugyanezeket a dolgokat tapasztalta az angol Trade Unionok és a Munkáspárt egy bizottsága, amely 1920 májusában látogatott Magyarországra, hogy közvetlenül tájékozódjon az ott történtekről. A brit bizottság szakértői véleménye kimunkált körültekintéssel készült, emellett ez a Trade Unionok és a Munkáspárt nagyon mérsékelt, komoly és nagyon lelkiismeretes tagjainak szakértői véleménye.

Az angol delegációt Wedgwood ezredes, az alsóház tagja, valamint a Szakszervezeti Kongresszus és a Munkáspárt vezetőségének négy válogatott tagja alkotta. A küldöttség természetesen nem járhatta be egész Magyarországot. Csak Budapestre és néhány fontos vidéki központba látogatott el.

Emellett látogatásuk idejére óvatosan felfüggesztették a fehérterrort. Horthy reakciós kormánya lehetőség szerint igyekezett takargatni bűneit. Egyszóval a küldöttség információs eszközei korlátozottak, elégtelenek voltak ahhoz, hogy igazi nagyságrendjében ismerhessék meg a horthysta bandák terrorizmusának igazi tényeit.

Következésképpen az angol bizottság szakértői jelentése a magyarországi események halvány, jóindulatú leírása. Túlzottan mérsékelt és optimista, mindazonáltal megerősíti annak a könyvnek az állításait, amelyből egy oldalt felolvastam. A bizottság számításai szerint Magyarországon tartózkodásuk időszakában a politikai foglyok és őrizetbe vettek száma legalább tizenkétezer ember volt. A hivatalos információk

szerint ez a szám hatezer. Horthy kormánya bevallotta, hogy politikai okok miatt hatezer személyt tart börtönben. Jelentésében a bizottság utal arra, hogy biztosították őket: a bebörtönzött vagy őrizetbe vett személyek összlétszáma meghaladja a huszonötezret.

A brit bizottság jelentése iszonyú történeteket tartalmaz a magyarországi fehérterrorról. Egyet felolvasok, hogy képet alkothassatok róla, milyen vadállati kegyetlenséggel üldözték a kommunista kormány tagjait és funkcionáriusait, sőt rokonaikat is.

Itt van Hamburgerné esete. A bizottság jelentése a következőket mondja.*

Miért is folytassuk? Tudjátok már, hogyan tevékenykedett a vörös „terror" Magyarországon. Sok dolgot ismertek már a napisajtó távirati anyagaiból, amelyek olyan találékonyan mesélnek hajmeresztő részleteket, valahányszor arról van szó, hogy egy Szovjet-Oroszországban történt kivégzésről meséljenek.

Horthy kormánya félelmetes középkori testület. Nem véletlenül tartozik jellegzetes vonásai közé éppenséggel az a próbálkozás, hogy a középkoriságot és a feudalizmust restaurálja Magyarországon. A magyarországi reakció nemcsak a szocializmus és a forradalmi proletariátus ellensége. Az ipari kapitalizmus ellensége is. Minthogy az ipari kapitalizmus, a gyárak, a nagyipar teremti az ipari proletariátust, a szervezett városi proletariátust, vagyis a társadalmi forradalom eszközét, a magyar reakció ösztönösen gyűlöli az ipari kapitalizmust, a nagy gyárakat, a nagyipart. Horthy kormánya a mezőgazdasági feudalizmus, a földbirtokosok és latifundisták despotikus és vérengző birodalma. Horthy régensként kormányozza Magyarországot, minthogy a reakció számára Magyarország továbbra is királyság. Király nélküli királyság, mindazonáltal mindörökre királyság.

Mint emlékeztek rá, másfél éve ausztriai Károlyt, az Osztrák–Magyar Monarchia volt császárát, Ferenc József fiát [így!] kérték fel a magyar monarchisták, hogy restaurálja a monarchiát Magyarországon. A terv elvetélt, mert a Habsburg-dinasztia – az Osztrák–Magyar Monarchia régi uralkodóháza – restaurálásával ellenségesen szemben áll minden, az osztrák-magyar birodalom feloszlásával függetlenné vált nemzet, attól

* A szerző itt részletet olvasott fel az említett műből. – A perui kiadás szerkesztői jegyzete.

félve, hogy ha Magyarországon létrehozzák a monarchiát, az a régi birodalom megalapításával végzi be munkáját.

Emellett azért vetélt el a terv, mert a magyarországi monarchia restaurációját ugyanezen okok miatt ellenségesen fogadta Olaszország is, megriadva az osztrák–magyar birodalom újjászületésének lehetőségétől.

Ezek a nemzetek megvétózták Károly visszahelyezését Magyarország trónjára. Végül e restaurációt ellenzik a parasztok, akik ellenségei a szocializmusnak, de csakúgy ellenségei a régi rezsimnek is.

Ezért nincs tehát jelenleg egy abszolút, középkori és feudális monarchiává változott Magyarország, királlyal az élén. De Horthy régens rezsimje a valóságban abszolutisztikus, középkori és feudális rezsim. A latifundium uralma az ipar felett; a vidék uralma a város felett. E rendszer következtében Magyarország elszegényedett. Leértékelt pénzének nincs kilátása a stabilizálódásra. A szellemi és kétkezi proletariátus nyomora apokaliptikus. Tavaly júniusban egy újságíró Budapesten elmondta nekem, hogy ebben a városban élnek olyan emberek, akik csak kétnaponként esznek; egyik nap igen, a másik nap nem.

Azután megismerkedtem egy értelmiségivel, több zeneesztétikai írás szerzőjével, aki egy bérház portása volt. A nyomor rákényszerítette, hogy elfogadja a portási munkát. Íme, ilyenek gazdasági téren a reakció és a fehérterror következményei.

De a reakció periódusa, az abszolutizmus periódusa csak átmeneti időszak, múló periódus lehet.

Egy mai nemzet, s még kevésbé egy európai nemzet nem süllyedhet vissza a primitív és barbár életformába. A feudalizmus és a középkor feltámadása nem lehet tartós. A modern élet szükségletei, a termelőerők tendenciája, a többi nemzethez fűződő kapcsolatok nem engedik meg, hogy egy nép visszatérjen az iparellenes vagy proletárellenes rendszerhez.

Magyarországon fokozatosan újjáéled a proletármozgalom. A Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek újra kivívják legalitásukat.

A magyar parlamentbe bekerült néhány szocialista – noha végeredményben félénk szocialista – képviselő.

Az illegális földalatti életre ítélt Kommunista Párt titokban készíti elő új fellépésének időpontját. A burzsoázia egyes demokratikus vagy liberális elemei is kezdenek megmozdulni és polarizálódni. Ezért – a proletárerők és a demokratikus erők újjászületésétől félve – fasiszta blokkot szerveztek Magyarországon. Vezére a hírhedt reakciós Friedrich. Mindez tünete valaminek.

Mint már a német forradalom kapcsán mondottam, a forradalom nem államcsíny, nem felkelés, nem azon dolgok valamelyike, amiket itt önkényes szóhasználattal forradalomnak nevezünk. Egy forradalom csak sok év alatt teljesedik ki. S gyakran váltogatják benne egymást a forradalmi erők túlsúlyának és az ellenforradalmi erők túlsúlyának periódusai.

Ahogy a háborús folyamat, ez is offenzívák és ellentámadások, győzelmek és vereségek folyamata, amelyben egyik fél sem vesztes, amíg végérvényesen nem kapitulál, amíg le nem mond a harcról. Veresége átmeneti, de nem totális. S a történelem ilyen értelmezése szerint a reakció, a fehérterror, Horthy kormánya csak a magyarországi osztályharc epizódja, a magyar forradalom áldatlan fejezete.

E fejezetnek is végére jutunk egy napon. S akkor újabb fejezet kezdődik, olyan fejezet, amely talán a magyar proletariátus győzelmének fejezete lesz.

Horthy kormánya sötét éjszaka, fájdalmas lidércnyomás a magyar proletariátus számára. De ez a sötét éj, ez a fájdalmas lidércnyomás elmúlik. S akkor eljő a hajnal.

*

Jövő pénteken e tanfolyam programjának megfelelően a versailles-i konferenciáról és békeszerződésről fogok beszélni. Előadom e békeszerződés történetét, kifejtem lényegét és bírálatát. Versailles, mint tudjátok, nem békeszerződésnek, hanem háborús szerződésnek bizonyult.

Kifejtem e dokumentum erkölcsi arculatát, ideológiai profilját, amely friss még, mégis teljesen hitelét vesztett; amely sírja és sírköve Wilson elnök jámbor demokratikus illúzióinak.

Elhangzott: 1923. augusztus 18-án, a Diákszövetség székhelyén

A FAJI PROBLÉMA LATIN-AMERIKÁBAN*

1. *A kérdés felvetése*

A faji probléma Latin-Amerikában, a polgári értelmiségi spekulációban többek között arra szolgál, hogy elfedje vagy ignorálja a kontinens igazi problémáit. A marxista kritika halaszthatatlan kötelessége, hogy valóságos terminusaiban vesse fel, elválasztva minden kazuisztikus vagy tudálékos csűrés-csavarástól. A faji probléma, akárcsak a földprobléma, gazdasági, társadalmi és politikai értelemben alapvetően a feudalitás felszámolásának problémája.

Latin-Amerikában a bennszülött fajok az elmaradottság és tudatlanság égbekiáltóan siralmas állapotában tengődnek a spanyol Conquista óta rájuk nehezedő szolgaság miatt. Előbb a spanyol, majd a kreol kizsákmányoló osztály érdeke – különféleképpen álcázva – változatlanul arra irányult, hogy a bennszülött fajok életfeltételeit alsóbbrendűségük vagy primitivizmusuk érvével magyarázza. Ez az osztály ezzel nem tett mást, mint hogy e belső nemzeti kérdésben reprodukálta azt az okfejtést, amelyet a fehér faj vall a gyarmati népekkel való bánásmód és a fölöttük történő gyámkodás kérdésében.

Vilfredo Pareto szociológus, aki a fajt csak egy tényezőnek tekinti a társadalom kibontakozási formáit meghatározó különféle faktorok közül, a következő szavakkal mondott ítéletet arról a képmutató szerepről, amelyet a faji eszme játszik a fehér népek imperialista és rabszolgasorba döntő politikájában: „Arisztotelész tételét a természetes rabszolgaságról,

* A tézist az Első Latin-Amerikai Kommunista Konferencián (Buenos Aires, 1929) vitatták meg. Az itt közölt 1. rész teljes egészében Mariátegui munkája. A közvetlen gyakorlati kérdésekkel foglalkozó 2. részt – amelynek publikálásától ezért eltekinthetünk – Hugo Pesce fogalmazta meg Mariátegui intenciói alapján.

osztják a modern polgári népek is, hogy igazolják hódításaikat és uralmukat az általuk *alsóbbrendű fajnak* nevezett népek fölött. S mint Arisztotelész mondta, hogy egyes emberek természetüknél fogva rabszolgák, mások viszont gazdák, hogy jó, ha amazok szolgálnak és emezek parancsolnak, ami ráadásul mindkét fél számára jogos és hasznos is; hasonlóképpen a magukat *civilizált* jelzővel kitüntető modern népek is azt mondják, hogy léteznek népek, amelyeknek természetüknél fogva uralkodniuk kell, s ezek ők, vannak viszont más népek, amelyeknek nem kevésbé természetesen engedelmeskedniük kell, s ezek azok, akiket ki akarnak zsákmányolni; minthogy jogos, jó és mindegyik számára hasznos, ha azok parancsolnak, ezek szolgálnak. Ebből adódik, hogy ha egy angol, egy német, egy francia, egy belga, egy olasz harcol és meghal a hazáért, az hős; de ha egy afrikai merészeli védelmezni hazáját e nemzetek ellen, az alávaló lázadó és áruló. S az európaiak azért teljesítik az afrikaiak elpusztításának szent és sérthetetlen kötelességét – mint például Kongóban –, hogy megtanítsák őket a civilizációra. S nem hiányoznak azután, akik jámborul csodálják a béke, a haladás, a civilizálás e művét. Hozzá kell fűzni még, hogy a jó polgári népek – valóban csodálatra méltó képmutatással – igyekeznek a nekik alávetett népek javára tenni, amikor elnyomják, sőt elpusztítják őket; annyi szeretetet fordítanak rájuk, hogy erővel akarják »szabaddá« tenni őket. Így például az angolok megszabadították az indiaiakat a rádzsák »zsarnokságától«, a németek megszabadították az afrikaiakat a fekete királyok »zsarnokságától«, a franciák megszabadították a madagaszkáriakat, s hogy még szabadabbá tegyék őket, sokat megöltek közülük, a többieket pedig olyan állapotba taszították, amelynek csak a neve nem rabszolgaság; így szabadították fel az olaszok az arabokat a török elnyomás alól. Mindezt komolyan mondják, sőt van, aki el is hiszi. A macska megfogja az egeret, meg is eszi, de nem mondja, hogy ezt az egér javára teszi, nem proklamálja valamennyi állat egyenlőségének dogmáját, s emeli képmutatóan az égre szemét, hogy a »közös atyát« imádja." (*Trattato di Sociologia Generale* Vol. II.)

A bennszülöttek kizsákmányolása Latin-Amerikában is azzal az ürügygyel igyekszik igazolni magát, hogy az elnyomott fajok kulturális és morális felszabadítását szolgálja.

Eközben, s ezt könnyű bizonyítani, a fehér faj latin-amerikai gyarmatosítása csupán késleltette és megtörte a bennszülött fajok életfolyamatait. A fehér és a mesztic lealjasító elnyomó tevékenysége megszakította ezek természetes fejlődését. A társadalmi szervezettség előrehaladott fokára

érkezett népek, mint a kecsua és az azték, a gyarmati rendszer alatt a szétszórt földművelő törzsek szintjére süllyedtek vissza. Peru bennszülött közösségeiben mindenekfölött az maradt fenn a civilizáció elemeiből, ami a régi autokton szervezetből tovább él. A feudalizált szántóföldön a fehér civilizáció nem teremtette meg a városi élet gócait, soha nem jelentett még csak iparosítást és gépesítést sem; a hegyvidéki latifundiumon pedig – egyes állattenyésztő birtokok kivételével – a fehérek uralma még csak technológiailag sem képvisel semmiféle haladást az őslakók kultúrájával szemben.

Bennszülöttproblémának az őslakóknak a nagybirtokon történő feudális kizsákmányolását nevezzük. Az indián az esetek 90 százalékában nem proletár, hanem szolga. A kapitalizmus mint gazdasági és politikai rendszer Latin-Amerikában, képtelennek bizonyul arra, hogy a feudális terhek alól felszabadult gazdaságot építsen fel. A bennszülött faj alsóbbrendűségének előítélete e faj munkájának maximális kizsákmányolását teszi lehetővé számára; nem hajlandó hát lemondani erről az előnyről, amelyből annyi haszna származik. A mezőgazdaságban a bérrendszer bevezetése, a gép befogadása nem törli el a nagybirtok feudális jellegét. Egyszerűen csak a föld és a paraszti tömegek kizsákmányolásának rendszerét tökéletesíti. Burzsoáink és gamonaljaink jó része melegen védelmezi az indián alsóbbrendűségének tételét: megítélésük szerint a bennszülöttprobléma etnikai probléma, amelynek megoldása a bennszülött fajnak magasabbrendű külföldi fajokkal való keresztezésétől függ. Viszont egy feudális alapon álló gazdaság fennmaradása kibékíthetetlenül szemben áll egy olyan bevándorlási mozgalommal, amely megfelelne a célnak, hogy kiváltsa ezt a keresztezés révén történő átalakulást. A Costa és a Sierra haciendáin fizetett bérek (már ha ez utóbbiakon elfogadják a bérrendszert) kizárják azt a lehetőséget, hogy a mezőgazdaságban európai bevándorlókat alkalmazzanak. A bevándorló parasztok sohasem egyeznének bele, hogy az indiánok létfeltételei között dolgozzanak; csak azzal lehetne odavonzani őket, ha kisbirtokossá tennék e parasztokat. Az indiánt sohasem lehetett mással helyettesíteni a part menti haciendák aratási időszakaiban, csak a néger rabszolgával vagy a kínai kulival. Manapság az európai bevándoroltakkal megvalósítandó telepítési tervek kizárólagos terepe a Kelet-Montaña néven ismert erdős vidék. Az a tétel, hogy a bennszülöttprobléma etnikai probléma, vitára sem érdemes; de érdemes megjegyezni, hogy az abban javasolt megoldás mennyire ellen-

tétben áll annak a burzsoáziának és gamonalizmusnak érdekeivel és lehetőségeivel, amelynek kebelében megleli híveit.

A jenki vagy angol imperializmus számára sokkal kisebb lenne e földek gazdasági értéke, ha természeti kincseik mellett nem lenne egy elmaradott és nyomorúságos bennszülött lakosság, amelyet – a nemzeti burzsoázia közreműködésével – a végsőkig ki lehet zsákmányolni. A jelenleg válságban levő perui cukoripar története mutatja, hogy jövedelmezősége mindenekelőtt a munkaerő olcsóságán, vagyis a napszámosok nyomorúságán alapult. Technikailag ennek az iparnak sohasem voltak olyan feltételei, hogy a világpiacon más országokkal versenghetett volna. A fogyasztói piacok távolsága magas fuvarköltségekkel terhelte az exportot. De mindezen hátrányokat hosszú időn át kompenzálta a munkaerő olcsósága. A nyomorúságos „tanyákon" elszállásolt, minden szabadságtól és jogtól megfosztott, nyomasztó munkanapnak alávetett, rabszolgává tett paraszti tömegek munkája olyan feltételek közé helyezte a perui cukorgyártókat, hogy versenyezhettek azokkal, akik más országokban jobban megművelték földjeiket, akiket védővám támogatott, vagy akik helyzete földrajzi szempontból kedvezőbb volt. A külföldi kapitalizmus arra használja fel a feudális osztályt, hogy a maga hasznára kizsákmányolja e paraszti tömegeket. De a latifundisták (a középkori előítéletek, gőg, önkényesség örökösei) néha olyan tehetségtelenek a kapitalista vállalat főnöki funkcióinak betöltéséhez, hogy a külföldi tőke rákényszerül a latifundiumok és centrálék igazgatásának kézbevételére. Különösképp a cukoriparban történik ez, amelyet a Chicama-völgyben szinte kizárólag egy angol és egy német vállalat monopolizál.

A fajnak mindenekelőtt az imperializmus kérdésében van meg ez a fontossága. De van egy másik szerepe is, amely megakadályozza, hogy a nagy tömegű bennszülött népességgel rendelkező amerikai országok nemzeti függetlenségi harcának problémáját ugyanezen probléma ázsiai vagy afrikai megnyilvánulásához hasonlítsuk. Országainkban a feudális vagy burzsoá elemek ugyanolyan megvetést éreznek az indián – valamint a néger és a mulatt – iránt, mint a fehér imperialisták. Ebben az uralkodó osztályban a faji érzés az imperialista behatolás számára abszolút mértékben kedvező irányba munkál. A kreol úr vagy a burzsoá és a színes bőrű peón között semmi közösség nincs. Az osztályszolidaritás hozzájárul a faji vagy előítéletbeli szolidaritáshoz, hogy e nemzeti burzsoáziákat a jenki vagy a brit imperializmus engedelmes eszközeivé tegyék. S ez az érzés kiterjed a középosztály nagy részére, amely az arisztokráciát és a

burzsoáziát majmolja a színes bőrű köznép iránti megvetésben, noha saját mesztic mivoltuk is túlságosan nyilvánvaló.

A fekete faj, amelyet a gyarmatosítók hurcoltak be Latin-Amerikába, hogy növeljék az amerikai bennszülött faj fölötti hatalmukat, passzívan töltötte be gyarmati funkcióját. Miközben magát is keményen kizsákmányolták, megerősítette a bennszülött fajnak a spanyol conquistadorok általi elnyomását. A gyarmati városokban a spanyolokkal való nagyobb fokú keveredésük, családiasságuk és együttélésük a fehér uralom kisegítőivé tették őket, féktelen, izgága vérmérsékletük rohamai ellenére. Kézművesként vagy házi cselédként nyújtott szolgálataival a néger vagy a mulatt alkotta azt a plebszet, amely többé-kevésbé feltétel nélkül mindig a feudális kaszt rendelkezésére állt. Az ipar, a gyár, a szakszervezet szabadítja fel a négert e domesztikáltságból. Az osztálytudat erkölcsileg és történetileg felemeli a négert, eltörölve a proletárok között a faji korlátokat. A szakszervezet jelenti a végérvényes szakítást azokkal a szolgai szokásokkal, amelyeket kézműves vagy cseléd mivoltuk fenntart bennük.

A haladáshoz, a modern termelési technikához való asszimilációs képességét tekintve az indián egyáltalán nem alacsonyabb rendű a mesztícnél. Ellenkezőleg, általában magasabb rendű. Faji alsóbbrendűségének eszméje túlzottan hitelét vesztette ahhoz, hogy napjainkban megérdemelné a cáfolat megtisztelését. Az indián alsóbbrendűségével kapcsolatos fehér – s ugyanígy kreol – előítéleteket semmilyen olyan tény sem támogatja, amely méltó volna rá, hogy a kérdés tudományos tanulmányozásakor számba vegyék. A bennszülött faj koka-mániája és alkoholizmusa – amit kommentátorai nagyon eltúloznak – nem más, mint a fehér elnyomás következménye, eredménye. A gamonalizmus élteti és aknázza ki e gyarlóságokat; s ezek bizonyos szempontból a fájdalom elleni harc azon impulzusaiból táplálkoznak, amelyek különösen elevenek és működőképesek egy leigázott népben. A régi időkben az indián csak *chichát*, kukoricával erjesztett italt ivott; de azóta, hogy a fehér ember bevezette a kontinensen a cukornádtermesztést, alkoholt vedel. A nádpálinka termelése a latifundizmus egyik „legtehermentesebb" és legbiztosabb üzlete, s a latifundisták kezében található a kokatermesztés is a Montaña forró égövi völgyeiben.

Egy idő óta a japán tapasztalat bizonyítja, hogy az európaitól eltérő fajú és tradíciójú népek könnyen elsajátíthatják a nyugati tudományt, alkalmazkodnak ugyanahhoz a termelési technikához. A perui Sierra bányáiban és gyáraiban az indián paraszt is igazolja e tapasztalatot.

A marxista szociológia már sommás igazságot szolgáltatott a rasszista eszmékkel szemben, amelyek mind az imperialista szellem termékei. Buharin ezt írja *A történelmi materializmus elmélete* című művében: „A fajelmélet mindenekelőtt ellenkezik a tényekkel. A néger fajt »alsóbbrendű«, a maga természeténél fogva fejlődni képtelen fajnak tekinti. Mindazonáltal bebizonyult, hogy a fekete faj ókori képviselői, a kusiták igen magas civilizációt teremtettek Indiában (előbb, mint a hinduk) és Egyiptomban. A sárga faj, amely ugyancsak nem örvend nagy kegynek, a kínaiak személyében olyan kultúrát teremtett, amely mérhetetlenül magasabban állt, mint a fehér kortársaké; a fehérek akkoriban csak gyermekek voltak a kínaiakkal összehasonlítva. Ma már nagyon jól tudjuk, mi mindent vettek át az ókori görögök az asszír-babilóniaiaktól és az egyiptomiaktól. E tények elégségesek annak bizonyítására, hogy a faji érvből merített magyarázatok semmire nem jók. Persze erre azt mondhatják nekünk: talán igazatok van, de állíthatjátok-e, hogy egy átlagos néger kvalitásainál fogva egyenlősíthető egy átlagos fehérrel? Erre a kérdésre nem lehet azzal a kibúvóval válaszolni, mint bizonyos liberális professzorok: minden ember egyenlő; Kant szerint az emberi személyiség magában való célt alkot; Jézus Krisztus azt tanította, hogy nem voltak sem hellének, sem zsidók stb. De az emberek egyenlőségére törekedni nem annyi, mint elismerni képességeik egyenlőségét, másrészt mindig afelé törekszik az ember, ami még létezik, mert a másik megoldás annyi lenne, mint nyitott kaput döngetni. Mi pillanatnyilag nem azt szeretnénk megtudni, mi felé kell törekedni. Az érdekel bennünket, hogy megtudjuk, van-e különbség általában a fehérek és a négerek kulturális szintje között? Annyi bizonyos, hogy ez a különbség létezik. Jelenleg a »fehérek« felsőbbrendűek a többieknél. De mit bizonyít ez? Azt bizonyítja, hogy jelenleg a fajok helyet cseréltek. S ez ellentmond a fajelméletnek. Ez az elmélet a fajok valamennyi tulajdonságát valójában azok örök természetére korlátozza. Ha így lenne, ez a természet a történelem valamennyi periódusában érződne. Mit lehet levezetni ebből? Hogy maga a természet is állandóan változik, kapcsolatban egy adott faj létezési feltételeivel. E feltételeket a társadalom és a természet közötti viszony, vagyis a termelőerők állapota határozza meg. Így a fajelmélet egyáltalában nem magyarázza a társadalmi fejlődés feltételeit. Világosan kitűnik itt, hogy az elemzést a termelőerők mozgásának tanulmányozásán kell kezdeni." (*La théorie du matérialisme historique*, 129–130. old.)

A bennszülött fajok alacsonyabbrendűségének előítéletéből kezdenek az ellenkező végletbe átmenni: abba, hogy az új amerikai kultúra megteremtése lényegileg az autokton faji erők műve lesz. Ezt a tézist vallani a legnaivabb és legabszurdabb miszticizmus. Azok rasszizmusával, akik lebecsülik az indiánt, mert hisznek a fehér faj abszolút és maradandó felsőbbrendűségében, balga és veszélyes dolog lenne azok rasszizmusát szembeszegezni, akik túlbecsülik az indiánt, messianisztikus hitet vetve abba a küldetésbe, amelyet ez mint faj betölt az amerikai újjászületésben.

Annak a lehetősége, hogy az indián materiálisan és intellektuálisan felemelkedjék, a gazdasági-társadalmi feltételek megváltozásától függ. Ezt a lehetőséget nem a faj, hanem a gazdaság és a politika határozza meg. A faj önmagától nem ébredt rá, nem is tudna ráébredni a felszabadító eszme megértésére. S mindenekfölött, sohasem ragadná magához az eszme propagálásához és megvalósításához szükséges hatalmat. Felszabadulását csak olyan gazdaság és kultúra dinamizmusa biztosíthatná, amely méhében hordja a szocializmus csíráit. A Conquista harcaiban nem egy etnikailag vagy kvalitásai szerint magasabb rendű faj győzte le az indián fajt; de igenis legyőzte technikája, amely sokkal magasabban állt, mint az őslakóké. A puskapor, a vas, a lovasság nem faji, hanem technikai előnyök voltak. A spanyolok azért érkeztek e távoli tartományokba, mert olyan hajózási eszközeik voltak, amelyek lehetővé tették számukra, hogy átszeljék az óceánokat. A hajózás és a kereskedelem tette lehetővé a gyarmati természetes erőforrások kiaknázását. A spanyol feudalizmus ráépült a bennszülött agrárgazdaságra, részben tiszteletben tartva annak közösségi formáit; de éppen ez az adaptáció teremtett egy statikus rendet, egy olyan gazdasági rendszert, amelynek stagnáló tényezői biztosították legjobban a bennszülöttek szolgaságát. A kapitalista ipar új termelőerőket és új termelési viszonyokat teremtve megtöri ezt az egyensúlyt, megszakítja ezt a stagnálást. Fokozatosan nő a proletariátus a kézművesség és a szolgaság rovására. A nemzet gazdasági és társadalmi fejlődése olyan aktivitások és ellentmondások korszakába lép, amelyek ideológiai síkon a szocialista gondolkodás megjelenését és fejlődését hozzák magukkal.

Mindebben a faji tényező hatása nyilvánvalóan jelentéktelen a gazdasági faktor – termelés, technika, tudomány stb. – mellett. A modern ipar, vagy ha úgy tetszik, a kapitalizmus által megteremtett materiális elemek nélkül volna-e arra lehetőség, hogy akárcsak a terve, a szándéka kirajzolódjon egy olyan szocialista államnak, amely a bennszülött töme-

gek követelésein, felszabadításán alapul? Kétségkívül e gazdaság, e rend dinamizmusa – amely minden viszonyt labilissá tesz, s amely az osztályokkal együtt szembeállítja az ideológiákat is – teszi megvalósíthatóvá a bennszülöttek felkelését, azt a tényt, amit már nem a faji, hanem a gazdasági, politikai, kulturális, ideológiai erők játéka dönt el. A köztársaság uralkodó osztálya ellen azért kell felhoznunk a legsúlyosabb vádat, mert küldetése liberálisabb, polgáribb, kapitalistább felfogásával nem tudta meggyorsítani a gyarmati gazdaság tőkés gazdasággá való átalakulásának folyamatát. A feudalitás a maga stagnálását és erőtlenségét szembeszegezi a bennszülött emancipációval, ébredéssel; a kapitalizmus éppen konfliktusaival, kizsákmányolási eszközeivel löki előre a tömegeket követeléseik útján s kényszeríti olyan harcba őket, amelyben materiálisan és szellemileg képessé válnak egy új rend vezetésére.

A faji probléma nem közös valamennyi latin-amerikai országban, s nem egyforma arányokban és jellegzetességekkel jelentkezik azokban sem, amelyek szenvednek tőle. Egyes latin-amerikai országokban regionálisan érvényes és nem befolyásolja érzékelhetően a társadalmi és gazdasági folyamatot. De azokban az országokban – mint Peru, Bolívia, s valamivel kevésbé Ecuador –, ahol a lakosság nagyobb része bennszülött, az indián követelése az uralkodó népi és társadalmi követelés.

Ezekben az országokban a faji tényező olyan formában fonódik össze az osztálytényezővel, amelyet egy forradalmi politika nem hagyhat számításon kívül. A kecsua vagy aymara indián elnyomóját látja a mistiben, a fehérben. S a meszticben egyedül az osztálytudat képes lerombolni az indiánnal szembeni megvetés, elutasítás beidegződését. Nemritkán a magukat forradalmárnak nevező városi elemekben is megtalálni az indián alsóbbrendűségének előítéletét, ellenállást annak elismerésével szemben, hogy ez az előítélet környezetük egyszerű öröksége vagy fertőzése.

A nyelvi korlát beékelődik az indián paraszti tömegek és a fehér vagy mesztic fajú forradalmi munkások gócai közé.

De az indián propagandistákon keresztül a szocialista tanítás – követeléseinek természeténél fogva – hamar gyökeret fog verni a bennszülött tömegekben. Ami ez idáig hiányzott, az e propagandisták rendszeres felkészítése volt. A város által korrumpált írástudó indián rendszerint a faját kizsákmányolók segítőjévé züllik. De a városban, a forradalmi munkáskörnyezetben az indián már kezdi asszimilálni a forradalmi eszmét, kezdi elsajátítani, kezdi megérteni értékét mint a faj felszabadításának eszközét; hiszen ugyanaz az osztály nyomja el őt is, amely a gyár-

ban kizsákmányolja azt a munkást, akiben az indián osztálytestvérét fedezi fel.

Egy olyan szocialista politika realitása, amely biztosan és pontosan értékeli és hasznosítja országainkban a tevékenységi szférájába eső tényeket, forradalmi tényezővé formálhatja – és azzá kell formálnia – a faji tényezőt. Ezen országok jelenlegi állama a feudális földbirtokos osztály és a merkantil burzsoázia szövetségén nyugszik. Ha megdől a latifundista feudalitás, a városi kapitalizmusnak nem lesz hozzá ereje, hogy ellenálljon a munkásáradatnak. Ezt a kapitalizmust középszerű, gyenge, kiváltságokon formált burzsoázia képviseli, amelynek nincs harci és szervezeti szelleme, s nap mint nap jobban elveszti az ingadozó értelmiségi réteg fölötti befolyását.

*

A szocialista kritika kezdte meg Peruban a bennszülöttprobléma új felvetését, valamennyi olyan burzsoá vagy filantróp tendencia kérlelhetetlen leleplezésével és elutasításával, amelyek arra irányultak, hogy e kérdést közigazgatási, jogi, erkölcsi, vallási vagy nevelési problémának tekintsék. (J. C. Mariátegui: *Hét elemző tanulmány a perui valóságról. Az indián-probléma.*) Azokból a gazdasági és politikai kifejezésekből, amelyekben e kérdés, valamint a megoldására irányuló proletárharc felvetődik Peruban – analóg módon pedig a többi nagy lélekszámú bennszülött lakossággal rendelkező latin-amerikai országban –, nézetünk szerint a következő következtetéseket lehet levonni:

Peru bennszülött lakosságának gazdasági-társadalmi helyzete

Nem áll rendelkezésünkre olyan új népszámlálási adat, amely lehetővé tenné, hogy pontosan ismerjük a bennszülött lakosság jelenlegi arányát. Általánosan elfogadják azt a becslést, hogy a bennszülött faj alkotja az összességben minimálisan öt milliót számláló lakosság négyötöd részét. Ez a becslés nem szigorúan a fajt veszi számításba, inkább azon tömegek gazdasági-társadalmi feltételeit, amelyek a mondott négyötöd részt alkotják. Vannak vidékek, ahol a bennszülöttek nagy része mesztic jellegű. De ezekben a szektorokban a bennszülött közeg teljesen asszimilálta a fehér vért, s az ebből a meszticizálódásból létrejött cholók élete nem különbözik a tulajdonképpeni indiánokétól.

Az így számításba vett bennszülött népesség nem kevesebb, mint 90 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik. A bányaipar fejlődése nyomán az utóbbi időkben a bennszülött munkaerőt növekvő mértékben alkalmazzák a bányászatban. De a bányamunkások egy része továbbra is földműves marad. A comunidadok indiánjai ezek, akik az év nagyobb részét a bányákban töltik; de a mezőgazdasági munkák idejére visszatérnek a megélhetésük szempontjából elégtelen kis parcellákra.

A mezőgazdaságban mindmáig feudális vagy félfeudális munkarendszer létezik. A hegyvidéki haciendákon a bérrendszer – ha létezik – olyan kezdetleges és deformált, hogy aligha változtatja meg a feudális rezsim vonásait. Az indiánok rendszerint csak a termés nevetségesen csekély részét kapják munkájukért. (Lásd *Hét tanulmány a perui valóságról.* A földproblémával foglalkozó fejezetben a Sierrában alkalmazott különféle munkarendszereket elemezzük.) A talajt a latifundiumon szinte mindenütt kezdetleges formában művelik meg; s noha a latifundisták mindig a legjobb földeket tartják meg, földjeik hozama sokszor alacsonyabb a comunidad-földek hozamánál. Egyes vidékeken a bennszülött comunidadok megőrzik a földek egy részét; de szükségleteikhez mérten csekély arányban, s ilyenformán tagjaik arra kényszerülnek, hogy a latifundistáknak dolgozzanak. A latifundiumok tulajdonosainak, a hatalmas kiterjedésű, nagy részben megműveletlen földek gazdáinak sokszor nem fűződött érdekük ahhoz, hogy előzzék a comunidadokat hagyományos birtokukról, mivel az haciendához csatlakozó comunidad lehetővé tette számára, hogy biztos „saját" munkaerőre számíthasson. Egy latifundium értékét nemcsak területi kiterjedésén mérik, hanem saját bennszülött népességén is. Ha egy haciendának nincs ilyen lakossága, a tulajdonos – a hatóságokkal egyetértésben – a peónok erőszakos toborzásához folyamodik, s nyomorúságosan fizeti őket. Az indián férfiak és nők – a gyermekeket sem kivéve – kötelesek ingyen szolgálatot nyújtani a tulajdonosok és családtagjaik, valamint a hatóságok számára. Férfiak, nők és gyermekek váltják egymást a gamonalok és a hatóságok szolgálatában, nemcsak az ütletvények udvarházaiban, hanem azokban a falvakban és városokban is, ahol ezek laknak. Az ingyenes szolgáltatásokat a törvény többszzör isbetiltotta, de a gyakorlatban mindmáig tovább él, mert semmiféle törvény sem tud szembeszegülni a feudális rend gépezetével, amíg a feudális struktúra érintetlen marad. Az utóbbi időben az útkarbantartási összeírás törvénye is súlyosbítja a Sierra feudális arculatát. Ez a törvény mindenkit arra kötelez, hogy félévenként hat napot

dolgozzon útépítésen vagy karbantartáson, hacsak nem „váltja meg" magát a vidékenként rögzített pénzösszeg lefizetésével. Az indiánokat ez a törvény sokszor arra kötelezi, hogy lakóhelyüktől nagy távolságra dolgozzanak; ez az előírtnál több nap feláldozására kényszeríti őket. Az útkarbantartási szolgálat ürügyén a bennszülöttek a hatóságok erőszakosságainak áldozataivá válnak; ez a rendszer a bennszülött tömegek számára olyan jellegű tehát, mint a régi gyarmati mita.

A bányászatban szabályozzák a bérezést. Junín és La Libertad bányáiban, két rézkitermelő nagyvállalat, a „Cerro de Pasco Copper Corporation" és a „Northern" telephelyén a dolgozók 2,50-től 3 solig terjedő napi bért keresnek. E bérek kétségkívül magasak azokhoz a hihetetlenül alacsony, húsz vagy harminc centavós bérekhez, amelyeket a Sierra haciendáin fizetnek. De a vállalatok minden formában hasznot húznak a bennszülöttek elmaradott állapotából. Az érvényes szociális törvénykezés a bányákban szinte a semmivel egyenlő: nem veszik figyelembe a baleseti törvényt és a nyolcórás munkanap törvényét, nem ismerik el a munkások egyesülési jogát. Minden munkást azonnal elbocsát a vállalat, ha szervezési szándékkal vádolhatja, legyen szó akár csak kulturális vagy segélyegyleti szervezésről. A tárnamunkába általában *contratistákat*, szegődtetett munkásokat alkalmaznak a vállalatok, akik – hogy olcsóbbá tegyék a termelést – a napszámosokat kegyetlenül kizsákmányolják. Ezek a szegődtetett munkások rendszerint szűkös feltételek között élnek, előlegkötelezettségek terhei alatt; ők a vállalatok örökös adósai. Ha üzemi baleset történik, a vállalati jogászok megcsúfolják a bennszülöttek jogait, visszaélve nyomorukkal és tudatlanságukkal, nyomorúságos mértékben kártalanítják őket. Legutóbb a néhány tucat munkás életébe kerülő morocochai katasztrófa leplezte le a biztonsági intézkedések hiányát. Egyes tárnák rossz állapota, valamint olyan munkák végrehajtása miatt, ahol szinte egy mocsár fenekéig ástak le, földomlás történt, amely számos munkást maga alá temetett. Az áldozatok hivatalos száma 27, de megalapozott hírek szerint többen voltak. Egyes újságok leleplezései miatt a társaság kénytelen volt a szokásosnál nagyobb tiszteletben tartani a törvényt az áldozatok hozzátartozóinak kártalanításában. Hogy a nagyobb elégedetlenséget elkerülje, legutóbb a Cerro de Pasco rézbányatársaság alkalmazottai és munkásai számára tízszázalékos béremelést adott, ameddig a réz jelenlegi tőzsdei jegyzése érvényben marad. A távoli vidékeken, például Cotabambában, a bányászok helyzete ennél is elmaradottabb és

súlyosabb. A vidék gamonaljai végzik az indiánok erőszakos toborzását; a bérek pedig nyomorúságosak.

Az ipar alig hatolt be a Sierrába. Főként a cuzcói szövőgyárak képviselik, amelyek fő fejlődési tényezője a kiváló minőségű gyapjú termelése volt. A gyárak személyzete – az igazgatóság és a főnökök kivételével – bennszülött. Az indián tökéletesen asszimilálódott a gépiparhoz. Figyelmes és mértékletes munkás, akit a tőke ravaszul kizsákmányol. A mezőgazdaság feudális környezete ezekben a gyárakban folytatódik, ahol az osztálytudat kialakulásával szembeszegül bizonyos patriarchalizmus, amely társaik alávetésének eszközeként használja fel a gazda pártfogoltjait és keresztfiait.

Az utóbbi években a perui gyapjú világpiaci árának ösztönzésére megindult a Dél földművelő és állattenyésztő haciendáinak iparosítási folyamata. Több birtokos modern technikát vezetett be, külföldi tenyészállatokat hozatott, megjavítva a tenyésztés mennyiségét és minőségét, lerázva a közvetítő kereskedők igáját, telepeihez malmokat és egyéb kis ipari létesítményeket csatolt. Egyébként a Sierrában nincs más ipartelep vagy mezőgazdasági kultúra, csak az, amely a helyi fogyasztást szolgáló cukor-, *chancaca*- és pálinkatermelésre irányul.

A Costán, ahol a népsűrűség csekély, az haciendák megműveléséhez jelentős mértékben a Sierra bennszülött munkaerejét alkalmazzák. A nagy cukor- és gyapottermesztő haciendák *enganchadorok*, emberszerzők révén látják el magukat a mezőgazdasági munkához szükséges napszámosokkal. Ezek a napszámosok, még ha mindig igen alacsony napszámot kapnak is, mégis sokkal jobban fizetettek, mint ami a feudális Sierrában szokásos. Másfelől viszont a forró éghajlat alatt végzett kimerítő munka, s az e munkához mérten elégtelen táplálkozás, valamint – a Costa völgyeiben – a járványos mocsárláz következményeit kell elviselniük a dolgozóknak. A hegyvidéki peón ritkán menekül meg a mocsárláztól, sokszor pedig tüdővésztől fertőzötten, gyógyíthatatlan betegként tér vissza a szülőföldjére. Noha ezeken az haciendákon a gépesítés behatolt a földművelésbe (a földet modern módszerekkel művelik, s a terméket jól felszerelt *ingenió*kban vagy centrálékban dolgozzák fel), közegük nem olyan, mint a városi ipar kapitalizmusának és bérrendszerének közege. Az ültetvényes megőrzi feudális szellemét és gyakorlatát a dolgozókkal való bánásmódban. Nem ismeri el a munkaügyi törvény által biztosított jogaikat. Az haciendán nem ismernek más törvényt, csak a birtokosét. Nem tűrik a munkástársulás árnyékát sem. A munkafelügyelők megtagadják

azok felvételét, akikkel szemben a birtokos vagy az intéző valamilyen oknál fogva bizalmatlan. A gyarmati korszakban néger rabszolgák művelték meg ezeket az haciendákat. A rabszolgaság eltörlése után kínai kulikat hoztak be. A klasszikus ültetvényes pedig máig úgy viselkedik, mint a rabszolgakereskedő vagy a feudális uraság.

A Montañában vagy erdőségben a mezőgazdaság még igen kezdetleges. Az enganche, vagyis a napszámosok „befogásának" ugyanazon rendszereit alkalmazzák, mint a Sierrában; bizonyos mértékig felhasználják a fehérekkel megbarátkozott őserdei törzsek szolgálatait is. De munkarendszerét tekintve a Montaña tradíciói sokkal komorabbak. A kaucsuk kitermelésében a legbarbárabb és legkriminálisabb rabszolgamunkaszerű eljárásokat alkalmazták, amikor ezeknek a termékeknek az ára magas volt. A „kaucsukvadászok" történetének legfeketébb lapjai a külföldi sajtó által szenzációként leleplezett putumayói bűntettek voltak. Arra hivatkoznak, hogy e bűnök kapcsán sokat túlzott és fantaziált a külföld, sőt arra is, hogy a botrány alapvetően egy zsarolási kísérlet volt; de az igazságot tökéletesen dokumentálják a perui igazságügyi tisztviselők – például Valcárcel bíró és Paredes ügyész – kutatásai és tanúvallomásai, amelyek bebizonyították az Arana-ház munkavezetőinek vérengző és rabszolgatartó módszereit. S nincs három éve, hogy a példás funkcionáriust, a bennszülöttek védelmezőjét, az ugyancsak bennszülött Chuquihuanca Ayule doktort Madre de Dios megyében felmentették ügyészi hivatala alól, mert leleplezte a vidék leghatalmasabb vállalatának rabszolgatartó módszereit.

A perui bennszülött lakosság gazdasági-társadalmi feltételeiről adott tömör leírás kimondja, hogy a korlátozott számú bányász-bérmunkarendszer és a még kezdetleges mezőgazdasági bérrendszer mellett tovább él a latifundiumon – többé-kevésbé csökkenő tendencia szerint – a szolgaság rendszere, s hogy a Montaña távoli vidékein gyakran rabszolgarendszernek vetik alá az őslakosokat.

A BENNSZÜLÖTTEK HARCA A GAMONALIZMUS ELLEN

Ha az indiánnak kizsákmányolóival szembeni magatartásáról beszélnek, általában azt hangsúlyozzák, hogy a lealjasított és megtört indián képtelen a harcra, az ellenállásra. A bennszülött tömegek felkelései és zavargásai, valamint az ezek következményeként bekövetkező mészárlások és

megtorlások hosszú története önmagában is elég ennek az állításnak a cáfolatára. Az esetek többségében az indiánok felkelésének eredete valamely erőszakos cselekmény volt, amely véletlenszerűen kényszerítette őket, hogy valamelyik hatóság vagy birtokos ellen lázadjanak. Más esetekben a zendülések nem voltak helyi jellegűek. A lázadás kevésbé véletlenszerű nyugtalanság következménye volt, s nagyobb területekre terjedt ki. Elnyomásához jelentős katonai erőkre és valóságos vérfürdőkre volt szükség. Lázadó indiánok ezrei keltettek rémületet egy vagy több tartomány gamonaljaiban. Az utóbbi időkben rendkívüli arányokat öltő felkelések egyikét Teodomiro Gutiérrez őrnagy, egy hegyvidéki mesztic vezette, akiben jó adag bennszülött vér volt, Rumimaqui néven fajának megváltójaként lépett fel. Gutiérrez őrnagyot Billinghurst kormánya küldte Puno megyébe – ahol a gamonalizmus a végletekig vitte a zsarolást –, hogy vizsgálatot indítson a bennszülöttek feljelentéseivel kapcsolatban, s az eredményről tájékoztassa a kormányt. Gutiérrez bensőséges kapcsolatba került az indiánokkal. A Billinghurst-kormány megdöntésekor úgy gondolta, nem adottak többé a törvényes követelések lehetőségei, ezért maga is lázadóvá lett. Több ezer indián követte, de mivel – mint mindig – fegyvertelenül és védtelenül álltak szemben a kormánycsapatokkal, sorsuk szétszóródás vagy halál lett. Ezt a felkelést követte a La Mar-i és a huancanéi lázadás 1923-ban, majd néhány kisebb; mindet véresen megtorolták.

1921-ben a kormány védnöksége alatt bennszülött kongresszust hívtak egybe, amelynek küldötteit különféle comunidad-csoportok delegálták. A kongresszus célkitűzése az volt, hogy megfogalmazza a bennszülött faj követeléseit. A küldöttek kecsua nyelven szólaltak fel, energikusan vádolták a gamonalokat, a hatóságokat, a papokat. Megalakult a „Tahuantinsuyu Bennszülött Jogaiért" bizottság. 1924-ig évente tartottak kongresszust; ebben az évben azután a kormány elüldözte a bennszülött forradalmi elemeket, megfélemlítette a küldöttségeket, eltorzítva a nagygyűlés szellemét és céljait. Az 1923-as kongresszus, amelyen a gamonalizmus számára nyugtalanító határozatokat szavaztak meg – például olyanokat, amelyek az egyház és az állam szétválasztását, az útkarbantartási összeírás eltörlését kérték – fényt vetett arra a tényre, hogy ezek a konferenciák veszélyesek, mert a különböző vidékek bennszülött közösségeinek csoportjai kapcsolatba lépnek egymással, összehangolva tevékenységüket. Ugyanebben az évben alakult meg a Regionális Bennszülött Munkásszövetség, amely az anarchoszindikalizmus módszereit igyekezett alkalmazni az

indiánok szervezésében. Ez a kísérlet elvetélt próbálkozás maradt, de mindenesetre a bennszülött élcsapat nyílt forradalmi orientációját képviselte. Miután e mozgalom két indián vezérét száműzték, másokat megfélemlítettek, a Bennszülött Regionális Munkásszövetség csak egy név maradt. S 1927-ben a kormány bejelentette a „Tahuantinsuyu Bennszülött Jogaiért" bizottságnak a feloszlatását, azzal az ürüggyel, hogy vezetői pusztán kizsákmányolják azt a fajt, amelynek védelmét maguknak vindikálják. Ennek a bizottságnak sohasem volt nagyobb fontossága, mint ami a bennszülött kongresszusokon való részvételéhez kapcsolódik, ideológiai és személyes szempontból értéktelen elemekből állt, akik nemegyszer nyilatkoztak meg az önmagát bennszülöttbarátnak tekintő kormány mellett; de egyes gamonalok számára még ez is veszedelmes agitációs eszköz, a bennszülött kongresszusok maradványa volt. Másrészt a kormány politikája arra irányult, hogy a bennszülöttbarát nyilatkozatok, a földosztási ígéretek mellett mindenkor határozottan fellépett az ellen, hogy az indiánokat forradalmár – vagy forradalmi befolyásra fogékony – csoportok szervezzék.

A bennszülöttek mindezek ellenére tovább ismerkedtek a szocialista eszmékkel, s ez forradalmi követelésekben jutott kifejezésre. 1927-ben Cuzcóban bennszülöttbarát akciócsoport alakult, amelyet „Újjászületés Csoportnak" neveztek. Értelmiségiek és művészek alkották, valamint néhány cuzcói munkás. A csoport kiáltványt bocsátott ki, amely leleplezte a gamonalizmus bűneit. [Ld. *Amauta* 6. sz.] Kevéssel alapítása után egyik vezetőjét, Luis E. Valcárcel doktort Arequipában letartóztatták. Néhány napos őrizet után ugyan elengedték; de az „Újjászületés Csoportot" végérvényesen feloszlatták a cuzcói hatóságok.

Következtetések a bennszülöttprobléma kapcsán, valamint a benne rejlő feladatok

A bennszülöttprobléma azonos a földproblémával. Ismételjük, a bennszülöttek tudatlansága, elmaradottsága és nyomora csupán szolgaságuk következménye. A feudális latifundium fenntartja a bennszülött tömegeknek a birtokos osztály által való teljes kizsákmányolását és leigázását. Az indiánoknak a gamonalok ellen vívott harca változatlanul azon alapul, hogy földjeiket megvédjék a kisajátítás és kifosztás ellen. Ezért ösztönös és mély bennszülött követelés a föld követelése. Feladatunk, ame-

lyet kötelességünk aktívan megvalósítani, az, hogy szervezett, rendszeres, meghatározott jelleget adjunk ennek a követelésnek.

A comunidadok, amelyek a legkeményebb elnyomás idején az ellenállás és az állhatatosság valóban bámulatos jeleit tanúsították, a föld szocializálásának természetes tényezői Peruban. Az indiánra jellemző az együttműködésre való készség. Még ha a közösségi tulajdont egyénileg kisajátítják is – és nemcsak a Sierrában, hanem hasonlóképpen a Costán, ahol a nagyobb fokú meszticizálódás a bennszülött szokások ellen hat –, fennmarad az együttműködés; a nehéz munkákat közösen végzik. A comunidad minimális erőfeszítéssel szövetkezetté alakulhat át. A Sierrában a latifundiumok földjeit a comunidadoknak kell adni; íme, ezt a megoldást követeli az agrárprobléma. A Costán, ahol a tulajdon ugyanilyen mindenható, de eltűnt a közösségi tulajdon, az elkerülhetetlen tendencia a földbirtok individualizálása. A yanaconákat, a részes bérlők e keményen kizsákmányolt típusát támogatni kell a birtokosok elleni harcban. E yanaconák természetes követelése az általuk megművelt föld birtoklásának követelése. Mások a harc fogalmai azokon az haciendákon, amelyek közvetlenül a tulajdonos művel meg, részben a Sierrában toborozott peónok felhasználásával, akik nem kötődnek e vidékekhez. Itt a következő követelésekért kell dolgozni: szervezkedési szabadság, az „emberszerzés" eltörlése, a bérek emelése, nyolcórás munkanap, a munkavédelmi törvények betartása. Az hacienda peónja csak akkor szabadulhat fel végérvényesen, ha kivívta ezeket a jogokat.

A szakszervezeti propaganda nagyon nehezen hatol be az haciendákra. Mind a Costán, mind a Sierrában, minden egyes hacienda feudális birtok. Semmiféle olyan társulást nem tűr meg, amely nem fogadja el a gazda és az igazgatóság patronálását és gyámságát; egyedül a sportegyletek vagy szabadidő-társulások vannak ebben a helyzetben. De a gépkocsiforgalom növekedésével lassanként megnyílik az a korlát, amely korábban minden propaganda elől elzárta az haciendát. Ezért fontos feladat a közlekedési dolgozók aktív megszervezése és mozgósítása a perui osztálymozgalom fejlődésében. Ha az haciendák peónjai megtudják, hogy számíthatnak a szakszervezetek testvéri szolidaritására, s megértik ezek értékét, könnyen felébred bennük a ma hiányzó harci kedv, amelyről annyiszor bizonyságot adtak. Az haciendákon a szakszervezethez közeledőkből fokozatosan megalakuló sejtek funkciója lesz, hogy megmagyarázzák a tömegeknek jogaikat, védelmezzék érdekeiket, valóban képviseljék őket bármilyen követelésükben, felhasználva az első alkalmat

arra, hogy szervezetüknek a körülmények által megengedett feltételek között formát adjanak.

A bennszülött tömegek fokozódó ideológiai neveléséhez a munkáselcsapat rendelkezésére állnak az indián faj azon harcos elemei, akik a bányákban vagy a városi központokban – különösen ez utóbbiakban – kapcsolatba lépnek a szakszervezeti és politikai mozgalommal. Magukévá teszik e mozgalmak elveit, s felkészülnek, hogy részt vegyenek fajuk felszabadításában. A bennszülöttek soraiból származó munkások gyakran visszatérnek szülőföldjükre, ideiglenesen vagy végérvényesen. A nyelvismeret lehetővé teszi számukra, hogy agitátori missziót töltsenek be faj- és osztálytestvéreik között. Az indián parasztok igazából csak a közülük származó, az ő nyelvüket beszélő aktivistákat értik meg. Mindig bizalmatlanok lesznek a fehérrel, a meszticcel szemben; s a fehér és a mesztic is igen nehezen szánja el magát arra a nehéz munkára, hogy elmenjen a bennszülöttek közé, s elvigye hozzájuk az osztálypropagandát.

Az önképzés eszközei, a latin-amerikai szakszervezeti és forradalmi mozgalom orgánumainak, könyveinek rendszeres olvasása, a városi központbeli elvtársakkal való levelezés lesz az eszköze annak, hogy ezek az aktivisták sikerrel teljesíthessék nevelő küldetésüket.

A bennszülött comunidadok regionális összehangolása, a bíróság vagy a rendőrség által üldözöttek segélyezése (a gamonalok köztörvényes bűncselekmények ürügyén eljárást indíttatnak olyan bennszülöttek ellen, akik ellenállnak nekik, vagy akiket ki akarnak fosztani), a közösségi tulajdon védelme, kis könyvtárak és oktatási központok szervezése, mind olyan tevékenység, amelyekben a mozgalmunkhoz csatlakozó bennszülötteknek mindig vezető munkát kell végezniük, azzal a kettős célkitűzéssel, hogy egyrészt komoly irányelveket adjunk a bennszülöttek osztályszellemű irányításához, neveléséhez, s hogy másrészt elkerüljük az elhajló elemek (anarchisták, demagógok, reformisták) befolyását.

Peruban a bányász proletariátus és a mezőgazdasági proletariátus megszervezése a közvetlenül felvetődő kérdések egyike. A bányaközpontok – amelyek közül a legfőbb (La Oroya) azon az úton van, hogy a leghasznosabb központtá váljon Dél-Amerikában – olyan pontokat alkotnak, ahol kedvezően fejthető ki az osztályszellemű propaganda. Amellett, hogy önmagukban is fontos proletár tömörüléseket képviselnek a bérmunkával járó feltételek közepette, közelebb viszik a bennszülött napszámosokat az ipari munkásokhoz, a városi dolgozókhoz, akik osztályszellemet és osztályelveket visznek e központokba. A bányák bennszü-

löttjei jórészt továbbra is parasztok maradnak, ily módon a közülük megnyert csatlakozó egyben a paraszti osztályból megnyert elem is.

A munka minden tekintetben nehéz lesz, de előrehaladása alapvetően az aktivisták képességeitől függ, s attól, hogy pontos és konkrét értékelést adjanak a bennszülöttkérdés objektív feltételeiről. A probléma nem faji, hanem társadalmi és gazdasági jellegű, de a faj szerepet játszik benne, s leküzdésében. Például abban, hogy – a mentalitás és a nyelv miatt – csak a bennszülöttek soraiból származó tagok érhetnek el hatékony és közvetlen befolyást elvtársaik között.

Talán késni fog a bennszülött forradalmi tudat kialakulása; de ha egyszer az indián magáévá teszi a szocialista eszmét, olyan fegyelemmel, mértékletességgel és erővel fogja szolgálni, amelyben kevés más közegből származó proletár fogja túlszárnyalni.

*

Egy olyan forradalmi politika realitása, amely biztosan és pontosan értékeli és használja fel az adott tényeket azokban az országokban, ahol a bennszülött vagy a néger lakosság aránya és szerepe jelentős, forradalmi tényezővé változtathatja – s azzá kell változtatnia – a faji tényezőt. Elengedhetetlen, hogy világos osztályharcos jelleget adjunk a bennszülött vagy néger, mezőgazdasági vagy ipari proletariátus mozgalmának. „Meg kell adni a rabszolgává tett bennszülött vagy néger lakosságnak a bizonyosságot – mondta egy brazil elvtárs –, hogy csak olyan kormány szabadíthatja fel őket, amely valamennyi fajú munkás és paraszt kormánya, minthogy csak ez irthatja ki a latifundista rendszert és az ipari kapitalista rendszert, csakis ez szabadíthatja fel őket végérvényesen az imperialista elnyomástól."

ANTIIMPERIALISTA NÉZŐPONT*

1. Mennyiben hasonlítható a latin-amerikai köztársaságok helyzete a félgyarmati országokéhoz? E köztársaságok gazdasági helyzete kétségtelenül félgyarmati, s amilyen mértékben növekszik bennük a kapitalizmus, következésképpen az imperialista behatolás, úgy kell mind határozottabbá válnia gazdaságuk e jellegének. De a nemzeti burzsoáziák, amelyek az imperializmussal való együttműködésben látják a legjobb jövedelemforrást, eléggé biztosan a politikai hatalom urának érzik magukat ahhoz, hogy ne aggódjanak komolyan a nemzeti szuverenitás miatt. Dél-Amerikában, ahol Panama kivételével nem ismerik a jenki katonai megszállást, e burzsoáziákban semmi hajlam nincs rá, hogy – mint az *aprista* propaganda naivul feltételezte – elfogadják a második függetlenségi harc szükségességét. Az államnak, jobban mondva az uralkodó osztálynak nem hiányzik a szélesebb körű, biztosabb nemzeti autonómia. A függetlenségi forradalom viszonylag túlságosan közel van, mítoszai és jelképei túlságosan elevenek még a burzsoázia és a kispolgárság tudatában. Fő hatásaiban fennmaradt a nemzeti szuverenitás illúziója. Súlyos tévedés lenne azt kívánni, hogy e társadalmi rétegekben hasonló forradalmi nacionalista érzelem lángoljon fel, mint ami – más feltételek között – az antiimperialista harc egyik tényezője az utóbbi évtizedekben az imperializmus hűbéresévé tett ázsiai félgyarmati országokban.

Több mint egy éve, már az aprizmus vezetőivel folytatott vitában a

* Az első Latin-Amerikai Kommunista Konferencián (Buenos Aires, 1929) előterjesztett tézis.

következő tézist vallottuk, helytelenítve az APRA tézisét, amely Kuomintangot javasol Latin-Amerika számára, elkerülni vélve így az europaizáló utánzást, s remélve, hogy a forradalmi akciót realitásaink pontos értékeléséhez igazítják.

„A kínaiak antiimperialista harcában a burzsoáziával, sőt sok feudális elemmel való együttműködése a faj, a nemzeti civilizáció olyan okaival magyarázható, amelyek nálunk nem adottak. A kínai nemes vagy burzsoá mélységesen kínainak érzi magát. Több ezer éves hagyományából táplálkozó megvetéssel és büszkeséggel reagál arra, hogy a fehér ember lebecsüli őt rétegzett, elaggott kultúrája miatt. Ezért Kínában az antiimperializmus a nacionalista érzésre és tényezőkre épülhet. Indo-Amerikában a körülmények nem ugyanezek. A kreol arisztokrácia és burzsoázia nem érzi, hogy a közös történelem és kultúra köteléke összefogná őt a néppel. Peruban a fehér arisztokrata és burzsoá megveti a népit, a nemzetit. Mindenekelőtt fehérnek érzi magát. A mesztic kispolgár is ezt a példát majmolja. A limai burzsoázia a jenki tőkésekkel – sőt azok egyszerű alkalmazottaival – barátkozik a Country Clubban, a teniszpályán és az utcán. A jenki faji és vallási nehézség nélkül jegyzi el a kreol kisasszonyt, s az sem érez nemzetiségi vagy kulturális aggályokat, amikor előnyben részesíti a megszálló faj képviselőjével kötött házasságot. Nincs ilyen aggálya a középosztálybeli leánynak sem. A *huachafita* (eladó lány – *Ford.)* aki, a Grace vagy a Foundation egyik jenki alkalmazottját be tudja hálózni, elégtétellel nyugtázza, hogy társadalmi helyzete emelkedett. Ezen objektív okok miatt, amelyek bizonnyal egyikünk figyelmét sem kerülik el, a nacionalista tényező nálunk nem döntő, nem alapvető eleme az antiimperialista harcnak. Az antiimperializmus csak olyan országokban tud (talán) könnyen behatolni a burzsoá elemekbe, ahol, mint Argentínában, nagyszámú és gazdag, a hazájában elért gazdagság és hatalom fokára büszke burzsoázia él, s ahol ennélfogva világosabbak és tisztábbak a nemzeti jelleg körvonalai, mint a mi megkésett országainkban; de ott is a kapitalista expanzió és növekedés okai miatt képes behatolni, nem pedig a társadalmi igazság és a szocialista doktrína okai miatt, mint a mi esetünkben."

Akkor még nem ismertük teljes nagyságrendjében a kínai burzsoázia árulását, a Kuomintang széthúzását. A kapitalisták megismerése – s nem a társadalmi és doktrinális igazság – bebizonyította, milyen kevéssé lehet megbízni a burzsoázia forradalmi nacionalista érzelmében még egy olyan országban is, mint Kína.

Az imperialista politika teljességgel számíthat a burzsoáziák együttműködésére, ameddig sikerül ezekben az államokban manipulálnia a nemzeti szuverenitáshoz fűződő érzelmekkel és külsőségekkel, s amíg nem kényszerül rá, hogy fegyveres intervencióhoz és katonai megszálláshoz folyamodjék. Noha az imperialista gazdaság hűbéresei, ezek az országok (vagyis ezek a burzsoáziák) csakúgy sorsuk urának tekintik magukat, mint Románia, Bulgária, Lengyelország és Európa többi „függő" országa.

A politikai lélektannak ezt a tényezőjét nem lehet figyelmen kívül hagyni a latin-amerikai antiimperialista akció lehetőségeinek pontos felbecsülésekor. Száműzése és elfeledése az aprista elméletieskedés egyik jellegzetessége volt.

2. Az alapvető különbség azon elemek között, akik Peruban kezdetben elfogadták az APRA-t – mint egységfronttervet, de sohasem mint pártot, sőt nem is mint egy ténylegesen progresszív szervezetet – és azok között, akik azután Perun kívül úgy határozták meg az APRA-t, mint valamilyen a tin-amerikai Kuomintangot, abban áll, hogy az előbbiek hívek maradtak az antiimperializmus forradalmi gazdasági-társadalmi koncepciójához, miközben az utóbbiak így magyarázzák álláspontjukat: „Baloldaliak (vagy szocialisták) vagyunk, mert antiimperialisták vagyunk." Így az antiimperializmus olyan program, politikai magatartás, önerejű mozgalom kategóriájává emelkedett, amely spontán módon – nem tudni, milyen folyamat érdemeként – szocializmushoz, szocialista forradalomhoz vezet. Ez a felfogás eredményezi az antiimperialista mozgalom téves túlértékelését, a „második függetlenségért" vívott harc mítoszának eltúlzását, azt a romanticizmust, amely szerint elérkeztek már az új felszabadulás napjai. Ebből ered az a tendencia, hogy az antiimperialista ligákat politikai szervezettel váltsák fel. A kezdetben egységfrontként, népi szövetségként, az elnyomott osztályok blokkjaként felfogott APRA-tól eljutnak a latin-amerikai Kuomintangként definiált APRA-hoz.

Számunkra az antiimperializmus nem alkot, nem alkothat önmagában olyan politikai programot, tömegmozgalmat, amely alkalmas a hatalom megragadására. Ha el is fogadjuk, hogy az antiimperializmus a munkás- és paraszttömegek mellett meg tudná mozgatni a nacionalista burzsoáziát és kispolgárságot (kifejezetten tagadtuk már ezt a lehetőséget), akkor sem szünteti meg az osztályok közötti antagonizmust, nem törli el a közöttük feszülő érdekkülönbséget.

Sem a burzsoázia, sem a kispolgárság nem folytathat a hatalomban

antiimperialista politikát. Itt van Mexikó tapasztalata, ahol a kispolgárság végül is lepaktált a jenki imperializmussal. Egy „nacionalista" kormány más nyelvet használhat az Egyesült Államokkal való kapcsolataiban, mint Leguía kormánya Peruban. Ez a kormány nyíltan, fesztelenül pánamerikanista, monroe-párti; de a kölcsönök és koncessziók kérdésében gyakorlatilag ugyanazt tenné bármely burzsoá kormány, amit a miénk. Peruban a külföldi tőkebefektetések az ország gazdasági fejlődésével, természeti kincseinek és a területén élő népnek a kizsákmányolásával, a közlekedési utak növekedésével szoros és közvetlen kapcsolatban nőnek. Mit tud szembeállítani a tőkés behatolással a legdemagógabb kispolgárság? Semmit, csak szavakat. Semmit, csak átmeneti nacionalista esztelenséget. Az antiimperializmus mint demagóg populista mozgalom hatalomátvétele sohasem azt jelentené, ha egyáltalán lehetséges lenne, akkor sem, hogy a hatalmat a proletártömeg, a szocializmus hódította meg. A szocialista forradalom legkegyetlenebb és – zavarossága, demagógiája miatt – legveszélyesebb ellenségére lelne a parancsszavakkal megnyert, a hatalomban megszilárduló kispolgárságban.

Anélkül, hogy lemondanánk az antiimperialista agitáció bármely elemének alkalmazásáról, vagy az e harcban esetleg közrejátszó társadalmi szektorok mozgósításának bármilyen eszközéről, küldetésünk az, hogy megmagyarázzuk és bebizonyítsuk a tömegeknek: csakis a szocialista forradalom állíthat végleges és szilárd gátat az imperializmus előtt.

3. Ezek a tények különböztetik meg a dél-amerikai országok helyzetét a közép-amerikai országokétól, ahol a gátlás nélkül fegyveres intervencióhoz folyamodó jenki imperializmus olyan patriotikus reakciót vált ki, amely könnyűszerrel megnyerheti a burzsoázia és a kispolgárság egy részét az antiimperializmusnak. Úgy tűnik, a személyesen Haya de la Torre által irányított aprista propaganda sehol másutt nem ért el nagyobb eredményeket Amerikában. Zavaros és messianisztikus prédikációi – amelyek, noha igyekeznek a gazdasági harc síkjára helyezkedni, valójában főleg faji és érzelmi tényezőkre apellálnak – egyesítik az értelmiségi kispolgárság befolyásolásához szükséges feltételeket. Ezekben az országokban az osztályöntudatos pártok és a hatalmas szakszervezetek kialakulásának sorsa nem ugyanaz a közvetlen kibontakozás, mint Dél-Amerikában. A mi országainkban döntőbb, fejlettebb az osztálytényező. Nincs okunk rá, hogy bizonytalan populista formulákhoz folyamodjunk, amelyek mögött tovább virágozhatnak a reakciós tendenciák. Az aprizmus mint propaganda jelenleg Közép-Amerikára korlátozódik; Dél-Amerikában a teljes felszá-

molás szakaszában van, azon populista caudillista, kispolgári elhajlás következményeként, amely latin-amerikai Kuomintangként definiálta az APRA-t. Ebben a tekintetben a soron következő párizsi Antiimperialista Kongresszus hozhat megoldást; szavazatának kell döntenie az antiimperialista szervezetek egységpolitikájáról, el kell határolni itt az antiimperialista platformok és agitáció, valamint az osztálypártok és a szakszervezetek illetékességébe tartozó feladatokat.

4. Az imperialista kapitalizmus érdekei szükségszerűen és sorsszerűen egybeesnek-e országainkban a földbirtokos osztály feudális és félfeudális érdekeivel? A feudalitás elleni harc szükségszerűen és teljesen azonosítható-e az antiimperialista harccal? Annyi bizonyos, hogy az imperialista kapitalizmus mindaddig felhasználja a feudális osztály hatalmát, amíg azt politikailag uralkodó osztálynak tekinti. De gazdasági érdekeik nem ugyanazok. Ugyanilyen szoros szövetségre léphet az imperialista kapitalizmussal a kispolgárság, beleértve a legdemagógabb kispolgárságot is, ha a gyakorlatban enyhíti nacionalista túlzásait. A finánctőke nagyobb biztonságban érzi magát, ha a hatalom egy nagyobb létszámú társadalmi osztály kezében van, amely – kielégítve néhány sürgető követelést, s megzavarva a tömegek osztályorientációját – az öreg és gyűlölt feudális osztálynál jobb feltételek között van ahhoz, hogy a kapitalizmus érdekeit védelmezze, hogy annak testőre és ajtónállója legyen. A kisbirtok létrehozása, a latifundiumok kisajátítása, a feudális kiváltságok felszámolása közvetlenül nem ellentétes az imperializmus érdekeivel. Ellenkezőleg, abban a mértékben, ahogyan a feudalitás csökevényei gúzsba kötik a kapitalista gazdaság kibontakozását, a feudalitás felszámolásának mozgalma egybeesik az imperialista befektetések és a technokraták által előmozdított kapitalista növekedés követelményeivel; tűnjenek hát el a nagy latifundiumok, alakuljon hát ki helyettük az agrárgazdaság azokon az alapokon, amiket a burzsoá demagógia a földtulajdon „demokratizálásának" nevez. Szorítsa hát ki a régi arisztokráciákat egy hatalmasabb és befolyásosabb – s ezért a társadalmi béke biztosítására alkalmasabb – burzsoázia és kispolgárság; mindebből semmi sem ellentétes az imperializmus érdekeivel. Peruban a Leguía-rezsim könnyedén alkalmazza a demagógiát, hangoztatva a feudalitás és a kiváltságok elleni követeléseket, mennydörög a régi oligarchiák ellen, olyan földosztási programot szorgalmazva, amely a mezőgazdasági peónból kistulajdonost csinál; noha a rezsim a gyakorlatban rettegve tiszteli a nagyobbrészt őt támogató latifundistáknak és gamonalok érdekeit. Pontosan e demagógiából meríti leg-

nagyobb erőit a Leguía-rezsim. Leguía rendszere nem mer hozzányúlni a nagybirtokhoz. De a tőkés fejlődés természetes mozgása – az öntözőművek építése, az új bányák kiaknázása stb. – a feudalitás érdekei és előjogai ellen hat. Ahogy nőnek a művelhető földterületek, ahogy új munkaközpontok jönnek létre, úgy csökken a latifundisták fő erőforrása: a munkaerő fölötti abszolút és feltétlen rendelkezés. Lambayequéban, ahol ma öntözőműveket építenek, a munkát irányító (Sutton mérnök, észak-amerikai szakértő vezetése alatt álló) műszaki bizottság kapitalista tevékenysége csakhamar összeütközésbe került a nagy feudális földbirtokosok érdekeivel. Ezek a nagy földbirtokosok főként cukornádtermesztők. Az a fenyegetés, hogy elragadják tőlük a föld és a víz monopóliumát, s vele az eszközt, hogy kényük-kedvük szerint rendelkezzenek a dolgozó néppel, kihozta sodrából ezt a népséget, s olyan magatartásra ösztökélte őket, amit a kormány is felforgatónak vagy kormányellenesnek minősít, noha igencsak jó viszonyban volt némelyikükkel. Sutton személyében az észak-amerikai tőkés vállalkozó jellemvonásait figyelhetjük meg. Észjárása, munkája ütközik a latifundisták feudális szellemével. Sutton például olyan elven nyugvó elosztási rendszert hozott létre, amely szerint a víz fölötti uralom az államot illeti; a latifundisták földhöz fűződő joguk járulékának tekintették a vízhez való jogot. Tételük szerint a víz az övék volt; fundóik abszolút tulajdonát alkották és alkotják.

5. S a kispolgárság, amelynek az imperializmus elleni harcban játszott szerepét annyira túlbecsülik, a gazdasági kizsákmányolás miatt valóban szükségszerűen szemben áll-e – mint állítja – az imperialista behatolással? Kétségtelenül a kispolgárság a nacionalista mítoszok iránt legfogékonyabb osztály. De a döntő gazdasági tény a következő: a spanyol pauperizmus országaiban, ahol a tisztes látszat meggyökerezett előítéletei miatt a kispolgárság ellenáll a proletarizálódásnak; ahol a nyomorúságos bérezés miatt a proletarizálódásnak nincs gazdasági ereje ahhoz, hogy a kispolgárságot részben munkásosztállyá alakítsa át; ahol a hivatal mániákus tisztelete, az állami kishivatalok hajhászása, a „tisztes" fizetés- és állásvadászat uralkodik; ott a középosztálybeliek kedvezően fogadják az olyan nagyvállalatok létrehozását, amelyek ugyan rendkívüli mértékben kizsákmányolják hazai alkalmazottaikat, de mindenkor jól fizetett munkát jelentenek ezen osztály számára. A jenki vállalat jobb bért, felemelkedési lehetőséget jelent, felszabadulást abból az állami hivatalmániából, amelyben csak a spekulánsoknak van jövőjük. Ez a tény döntő erővel hat az ilyen állást kereső vagy élvező kispolgár tudatára. Ezekben az ország-

gokban, ismételjük, a spanyol pauperizmus országaiban, a középosztály helyzete nem olyan, mint azokban az országokban, ahol ezek az osztályok a szabad verseny, az egyéni kezdeményezés és a siker számára megfelelő tőkés növekedés szakaszából átléptek a monopolista elnyomás szakaszába.

*

Végül is antiimperialisták vagyunk, mert marxisták, mert forradalmárok vagyunk, mert a szocializmust állítjuk szembe a kapitalizmussal, mint antagonisztikus rendszert, amely a tőkés rend felváltására hivatott, mert a külföldi imperializmusok elleni harcban teljesítjük az európai forradalmi tömegek iránti szolidaritási kötelezettségeinket.

Lima, 1929. május 12.

FÜGGELÉK

Jelentősebb latin-amerikai kifejezések, fogalmak és fontosabb spanyol és latin-amerikai személyek

aparcería — feles vagy harmados bérlet, amikor a bérlő elsősorban munkával és terményhányaddal fizet a földhasználatért a földbirtokosnak

aparcero — az aparcería- rendszer szerint földhasználathoz juttott kisbérlő

ayllu — a földközösség korai formája, az inka birodalomban a legkisebb társadalomszervezeti alapegység. Az ayllu tagjai a földművelést, de az egész gazdasági tevékenységet a nagycsalád keretében végezték

cabildo — községi, városi tanács, a tanács ülésterme

callampa — nyomornegyed

caudillo — „vezér", a latin-amerikai diktátor hagyományos elnevezése

chancaca — melasszal, illetve mézzel kevert, pirított kukorica- vagy búzalisztből készített sütemény

chicha — erjesztett kukoricából készült alkoholtartalmú ital

cholo — a félvérek (fehér, indián) elnevezése Peruban, Ecuadorban, Bolíviában, Argentínában, tiszta indián Chilében

civilizmus — a perui oligarchia egyik politikai áramlata. 1872-ben alakult a civilista párt, amikor a civilista politikusok polgári elnököt választottak, Manuel Prado személyében

colono — bérlő, földműves a Sierrában

compadrito — a keresztapa így nevezi a gyermek szüleit, barát, közeli ismerős, koma

comunidad az indián faluközösségek elnevezése az Andok térségében

Conquista hódítás, spanyol-Amerika leigázásának történelmi folyamata

conquistador hódító katona és kalandor

corregidor bírói és közigazgatási hatáskörrel felruházott tisztségviselő a spanyol gyarmati közigazgatásban

corrida bikaviadal, illetve az aréna

Costa Peru tengerparti övezete

costumbrista kora, országa szokásait ábrázoló zsánerirodalmi és festészeti irányzat Spanyolországban és Latin-Amerikában a XIX. században

criollismo a kreol lakosság érzelmeit, érdekeit kifejező mentalitás és érzésvilág

culteranismo vonzódás a cikornyás stílushoz, a különös újításokhoz, a féktelen fordulatokhoz

csendes-óceáni háború (salétromháború) 1879–1883 között zajlott le Chile, illetve Peru és Bolívia között. A győztes Chile jelentős területeket ragadott el a vesztes két országtól. A háború nyomán Peruban fokozódott a katonák szerepe az államvezetésben

encomendero latin-amerikai földesúr, aki abban különbözött az európai nagybirtokos arisztokratáktól, hogy birtoka, az encomienda a spanyol korona tulajdona maradt; az encomenderónak nem volt igazságszolgáltatási jogköre. Az encomienda természetesen nem zavarta sem az öröklést, sem a földesúr önálló gazdálkodását. A királyi tulajdonjog azonban az encomendero adóbeszedési funkciójában, az élelmiszer-szállítási kötelezettségében és abban is érvényesült, hogy ha a birtokához láncolt indiánok elhagyták a falut, földjük elvileg nem az encomenderóra, hanem a kincstárra szállt vissza

enganche szó szerint: hozzákötés – a munkaerőtoborzás erőszakos módja a Sierrában a Costa cukornádültetvényeinek és a bányáknak a művelésére. A gazdájához „kötött" enganchado a munkájáért kétharmad részben pénzt kapott, egyharmad részben pedig bónokat. Ezeket a bónokat a gazda boltjában önkényesen megállapított árakon kellett megvásárolnia; ráadásul az áruk minősége gyenge volt, és így eladósodtak. Az előlegfizetéssel csábított indiánok az enganche-

rendszer révén valóságos rabszolgaviszonyba kerültek a szegődtető vállalkozóval szemben

1919-es alkotmányos reform Az ebben az esztendőben megválasztott Leguía elnök kezdeti tevékenységével függ össze. Az elnök, miközben az oligarchia egyes csoportjainak észak-amerikai orientációját juttatta kifejezésre, demagóg módon bírálta a civilista korszakot, és így maga mellé állította az aktivizálódó középrétegeket. Az 1920-ban elfogadott alkotmány az elnök korábbi ígéreteit fejezte ki. Többek között kimondotta a magántulajdon társadalmi érdekeknek megfelelő korlátozását; szociális törvényeket ígért a munkásosztálynak; kimondotta az indián közösségek védelmét, földjeik elidegeníthetetlenségét; az oktatás bővítésének szükségességét; a decentralizálás gondolatát. (Mindezekben a mexikói forradalom, az ott elfogadott alkotmány hatása tükröződött)

fundo lásd latifundium

gamonal tekintélyes földbirtokos, „kiskirály", eredeti jelentése kecsua nyelven: fagyöngy (élősködő)

gamonalizmus a nagybirtokos osztály teljhatalmára utal, képviselői arra törekedtek, hogy az államgépezetet maguk alá rendeljék, s ha a törvény korlátot szab hatalmuknak, azzal szemben is érvényt szerezzenek érdekeiknek. A gamonalizmus a legkonzervatívabb, legreakciósabb törekvéseket testesítette meg

gaucho az argentin–uruguayi pampa gulyása, csikósa, jó lovas, agyafúrt ember, a múlt századi argentin irodalom legjellemzőbb népi hőse

godos (gótok) a XIX. század elején a latin-amerikai függetlenségi háborúk idején így nevezték a spanyol király híveit. A „neogodos" – újgótok – kifejezés azóta a legkonzervatívabb erők gúnyneve

gongorizmus költészeti irányzat, amelyet Góngora (1561–1627) spanyol költőről neveztek el. Góngora stílusát formai kifinomultság, cikornyásság és homályos gondolatok jellemezték

guanó nagy kéntartalmú madártrágya, Peru értékes kiviteli cikke volt a XIX. század közepén. Miután 1862-ben Spanyolország elfoglalta a guanóban gazdag Chincha szigetet, a két ország között tengeri háború kezdődött

hacienda a latin-amerikai nagybirtok egyik legelterjedtebb formája. A XVIII. században szilárdult meg. A világpiacra termelő encomienda kinőtte a spanyol feudális jogi keretet, s a föld adásvétele általános lett. A királyi, városi, községi földek és az haciendák küzdelméből az utóbbiak kerültek ki győztesen. Az hacendado olyan nagybirtokos, aki már tulajdonosa a földnek. A latin-amerikai nagybirtokot ma is gyakran haciendának nevezik

az Indiák törvényei V. Károly 1542–1543 közötti ediktumainak sora, amelyek bizonyos mértékben korlátozták a spanyol telepesek jogait az indián lakosságot illetően. Többek között megtiltották, hogy az indiánokat rabszolgává tegyék. Előírták, hogy az indiánokat királyi alattvalóknak kell tekinteni. A földbirtokosok elkeseredett ellenállása miatt azonban az Indiák törvényei nagyrészt formális jellegűek maradtak

indígena bennszülött, őslakos

indigenismo irodalmi, eszmei, politikai irányzat, amely különösen az 1920-as években vált jelentőssé. Központi témája az indiánok helyzete, mindenekelőtt az ő felemelkedésüket hirdette. Az indigenismóban ugyanakkor eltérő ideológiai álláspontok is tükröződtek

ingenio cukorfeldolgozó

jirca domb, földhalom. Az indián animizmusban szellem, alsóbbrendű helyi istenség

jora csíráztatott kukorica, pálinkakészítésre és áldozati ételként használják

kacika eredetileg az indián faluközösség vezetője. A gyarmatosítás után a falu bennszülött elöljárója, képviselője. Átvitt értelemben „kiskirály"

kecsua az Andok őslakosságát alkotó egyik nép és nyelvcsalád Peruban és Bolíviában

kipu az inka birodalomban használatos „csomóírás". A csomók formája, színe, illetve a főfonaltól való távolsága fejezte ki a számokat és az egyes termelvényeket

kreol Latin-Amerikában végleg letelepedett spanyol, egészen a közelmúltig uralkodó elit a szubkontinensen

latifundismo Latin-Amerikában ma is létező nagybirtokrendszer, amely a kizsákmányolás különböző formáit egyesíti. A haladó erő mindenekelőtt e középkori képződ-

mény felszámolását sürgeti. A politikusok és társadalomtudósok egy csoportja a latifundismo feudális jellegét hangsúlyozza. Mások sajátos, önálló, minden hasonló formációtól eltérő jellegét emelik ki

latifundium nagybirtok

lepero tönkrement személy

marca ismertetőjel, jelzés, márka

mayorazgo vagy majorátus feudális intézmény, amely az elsőszülött fiú jogát biztosítja a feloszthatatlan birtok egy tagban való öröklésére (elsőszülöttségi jog)

minga a faluközösség egésze vagy egy tagja számára végzett önkéntes fizikai munka, amelyet az indián parasztok ünnepnapokon végeznek, amelynek nagy lakoma a fizetsége

misti a „mesztic" szó eltorzult kiejtése. Az indián paraszt számára az „urak" – fehérek vagy meszticek – gyűjtőneve

mita az inka birodalomban, majd a gyarmati korban is fennmaradt kényszermunka, főleg a bányákban, amiért az indiánok minimális juttatásban részesültek. Ez a neve az indiánok által fizetett adónak is

mitimáé a gyarmati kor kezdetétől a spanyolok szolgálatába szegődött indiánok neve

modernismo irodalmi irányzat, különösen a századforduló idején volt jelentős. Képviselői a kapitalizálódást sürgették, Latin-Amerika Európával szembeni elmaradását kívánták megszüntetni

Montaña hegység, a perui hegyvidék

municipium községi, városi tanács

neogodos lásd GODOS

obraje a gyarmatokon létrehozott kézműves műhely, illetve termelési rendszer

Ollantay kecsua nyelvű indián népi dráma, amelyet a XVIII. században latin betűs ábécével jegyeztek le

patrón gazda, tulajdonos, főnök

payador paraszti származású, népi énekes Argentínában, Uruguayban és Chilében

peón napszámos, paraszt. Gyűjtőfogalom, amely minden latin-amerikai országban használatos a földdel nem rendelkező, mezőgazdasági bérmunkát végző, különböző formában kizsákmányolt munkaerő jelölésére. Élet- és munkakörülményeiben egyaránt megtalál-

	ható a rabszolga-, a jobbágy- és a bérmunkásviszony néhány ismertetőjegye
perricholizmus	udvari, hízelgő költészet. A szó a XVIII. század második felében terjedt el és Amat perui alkirály kegyencnőjének, Micaela Villegas színésznőnek nevéhez fűződik, akit „Perrichola" gúnynéven ismert a közvélemény
Peru–Bolívia konföderáció	négy évig állott fenn (1835–1839). A két ország egyesülése aggodalommal töltötte el Chile és Argentína kormányát. Chile a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után fegyveres támadást indított, de Észak-Peru is fellázadt a konföderáció ellen. A chilei csapatok bevonultak Limába, Yungaynál vereséget mértek Santa Cruz szövetségi elnök csapataira
piérolizmus	Nicolás de Piérola perui politikus (1839–1913) 1879–1881 között demokratikus caudillo, 1895–1899 között államelnök volt. Politikai irányzata a nemzetgazdaság és a nemzeti pénz megszilárdítását kívánta elérni
pongo	indián háziszolga, cseléd, aki mint colono a kapott földért az év egy időszakában ingyenmunkát végez a földesúrnak
repartimiento	szó szerint: ki- (fel-) szétosztás, a föld és az indián munkaerő elosztásának formája a telepesek között a spanyol gyarmatokon
roto	rongyos koldus, a nyomortanyák lakója
selva	trópusi erdőség, őserdő
Sierra	hegyvonulat, sziklás hegylánc, hegyvidék. Perui tájegység
Santos Vega, Martin Fierro és Anastasio el Pollo	a szabadságszerető argentin gauchók, pásztorok, állattenyésztő kisbirtokosok életét megéneklő költői művek hőse. Santos Vega – Ascasubi költő (1807–1875) azonos című művének hőse. Anastasio el Pollo – Estanislao del Campo (1834–1880) *Faust* című poémájának főhőse. José Hernándeznek (1834–1886), az argentin irodalom klasszikusának *Martin Fierro* című hőskölteménye különösen híres lett és népi alkotássá vált
Tahuantinsuyu	volt a neve az inka államnak. Az egymással egyesült négy vidéket jelentette, az inka birodalom részeit
Turdetánia és Szarpetánia	így nevezték a Pireneusi-félszigetnek azokat a területeit, ahol a mai spanyolok ősei éltek

ultraísmo	1918-ban Argentínában keletkezett avantgarde irodalmi irányzat, amely a költészet technikájának megújulását tűzte ki célul
yanacona	szó szerint társtulajdonos, a XX. sz.-ban a gyapotültetvényeken a parasztbérlő neve, aki a kapott földért, guanóért, lakásért, vízért a termék $^2/_3$-ával fizetett
yanaconazgo	olyan mezőgazdasági társtulajdonosi szisztéma, amelynek keretében a perui nagybirtokosok a külföldi, főleg az angol tőkével együttműködve fenntartották a kizsákmányolás tradicionális formáit
yaraví	a chilei, perui, kolumbiai hegyvidéki indiánok között elterjedt melankolikus, többnyire szerelmes témájú dal
yaya	vének, az indián faluközösség bírái
zambo	indián és néger félvér

Alberdi, Juan Bautista (1810–1884) – argentin tudós és államférfi, aki energikusan ösztönözte az európaiak bevándorlását Argentínába. Tőle származik a híres mondás: „Kormányozni annyi, mint benépesíteni."

Atahualpa – az utolsó perui inka, vagyis uralkodó. 1533-ban Pizarro parancsára elfogták és kivégezték

Belaunde, Victor Andrés (?–1883) perui író és diplomata, jogi és történeti művek szerzője

Beltrán Masses, Federico (1885–1949) – spanyol festő

Billinghurst, Guillermo Enrique (1851–1915) – perui politikus, 1912-ben államelnök lett

Borges, Jorge Luis (1899–) argentin költő, író. 1918-ban az ultraizmus elnevezésű avantgarde irányzat megalapítója

Cisneros, Luis Benjamin (1837–1904) – perui író, versek, drámák, regények szerzője

Cortés, Hernán (1485–1547) – spanyol conquistador. 1519-ben csapatai élén partra szállt Veracruzban, majd csellel és erőszakkal meghódította az aztékok mexikói birodalmát

Darío, Rubén (1867–1916) – nicaraguai származású költő, a modernismo elnevezésű irányzat megalapítója

Deustua, Alejandro Octavio (1849–1945) – konzervatív perui pedagógus és író

Echeverría, Esteban (1801–1855) – argentin költő, író. Párizsból hazatérve megírta az első romantikus regényt. Jelentős szerepe volt az irodalmi függetlenségért vívott harcban

Eguren, José Maria (1882–1942) – perui szimbolista költő

Falcón, César (1892–?) XX. századi perui író, újságíró, regényeiben az indigenista témák domináltak

Gálvez, José (1885–1957) – perui modernista költő

García Moreno, Gabriel (1821–1875) – ecuadori politikus, országában ultrareakciós, teokratikus rendszert teremtett. Meggyilkolták

Garcilaso de la Vega (1539–1616) – spanyol kapitány és inka hercegnő fia, kiemelkedő reneszánsz költő, humanista. Híres krónikájában elsőnek dolgozta fel az inka birodalom történetét

Girondo y Borges, Oliveiro (1892–) – modern argentin költő, az ultraista irányzat híve. „22 vers villamoson olvasóknak" című kötete nagyon népszerű volt

González, Julio Vicente (1811–1866) – venezuelai történész és politikus

González Prada, Manuel (1848–1918) – perui író, költő, politikus. Irodalmi műveiben esztétikai megújhodást keresett, politikailag az anarchizmushoz jutott el

Güiraldes, Ricardo (1886–1927) – argentin író, a széles körben ismert *Don Segundo Sombra* című regény szerzője. Művében nagy költői erővel teremti újjá a szabadságszerető gauchók, az egyszerű argentin emberek világát

Haya de la Torre, Victor Raul (1895–) – perui politikus és író, az APRA nevű – kezdetben radikális, álmarxista jelszavakkal fellépő, majd reakciós-kispolgári mozgalom szervezője és vezetője

Henriquez Ureña, Pedro (1884–1946) – dominikai irodalom- és kultúrtörténész

Hermosilla, José (1771–1837) – spanyol kritikus, a görög nyelv és a retorika professzora

Huidobro, Vicente (1893–1948) – chilei költő, a creacionismo elnevezésű avantgarde költői irányzat megalapítója

La Gasca, Pedro de (1485–1567) – spanyol politikus, főtisztviselő a perui alkirályságban, Peru „pacifikálója"

Larreta, Enrique (1875–1961) – argentin író, államférfi, diplomata

Las Casas, Bartolomé de (1474–1566) – dominikánus szerzetes. A királyi kormány elé terjesztett számos memorandumában elítélte a conquistádorok kegyetlenkedéseit, síkraszállt az indiánok életének megkönnyítéséért. Ő javasolta a néger rabszolgák behozatalát Latin-Amerikába. Las Casas munkái értékes források a hódítás korabeli Latin-Amerika tanulmányozásához

López Albújar, Enrique (1872–?) – perui író, elbeszéléseinek szereplői főként indiánok

Luque, Hernando de (?–1532) – spanyol pap, aki 1522-ben Francisco Pizarróval és Diego Almargo királyi kormányzóval együtt sajátos triumvirátust alapított Panamában, Dél-Amerika meghódítására

Mama Pacha – földistennő az inka mitológiában

Maeztu, Ramiro de (1875–1936) – spanyol újságíró, esszéíró, diplomata

Menéndez y Pelayo, Marcelino (1856–1912) – spanyol tudós, kiváló történeti, irodalomtudományi és filológiai munkák szerzője

Montano, Benito Arias (1527–1598) – spanyol tudós és pap. Ellenségeinek feljelentésére az inkvizíció elé idézték, de bizonyítékok hiányában felmentették. Juan de Mariana atya, a neves történész és humanista vezette ügyében a nyomozást, de védelmére kelt

Paz Soldán y Unanue, Pedro (1839–1895) – perui romantikus író

Piérola, Nicolás de (1839–1913) – perui politikus, 1879–1881 között demokratikus caudillo, 1895–99 között államelnök

Pizarro, Gonzalo (1502–1548) – Francisco Pizarro testvére, Peru meghódítóinak egyike. Fellázadt az első perui alkirály, Pasco Nunez Vela ellen. Az 1546-os aniquitói ütközetben Pizarrónak sikerült vereséget mérnie az alkirály csapataira, majd magát Velát is megölte. 1548-ban királyi meghatalmazottként Peruba érkezett Pedro de Gasca atya, aki Pizarrót elfogatta és kivégeztette

Ponce de León, Juan (1460–1521) – spanyol conquistador

Rodriguez Mendoza, Emilio (1873–?) – chilei író és politikus

Sarmiento, Domingo Faustino (1811–1888) – argentin gondolkodó, író és államférfi, aki az elmaradottság, a klerikalizmus ellen, hazája demokratikus fejlődéséért küzdött

Spelucín, Alcides (1897–?) – modernista perui költő

Szent Teréz [avilai] (1515–1582) – spanyol írónő, misztikus karmelita apáca. Fő műveit („Önéletírás", „Belső erőd") számos európai nyelvre lefordították

Unamuno, Miguel (1864–1936) – spanyol író, tudós, a spanyol nyelv szakértője, kiváló stiliszta. Az ún. 1898-as nemzedékhez tartozott, amelyet Spanyolországnak a spanyol–amerikai háborúban elszenvedett veresége és az ország mélyreható gazdasági és szellemi válsága hívott életre

Uriel García, José (1890–?) – perui etnológus, történész, művészettörténész

Vasconcelos, José (1882–1959) – mexikói író, aki az 1920-as években – mint közoktatásügyi miniszter és Mexikóváros egyetemének rektora – sokat tett az ország kulturális fejlődéséért. Cikkeit közölte az „Amauta" is. Később Mexikó legreakciósabb köreihez közeledett. Tevékenysége erősen hatott az APRA-ra

TARTALOM

José Carlos Martiátegui, Latin-Amerika kiemelkedő gondolkodója 5

I. Hét elemző tanulmány a perui valóságról 17

Bevezető 19

A gazdasági fejlődés vázlata 21

1. *A gyarmati gazdaság* 21
2. *A köztársaság gazdasági alapjai* 23
3. *A guanó és a salétrom időszaka* 26
4. *Mai gazdaságunk jellege* 29
5. *Agrárgazdaság és feudális latifundizmus* 32

Az indiánkérdés 39

1. *A kérdés új felvetése* 39
2. *A történeti áttekintés vázlata* 43

A földprobléma 52

1. *Az agrárprobléma és az indiánprobléma* 52
2. *Gyarmatosítás – feudalizmus* 54
3. *A gyarmati kor politikája: elnéptelenítés és rabszolgaság* 57
4. *A spanyol gyarmatosító* 59
5. *A comunidad a gyarmati korszakban* 62
6. *A függetlenségi forradalom és az agrártulajdon* 65
7. *A köztársaság agrárpolitikája* 67
8. *A nagybirtok és a politikai hatalom* 70
9. *A comunidad a köztársasági korszakban* 73
10. *A comunidad és a latifundium* 76
11. *A munka, a szolgaság és a bérezés rendszere* 79

12. *Partvidéki mezőgazdaságunk „gyarmati" jellege* 84
13. *Végső észrevételek* 86
14. *Egy nemzeti agrárpolitika elvei* 90

A KÖZOKTATÁS FOLYAMATA 100

1. *A gyarmati örökség, a francia és az észak-amerikai hatás* 100
2. *Az egyetemi reform* 112
Ideológia és követelések 112
Politikai és egyetemi oktatás Latin-Amerikában 118
A limai egyetem 120
Reform és reakció 123
3. *Ideológiai villongások* 133

A VALLÁSI TÉNYEZŐ 143

1. *A Tahuantinsuyu vallása* 143
2. *A katolikus Conquista* 148
3. *A függetlenség és az egyház* 160

REGIONALIZMUS ÉS CENTRALIZMUS 169

1. *Alaptételek* 169
2. *Regionalizmus és gamonalizmus* 172
3. *A régió a köztársaságban* 176
4 *Centralista decentralizálás* 180
5. *Az új regionalizmus* 183
6. *A főváros problémája* 185

AZ IRODALOM PROCESSZUSA (RÉSZLETEK) 197

1. *Pártos tanúvallomás* 197
2. *A gyarmati irodalom* 199
3. *A tovább élő kolonializmus* 202
17. *A mai áramlatok. Az indigenismo* 207

II. KISEBB TANULMÁNYOK, CIKKEK ÉS ELŐADÁSOK 225

AZ INDIÁN-SPANYOL AMERIKA EGYSÉGE 227
IBÉR-AMERIKANIZMUS ÉS PÁNAMERIKANIZMUS 231
A HISPÁN-AMERIKAI ÍRÓK KONGRESSZUSA 235
LÉTEZIK-E HISPÁN-AMERIKAI GONDOLAT? 239
AZ AMAUTA BEMUTATÁSA 243
ÉVFORDULÓ ÉS MÉRLEG 245
A LESZERELÉS PROBLÉMÁJA 249
MÁJUS ELSEJE ÉS AZ EGYSÉGFRONT 252
ELSŐDLEGES KÖVETELÉSÜNK: A SZAKSZERVEZETI EGYESÜLÉS SZABADSÁGA 255
A SZOCIALISTA PÁRT PROGRAMADÓ ELVEI 257

A PERUI DOLGOZÓK ÁLTALÁNOS KONFÖDERÁCIÓJÁNAK KIÁLTVÁNYA AZ ORSZÁG DOLGOZÓ OSZTÁLYÁHOZ 262

1. *Az ipari proletariátus problémái. A racionalizálás* 265
2. *Az ifjúsági probléma* 266
3. *A nőprobléma* 267
4. *Az agrárproletariátus problémája* 269
5. *A parasztprobléma* 270
6. *A bennszülöttprobléma* 271
7. *A bevándorlás* 272
8. *Szociális törvények* 272
9. *Következtetések* 274

A MEXIKÓI FORRADALOM 277

1. *Mexikó és a forradalom* 277
2. *Portes Gil a CROM ellen* 280
3. *A mexikói politika új irányzatának margójára* 283

A MŰVÉSZ ÉS A KOR 287

1. *A művész és a kor* 287
2. *Művészet, forradalom és dekadencia* 290
3. *Valóság és fikció* 293
4. *Az elefántcsonttorony* 299
5. *Irodalmi populizmus és tőkés stabilizáció* 293
6. *A szürrealista csoport és a „Clarté"* 305
7. *A szürrealizmus mérleg* 303

A VILÁGVÁLSÁG TÖRTÉNETE 311

1. *Első előadás. A világválság és a perui proletariátus* 311
2. *Hetedik előadás. A magyar forradalom* 319

A FAJI PROBLÉMA LATIN-AMERIKÁBAN 333

1. *A kérdés felvetése* 333
   Peru bennszülött lakosságának gazdasági-társadalmi helyzete 341
   A bennszülöttek harca a gamonalizmus ellen 345
   Következtetések a bennszülöttprobléma kapcsán, valamint a benne rejlő feladatok 347

ANTIIMPERIALISTA NÉZŐPONT 351

FÜGGELÉK 359

Jelentősebb latin-amerikai kifejezések, fogalmak és fontosabb spanyol és latin-amerikai személyek 359

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
SZERKESZTETTE SZUHAI-HAVAS ERVIN
A BORÍTÓ ÉS A KÖTÉSTERV SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ MÓZES TIBOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ BERECZKI GÁBOR
A SZEDÉST 1976. X. 12-ÉN KEZDTÉK MEG
MEGJELENT 1977. V. 31-ÉN, 3500 PÉLDÁNYBAN
TERJEDELEM 23,25 (A/5) ÍV
76.1032 — KOSSUTH NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ MONORI ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ

38,— Ft